

*...Нічого бо нема захованого, що б не стало явним,
ані нічого тайного, що б не стало знаним і на яв не вийшло...*

Євангелія від Марка 4:22

Євангелія від Луки 8:17

*Юрій Ерікович
Черкасов*

Юрій Черкасов

ПЕРЕХРЕСТЯ ДОЛІ

КИЇВ
2017

УДК 821.161.2'06-3

Ч-48

Черкасов Ю.Е.

Ч-48 ПЕРЕХРЕСТЯ ДОЛІ. — К.: ТОВ "Друкарня "Бізнесполіграф", 2017, — 456 с.

ISBN 978-966-139-081-1

"Перехрестя долі" — не лише розповідь про власну долю та нелегкий шлях правоохоронця. Це документальна оповідь про становлення та історію органів внутрішніх справ незалежної України, запеклу боротьбу зі злочинністю. Також автор книги, що пройшов у своїй службі народові України суворий шлях від старшини до генерал-полковника, ділиться із читачами власними міркуваннями стосовно широкого кола кримінологічних, соціальних та інших суспільно важливих проблем.

УДК 821.161.2'06-3

ISBN 978-966-139-081-1

© Черкасов Ю.Е., 2017
© ТОВ "Друкарня "Бізнесполіграф", 2017
© Дизайн Павленко В.О., 2017

Замість передмови

Чи легко написати книгу? Коли стоїш у книжковому магазині і бачиш величезну кількість різнокольорових палітурок, читаєш прізвища авторів, переважно абсолютно невідомих, то думка одна: легко. Але коли бачиш, що більшість цих книг ніхто не купує, починаєш відчувати, що не все в цій справі так просто, і, найімовірніше, перша думка є помилковою. Написати книгу, може, і легко, але зробити її такою, щоб людям було цікаво її читати, важко надзвичайно.

Для цього потрібно щонайменше кілька складових: життєвий досвід, знання предмета, цікава сюжетна лінія, вміння чітко формулювати та викладати думки і таке інше... Мало не забув. Крім усього перерахованого потрібно розуміти найголовніше: що ти хочеш сказати тим людям, котрі читатимуть цю книгу. Адже рукописи не горять, і, як відомо, що написано пером, часу не підвладне.

Тому, перед тим як взяти до рук олівця, потрібно чітко уявляти, навіщо ти напружуєш власний мозок і голови можливих читачів? Що ти хочеш їм сказати, до яких роздумів підштовхнути? Саме тут на кожного, хто вирішив випробувати себе у царині творчості, чатує парадокс: з одного боку, писати потрібно про те, що знаєш досконало. Інакше не вийде нічого путнього. А найкраще за усе людина знає саму себе і саме про себе готова оповідати довго, проникливо і натхненно. Але, з другого боку, кому цікаві такі багатотомні роботи, написані виключно про себе, єдиного та неповторного?! Звісно ж, якщо не йдеться про всесвітньо відомі та загальновизнані історичні постаті...

Можливо, саме в шляхах вирішення автором цього парадоксу і криється таємниця успіху книги? Чи сприйме її читач, чи зацікавиться її змістом? І тут вже немає значення, чи змальовує автор свою неповторну особистість, перетворюючи її на такий собі центр світобудови, разом з цим нав'язуючи читачеві власний погляд на речі, бачення та розуміння всіх і вся, чи то, безумовно, не відмовляючись від оцінки певних особистостей та власних поглядів (інакше що ж він за автор?), все-таки веде розповідь про час, в який йому довелося жити, а також події, що наповнювали цей час. І, звісно, про людей того часу.

Саме тоді, гадаю, книга перетворюється на справжній документ тієї чи іншої епохи і має, безумовно, певну цінність для читача, а не залишається марним самовиявленням на папір. Тому що не існує нецікавих епох, а існують автори, що нецікаво пишуть...

Чому цій книзі я дав назву "Перехрестя долі"? З дуже простої причини. Життєвий шлях кожної людини, яким би прямим він не здавався, насправді складається з безлічі "перехресть", на котрих визначається, як саме складеться подальша доля людини. Вкрай незначні на перший погляд події згодом можуть стати причиною того, що людина раптом "поверне" своє життя в зовсім несподіваному напрямку, чи то продовжить рухатись у раз і назавжди обраному. Чи то взагалі залишиться "соватися на місці".

Під такими "перехрестями" я маю на увазі різні речі – і це не тільки особисті вчинки самої людини. Адже на наше життя, без сумніву, впливають і події глобальні, що відбуваються в країні та всьому світі. А ще – зустрічі з іншими людьми. Зустрічі, котрі так чи інакше вплинули на наше життя. А також спогади, що залишилися, – іноді радісні, іноді гіркі, іноді світлі, а бува і неприємні.

Ця книга саме про такі зустрічі з людьми, котрі так чи інакше відіграли певну роль у моєму житті. І не тільки в моєму особисто. Більшість героїв цієї книги через свою високу посаду значною мірою впливали на події, що відбувалися в Україні в різні роки.

Починаючи працювати над книгою, я в жодному разі не маю на меті "дати оцінку" цим людям чи їхнім вчинкам. Не збираюся і не буду ніколи нікому з них "мити кістки", а засуджувати й поготів. Ця книга – просто мій особистий погляд на "перехрестя" мого життя. І на тих людей, з якими довелося на них зустрітись.

Пильний та уважний читач може помітити в цій книзі певні моменти, котрі згадувалися в художньо-документальній праці "Покликання", яку було написано за моїми спогадами та видано 2007 року. Так, дійсно, матеріали цього твору були певною мірою використані мною під час створення "Перехрестя долі" – звичайно ж, за згодою її автора – та перероблені з огляду на нові деталі, що згадалися, та й взагалі на той час, що минув із моменту виходу у світ "Покликання".

РОЗДІЛ І

ХАРКІВ

Вибір

День останній... День, коли для тебе щось закінчується, а щось починається. Такий день настає в житті кожного з нас, і для мене таким днем стало 28 серпня 2003 року – день, коли я пішов із центрального апарату Міністерства внутрішніх справ, залишивши посаду першого заступника державного секретаря МВС України – начальника Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю. Точніше, останнім цей день назвати було б не зовсім правильно, адже він не означав розставання з міліцією, якій на той момент було віддано вже десятки років. Попереду чекала викладацька, наукова робота в тій самій системі. Але ж... те, до чого звик за останні десятиліття, те, чим, власне, окреслювалися всі ці роки, ритм та устрій усього життя – оперативна робота, управлінська діяльність у серйозних масштабах, служба, як то кажуть, "на знос" відсьогодні залишалися в минулому.

Гадаю, не помилюся, коли скажу, що такі дні для кожної людини є надзвичайно особливими. Ти, як мандрівник, що пустився в дорогу аж раптом опинився в такій собі "смузі відчуження" – вже не "тут", але ще і не "там". Про це сигналізує й різке скорочення кількості телефонних дзвінків – як на службові, так і на особисті номери. Ось тільки-но ти був комусь потрібен, мить – і вже нікому. Чутки МВС розносяться майже з космічною швидкістю. І ось вже "особливо стійкі бійці" вважають, що цього льотчика збито, тож краще для себе, спокійніше та комфортніше не дзвонити і взагалі триматися від нього якнайдалі. Гарно, коли на тебе чекає підвищення! Тоді найближчим часом усі ці "доброхоти" знову почнуть "обривати" твої телефони з подвійним завзяттям. А якщо ні, то, безсумнівно, вони щезнуть назавжди. І насправді це добре, оскільки подібні надзвичайно стійкі в нашій країні (і особливо в деяких її владних структурах) прояви "совковості" зазвичай допомагають з'ясувати, хто справжній друг, а хто "прилипала".

Це і є той самий час, коли ти можеш "перевести подих", озирнутися назад і навкруги, замислитися. Про що саме? Ну,

якщо твій життєвий шлях робить такий крутий поворот, то, мабуть, час замислитися саме на цю тему. І нехай жодного разу за всі прожиті роки не виникло й тіні сумніву щодо правильності обраного шляху, вряди-годи пам'ять повертається в ті часи, коли цей вибір було зроблено, і до супутніх цьому обставин.

Про що міг мріяти хлопчина, що народився в досить звичайній сім'ї радянської країни в часи, що вважалися розквітом "розвинутого соціалізму"? Хіба дивно те, що майже всі мої однолітки найбільш достойним життєвим вибором бачили для себе професії космонавта, суворого капітана далекого плавання, відважного прикордонника чи принаймні будь-який варіант військової кар'єри? Говорячи про це, не потрібно поблажливо посміхатися, а треба врахувати, по-перше, реалії того часу, а по-друге, те, якими ми були – хлопчачи 70-х років вже минулого століття. Добре це чи ні, але в тому віці, коли людина зазвичай починає замислюватися над своїм майбутнім, ми ще зовсім не брали до уваги будь-які меркантильні мотиви. Йдеться, звісно ж, про речі суто практичні: заробітна плата, умови праці чи служби та інші моменти. Це сьогодні перше запитання, яке ставить перед собою молода людина, розмірковуючи над вибором професії, звучить на кшталт: а скільки я зароблятиму? І навіть престижність тієї чи іншої справи здебільшого зводиться до розмірів заробітку, що вона може принести.

Тоді вагу мали зовсім інші поняття. Престижність професії ми вимірювали тим, наскільки зможемо нею пишатися, чи є на ній відблиск чогось величного, героїчного та, не побоюся цього слова, романтичного. Ну який же хлопець подумки не приміряв на свої плечі погони після незліченної кількості фільмів та книг про Велику Вітчизняну, а тим більше після появи фільму "Офіцери"? Таке саме ставлення повною мірою можна віднести і до інших професій, якими марили хлопчачи мого покоління. І розуміння того, що обраний життєвий шлях, напевно, буде пов'язаний з неабиякими труднощами та навіть небезпекою, котре приходило до нас у міру дорослішання та мужніння, взагалі нікого не відлякувало, швидше навпаки, приваблювало!

За подібними роздумами та пошуками, що супроводжувалися об'єктивною, за можливості, самооцінкою, промайнули шкільні роки. Проблема життєвого вибору, чи, як тоді казали, профорієнтації, перейшла із суто теоретичної та абстрактної в досить реальну площину. Цілком зрозуміло, що вибір одно-значно схилився на користь гуманітарного вищого навчального закладу. А конкретно – історичного факультету Харківського державного університету, що носив тоді ім'я "видатного пролетарського письменника" Олексія Максимовича Горького.

Необхідно відзначити ще один момент. Вступ саме на цей факультет, як і подальше навчання на ньому, в жодному разі не суперечили бажанню стати в майбутньому правоохоронцем. Сьогодні неможливо точно визначити той момент, коли це бажання виникло і стало чимось усвідомленим, почало оформлюватись у конкретні думки та плани. Скажімо так, що з'явилося воно в ту прекрасну пору життя, котру великий російський письменник Лев Толстой називав отроцтвом. Сьогодні це чудове слово якось непомітно зникло з нашого вжитку, і молодих людей, що досягли цього віку, називають дурнуватим, вибачте на слові, черговим запозиченим американізмом – "тінейджер". Ми ніякими "тінейджерами" не були, а були нормальними радянськими хлопчиками, і серед нашого покоління бажання, що виникає на зорі життя, активно боротися з несправедливістю та злом взагалі, а також із конкретними його проявами у вигляді злочинності було цілком закономірним та нормальним. Утім, у читача може виникнути досить слушне запитання: "А чи не простіше в такому разі було б вступити до профільного вищого навчального закладу? Хоча б на факультет правознавства юридичного інституту імені Дзержинського, який тоді існував у Харкові (один із чотирьох на весь Союз)?"

Загалом запитання цілком слушне, однак незрозумілим воно може бути для тих, хто не досить добре обізнаний з реаліями того часу або навіть взагалі з ними не знайомий. Інститут імені "залізного лицаря революції", як і абсолютна більшість подібних навчальних закладів, зовсім недосяжним, звісно ж, не був. Однак вступу до такого закладу передувала ціла низка

умов, які фактично відігравали роль обмежувачів для тих, кому заманеться впхати свого носа до закладу, як то кажуть, "з вулиці". Перш за все, йдеться про членство у Комуністичній партії. А чи був шанс на таке у хлопчини, який тільки-но вчора розпрощався зі шкільною лавою? Звісно ж, ні. Аби стати власником заповітної червоної книжечки з профілем "вождя світового пролетаріату" на обкладинці, потрібно було принаймні відслужити в армії, а також, бажано, хоч зо два роки попрацювати на виробництві. Тобто йти до мети довгим та тернистим шляхом. З одного боку, цілком можливо, що якесь раціональне зерно в цьому і було – до лав не те що правоохоронної системи, а й тієї її частини, що тільки готувала майбутніх правоохоронців, потрапляли зовсім не "жовторотики", а молоді люди, котрі в цьому житті встигли щось побачити, відчувати та мали певний життєвий досвід. Якби на додачу на чільне місце не висувалася, знову ж таки, сумнозвісна партійність. Якби вона не превалювала й надалі – як при підготовці міліцейських кадрів, так і при подальшому їх просуванню службовими сходами.

Цей, без перебільшення, згубний принцип і сьогодні негативно відгукується як у багатьох аспектах пострадянської юридичної науки, так і у практичній діяльності вітчизняної правоохоронної системи. І справа тут не в тонкощах конкретної ідеології, а в тому, що виховання людини в дусі вчення, котре "всесильне тому, що воно вірне", закладає в ньому таку надзвичайно серйозну і, на мій погляд, згубну рису, як доведення до абсолюту, патологічне несприйняття всього нового. Навряд чи хтось візьметься спростовувати, що саме це жорстке та безкомпромісне заперечення будь-яких змін призвело в нашій історії до такого малоприємного явища, як час, який іменують "застоем", і в результаті – до краху ідеології, що його породила, та розпаду великої держави.

Якщо говорити суто про правоохоронну систему, і не якусь там уявну чи абстрактну, а конкретно українську... Що ж, доведеться визнати, що на сьогодні, попри те, що Україна двадцять п'ять років є незалежною державою, ми надто довго не могли відмовитись від цілої низки понять і явищ у системі Міністерства

внутрішніх справ, котрі бозна-коли повинні були зникнути. Почнемо з того, що "до останнього", вчепившись, мов кліщ, трималися не тільки за назву, а й за поняття "міліція", хоча в багатьох країнах колишнього СРСР відповідно до світової практики і стандартів міліцію давно не тільки перейменовано, а й **реформовано** в поліцію. Здавалося б, що ж такого важливого в назві? Однак "міліція" і "поліція" – це дві зовсім різні структури, що відрізняються не тільки і не стільки назвою, скільки самим змістом. Якщо казати коротко, то міліція – це формування звичайних громадян для допомоги професійним державним структурам в охороні правопорядку, а поліція – це і є ті самі професіонали, для яких боротьба зі злочинністю – сенс існування. Відчуваєте різницю? Той, хто не вірить чи, навпаки, бажає розібратися в нюансах та тонкощах, може звернутися до спеціальної літератури, присвяченій цьому питанню, але основний зміст – саме такий.

Інше – то дрібниці, що витікають з головного. Безглузде розділення служб, наявність у системі МВС одягнених у погони господарників, лікарів та інших подібних "правоохоронців"... Відверто кажучи, і заступник Міністра внутрішніх справ у справах **по тилу** у званні генерала – хіба це нормально? Усе це могло б видаватися жартівливим, коли б ми забули, що кошти на цей "гумор" дістаються з кишень рядових платників податків.

Втім, як з'ясувалося згодом, перейменування в поліцію взагалі не є рішенням усіх проблем. Особливо, якщо вирішувати їх тільки однією зміною назви.

Реформування української міліції, що совалося на одному місці роками, раптом набуло характеру кур'єрського потягу, що помчав уперед. Ось тільки, схоже, цей потяг вирушив у дорогу, не маючи гальм, машиніста в кабіні... та й взагалі зійшов з колії. Як гірська лавина, що в нестримному русі змітає на своєму шляху все вщент, не з'ясовуючи, де правий, а де винуватий, де гнила халупа, яку давно потрібно знести, а де – міцний капітальний будинок, в якому живуть люди, обвалилася ця "реформа" на правоохоронну систему України, ховаючи під собою і окремі людські долі, і цілі підрозділи, не кажучи вже про служ-

би. До моїх думок щодо цього "стихійного лиха" ми ще не раз повернемося на сторінках книги, яку ви тримаєте в руках.

Студентом я все ж таки став.

Навчатися, звісно, було непросто, однак, повинен сказати, що кожен вдало складений іспит був для нас, студентів тих років, персональною перемогою і приводом для гордості, адже нас навчали Вчені і Викладачі дійсно з великої літери. Зрозуміло, що в ТАКИХ людей купити оцінку ні в прямому, ні в переносному значенні було просто неможливо. Тоді ціна наших п'ятірок вимірювалася не грошима, коробками цукерок чи банками ікри на викладацьких столах, а виключно наполегливою працею, безсонними ночами і знаннями. Навчатися було важко, але цікаво.

У процесі навчання в університеті бажання пов'язати свою подальшу долю з правоохоронними органами набрало ще більшої сили. Сталося це не в останню чергу тому, що саме в ті роки я, беручи участь в оперативних комсомольських загонах і, як наслідок, ставши позаштатним працівником міліції, стикнувся з реальною правоохоронною діяльністю і досить реальними правоохоронцями. Про них трохи згодом, а поки що, мабуть, саме час все ж таки детальніше зупинитися на тих зовнішніх факторах, котрі сприяли професійному і, як наслідок, життєвому вибору.

У ті часи міліцейська служба була дійсно престижною. Але, знову ж таки, зовсім не в тому значенні, яке вкладається в це слово сьогодні. Чи була ця професія високооплачуваною? Ні, в жодному разі, навіть порівняно з тими ж військовими працівниками міліції взагалі не могли похизуватися високою зарплатнею. Чи мав міліціонер від держави соціальні гарантії "за найвищим розрядом"? Ні. Пенсійне забезпечення знаходилося на досить низькому рівні порівняно з сьогоднішнім, а щодо права на безкоштовне навчання та медичне обслуговування, тоді таке право (до того ж на ділі) мав кожен громадянин. Хіба що до переліку деяких, навіть не соціальних, а суто побутових стимулів можна було віднести безкоштовний проїзд у громадському

транспорті і можливість один раз на рік безкоштовно проїхати залізницею до місця відпочинку і назад.

Особливий статус міліціонера в ті роки полягав в іншому. Він був не просто представником держави, а, так би мовити, втіленням Закону, тим, хто щоденно, щохвилини знаходиться на бойовому посту і готовий завжди і скрізь захищати як інтереси держави, так і інтереси кожного конкретного громадянина. Це викликало у людей цілком заслужену повагу і дійсно особливе ставлення до тих, хто носив міліцейську форму.

Неможливо не відзначити, що значною мірою цьому сприяла діяльність тодішнього Міністра внутрішніх справ СРСР – нашого земляка, луганчанина, Миколи Онисимовича Щолокова. Саме його стараннями органи внутрішніх справ почали планомірно "підніматися" в іміджевому, як зараз кажуть, плані. Не треба забувати, що завдання перед ним стояло досить складне – за спинами міліції тих років ще поставав страшний привид, хоч вже й доволі тьмянний, ВНК-ГПУ-НКВС. Також залишалося в живих досить багато людей, котрі не тільки пам'ятали "великий терор", а й відчували його на собі. І ось, завдяки Щолокову міліцію почали виводити з цієї страшної темряви, робити її близькою та зрозумілою людям. Цьому сприяли талановиті кінофільми, як-от: "Петрівка, 38" та "Огарьова, 6", а також книги братів Вайнерів і Юліана Семенова. Чого вартий лише у плані створення іміджу "міліції з людським обличчям" серіал про сільського дільничного Анісікіна, чий безсмертний образ уособив один із найкращих акторів того часу Михайло Жаров! Потрібно сказати, що в результаті цієї роботи головної мети однозначно було досягнуто – люди перестали страхатися міліції, її почали поважати.

Ніхто не йшов тоді до міліції, щоб вкрати мільйон, чи хоча б збудувати собі маєток, або мати дороге авто. Не думав тоді ніхто ні про що подібне. Кажу це, покладаючись як на досвід своїх попередників, перших наставників на міліцейському поприщі, так і на власний досвід, оскільки прийшов на службу саме в ті часи. Є таке просте слово, як ОБОВ'ЯЗОК. Можливо, сьогодні це викличе в когось сміх. Що ж, смійтесь, а я вас

пожалію... Так ось, незважаючи ні на що, існує і почуття обов'язку, і почуття відповідальності, до того ж не тільки за те, що робиш власне сам, а й за те, що відбувається навкруги. Існує поняття несправедливості і бажання відповідним чином засудити та покарати цю несправедливість. Люди приходили в міліцію, аби на ділі протистояти злу та беззаконню. Хоч, найцікавіше, що не було у нашому вжитку таких пишномовних понять. Працювали для того, щоб лише забезпечити нормальне життя народу. Як могли, так і робили свою справу.

І робили це, скажу відверто, сумлінно. Аби переконатися в цьому, достатньо підняти міліцейську статистику 70–80-х років минулого вже століття і порівняти з тією, що ми маємо сьогодні. Можемо скільки завгодно повторювати, що такі порівняння недоречні, що у структурі злочинності відбулися величезні зміни, котрі, начебто, і впливають на всі показники. Не заперечую, впливають... Та як впливають на боротьбу зі злочинністю зміни в **самій** міліції?! Куди там братися "структурним змінам"... І не потрібно, будь ласка, повторювати затерті, налиплі до зубів "лякалки" про те, що за радянських часів статистику "фальшували", а злочини чи не усі поспіль "приховували". Нісенітниця! Адже я пам'ятаю не лише міліцію тих часів, а й прокуратуру, котра наглядала за дотриманням законності. Це також не останньою мірою стосувалося діяльності органів внутрішніх справ. І, скажу відверто, сучасній прокуратурі в багатьох аспектах нема чого і намагатися порівнювати себе з тими "попередниками". То були люди суворіші, жорсткіші, принциповіші, а головне – професійні у своїх вимогах. Спробував би хтось приховувати чи фальсифікувати! Без погонів залишалися і за менші гріхи.

Взагалі, повинен сказати, що переважна кількість огульних звинувачень на адресу міліції "пізнього періоду" існування СРСР бере своє коріння із тієї, без перебільшення, істерії, що здійнялася після смерті Леоніда Брежнєва й усунення з посади Миколи Щолокова. Ось тільки ті, хто раз у раз повторює та поширює цей бруд, чомусь "забувають", що всі звинувачення стосовно Миколи Онисимовича так і залишилися на рівні здогадок

та чуток, що довіку "зависли в повітрі" після того, як він трагічно пішов із життя. Не було ані суду, ані осудження, ані, якщо на те, будь-яких однозначних висновків за кримінальною справою. А ще, тим, хто досі мусує "голосні справи" тих років, не завадило б пам'ятати про такі поняття, як "інтриги у владі" і "політична доцільність". А також про те, наскільки вони були актуальними для тих років, для ситуації, що склалася в найвищих ешелонах як влади, так і партії. Під час служби доводилося стикатися з різними моментами...

А тепер надворі стояв 1979 рік – час, коли потрібно було робити життєвий вибір.

Перехрестя перше: прямо і тільки вперед!

Життєвий шлях було обрано, настав час реалізувати його. Здавалося, з чесно заробленим дипломом про вищу освіту лейтенанту запасу всі дороги в житті відкрито, в тому числі й ту, яку обрав я для себе вже досить усвідомлено й остаточно. Проте, незважаючи на перераховані вище атрибути, отримати направлення для проходження служби в органах внутрішніх справ для мене, молодого хлопця, що не був членом партії і не проходив службу у збройних силах, було не так просто. Такий вже був час.

Тож бажав я того чи ні, довелося звертатися за допомогою до друзів батька. Мій батько, Ерік Юрійович Черкасов, на той момент працював головним архітектором Харкова, був лауреатом Державної премії України імені Т. Г. Шевченка за створення цілої низки меморіальних комплексів, присвячених героям Великої Вітчизняної війни і зведених за його проектами в містах Харкові та Дніпропетровську. Він зателефонував тодішньому заступнику начальника Управління внутрішніх справ Харкова полковнику міліції Георгію Несторовичу Нанікашвілі і попросив посприяти. Георгія Несторовича, на жаль, вже немає з нами, та відчуття безмежної вдячності цій колоритній людині, що відіграла настільки важливу роль у моїй

долі, звісно, залишилося назавжди. Саме завдяки його старанням до Харківського державного університету і надійшов офіційний лист про відрядження одного з випускників історичного факультету на службу до міліції міста.

Тут вкрай необхідно обмовитись про досить важливу річ. Перш за все, сказати про те, що моє рішення стосовно вибору професії батьки, а особливо старше покоління – дідусі та бабусі, сприйняли, м'яко кажучи, без будь-якого ентузіазму. Так вже склалося, що в нашій родині були представники різних професій: енергетики, лікарі, педагоги, в тому числі і викладачі історії... Батько, як я казав, був архітектором. А ось правоохоронців до мене не було. Не те щоб рідні з упередженням ставилися саме до професії міліціонера, але, правду кажучи, мій вибір, на їхній погляд, зовсім випадав як із сімейних традицій, так і з мого попереднього життєвого шляху і видавався їм мало не диким.

Треба визнати, не тільки їм! У деканаті істфаку, куди надійшов лист про моє відрядження до міліції, це викликало справжній шок. Навчався я, треба відзначити, доволі непогано, і для мене не становило таємниці, що, за наявності бажання, я міг би залишитися на історичному факультеті для подальшої наукової і, як наслідок, викладацької діяльності. До того ж мою дипломну роботу, темою якої був так званий період "двовладдя", що встановився в Росії між лютневою і жовтневою революціями 1917 року, сприйняли дуже схвально. Справа також у виборі теми. Це був унікальний період у вітчизняній та світовій історії, багато питань котрого, без сумніву, не втратили своєї актуальності і сьогодні. Розроблення цієї теми також було сприйнято досить схвально – її було визначено як таку, що за певного доопрацювання вона може стати основою для кандидатської дисертації. Тобто вчорашні наставники і викладачі бачили в колишньому студентові досить перспективного історика. Аж раптом – міліція!

Проте, помилкою було б говорити, що випускники історичного факультету не йшли служити до органів правопорядку. Аж ніяк. Питання в іншому: до яких саме органів... Гадаю, що не

відкрию якусь страшну таємницю, коли скажу відверто про те, що поповнювали вони лави Комітету державної безпеки. Пройшовши там відповідну спеціальну підготовку, хтось із них одягав форму і продовжував службу кадровим офіцером КДБ, а хтось, чия приналежність до цієї організації не афішувалася, повертався в ті самі ВНЗ, наукові заклади, щоб проводити контррозвідувальну боротьбу з так званими "інакомислячими" і "дисидентами".

Сьогодні ми з вами добре знаємо, що навіть історична наука має свої глибокі таємниці. Були, звісно, такі таємниці і за радянського періоду, до того ж настільки серйозні, що їх не-своєчасне оприлюднення (котре на той час категорично виключалося) було спроможне, скажемо відверто, похитнути самі підґрунтя світосприйняття, що тоді існувало. Втім, на історичному факультеті витoki такої "вибухонебезпечної" інформації іноді траплялися. Переважно випадково, коли, захопившись, викладачі, без сумніву, з величезним життєвим та науковим досвідом у процесі занять сповіщали нам такі факти, від яких у нас, молодих істориків, голова йшла обертом.

Так, у 1975 році, під час вивчення теми про визвольну місію Радянської Армії в Європі, один із доцентів, учасник війни, спираючись, напевно, на власні спогади, в подробицях розповідав нам про практично повне знищення населення "країн, що визволялися", до яких у 1944 році увійшли радянські війська. Саме тоді фронти було зупинено на місяць, а гасло "Вбий німця!" замінено політпрацівниками на "Вбий фашиста!". Дізнатися про таке в 1975 році, ще й на семінарі, що проводився на кафедрі історії КПРС, повірте, було фантастикою, адже відкрито про щось подібне заговорили тільки після розпаду СРСР, та й то не одразу. Але це, звісно, було зроблено згаданим доцентом, так би мовити, у викладацькому запалі – без будь-якого політичного підтексту чи то наміру. Втім, якби інформація від нас, слухачів, дісталася "куди належить", не бути йому істориком.

До речі, помилкою було б як стверджувати, що ніякого інакомислення не існувало взагалі, і, відповідно, всі супротивники

порядку речей, що панував тоді в країні, були вигадані "чекістами" задля виправдання існування власної, майже всемогутньої "контори", так і казати, що, навпаки, інакомислення було тотальним чи то навіть масовим.

Задля ілюстрації наведу випадок із власного досвіду. Відбувалося це у 1976 році, тобто приблизно в той час, коли спостерігалось певне бродіння щодо "щасливого життя" на "благословенному Заході" і "Імперії Зла" довкола нас... Минаючи другий, так званий "ректорський", поверх університетського корпусу, я став свідком не зовсім звичного видовища. У залі, звідки сходи, розширюючись, піднімалися вгору, кілька студентів, хвилюючись та поспішаючи, канцелярськими кнопками прикріплювали до стіни якісь малюнки. Мені, другокурснику, певна річ, стало цікаво, що ж там, на цих малюнках, і, підійшовши ближче, я почав їх роздивлятися. Малюнки було зроблено, треба сказати, абияк – олівцем та аквареллю. Проте назви та зміст цих "шедеврів" були більш ніж красномовні... Змалюю лише один. Називався він "Ліс рубають – тріски летять" і на ньому було зображено ліс із поваленими деревами, людей у сірих куфайках і солдатів, які цих людей чи то розстрілювали, чи то кололи багнетами. Тоді ми, студенти, в більшості своїй і гадки не мали про всі "викриття", що брудними потоками полилися під час "перебудови" стосовно Сталіна, Берії, ГУЛАГу та іншого. Отже, все це було для нас незрозумілим і від цього ще цікавішим.

Крім мене ще кілька студентів снували повз ці малюнки, силуючись хоч щось зрозуміти, аж раптом ми побачили сцену, що здивувала нас більше, ніж імпрровізована "картинна галерея". Коридором не просто швидко рухалися – бігли осіб вісім. Попереду – ректор університету і секретар партійного комітету ВНЗ. Чи знаєте ви такий афоризм: "Коли бігають полковники – це мобілізація, коли генерали – це війна"? Побачивши керманичів рідної "альма матер", що переміщувалися в такому темпі, будь-який студент з клепою в голові повинен був забратися геть із місця, бажано, з тією ж швидкістю, і в протилежному напрямку. Що я і зробив, рушивши сходами

вгору. Найцікавіше, що я побачив, як ті студенти, що чіпляли малюнки, нікуди не тікали, а залишилися, так би мовити, "на місці злочину".

Підійшовши до стіни і роздивившись, що на ній висіло, ректор вимовив одне-єдине слово: "Пок-к-кидьки!", після чого зірвав найближчий до нього малюнок, і, наслідуючи його приклад, те саме почали робити інші присутні. Саме тоді я достеменно зрозумів, що з цього місця потрібно забиратися, оскільки цікаве закінчилося і починається неприємне: усіх присутніх, напевно, почнуть переписувати поіменно із вкрай недобрими для них наслідками...

Щодо наслідків я, до речі, не помилився. Незабаром університетом прокотилися комсомольські конференції, збори та інші заходи. На цих заходах ухвалювалися резолюції, робилися певні "оргвисновки", когось звідкись виганяли, отримувались суворі догани. Що сталося з тими студентами, котрі спровокували цю "лавину", я, відверто кажучи, не знаю. Один з них, здається, був з геофаку, інші... не пам'ятаю. Але скандал був надзвичайний, оскільки подібний демарш, майже під кабінетом ректора, в ті часи – часи непохитної міцї партії, майже найвищого розквіту радянської держави – здатен був викликати серйозні наслідки. Навіть такі, що перетиналися із вкрай суворими статтями Кримінального кодексу.

Оцінювати ті події сьогодні вкрай важко. Насамперед тому, що не був я знайомий ані з тими молодими людьми, ані з мотивами, що підштовхнули їх на такі дії, а також не знав багато іншого, що було підґрунтям тих подій. Можу сказати, що протест цей, на мою думку, був нерозважливим. Хоча б тому, що "витвори протестної творчості", окрім мене і шести-семи надто цікавих студентів, котрі майже нічого з побаченого не зрозуміли, не встиг оцінити ніхто, крім представників ректорату та парткому. Усе, до чого призвела ця акція, – страшенний галас і, напевно, чиїсь зламані долі. Втім, про що вона безперечно свідчила, так це про те, що певне інакомислення все-таки існувало, навіть у стінах такого ВНЗ, як наш, і що придушувалися такі прояви достатньо оперативно та жорстоко.

Довелося мені в тому ж університеті стикнутися з тими, хто цим самим "придушенням" опікувався. Власне розуміння того, що людина, з котрою випало спілкуватися, мала, напевне, безпосередній стосунок до органів держбезпеки, прийшло пізніше – з певним життєвим досвідом. А в той час мене і ще двох моїх товаришів, котрі, як і я, були членами оперативного комсомольського загону, що надавав допомогу та сприяння міліції, було викликано для розмови до заступника секретаря комітету комсомолу університету. Це був, треба зауважити, аж ніяк не студент, а досить дорослий чоловік, чия комсомольська діяльність була для нього основною, але, гадаю, не єдиною професією. Цей самий діяч раптом завів з нами розмову, суть якої, правду кажучи, не кожній нормальній людині було під силу осягнути, принаймні одразу. Йшлося про якихось "підозрілих людей", котрі, зі слів комсомольського секретаря, так і нишпорять навкруги, і в університеті також. Ці незрозумілі, але однозначно темні, з його слів, особистості так і вичікують на момент чи то для замаху на самого Генерального секретаря (раптом він тут з'явиться), чи то бажаючи викрасти нас самих і передати в чіпкі лабети ЦРУ. Отже потрібно пильнувати, пильнувати і ще раз пильнувати!

Тоді ми, звісно, не знали такого слова, як "шпигуноманія", і справжній зміст поняття "вербування" нам теж був незрозумілий. Однак на те, щоб зрозуміти, у що саме нас так наполегливо намагаються втягнути, здорового глузду і самоповаги було достатньо. Сама думка про те, щоб бути чийось сексотом, інформатором чи то навушником мені, як і моїм товаришам, видавалася огидною. Отож, залишивши кінець-кінцем кабінет "комсorghу", ми твердо вирішили віднести всі його бесіди до рангу "розмов на користь бідних", від самого кабінету в майбутньому триматися якнайдалі, а від його господаря й поготів.

Можливо, подібні методи "підходів" та "намацувань" відіграли не останню роль у тому, **які саме погони** опинилися на моїх плечах. Зовсім не хотілося пов'язувати своє життя з організацією, де надто багато побудовано саме на боротьбі

з речами, що не мали конкретного прояву. Заняття не боротьбою з реальним злом, а "з'ясуванням настроїв" і збиранням чуток видавалося схожим на спроби півня, котрий все життя намагається знайти перлину в купі... самі розумієте чого. І навряд чи її там знайде.

Поза сумнівом, існували і справжнісінькі шпигуни, розвідники чужих держав, котрі діяли на території СРСР. І я погоджуюсь з тим, що спроби такої діяльності могли бути в Харкові, де на той час було зосереджено як досить потужні об'єкти військово-промислового комплексу, так і відповідний науковий потенціал. Існували й ті, хто з цими шпигунами боровся, героїчно виконував свою роботу. Однак випадків викриття агентів ворожих розвідок у ті роки я щось не пригадую. Навіть якщо вони й існували, то, мабуть, десь далеко. А ось бажаючі покопирсатись у твоїй душі і голові, до того ж зробити з цього політичні висновки, знаходились поряд. Так вже сталося... і в житті, коли КДБ з його методами було ліквідовано.

Отже, використаю термін, який у сучасному суспільстві прийнято вживати, змальовуючи радянські часи, я скористався "блатом" і був призначений на свою першу міліцейську посаду – інспектора у справах неповнолітніх Московського районного відділу внутрішніх справ УВС Харкова. Еге-ж, "блатна" була посада – далі нема куди... Ідеться навіть не про заробітну плату, яка складала 85 карбованців за відомістю, з яких на руки (завдяки відрахуванням та податкам) я отримував карбованців сімдесят. Ідеться про умови праці, в яку довелося зануритись. Були вони не сказати щоб такими вже й важкими – нормальними і досить звичними для радянської міліції тих часів. Особового складу нашої служби на весь закріплений за нею район з трьохсоттисячним населенням налічувалось аж вісім осіб. І тільки троє з них – чоловіки. Але це не завадило одразу з моїм приходом на службу закріпити за мною наставника, точніше, наставницю – старшого лейтенанта міліції Олену Бородину. У ті часи інакше просто і не могло бути – нікому б і на думку не спало кинути молодого працівника в роботу, немов кошеня у воду, й очікувати результатів за принципом чи то потоне, чи то вип-

ливе. Інститут наставництва в міліції був надійним і свою неймовірно позитивну роль він відігравав безумовно.

Службового транспорту в підрозділі не було жодного – у справах ми пересувалися або "на своїх двох", або громадським транспортом. На той час, наголошую, це було нормальним та звичним, а сьогодні, гадаю, що, можливо, воно було б і на краще, оскільки, коли ти йдеш по землі спокійно і не поспішаючи, то помічаєш усе навкруги. А з вікна службового авто – переважно небо і предмети, що ти стрімко оминаєш, – чи то дерева, чи то громадян... Отож районом з непоетичною назвою "Салтовка" за три роки мені довелося відкрокувати безліч кілометрів, бо роботи в нас було з горою.

Варто, мабуть, детальніше зупинитися на питанні, що собою являли і та служба, і ті проблеми, з якими вона боролася.

Головною різницею між Інспекцією у справах неповнолітніх і Кримінальною міліцією, що виникла потім і займалася тими ж таки дітьми і неповнолітніми, була відсутність будь-якої оперативно-розшукової діяльності. До речі, перехід до неї вважаю досить правильним, оскільки за сучасних умов найефективнішим методом протистояння молодіжній злочинності є виявлення і роздрібнення підліткових злочинних угруповань саме на стадії формування. А цього можливо досягти лише за допомогою певних спеціальних заходів. У цьому разі, з будь-якої точки зору, правильніше і корисніше застосовувати профілактичні методи, ніж у майбутньому відправляти молодих людей за ґрати.

Інша справа, що в ті часи, коли мені довелося служити в ІСН, ті види і форми підліткової злочинності, котрими сьогодні нікого не здивуєш, працівникам міліції не могли примаритися навіть у найжахливішому сні. Наркоманія, токсикоманія, дитяча проституція... Для нас це було за межею "найчорнішої" фантастики. Втім, не треба вважати, що всі тодішні діти та підлітки, як один, були "квітами життя", взірцевими піонерами-відмінниками. Так, малолітня шпана того часу не "кололася", не нюхала клей, проте була чимала кількість тих, хто палив, пив "бормотуху" чи горілку і красти починав років із семи. А коли таким

"діткам" виповнювалося чотирнадцять (час, коли наставала кримінальна відповідальність), вони мали вже доволі вражаючий "букет" правопорушень. Безхатченками вони де-юре не були – ночували вдома, але, разом з цим, особливо влітку, з більшим задоволенням проводили ночі на вокзалах, горищах та у підвалах. Тільки в мене таких "гульвіс" на обліку налічувалося шістдесят душ. І головного болю від них було достатньо.

Згадаю ще один момент, вкрай неприємний. Він мав назву "робота з неблагонадійними сім'ями". Проблема таких сімей була досить серйозною та масштабною. Якщо врахувати, що інспекторів ІСН по області було осіб триста, і подекуди на обліку в них знаходилося до тридцяти неблагонадійних сімей, то картина з рівнем неблагонадійності в сім'ях вимальовувалася досить сумна. Але йдеться, знову ж таки, не про кількість та обсяг роботи. Справа в тому, що позиція держави в ті часи щодо таких сімей була достатньо чіткою, однозначною та вкрай жорсткою: дітей на певному етапі, коли ситуація в такій сім'ї стає нестерпною, потрібно вилучити!

Що це означало? Перш за все, те, що хтось цю дитину повинен був "вилучати" із сім'ї. Тобто застосовувати силу, відривати, досить часто в буквальному сенсі, дітей від батьків... Спробуйте відібрати щеня у собаки. Вона точно пошматує. Якщо взагалі не загризе... А тут відібрати дитя у матері, якою б вона не була. Взагалі, проводити такі "заходи" повинні були аж ніяк не працівники міліції. На долю останніх у таких ситуаціях повинно було залишатися лише виконання їхніх прямих обов'язків – охорона громадського порядку на місці подій. На жаль, так ситуація виглядала в теорії. На практиці ж представники різних організацій – опікунських та інших, відповідних комісій, що функціонували на той час при виконавчих комітетах від сільського до обласного рівня, котрі, до речі, власне і приймали рішення про позбавлення батьківських прав, взагалі не бажали виконувати цю "найбруднішу" частину роботи. Вони в будь-який спосіб перекладали сам процес вилучення дитини із сім'ї на працівників міліції. І нам доводилося це робити.

Можете собі уявити, як це все "сприяло" авторитету міліції. Крик, ґвалт, галас та сльози... Усе це досить активно, хоч і пошепки, обговорюють сусіди. Звісно, шкоди міліцейському іміджу в таких ситуаціях завдавалося чимало. А діти? Як вони самі це сприймали?! Півбіди, коли дитина зовсім крихтна і не розуміє, що відбувається навколо неї. А коли дитина доросліша? Зрозуміло, що ти забираєш її з рідної домівки за рішенням суду, але не втямить цього десятирічна дитина, навіть коли ти це саме рішення зачитаєш їй тричі вголос і з виразом. Вона розуміє тільки одне: її забирають від мами. І яка б вона там не була – нехай п'яниця, нехай алкоголичка, нехай така, що зовсім пустилася берега, але для неї вона МАМА! Яка асоціація виникатиме в такої дитини, коли вона побачить міліцейську форму наступного разу? Саме так ми отримували людей, в котрих відразу до міліції виникала змалечку. Хоч психологам і відомо, що найчастіше саме дитячі спогади, симпатії чи антипатії, формують в людині на самому глибокому, підсвідомому рівні ставлення до життя. Дуже добре, що сьогодні поліція такими речами не займається. Дуже правильно!

Крім того, куди ці діти потрапляли потім? Звісно, в інтернати. За своє життя, а особливо під час роботи в міліції, мені доволі часто доводилося відвідувати такі заклади. Нічого там доброго немає і, напевно, бути не може. А за часів СРСР вони мало чим відрізнялися від місць позбавлення волі: ґрати, охорона, однаковий казенний одяг, на обід і з обіду – шеренгою. Треба сказати, що ці заклади, принаймні в ті роки, недалеко втекли від дитячих колоній часів незабутнього товариша Макаренка і ліпшого друга всіх безхатченків Дзержинського. Модель, яку створили в ті суворі післяреволюційні роки, існувала й надалі і практично не змінилася. Тому немає нічого дивного в тому, що дітлахи, котрі там опинилися, перетворившись на нещасних сиріт при живих батьках, розлючені на весь білий світ, за першої ж нагоди – досить часто траплялося, що першого ж дня перебування там, – намагалися втекти і повернутися додому. Нам, відповідно, доводилося знову їх ловити і повертати до інтернатів. Позбавлення батьківських

прав, до речі, на той час застосовувалось досить часто. Не скажу, що це мало масовий характер, але, наприклад, по Харківській області таких випадків було понад сотню на рік. Про кількість дітей, яких було забрано від батьків, на жаль, нічого сказати не можу.

Про що ще необхідно сказати, так це про відповідальність, що лежала на кожному з нас. Міра відповідальності інспектора у справах неповнолітніх за будь-яке протиправне діяння, що скоїли його підопічні, була в ті часи інколи суворішою, ніж самого неповнолітнього. За фактом кожного злочину, що було скоєно підлітком, проводилося службове розслідування, і проводили його працівники вищого міліцейського підрозділу, до того ж з усією суворістю. А коли неповнолітні скоювали тяжкий злочин – розбій, зґвалтування чи то, не приведи Господь, вбивство... Тоді розслідування проводилося на рівні управління внутрішніх справ області, а то й МВС республіки. Ось тоді, зрозуміло, не обходилося без наказу, відповідно до якого несли покарання і рядові працівники, і їхні керівники, до того ж не лише ті, хто очолював ІСН, а й керівники районних органів міліції і далі – по вертикалі. Сьогодні я впевнений, що така жорсткість, вимогливість були цілком виправдані, оскільки завдяки саме цьому ми мали можливість вдало боротися зі злочинністю, і підлітковою також.

Відповідальність і відповідні вимоги – це основа будь-якого процесу управління. Закінчена ланка управлінської діяльності виглядає начебто і просто: окреслення задач, забезпечення контролю за її виконанням і визначення відповідальності людей, котрі цю задачу виконують. Але якщо цю ланку розірвано, завдання поставили, а потім не проконтролювали, не спитали з виконавців, як наслідок, пиши "пропало". Коли так трапиться один раз, другий, то на третій людина будь-яке завдання виконувати не буде. Не буде контролю – не буде і роботи. Логіка проста: навіщо напружуватися, коли цей час можна провести приємніше, та ще й коли за це нічого не буде. Так воно є насправді, і, на превеликий жаль, останні десятиліття історії підтверджують цю тезу. Нехлюйство,

невиконання своїх обов'язків, своїх функцій посадовими особами – ось до чого ми дійшли завдяки такому явищу, як відсутність контролю. І на цьому "родючому ґрунті" досить прогнозовано проросли паростки непрофесіоналізму, кумівства, корупції, непоодинокі випадки зухвалого розкрадання з використанням власної посади. Хочеться вірити, що ми позбавимося всього цього.

Якщо йдеться про сьогоднішнього, то треба сказати, що зараз "лінія фронту" війни за душі дітей та підлітків лежить, на жаль, не лише у площині правоохоронної діяльності, а й в інших, більш глибинних сферах. Нехай сьогодні суспільство сором'язливо замовчує справжні масштаби такого відразливого явища, як шкільне насильство. Але для людей, котрі посправжньому обізнані, відомо, що існують в країні школи, куди діти просто бояться приходити, чи то навпаки, викладачі бояться власних учнів. Там насправді давно керують аж ніяк не ради педагогічних колективів, а "ради" місцевих неповнолітніх хуліганів. А чому тут, власне, дивуватися, коли така, м'яко кажучи, розгульна поведінка в навчальних закладах сьогодні фактично виправдовується і мало не пропагується та популяризується? Ідеться про ті "молодіжні" серіали, що транслюються на загальнодоступних каналах телебачення. І ті самі діти, школярі, котрі ці серіали переглядають, звісно, задаються таким запитанням: "А чому хтось може так поводитись, а я – ні?!". Абсолютна "свобода від суспільства", а насправді – повне заперечення будь-яких моральних застав, дисципліни як явища і поваги до будь-кого і будь-чого, крім власних примх, – ось що несуть у собі такі продукти "масової молодіжної культури".

Втім, телесеріали сьогодні – не найбільше зло, що розбещує душі дітей та підлітків, загрожує не лише духовному здоров'ю і моральності, а й самому життю. Буквально тільки зараз, 2017 року, коли пишеться ця книга, органи ювенальної превенції української поліції нарешті помітили так звані "групи смерті", що діють в інтернет-середовищах і буквально вбивають дітей та підлітків. "Сині кити", "Тихий будинок", "Розбуди

мене о 4:20"... Під усіма цими назвами приховується "гра", що вбиває наше майбутнє, котра потрапила до нас, як стверджують правоохоронці, із Росії. Там, до речі, почали бити на сполох вже два роки тому.

Суїцидальні "ігри", у процесі яких підліток шляхом виконання низки завдань-"квестів" підштовхується до самогубства, "екстремальна гра" "Біжи чи помирай", що полягає в перетинанні підлітками бурхливих транспортних магістралей якнайближче до транспорту, що рухається... Надто багато небезпеки для незміцнілої психіки, несформованої свідомості, в котрій ще не досить чітко сформувалися поняття добра і зла, приховує в собі "світове павутиння". Сьогодні виклики для дитячого та підліткового середовища стали глобальними. Блискавичними. Чи готові ми до них?

У ті часи, коли я навчався у школі, як НП сприймався прихід до класу старшокласниці, що одягла сережки, навіть дуже скромні. Про кілограми косметики на юних дівочих обличчях, що в ній взагалі не мають потреби, навіть не йшлося... Я аж ніяк не належу до заскоружлих ретроградів і не закликаю негайно у примусовому порядку всім школяркам зняти сережки чи щось таке. Не в сережках справа, а в тому, що, на моє глибоке переконання, принцип "дозволено все, що не заборонено напямую", до того ж коли ми намагаємося звести такі заборони до мінімуму, є глибоко хибним. Повинні існувати певні істини, навіть скажу УСТОЇ, котрі не повинні руйнуватися в жодному разі, ні за яких обставин. Після загибелі в нашій країні комуністичної ідеї і відміни принципів "Морального кодексу будівника комунізму" за основу, зрозуміло, потрібно було б покласти заповіді Христові і непохитно рухатися цих шляхом.

Втім, ми відволіклися від основної лінії оповідання. Отримавши в рядах інспекції у справах неповнолітніх неоціненний досвід і гарт, я наблизився до переходу до зовсім іншого міліцейського підрозділу, служба в якому була метою та мрією для абсолютної більшості молодих працівників міліції. Звісно ж, йдеться про карний розшук...

Важке літо 1981-го

З певного часу щодо так званого "застійного" періоду історії нашої країни (тобто 70-ті – перша половина 80-х років минулого століття) існує думка, що вони уособлювали собою майже "райські" часи у сенсі криміногенної ситуації. Начебто, тоді в СРСР панували тиша, спокій та Божа благодать, а міліція страждала неробством. Що на таке відповісти... З одного боку, певна частка правди в цьому є, але лише частка, і виключно порівняно з пізнішими часами, коли з початком перебудови почала зростати організована злочинність з усіма "принадами", притаманними цьому явищу. Проти кінця 80-х – 90-х років час був насправді незрівнянно спокійнішим та мирним – принаймні слова "рекет" і "кілер" належали хіба що до міжнародної кримінальної хроніки, а масових бандитських розбірок ніхто собі і в страшному сні уявити не міг...

Втім, і стверджувати, що злочинності в ті часи в СРСР не існувало, було б украй хибно. І, звісно ж, міліція не ніжилася у блаженному неробстві і не біла байдики. Для прикладу хоч згадати події, які увібрало в себе одне літо 1981-го року, – літо, що мені запам'яталось.

Є в Харківській області місто Зміїв і, відповідно Зміївський район. Втім, того літа був він не Зміївським, а Готвальдівським, оскільки і місто, і район іменувалися тоді на честь керівника неіснуючої нині Комуністичної партії країни Чехословаччини, котра на сьогодні теж зникла з географічної мапи світу. Назву таку ті місця мали не випадково – у селі Соколово, що належало до Готвальдівського району, відбулася кривава битва, в котрій вкрили себе осяйною славою саме воїни Чехословацького 1-го окремого батальйону під керівництвом Людвіка Свободи.

8 березня 1943 року фашисти, що намагалися розвинути розпочатий ними контрнаступ проти Воронізького і Південно-Східного фронтів Червоної Армії, кинули на Харків добірні частини дивізії СС "Мертва голова". На їхньому шляху разом з червоноармійцями встали і бійці 1-ї роти Чехословацького

батальйону, командиром якого був Отакар Ярош. Необхідно відзначити, що це був перший бій на радянсько-німецькому фронті, який вела військова частина, що складалася з іноземних громадян.

Битва розгорнулася неймовірно тяжка і кровопролитна. Лише піхоти у есесівців налічувалося більше двох батальйонів, а на додачу вся ця сила мала підтримку з танків та іншої бронетехніки. Незважаючи на вогонь артилеристів-червоноармійців, яким вдалося значною мірою пошкодити ворожу бронетехніку, фашисти потіснили чехословаків з околиці до самого центру Соколово. І там бійці Отакара Яроша встали на смерть... Сам він після отримання трьох поранень й надалі командував тим, що залишилося від роти, і в тому бою загинув. Крім нього в Соколово склали свої голови сто двадцять чехів та словаків. Тобто рота загинула майже вся... Гітлерівців було зупинено. Підпоручик Отакар Ярош перший з іноземців був удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

У 1964 році в селі було відкрито меморіальний комплекс, присвячений вищезгаданім подіям. Нашими чехословацькими друзями в Соколово було не лише прокладено асфальтовані дороги досить-таки непоганої якості, а й збудовано адміністративну будівлю сільради, де нерідко відбувалися заходи з прийому іноземних делегацій. Окрім пам'ятника загиблим воїнам ними ж було збудовано музей – простору сучасну споруду. Треба зауважити, що цей комплекс викликав у регіоні неабияку увагу та був дуже популярним. Наприклад, я особисто лише в дитинстві відвідував це місце під час екскурсій три чи чотири рази.

Цього разу відвідати Соколівський музей бойового братерства мені довелося не з розважальною чи то дослідницькою метою. Однієї ночі із села було отримано сигнал про те, що в музеї спрацювала охоронна сигналізація. Чи то спрацювала вона несвоєчасно, чи то поставилися до цього безвідповідально, втім, коли місцева міліція прибула на місце, залишалось лише констатувати факт проникнення до музею та пограбування останнього. Злочин було скоєно, і його треба було розкривати, до того ж якнайшвидше. Мене, як молодого співробітника вже

інспекції у справах неповнолітніх карного розшуку УВС Харківської області, відрядили на місце та віддали під керівництво одного з найдосвідченіших сищиків управління – Валерія Васильовича Ногарьова як "робочу конячку".

Що могли викрасти з музею, присвяченому війні? Звісно, в першу чергу, зброю, яка, власне, переважно і складала його експозицію. Під час огляду місця події так воно і виявилось: з розбитих по-варварськи вітрин зникло кілька пістолетів-кулеметів Шпагіна і Судаєва (відомі як ПКШ і ПКС), німецький МП та гвинтівка. А також те, що привернуло нашу прискіпливу увагу, – німецька каска. Саме такий перелік викраденого і обумовив, так би мовити, мою участь у роботі слідчо-оперативної групи. Чому? Тут, знову ж таки, потрібно розуміти специфіку того часу. Це сьогодні артефакти часів війни, зокрема й такі речі, як каски вермахту та СС, перетворилися на предмети колекціонування, котрі мають певну і подекуди досить велику цінність. На той час такі "артефакти" майже нічого не коштували, оскільки ці "скарби" в достатній кількості знаходилися на полях та у лісах. До того ж каска з символікою СС могла стати причиною великих неприємностей, потрапивши на очі "кому слід". Також зброю, яку було викрадено з музею, зброєю як такою вже не була. Звісно, її найретельніше було доведено до неробочого стану: надпиляні бійки, заварені патронники, продірявлені стволи. Зараз такі речі називають МГМ – масо-габаритний макет зброї і, знову ж таки, колекціонують. Тоді ж абсолютно ніякого застосування для такої зброї не було. Навіть на металообрухт неможливо було здати – могли "прихопити".

Усе це дозволяло нам зробити майже стовідсотковий висновок: крадіжку в музеї здійснили не "професійні" злочинці, а, імовірно, хлопчак, котрі не розумілися на зброї і тому не змогли оцінити її справжній технічний стан. І каску вони теж, не втримавшись, прихопили "докупи". Втім, одразу відшукалися й ті, хто з нашими міліцейськими висновками категорично не погодився. Належали ці розумники до районного та обласного комітетів КПРС і дотримувалися принципово іншої думки. Їм, чомусь, у тому, що трапилось, одразу ж привиділася зловісна

змова, що мала за мету забити клин у дружбу і братерство, що панували між СРСР і Чехословаччиною. Злочин було взято під особливий контроль ЦК КПУ.

Що тут можна сказати? У кожного, як то кажуть, своя робота... А нам з Ногарьовим, правду кажучи, було зовсім не до вигадування змов і "таємничих спілок". Це спочатку ми гадали, що відрядження до Готвальду буде короткостроковим. Прибувши на місце, ми й уявити собі не могли, що затягнеться це "короткострокове відрядження" аж на... чотири місяці. Чому? А тому, що склалося враження, неначе хтось відчинив у тих місцях справжню скриню Пандори, з котрої полізло таке... Втім, про все по черзі.

Не встигли ми з головою поринути в розслідування щодо пограбування музею, як у сусідньому селі – знаменитій на всю Харківщину своєю чудовою полуницею Темнівці вночі хтось "взяв" касу держбанку. До того ж, треба сказати, за всіма правилами: зірвали ґрати, вдерлися до приміщення, зламали сейф... далі – зрозуміло. У ті часи таке викрадення навіть двадцяти карбованців вже було справжньою НП, що бралася на особливий контроль усіма інстанціями, і МВС також. А тут зникло аж чотири тисячі! Ефект, так би мовити, був відповідний.

Керівництву наша оперативна група доповідала мало не щочвертьгодини. Насправді доповідав, звісно ж, Ногарьов, я був лише присутній при цьому. З його реакції на перемовини з вищим керівництвом я розумів, що десь там, "нагорі", вже майже виказують сумніви щодо нашої компетенції і взагалі профпридатності. Але і це були, як то кажуть, тільки квіточки! Кілька днів по тому сталося те, перед чим тьмяніли і викрадені автомати, і пограбована каса.

У тому ж Готвальді серед білого дня зникає трирічна дівчинка. Самостійно піти з дому дитина не могла, оскільки була замала. Заблукала в лісі? Викрали? Починаються надзвичайно масштабні пошуки за участю не лише міліції та військових, а й усіх місцевих рибалок, мисливців-слідопитів. Другого дня дівчинка вийшла з лісу самостійно. Здавалося б, ра-

дість – дитина жива, але одразу з'ясувалося страшно: дитину було зґвалтовано...

Отже, окрім нашої групи "на посилення" в район приїздить начальник відділу в особливо важливих справах обласного управління карного розшуку Микола Хвостенко (сьогодні, на жаль, покійний). І оперативно-розшукова робота набирає ще більших обертів: засідки, облави, відпрацювання та таке інше. Разом з цим, скоєння злочинів у районі триває: крадіжки з крамниць, викрадення автотранспорту. Про усілякий "дріб'язок" я навіть не згадую. Усе це відбувалося влітку, а місцевість там майже курортна: річка, чудові соснові ліси, в котрих безліч грибів та ягід. Отож окрім місцевих жителів додалися ще й відпочиваючі з їхніми проблемами, котрих теж було доволі. Саме з відпочиваючими і трапився наступний випадок – взагалі щось на межі аномалії та містики.

На річці відпочивала сім'я з шестирічним хлопчиком. Уявіть собі ситуацію: білий день, повний пляж людей, дитина відходить від батьків буквально на пару кроків – і все! Зникає, щезає без сліду і без жодного зойку. Не буває такого! Розумієте?! Навіть коли взяти за робочу версію, що хлопчик потонув (що ми, звісно, і зробили у першу чергу), то він повинен був борушкатися, хоч раз скрикнути. Хтось з оточення повинен був щось чути чи бачити! А тут – нічого...

Старшим групи з пошуку хлопчика призначили мене. Зрозуміло, з одного боку, начебто і мій профіль, з другого – я наймолодший співробітник. Команду підлеглих мені також добрали відповідну – як то кажуть, "найкращі з найгірших". Якихось сержантів пенсійного віку, мало не каптерів та рахівників. Певна річ, більш кваліфіковані працівники на той момент були задіяні в інших напрямках, яких теж було з горою. Ну а я зі своїми "спецназівцями" розпочав пошуки. До діла ми взялися з усією відповідальністю – раз у раз, посідавши в човни, тралили всю течію річки гаками, сітками, граблями, веслами. Тільки й того, що самі не пірнали. Результату – нуль. Щезла дитина – і по всьому. А у світлі нещодавнього випадку з дівчинкою думки в голові щодо цього виникали досить сумні. Шукаємо, шукаємо, а все дарма.

Упереджуючи події, скажу, що тіло хлопчика знайшли місяць по тому і бозна де від місця події – аж під греблею найближчої ГЕС. І на всі запитання, що нас бентежили стосовно цієї події, дала відповідь судово-медична експертиза. Виявилося, що буквально за крок від розлогого берега, де плюскалася дитина, знаходилася дуже глибока яма. Ось до неї він і потрапив. А потонув без жодного зойку, оскільки з переляку у хлопчика не витримало сердечко – так і пішов на дно каменем, а течія віднесла тіло до греблі...

Повернувшись до Готвальда, з начальників я там застав лише Ногарьова. "Високе" ж керівництво, роздавши потрібні порції "настанов" і керівних наказів, на той час відбуло назад до Харкова. А в нас, так би мовити, зажеврило світло надії – з'явився перший реальний підозрюваний у справі про зґвалтування дівчинки. Було затримано такого собі "сільського дурника". Мав 22 роки від народження, але через свої розумові здібності в армії він не служив, був неодружений, проживав із матір'ю. Сумнівну славу в місцевому середовищі він здобув, коли свого часу, вибачте за натуралізм, як би це висловитись... вступив в інтимні стосунки з коровою. У ті часи, коли люди ще не були "отруєні" нинішніми "широкими поглядами", цей випадок шокував усіх до нестями. Втім, затримали його не через таку "славу", а тому, що знайшлися свідки, котрі запам'ятали, що в день зникнення дівчинки він крутився з незрозумілими намірами саме в тому районі, де останнього разу бачили дитину. Запроторили його, як годиться, до камери і почали завзято з ним працювати. Ось тут на нас і чекала несподіванка.

Щодо дівчинки наш затриманий одразу і рішуче пішов у глуху відмову. Але заспівав соловейком з інших приводів – з тих, що від нього аж ніяк не чекали. Майже одразу він зізнався в пограбуванні каси, тієї самої каси, з якої зникло чотири тисячі карбованців. А потім подібні зізнання посипалися з нього, як горох з дірявого мішка: щодо двох крадіжок у крамницях (яких на той час налічувалося вже півтора десятки), викрадення мотоциклу, крадіжки якоїсь там корови, здається... Такий собі місцевий Робін Гуд і Григорій Котовський в одному слоїку. Але,

що характерно, повторююсь, стосовно дівчинки – анічичирк. Воно і зрозуміло. На той час такий злочин "тягнув" на великий термін – фактично без варіантів.

Отже свідчення, що ми отримали, потрібно було закріплювати, хоча б тому, що значився за нами цей пройдисвіт поки що навіть не як арештований, а як затриманий. Для отримання санкції на його арешт прокурору потрібно було надати дещо серйозніше, ніж його свідчення, до того ж такі непевні. Наприклад, де викрадені гроші, він відповісти не міг. Тобто вихід один: відтворення обставин скоєння злочину на місці. Чи то, кажучи міліцейським жаргоном, "виведення". Ось на це саме виведення до пограбованої ошадкаси ми його і повезли.

У чому полягає сенс такого заходу? Якщо хтось не знає, то поясню. Підозрюваний, котрий зізнався в тому чи іншому злочині, прямо на місці події детально показує: як зайшов, де стояв, кого і чим бив і таке інше. При цьому є суттєвий момент: зображувати все це він повинен сам, а не за допомогою суворих оперативників, котрі тягають його з кутка в куток, чи то сержанта, до котрого його міцно прикуто наручниками. Це зараз, на щастя, міліціонери, навчені неодноразовим гірким досвідом, винайшли цілі технології, так би мовити "ноу-хау", для проведення таких дій. Злочинець, котрий виступає в ролі "головної дійової особи", переміщується на металевому тросі, тонкому ланцюгові чи то на парашутній стропі, що приєднана до конвоїра, – начебто і свобода дії є, і не втече, навіть за дуже палкого бажання. Ми ж нічого з вище перерахованого взагалі не мали. До того ж обидва, я і Ногарьов, були без зброї. Говорити ж про наявність в оперативній групі провідника з собакою взагалі не доводиться.

Саме тому і перетворилося наше відтворення на яскравий приклад того ж таки "гіркого досвіду", про який я згадував вище. Трапилося все напрочуд просто. Звільнений, на вимогу присутнього там представника прокуратури, від кайданок, затриманий зображував взірцеве співробітництво зі слідством аж... дві хвилини. Після чого перестрибнув через найближчий тин та й чкурнув з такою швидкістю, що наздогнати його, не маючи

бодай першого розряду з бігу, було неможливо. Звісно ж, ми намагалися, але варто було втікачеві дістатися лісу, що знаходився за двісті метрів від нас, і подальша гонитва не мала сенсу. Нездаремно кажуть: "розчинитися в лісі". Саме так і сталося.

Ми, зрозуміло, спробували навідатися до домівки втікача (раптом він і насправді виявиться таким вже "дурником"), але безрезультатно. Тим часом треба було доповідати в Харків. І загуркотіло в небі... Начальником управління карного розшуку обласної міліції був тоді Олександр Васильович Чумак, якого за очі іменували "Чапаєвим". І причепилося до нього таке прізвисько, повірте, зовсім не через манеру носити набік папаху, як і пристало полковнику. Точніше, мабуть, було, як у відомому анекдоті про Василя Івановича: "А може й шаблею рубанути". Чумак міг, ще й як міг! Коли він виїжджав за ворота управління на своїй службовій "Волзі" з характерним номером 0013 і по раціях лунала інформація: "Тринадцятий виїхав", у багатьох працівників виникало бажання сховатися від цього "тринадцятого" якнайдалі – суворий і вимогливий він був до запаморочення. А ще – його лексика була дуже яскравою і соковитою... Ви розумієте, якого саме характеру. Нею він користувався у відповідному настрої, взагалі себе не стримуючи.

Після нашої доповіді щодо затриманого, який втік, саме такий настрій і охопив Чумака. На моє щастя, телефонну слухавку коло вуха тримав знову-таки не я, а Ногарьов, але особисто мені було цілком достатньо й того, що долинали до моїх вух. Розлючені монологи шекспірівських героїв на кшталт "Чума на оба ваши дома!" – дитяче лепетання порівняно з тим, що ми вислухали на свою адресу. Підсумок був короткий і однозначний: робіть що хочете, сидіть там скільки хочете, але допоки втікача не буде впіймано і злочин не розкрито, до Харкова вам дороги немає!

Так ми і перетворилися в Готвальді на справжнісіньких аборигенів: оселилися в готелі, де прокидалися щоранку і куди поверталися зі служби майже як до рідної оселі. Тиждень заходив за тиждень, перетворюючись на місяці, а особливими успіхами похизуватися ми не могли. Хіба що достеменно знали, що втікач крутиться десь неподалік, і навіть кілька разів навіду-

вався до рідних місць, оскільки втікати йому насправді не було куди. Але полегшення ми від цього не відчували.

Літо добігало кінця, у свої права впевнено вступала осінь – з дощами, пронизливим вітром та вогким повітрям. Валерій Васильович захворів і відлежувався вдома у Харкові. "Обласну бригаду" в райцентрі було віддано під єдиновладне керівництво моєї скромної персони, і, сидючи за столом, що став для мене майже рідним, я розмірковував про мінливість буття і про те, що в обласній інспекції у справах неповнолітніх вже, схоже, забули про моє існування. Саме тоді і сталося довгоочікуване...

Все в тому ж багатостраждальному Соколово за крадіжку з кіоску було затримано не в міру прудкого, як для свого віку, хлопчика. Звісно, у процесі роботи з малим злодюжкою міліціонери завітали до його домівки, аби вилучити награвоване. І як же вони здивувалися, коли разом із цукерками і консервами, які було вкрадено з ларька, в підвалі знайшовся один із трьох ПКШ, викрадених із музею. Ось так знахідка!

До роботи з "піонером-антигероем" ми стали вдвох з Олексієм Михайловичем Давидовим, що був одним із найкращих працівників місцевого карного розшуку. Було йому на той час років за п'ятдесят, практично все життя він прожив у Змієві і знав там, так би мовити, усіх і вся. Хлопець, правду кажучи, недовго запирався. З його слів виходило, що напад на музей він здійснив у компанії ще чотирьох пройдисвітів, і мали вони на меті саме заволодіння зброєю. Що більше він говорив, то страшніша вимальовувалася картина. З'ясувалося, що хлопці цілком серйозно, без іграшок, мали намір, добре озброївшись, створити справжнісіньку банду, у складі якої й орудувати, наводячи жах на околиці, а за необхідності – ховатися в місцевих лісах, наче партизани.

Саме ця "зондеркоманда" і вдерлася посеред ночі до музею, поцупивши пістолети-кулемети, що потрапили на очі, а на додачу до своєї "здобичі" прихопили каску і якісь багнет. Озброїлись... Усіх чотирьох учасників пограбування ми спокійно пов'язали тієї ж ночі за адресами, котрі назвав їхній недолугий подільник. Але справжнє полегшення ми відчули тоді, коли

вилучили з домівок всі до останнього експонату – саме ті, за допомогою яких вони мріяли створити щось на кшталт сучасної махновщини.

Втім, як досить швидко з'ясувалося, одними тільки мріями ці "юні обдарування" не обмежилися. Зброя, що мала добрих півсотні років, для використання виявилася непридатною – що ж, не біда! Відклавши "на майбутнє" плани зухвалих нападів, хлопці всерйоз почали займатися крадіжками. Виявилося, що і каса, і п'ятнадцять крамниць – усе їхніх рук справа. Свідчення їхні виявилися зовсім не порожніми вихваланнями підлітків – підтвердилося це ящиками і мішками тушонки, цукерок, печива та інших продуктів, які вони понатягали з обкрадених магазинів. Заморилися ми все це вилучати. А ще більше заморилися возити всю цю малолітню компанію на відтворення їхніх численних "подвигів", які, знову ж таки, підтвердили: хлопці не брешуть, це їхніх рук справа! До речі, через пам'ять про єдину, але таку гірку власну помилку всі хлопці на місце скоєння злочину вивозилися вже в кайданках. Тож втікачів більше не було.

Неможливо змалювати ту радість, з якою я доповідав про успіхи, досягнуті практично за всіма напрямками, у Харків Ногарьову. Тут і справді було чого радіти. Крадіжку з музею розкрито, все викрадене ми повернули, серію крадіжок з крамниць і каси теж розкрито, навіть збитки частково відшкодовано. Щоправда, сліду від чотирьох тисяч карбованців ми так і не знайшли. Отже, якщо не тріумф, то принаймні законне задоволення від роботи, яку було успішно виконано.

До речі, Ногарьов, вислухавши мене, від радощів у долоні не заплескав. Сказав спокійно: "Ну, давай, організовуй там все, що слід, назавтра я приїду. І з дівчинкою потрібно щось вирішувати..." Звісно, розкриття справи про зґвалтування дитини мало більшу вагу, ніж крадіжки. Але й її на той час було майже розкрито – той самий наш втікач, що намагався взяти на себе і касу, і силу-силенну крадіжок, брехав як пес. Причина такої поведінки цілком зрозуміла і її легко було пояснити. Злочинці нерідко "зізнаються" у злочинах менш тяжких, аби приховати серйозніші діяння. А цей нелюд, до того ж, лише чекав на

те, що його вивезуть на "місце", і заздалегідь спланував втечу. Ось вам і "дурник".

З наближенням зими його було затримано, і довелося зізнатися у скоєному. Його було засуджено на п'ятнадцять років і відправлено до таборів, де він, здається, і загинув. Проте подальша доля цієї сволоти мене аж ніяк не цікавила. Хлопчаки, звісно, отримали від суду строки набагато менші – лише їхнього ватажка-організатора засудили на п'ять років, інші відбулися трьома-чотирма роками. Чи взяли вони в майбутньому за розум, чи то вирішили й надалі вдосконалюватися на поприщі бандитського "ремесла" (до того ж часи настали відповідні), не знаю.

Що я знаю напевне, так це те, що в селі Соколово і сьогодні працює музей, присвячений справжнім героям. Туди приїжджають екскурсії і закордонні делегації, а інколи навіть реконструюють той жорстокий бій. Приємно усвідомлювати, що у збереженні цього музею є частка і твоєї праці.

Успішна робота з розкриття злочинів у Готвальдівському районі Харківської області була для мене марною. Керівництво управління карного розшуку зробило мені дійсно "царську" пропозицію – запропонувало посаду інспектора у щойно створеному відділі. Доля виводила мене на нове перехрестя, на якому потрібно було робити крутий поворот.

Будні карного розшуку

У 1983 році за рішенням МВС СРСР відбулася реорганізація підрозділів карного розшуку на рівні областей, котра полягала в ліквідації відділів карного розшуку з розкриття особливо тяжких злочинів. Гадаю, що це було наслідком того, що працівники розшуку, котрі служили в цих структурах, мали "неприпустимо" високі "планки" звань та посад. Так, посада старшого інспектора в особливо важливих справах – з "планкою" звання полковник міліції, та й начальник відділу теж був полковником. Відповідно до цього були й посадові оклади.

Що й казати, підрозділи ці були елітними, працювали там, звісно, професійні розшуковці, і віддача була відповідна. Але, як то кажуть скрізь у нашій суперечливій країні, не все те, що добре, те й потрібне. Високі звання та й той факт, що в ці підрозділи не брали за блатом, звісно, в декого викликали почуття заздрощів (на мій погляд, взагалі найжахливіше з нищих людських почуттів). Тому "нагорі" щось дослідили, своєчасно виявили жвавість, доповіли – і прийняли рішення, що вразило своєю новітністю... Відділи було ліквідовано, а натомість створено підрозділи з боротьби з умисними вбивствами (як їх називали в народі, "убійні відділи"), де вже і посади, і оклади були звичайними. Саме в такий відділ, який було щойно створено, на посаду інспектора було призначено й мене.

Треба відмітити, що начальник "убійного відділу" управління Микола Васильович Кудей був особистістю на той час легендарною. Підполковник міліції, 48 років від народження, котрий прослужив вже 25 років (і весь цей час у карному розшуку), був Заслуженим працівником МВС СРСР. Вдачу він мав досить своєрідну, не дарма ж співробітники поміж собою називали його "Ведмідь". Високий на зріст, вагою понад сто кілограмів, з пудовими кулаками дядько Микола наводив жах як на підлеглих, так і на кримінально-злочинний елемент. Якщо додати до цього, що Микола Васильович ніде й ніколи не клацав підборами, не забігав перед керівниками, а різав "правду-матку" практично завжди, то стає зрозуміло, чому керівництво не дуже й намагалося "притискати" підрозділ, який він очолював.

Що було невід'ємною рисою Миколи Васильовича, так це його прагнення передати свій багатий досвід молодим співробітникам. Тому до відділу він відбирав здебільшого молодих сищиків – до 25 років, втім, тих, хто вже мав два, три, а ще краще – п'ять років стажу в міліції. До відділу нас прийшло семеро молодих офіцерів: один молодший лейтенант, два лейтенанти, чотири "старлеї". Троє інших співробітників відділу були підполковниками. Це сам Кудей та два його заступники: І.М. Бідило та Б.М. Жувака, що прийшов зі слідчого управління.

Скажу, що око у нашого командира було – не схибить, і ми його не підвели по життю. Двоє з тих, хто прийшов до відділу, стали генералами міліції, інші п'ятеро завершили службу полковниками. Микола Васильович Кудей так і завершив свою службу підполковником... Що поробиш. Не люблять і не любили ніколи у нас людей чесних, принципових, професійних, таких, що здатні задля рішення службових питань ризикнути усім!

80-ті роки минулого століття були позначені вкрай серйозним ставленням з боку міліцейського керівництва до будь-яких злочинних проявів щодо життя та здоров'я громадян, особливо таких, як вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування. Усі вони, у разі їх скоєння, бралися під безпосередній контроль МВС України та СРСР. Саме за їх розкриттям, кінець кінцем, і проводилося оцінювання діяльності всього управління внутрішніх справ обласної ланки. Із того, що сказано вище, зрозуміло, що відповідальність, яку було покладено на так званий 2-й відділ (розкриття злочинів проти особи) УКР УВС була високою. Не скажу, що займалися цією діяльністю лише десятеро осіб, що безпосередньо входили до складу відділу.

На місця скоєння таких злочинів у ті часи фактично в обов'язковому порядку виїжджали начальники обласних управлінь міліції, їхні заступники з оперативної роботи, начальники управління карного розшуку області, начальники "убійного" відділу і, звісно, ми – "міліцейський планктон".

Втім, керівництво, як і годиться, з місця злочину поступово зникало, і там для розкриття злочину залишалися наші співробітники. І вже безпосередньо ми, у взаємодії з прокуратурою і працівниками територіальних відділів внутрішніх справ, здійснювали роботу зі встановлення злочинця... І боронь Боже, щоб цей процес зволікався!

У такому разі фактично одразу з'являлися знову всі ті, хто приїздив раніше на злочин, та починалися заслуховування, накладки та накрутки. Саме так – усе те, що, як казали тоді, має назву "покарання невинних та нагородження непричетних". Саме тому над розкриттям злочинів проти особи групи працювали практично цілодобово.

Гадаю, немає сенсу розповідати тут подробиці щодо організації заходів із подібного розкриття. Сам процес загалом змінився мало, хоча мені відомо, що сьогодні в роботі суттєво побільшало використання технічних засобів, підвищилась якість та можливості експертних досліджень, широко застосовується генна дактилоскопія, використовуються камери зовнішнього спостереження, автоматизовано дактооблік. Чув навіть про можливості використання космічних супутників. Втім, запитання, чому нерозкритими лишаються десятки тяжких злочинів, залишається без відповіді. На жаль, так було і в наш час...

Інспектором карного розшуку мені довелося бути нетривалий час. Ні, аж ніяк не з тієї причини, що я полишив цю службу... Просто вже 1984-го року посаду інспектора КР керівництвом МВС було ліквідовано, а замість неї введено саме посаду оперуповноваженого. Напевно, в головах тодішніх наших керівників дуже вже міцно сиділи революційні поняття щодо усіляких уповноважених... Літер назва нової посади мала значно більше, ніж знайоме слово інспектор. Тому працівники міліції швидко пішли революційним шляхом та скоротили його до двох і стали підписувати рапорти та інші документи літерами О/У КР. От і спробуйте зрозуміти, що саме це означає. Але це вже, як то кажуть, деталі.

Злочинність, як відомо, на початку 80-х років успішно "знижувалася", в той час як усе інше в нашій країні "росло та підіймалося". Підстаркуватий Генеральний секретар мало не щодня отримував ордени та медалі за вже невідомо які подвиги. Попри це, скажу, що загалом передумови для зниження злочинності були цілком реальними. Однією з них була гідна праця, перш за все, працівників оперативного апарату міліції, яких було зібрано до єдиного кулака, котра мала своїм підґрунтям взаємодію всіх служб у вирішенні одного завдання – розкриття злочинів. З другого боку, цю ефективність було обумовлено вимогами за найвищими мірками та жорстким контролем за оперативною діяльністю, забезпеченням відповідальності та вимогливості від кожного працівника за роботу на ввіреній йому ділянці.

Можу констатувати, що всі працівники міліції, котрі були винні у халатному ставленні до службових обов'язків, тоді за фактами неналежного розслідування серйозних злочинів завжди встановлювались. Їх звільняли з органів внутрішніх справ, а часто-густо ще й віддавали до суду. В особливо кричущих випадках видавалися "розгромні" накази, проводилися спеціальні колегії Міністерства внутрішніх справ.

Але й на нижчих – районному, міському – рівнях за фактами різноманітних службових зловживань проводилися відповідні перевірки, що забезпечували жорстку вимогливість до виконавців. Так, якщо бешкетник, що перебував на обліку, скоював злочин, пов'язаний із хуліганством, діяльність дільничного, котрий мав здійснювати контроль, перевірялася буквально по годинно – вивчалось, як же він, власне, працював, коли його підобліковий скоїв хуліганство. Аналогічна робота, ще й більшою мірою, велася щодо осіб, котрі перебували під гласним адміністративним наглядом: особливо небезпечних рецидивістів, раніше засуджених, неповнолітніх правопорушників та таке інше. Всього міліція на той час тримала під контролем понад 30 категорій громадян, від яких теоретично варто було очікувати правопорушень чи злочинів. Загалом цю роботу було покладено на профілактичні служби, котрі входили до складу карного розшуку. Але були категорії, вплив щодо яких забезпечували й оперативні служби міліції. Це так звані вимагачі, особи, схильні до викрадень автотранспорту, гомосексуалісти, повії, особи, що збували наркотики, скупали викрадене, шахраї, майданники, "гоп-стопники", особливо небезпечні рецидивісти (а були й такі) та інші подібні до них. Причому якість роботи в цьому середовищі оцінювалася, перш за все, за забезпеченням її реальним перекриттям за допомогою негласного апарату.

Згідно з наказом Міністра внутрішніх справ генерала армії М.О. Щолокова, котрий діяв на той час, кількість негласного апарату на оперуповноваженого карного розшуку мала складати не менше 10 осіб. До того ж це стосувалося не лише

середнього складу оперативних служб. Усі керівники оперативних підрозділів повинні були мати на зв'язку оперативні можливості, особисто контролювати роботу підлеглих за цим напрямом, заводити оперативні справи та працювати над їх реалізацією. Важко собі уявити, що в той час на керівні посади в системі МВС могло бути призначено працівника, котрий не мав досвіду оперативної роботи в карному розшуку (на посади не призначали навіть тих працівників, що мали досвід оперативної діяльності, скажімо, БРСВ, тобто займалися боротьбою з розкраданням соціалістичної власності). Тому керівники міліцейських підрозділів того періоду загалом були досвідченими спеціалістами-сищиками та вирішували переважно головне міліцейське завдання – забезпечення невідворотності покарання.

Вимоги до відбору та розстановки кадрів (особливо керівних) в органах внутрішніх справ були значно посилені після призначення Міністром МВС СРСР генерала армії В.В. Федорчука. Новий міністр, котрий пройшов вишкіл в органах військової контррозвідки, а згодом в КДБ СРСР, безперечно, розумів значення оперативної роботи у справі забезпечення безпеки народу та держави, проте методи, за допомогою яких за його часів досягалися результати, були достатньо жорсткими, аби не сказати жорстокими. Ходили розмови щодо того, що міністр під час відпочинку у Криму майже щоденно приїздив до УВС міста Ялта та особисто вивчав оперативні матеріали, наявні в підрозділі. Причому запрошував із справами працівників карного розшуку та БРСВ для звітів. Не можу сказати, скільки їх після цього залишилося працювати, але знаю напевно, що за часів Федорчука працівники міліції безжально звільнялися через будь-який дисциплінарний проступок. Кількість осіб, що були звільнені по всьому Союзу, налічувалася тисячами. На мою думку, це був перший згубний удар по міліцейським професіоналам, і міліції довелося зустрічати грізні 90-ті роки, зі свинцевими зливами, що були характерні для них, не оговтавшись від нього повною мірою.

Разом з тим, саме наявність розгалужених оперативних можливостей органів внутрішніх справ дозволила наприкінці

80-х – на початку 90-х років минулого століття зробити вірні висновки щодо фактичного відновлення в СРСР діяльності організованих злочинних формувань (хай навіть і таких, що були дещо відмінні від банд революційного та післяреволюційного періоду), масового розповсюдження злочинів, пов'язаних із кримінальним перерозподілом державної власності. Безперечно, реакція міліцейських підрозділів на виклики, перераховані вище, була правильною. Втім, сьогодні можна констатувати, що ми запізнилися щодо законодавчого забезпечення зусиль із протидії, значно послабили карний розшук шляхом виділення з його лав та надання самостійності службам, що були щойно створені: УБОЗу, ВБНОНу, кримінальній міліції у справах неповнолітніх і таке інше.

Втім, це загальні роздуми, а мені хотілося б повернутися до діяльності того підрозділу, де я в ті роки проходив службу, – відділу з розкриття тяжких злочинів проти особи управління карного розшуку!

...Еліта зустріла щойно прибулого співробітника зі стриманою приязню, обіцянкою "зробити з нього справжнього опера" та першим завданням. Перед новачком звалили купи старих кримінальних справ та доручили йому довести їх до ладу: де потрібно, підшити до теки, де потрібно, скласти описи і таке інше. Тобто перегорнути та вдумливо переглянути кожен аркуш нескінченних пояснень, протоколів, експертних висновків та, пронумерувавши їх із бібліографічною прискіпливістю, скласти зміст оперативно-розшукових справ у десять-п'ятнадцять томів. Робота, від якої навіть працююча Попелюшка, напевно, вдавилася б, але... Така вже доля кожного "молодого" у карному розшуку: спершу навчись працювати з паперами, а вже потім доступайся до людей. Ні, "зеленим початківцем" за мірками, так би мовити, "міліції загалом" я, звісно, не був – як не як, а мав за плечима досвід роботи у три роки, як то кажуть, "на землі". Але... У ті часи, що були далекими від ситуації, в якій сьогодні будь-який працівник, що відслужив три роки, вважається мало не за "старого", на думку "тертих" оперів

із відділу, за повноцінного сищика мене поки не можна було тримати.

Гаразд... Папери то й папери. Справжній розшуковець має вміти виявити себе на тій ділянці роботи, що йому дісталася. Головне в такій ситуації – вчасно заспокоїти себе правильними словами. Щоправда, не дуже це й допомагало. Настирливо переслідувало видіння вогнища, в котрому б весело горіла документація, що вщент заповнювала кабінет. Як там не було, треба було працювати далі...

Рипіння дверей змусило відвернутися від столу та із задоволенням відволіктись від не закінченого опису. На порозі кабінету стояв, посміхаючись, начальник відділу – Микола Васильович Кудей. Запитання, з котрим він звернувся до мене, було майже по-батьківськи ласкавим:

– Ну що, Юро, даєш лад папірцям?

Відповідь, яку неважко було прочитати в моїх очах, була красномовніша за будь-які слова. В них була окрім явних ознак кон'юнктивіту, що вже починався на професійному ґрунті, готовність виконувати будь-яке завдання, аби тільки послати подалі паперову тяганину, що вже остогидла. Хоч би й таке, на котре, як з'ясувалося, начальник і мав намір мене відправити.

– Добре... Нічого з цими справами не трапиться. Сто років лежали, ще сто років полежать. А ти збирайся, поїдеш до моргу. Тіло описувати...

На слабку нервову систему я не страждав. Та й як виглядає людська смерть після трьох років служби був знайомий не з чуток. Доводилося відвідувати і морги. Однак до цього, центрального моргу міста Харків, я потрапив вперше. Заклад вразив розмірами, метушнею та великою кількістю людей. Пахощі відчув не одразу...

На щастя, дорогою до місця огляду мене встиг перехопити старий експерт, що вже мав неабиякий досвід, та й трупів у своєму житті бачив набагато більше, ніж я.

– Чи далеко розігнався?

– В секційну... Тіло там?

– Зрозуміло, – експерт скептично оглянув співрозмовника, – ага, тоді ось що... Ти на мільйонера не дуже скидаєшся...

– А що таке?

– А те, що піди-но, хлопче, перевдягнися. Хоча б халата якогось на себе накинь. Бо якщо ти цього не зробиш, своє пальто і шапку завтра викинеш на смітник. Це я тобі гарантую на сто відсотків. А я не впевнений, що на нові речі твоєї заробітної плати вистачить. Сморід, розумієш?! Іди, іди давай. А труп нікуди не втече. Не бігають вони. В цьому я тебе можу запевнити...

Тепер, коли я стояв біля металевого столу, на котрому було розкладено рештки, я належно оцінив піклування колишнього колеги та його жарти. До речі, жартівник спокійнісінько, буденно і монотонно переміщувався навколо столу та надиктовував: "...в потиличній частині черепа спостерігаються сліди пошкодження, які, мабуть, було нанесено важким тупим предметом..." і таке інше. Плоть, що лежала перед нами, дійсно бігати не могла. Вона взагалі мало чим скидалася на людське тіло, яким колись була. Справа в тому, що перед тим як потрапити до міського моргу, тіло місяць знаходилося в закинутому колодязі. Далі, гадаю, пояснювати не треба?!

Людині зі слабкою уявою навряд чи вдасться уявити собі відчуття зору та нюху, що виникають при зіткненні з трупом, котрий знаходиться на такій стадії розкладання, а людині з образною уявою не варто, адже цілком можливо втратити на тривалий час не тільки апетит, а й гарний сон...

Я щосили намагався відволіктися від цих відчуттів та зосередитися на двох речах: невпинному бурмотінні експерта та шедеврах в'язнично-табірного живопису, котрий щільно вкривав тіло померлого від маківки до п'ят. Аби тільки їх докладно описати, знадобилося цілі два аркуші паперу.

Мої старання в той вечір, як з'ясувалося пізніше, не були марними, оскільки саме завдяки старанню перенесеним на папір описам татуювань труп, який, здавалося, годі було впізнати, все ж таки було впізнано. У ті далекі часи представники кримінального світу поважали "поняття", це стосувалося

і "натільних малюнків" також. Блатне татуювання було не стільки мистецтвом, скільки, так би мовити, суворим документом, котрий не допускав жодних подвійних тлумачень чи то вільностей. Тож окрім звичайних супровідних паперів кожен бувалий "блатняк" носив на собі справжній "паспорт", який було не можливо змити чи то знищити (хіба що разом з його власником). Втім, цього разу "документ" пережив свого господаря. Будь-який досвідчений оперативник одразу міг розповісти, скільки людини мала "ходок", за якими статтями, яке місце вона посідала в суворій та складній "в'язничній" ієрархії та й багато іншого на додачу. І це тільки проглянувши її знаки та позначки. Так сталося і цього разу. Приблизно місяць по тому покійника з колодязя було чітко ідентифіковано. Ним виявився такий собі Сафронов – особливо небезпечний рецидивіст, котрий мав понад десяток засуджень за пограбування та розбійні напади. Його нещодавно було звільнено з одного виправно-трудового закладу в Оренбурзької області, де він відбував чергове покарання.

Прискіпливо дослідивши місцевість навкруги злочасного колодязя, що став могилою для Сафронова, і, перш за все, опитавши мешканців селища, сищики з'ясували, що один із будинків у селі господарка мала намір продати, але потім, розчулившись, комусь здала. З опису, який дали місцеві мешканці, колишньому "зеку". Щоправда, за тими ж самими описами, на покійного Сафронова він аж ніяк не був схожий: років йому було немало – приблизно сімдесят (а вбитому було під п'ятдесят), і те, що опитані дуже добре пам'ятали, у останнього на руці не вистачало двох пальців.

...Будинок, який радо підказали місцеві мешканці, зустрів нас порожнечою та затхлістю і якоюсь особливою, доволі вже звичною атмосферою місця, де трапилося лихо. Вітер, який впустили через відчинені вхідні двері, розбурхав розкидану по підлозі, яку давно не мили, та на столі, що виглядав ще більш брудним, аніж підлога, колоду засмальцьованих карт. А зробивши пару кроків углиб кімнати, один з оперів перечепився через кривоногий ослінчик, який наче з люті жбурнули на підлогу. Ослінчик було вкрито підозрілими бурими плямами.

"Отакої! Схоже, ми знайшли "важкий тупий предмет!"

Як з'ясувала експертиза, голову Сафронову дійсно було проламано тим таки ослінчиком в тому ж таки будинку. Карткова гра, яку затіяли двоє урок, закінчилася саме так, як то в них нерідко трапляється. Чи то впіймав один другого на шулерстві, чи то супротивник Сафронова, не маючи змоги "відбитися", вирішив побити не карту, а того, хто ходив, першим ліпшим, що потрапило під руку... Тепер це взагалі було не важливо. Ми мали знаряддя злочину, мотив. Залишалася одна "дрібничка – знайти та затримати вбивцю.

За прикметами особу розшукуваного вдалося встановити досить швидко. Особливо небезпечний рецидивіст Бобров, що мав сімдесят чотири роки від народження, і за плечима в нього було понад півтора десятки "ходок". Він теж нещодавно звільнився з місць позбавлення волі. Особа злочинця відома, місце, де він, здогадно, міг знаходитись, теж – іди і лови.

Пошук злочинця я здійснював за командою, як то кажуть, "методом особистого пошуку", котрий полягав у тому, що протягом тижня мені доводилося, прокидаючись на світанку, вирушати на автовокзал і труситися у вщент перевантажених автобусах, що курсували з обласного центру до Дергачівського району. Туди і назад...

Відверто кажучи, дещо збентежило те, що, відряджаючи мене на полювання за першим у моєму житті вбивцею, пістолета мені чомусь не видали. Мабуть, керівництво (котре в ті часи взагалі вважало за краще тримати міліціонера, коли то було можливо, якнайдалі від зброї – раптом щось трапиться...) справедливо розмірковувало, що зовсім молодий лейтенант впрорається з трухлявим дідком "однією лівою". Навіть не зважили на те, що цей "дідок" спромігся таки проломити голову Сафронову, котрий годився йому у сини й був, до речі, не матусиним синомком, а затятим "зечарою".

Ні, звісно, страху не було. Просто скидалося на те, що полювання на вбивцю було начебто не справжнім. Справжнім був мороз, кілометри вулиць та доріг, які я відкрокував, жажлива тиснява у приміських автобусах. Їздив я, зрозуміло, від першого

маршруту до останнього, тобто до опівночі, і коли потрапляв додому, то майже з ніг валився.

Цей жах тривав тиждень, допоки керівництво не усвідомило цілковиту відсутність користі у моїх поїздках. А трохи ближче до весни Боброва було затримано за прикметами міліціонерами патрульно-постової служби в одному з передмість Харкова. Третій дідусь, якого було доправлено до ізолятору тимчасового утримання, "колотися" аж ніяк не збирався, а зважаючи на його більш ніж п'ятидесятирічний в'язничний та "зонівський" стаж, застосовувати до нього всі численні великорозумні "оперівські" прийоми та комбінації не варто було й братися. Усі працівники відділу це розуміли. Що найгірше, розумів це і дідусь-вбивця.

"Робота з розкриття злочину", яку мені довелося бачити на власні очі, мала приблизно такий вигляд: кожного дня начальник відділу разом з кимось із підлеглих рушав до слідчого ізолятору, де Боброва викликали з камери та доправляли до кімнати для допитів.

Начальник відділу, Микола Кудей, спокійно ставив одне-єдине запитання: "Ну що, розповідатимеш?". Підслідний, не менш спокійно, розповідати будь-що навідруб відмовлявся, що й клало край бесіді. Після чого сищики з відчуттям гідно виконаного обов'язку їхали назад до управління, а Бобров із таким самим відчуттям повертався до камери. Ця "битва титанів" тривала десь із місяць. Звичайно, ми весь цей час не сиділи, склавши руки. Співробітники нашого відділу озброїлись фотокартками затриманого та "ходили до народу". Під час цього було з'ясовано безліч нових подробиць із недавньої біографії діда. Виявилося, що після відбуття останнього строку Бобров винайшов для себе доволі оригінальний "промисел" – "йшов у прийми" до самотніх бабусь, входив у довіру та у процесі спільного мешкання грабував. Таких епізодів з'ясувалося аж чотирнадцять. Мало того, одну з бабусь, що виявилася, напевно, не такою покірною, як інші, підстаркуватий "жиголо" без зайвих вагань привалив перинами, аби не заважала лементом під час вилучення з дому матеріальних цінностей, а бабуса померла...

Здався Бобров, як вже було сказано вище,десь за місяць. Дід-кримінальник, що в черговий раз зайшов до кабінету, відчайдушно чухаючись, махнув спересердя рукою: "Гаразд, начальник, пиши, твоя взяла!". Справа в тому, що йому вже набрид ІТТ з його паскудними тимчасовими умовами утримання, де до того ж перебували не "правильні злодії", а переважно, за його поняттями, якась наволоч. Кримінальний ветеран дуже хотів "додому" – до звичної та рідної камери слідчого ізолятору, де його зустрінуть стійкі соратники та однокумці, а отже, будуть забезпечені і краще місце, і кухню з чифіром, і папіроска... Полинула розповідь, до того ж не лише про бабусь, яких було пограбовано, та про вбивство Сафронова, котре він визнав.

Вести протокол цього допиту випало мені. У процесі його заповнення повіяло вже билинними часами, коли, згідно з суворими правилами, той, кого допитували, оголошував власну першу судимість. Сорок перший рік, указ номер одинадцять (що мав у людей назву "барабанні палички") стосовно бандитизму! Як виявилось, Бобров, що на час початку війни вже досягнув призовного віку, на фронт аж ніяк не рвався, проте укупі з такими ж "відморозками" пограбував інкасаторську автівку, за що й отримав перші двадцять п'ять років. А далі – закрутилося... За Сафронова та бабусь держава, що з тих часів стала набагато милосердніша, відмірила Боброву строк у п'ятнадцять років. Так і зник дід на неосяжних просторах таборів. Напевно, упокоївся на одному з безіменних цвинтарів.

Мені завжди різав вуха вислів "недолуга смерть", російською мовою – "нелепая". Під час навчання на історичному факультеті університету я мав можливість за першоджерелами на кшталт літописів та інших документів ознайомитись із давньослов'янським і через те знаю напевно, що цією мовою "лепый" має значення "красивий", "правильний". То що ж, смерть може бути красивою?! В жодному разі! Застосовувати до неї такі визначення, іменувати "шляхетною" або "величною" може хіба що той, хто ніколи в житті не бачив зблизька будь-чиєї насильницької смерті. А той, хто ніколи не спостерігав УСІХ її наслідків

через будь-який тривалий час, як жива людина перетворилася на мерця, й поготів. Бо тоді б він зрозумів усе. Відчув би повною мірою те, що насильницька смерть може бути лише страшною, грубою, брудною та відразливою. Втім, задля цього потрібно було хоча б раз побачити зблизька щось подібне до того, що мені довелося побачити того дня, про який ітиметься далі...

На мокрому рядні лежало жіноче тіло. Вірніше, якщо вже бути прискіпливим до подробиць, верхня його частина. Де перебувала друга половина, поки не було відомо нікому. Те, що зараз оглядали члени групи, котра прибула з Харкова у складі начальника відділу Миколи Кудея, оперативників УКР Юрія Черкасова та Михайла Трояновського, було виловлено з ріки Вовча, що протікає у Вовчанському районі Харківської області, людьми, котрі вешталися її берегами з невідомою метою. Добре, що було літо – пора, коли до найближчої водойми прямують геть усі. Втім, яка різниця, хто саме витягнув. За усіма ознаками труп перебував у річці не один день. І напевно чийсь був рештками нещасної, котра вирішила вкоротити собі віку, припустімо, через нещасливе кохання. Самогубці – особи, звісно, почасти винахідливі, але щоб перед тим як топитися, гарненько розчленувати себе навпіл, це навряд... Отже опергрупа з обласного УВС примчала не дарма. Після досить нетривалих пошуків у плавнях було знайдено і нижню частину тіла...

Через два дні ми знову стояли не березі Вовчої. Щоправда, зараз ніхто нічого з річки вже не витягував. Навпаки, двійко міцних оперативників, лаючись під ніс, перли мостом доволі-таки важкий лантух. До того ж повторювати ці дії їм за останній час доводилося не раз і не двічі. Доправивши тягар до середини містка та з натугою переваливши його за перила, один з них гукнув, звертаючись до колег, що стояли на березі:

– Ну що, кидати?!

– Зачекай... Так, нібито все правильно. Цього разу, сподіватимемося, за опору не вчепиться... Кидай вже!

Лантух, що здійняв купи бризок, важко гепнувся у воду та повільно поплив за течією...

Розкриття вбивства – справа не лише хитра, а ще й досить копітка. І окрім сищиків чимала частина успіху у цій справі залежить від експертів-криміналістів. Саме вони, розумники, провели необхідні аналізи та цілком точно визначили скільки тіло перебувало у воді. Інші, не менш кмітливі їхні колеги, відштовхнулися від цього строку, швидкості та напрямку течії Вовчої та провели хитрі розрахунки. Після чого вказали район, де, найвірогідніше, тіло було скинуто в річку, із найбільш можливою точністю. Те ж, що зараз відбувалося на річці, було експериментом, котрий мав на меті звузити цей район до мінімуму. Оскільки за логікою виходило, що лантух із жахливим вмістом, аби його було скинуто з берега, напевно, так нікуди і не сплив би, а залишився б хлюпатися в очереті попід берегом. А отже, виходило, що хтось здогадався скинути його у воду саме з мосту – до річі, єдиного в окрузі на найближчі кілометрів зо п'ять. Саме з цього мосту зараз і жбурляли оперативники лантухи, котрі було наповнено відповідно до ваги виловленого тіла. Як виявилось згодом, даремно. На мапі району з'явилося коло, жирно обведене червоним олівцем, куди потрапляли кілька десятків приватних будинків, що знаходилися неподалік моста. Розгадку злочину, напевно, треба було шукати в одному з них.

"Товаришу старший лейтенанте, затриманого для допиту доставлено!" – конвойний сержант по-молодецьки віддав рапорт, котрий мені згодом доводилося чути неодноразово. Тим часом я переглядав записи, що лежали на робочому столі. Картина вимальовувалася дуже цікава...

Особу утоплениці було встановлено. Покійна громадянка Лобинська, м'яко кажучи, до гарного товариства не належала. Передовиком та ударником вона була тільки в одній справі: вживанні різноманітних алкогольних речовин. Що міцніше напій, то краще, і байдуже на ступінь очищення. Маючи таку важливу справу, працювати у неї ніколи не було часу. Тому і пропиячила вона все, що тільки можна, і власну квартиру також, через що й поповнила лави осіб без певного місця проживання. Однак це не завадило їй проводити досить жваве

"світське життя" (як то розуміли в її оточені), а за даними міліції – вешталася містом, аж ніяк не прикрашаючи його пейзаж "застіллями" та ночівлями під кущами та парканами. Як то личить світській дамі, мала вона вірного супутника-співмешканця й певну кількість "подруг". Вартим уваги було те, що одна з цих подруг мешкала в будинку, котрий знаходився на мапі майже в "десятці" того ж таки червоного кола, який ми намалювали. Сищики не вірять у збіг обставин, саме тому ми почали придивлятися до цієї жіночки уважніше. На перший погляд, нічим особливим вона не вирізнялася: працювала прибиральницею в дитячому садочку, мешкала з двома дітлахами та матір'ю – бабцею, що за віком наближалася до стану "дмухнеш – розсиплеться". Професійний інтерес розшуковців міг викликати хіба що співмешканець, котрий не був обтяжений якоюсь роботою і дуже полюбляв пиячити на свіжому повітрі. Й звісно ж, знайомство його з покійною... Діяти вирішили акуратно. Першим для бесіди було запрошено саме співмешканця. Саме його зараз і заводили до мого кабінету.

І, треба зауважити, що не сподобався він мені одразу. Манера поведінки хлопця, його показна веселість, котра межувала з розв'язністю, свідчила про те, що вести розмови в кімнаті з решітками на вікнах йому не вперше. А нахабну браваду треба було розуміти як "нічогісінько ви про мене не знаєте, а сам я вам нізащо не розповім, і не чекайте!".

Першу зачіпку у справі я угледів... на руках затриманого. Той нахабно попросив цигарку, а коли потягнувся за нею, то я побачив на його зап'ястку не "Зеніт" чи то "Зорю", а найсправжнісенький японський "Орієнт". Скільки коштує такий годинник, тоді я напевно не знав, але здогадувався, що він не з дешевих. Далі справа була за оперативною кмітливістю і власною вправністю. Перевірка комісійних крамниць дозволила не лише встановити точну вартість хронометру, який ми отримали, а й встановити місце, де його придбав підозрюваний.

Тому надалі я поставив відповідне запитання, звідки гроші на таку красиву річ? На які кошти міг придбати годинника, що коштує півтори тисячі, той, хто навіть на півсотні окладу не пра-

цює? Треба віддати належне затриманому, плести небувальщину і розповідати казочки про виграш у "Спортлото" він не став. Тертим кримінальником він все-таки не був і, один раз схибивши, досить швидко почав виливати душу – тільки й того, що встигай записувати. А записувати було що...

За три місяці до вбивства Лобинської у Вовчанську сталася інша трагічна подія – загинув циганський барон. Його застрелив власний син. Роми, як належить, його оплакали і поховали за циганським звичаєм. Тобто викопану могилу виклали цеглою і, за звичаєм, тіло, замотане тільки в похоронну тканину, без будь-якої труни опустили туди. Від диких звірів спокій покійного таке поховання, звісно, захищало надійно, а ось від двоногих хижаків, як виявилось, ні. Обравши досить темну ніч, прибиральниця, котра нас так зацікавила, разом зі співмешканцем завітали на кладовище. Підкопали збоку могилку, видовбали цеглу, опісля чого хлопцеві було не важко залізти до ями та здерти з мерця товстелезного золотого ланцюга з чималеньким хрестом і стягти з його руки того таки "Орієнта".

Після закінчення цієї "вилазки" й повернення додому копачів могил засмутило лише одне: до коштовного годинника намертво прилипла шкіра з мертвої руки. Втім, справу можна було владнати. Довелося "лише" години зо три... поварити годинника в каструлі, яку задля цієї мети було позичено у співмешканки!

Золотого ланцюга з хрестом вирішили в себе не залишати. Його співмешканець прибиральниці відвіз до харківської скупки, де без перешкод і збув аж за вісімсот рублів. Гроші витратили на річ цінну і в господарстві корисну – придбали величезний сріблясто-блискучий японський магнітофон-двокасетник, що вважався на той час верхом шику. Саме цей магнітофон, як виявилось, і коштував Лобинській життя.

Однією з особливостей закордонних звуковідтворюючих агрегатів, що вигідно відрізняла їх від непоказних вітчизняних аналогів, була здатність працювати не від мережі, а на елементах живлення, дивовижно прикрашаючи відпочинок на природі радянських громадян, котрі не були розбещені технічним

прогресом. Саме такий відпочинок і відбувався на березі Вовчої під акомпанемент "японця", котрого щойно було придбано "родиною" прибиральниці. До складу "обраного товариства" окрім вищезгаданої пари входила ще одна: Лобинська разом зі своїм кавалером-пияком. Інших відпочиваючих в радіусі кілометра відлякувало не стільки волення музики, як то звуки, що лунали з боку "тепленького" гурту. Її членам доводилося матюкатися втричі голосніше, ніж зазвичай, аби перекричати цю саму музику. Випито було, напевно, чимало, до того ж у спеку. Лише цим можна пояснити те, що на прохання Лобинської "позичити послухати магнітофона на три-чотири дні" подруга не послала її куди подалі, а, зобразивши широкий жест, погодилася. Лише зауважила, що цінну річ треба повернути своєчасно.

З відповідним успіхом вона могла, не рухаючись з місця, втопити магнітофон у річці. Лобинська давно перебувала на тому ступені алкогольної деградації, що однаково "розумно" було залишати їй на зберігання "пів-літри" чи то довірити хоч щось, що можна було перетворити на певну кількість тих таки "пів-літрів". Звісно, ніякого магнітофона вона не повернула ані три дні по тому, ані за тиждень. Що, втім, спочатку обернулося для неї не "з'ясуванням стосунків" зі сваркою та стусанами, а запрошенням у гості. Завітавши до подруги, Лобинська відчайдушно почала скаржитися на свою тяжку жіночу долю, на довічну підступність чоловіків і на те, що співмешканець, прихопивши магнітофон, зник разом з останнім у невідомому напрямку. Подруга вислухала історію, що краяла серце, та клятвені завіряння повернути гроші, поспівчувала й спокійно так мовила: "Ну, ти собі я хочеш, але, якщо до 21-го не буде магнітофона чи то грошей, ми тебе замочимо".

Вочевидь, просякнутий алкоголем мозок Лобинської сприйняв цю фразу як жарт. Знайти суму у вісім сотень рублів було для неї так само реально, як, скажімо, куранти зі Спаської вежі. Проте у призначену годину вона, наче нічого не сталося, з'явилася у подруги. Там з'ясовувати з нею стосунки на порозі, знову ж таки, не стали – запросили, як то і слід, до столу. Чи то гостинний прийом, чи то, що більш імовірно, перша склянка

горілки додали Лобинській хоробрості, і її, як то кажуть, понесло. "Які там гроші?! Який магнітофон?! Його цей лобуряка поцупив, з нього й запитуйте! А в мене взагалі нічого немає, та й пішли ви усі..." Останню фразу було обірвано на найцікавішому – конкретній адресі. До того ж обірвано її було ударом молотка по голові Лобинської, що не на жарт розійшлася. Ще два удари, нанесені подругою, котра зайшла зі спини, доправили її в інший світ...

Цієї миті на сцені з'являється... бабуся. У руках "крихка бабуня" тримала сокиру. Як з'ясувалося згодом, ще за сталінських часів вона була тричі засуджена за розбійні напади. Посваривши "діток", котрі розбешкетувалися та й нашкодили, вона їх заспокоїла: "Тихше! Зараз усе буде гаразд. Тільки корито мені принесіть!". Корито принесли, і бабуся вправно взялася розчленовувати тіло гості. Дочка разом зі співмешканцем пішли готувати лантухи та велосипед. Саме на ньому рештки тіла відвезли до мосту і скинули у річку...

Прибиральниця, котра потрапила до камери слідчого ізолятора навздогін співмешканцю, "колотися" не бажала нізащо, напевно, давалися взнаки гени матусі-рецидивістки. Тим часом співмешканець, не винайшовши нічого ліпшого, почав активно симулювати божевілля. Втім, ліки від подібних "хвороб" були надійні – варто було "хворому" опинитися в медичній частині і побачити кремезних санітарів, один з яких недвозначно примірівся до нього з чималеньким шприцом, душевну хворобу наче вітром здуло. Довелося йти на очну ставку з коханою.

Якби цей захід відвідав власне сам покійний Станіславський, то він, мабуть, почав би аплодувати і в захваті гукати "Вірю! Вірю!", з таким непідробним жаром і глибоким акторським мистецтвом парочка "перепихала" усе один на одного, викриваючи і звинувачуючи в тому, що сталося, свого партнера. Втім, Станіславського, як і інших корифеїв сцени, там, звісно ж, не було, а для нас, оперативників, далеких від театрального мистецтва, більш важливим було у процесі взаємних звинувачень у всіх смертних гріхах отримати

зізнання. І, що найголовніше, дізнатися численні деталі, які за вправного використання можливо було закріпити речовими доказами. Час було відвідати з обшуком злочасний будинок.

"Добрий день, бабусю! Ми з міліції, будемо у вас проводити обшук! Санкцію показати?" – спілкуючись із населенням, як то годиться, я намагався бути максимально ввічливим та привітним. Старече обличчя хазяйки при цьому не виявляло жодних емоцій. Здавалося, ані я, ані казенний папір із прокурорською печаткою, ані міцні сержанти, оснащені один – ломом, другий – сокирою, не хвилювали бабцю аніскілечки. Вона байдуже посунула плечима: "Ти – людина служива, громадянине начальнику, отже, треба шукати – шукай, якщо вже доля у тебе по життю така", – та й пішла до хати. Невідомо, на що вже вона там при цьому розраховувала, але ж розрахунки її не справдилися. Замість безглузлого кружляння хатою та борсання у нікому не потрібному ганчір'ї міліціонери впевнено попрямували до кутка кімнати, до того самого кутка... Після короткої команди "Рубай!" від підлоги полетіли друзки. Коли бабця спостерігала за цим, в неї жоден м'яз на обличчі не здригнувся.

– Ну і що це таке, бабусю?!

Під ділянкою підлоги, яку вирубали, було виявлено бурі патьоки, котрі мали дуже підозрілий вигляд.

– А звідки ж я знаю? – хазяйка, відповідаючи, зберігала все таку ж незворушність. – Напевно, кроля забивали, ось що...

– Кроля?! Ти диви! А знаєте, бабуню? Видайте-но мені рецептика, чим ви своїх вуханів годуєте. Бо ж, судячи з того, скільки з вашого "кроля" крові надзюрило, розміром він був з доброго кнура. Мовчите... Будемо й далі дурня клеїти чи годі вже? Ви – жіночка терта, що там казати, ми знаємо, тож навіщо виставу влаштовувати? Що таке експертиза, вам напевно відомо. Ось ця експертиза і покаже, кого ви тут різали: кроля або ж не кроля. Отже, бабцю, збирайтеся з нами...

Бабцю-розбійницю увели геть. Один із сержантів вийшов із хати, несучи речові докази: ножі, сокиру та молоток – усе, що могло бути знаряддями вбивства та розчленування (нехай экс-

перти вишукують, де є сліди крові, а де немає, на чомусь вони напевно знайдуться!), а мені залишилося зробити найнеприємніше.

Діставшись телефона, я зателефонував за номером, що був добре відомим зі старих часів, – до інспекції у справах неповнолітніх. Хату треба було опечатати, а дітей, що стали сиротами у такий дурний та безглуздий спосіб, – забрати. І я, доки чекав на приїзд колег, не знав, куди подітися від поглядів хлопчика років чотирьох та одинадцятирічної дівчинки, що стояли надворі. Вони, ще замалі для усвідомлення понять злочину та правосуддя, добра та зла, дивилися зараз на того, хто забирав від них останню рідну людину.

Тоді я ще не знав, що суд визнає докази у цій справі, що були зібрані сищиками та слідчими, більш ніж переконливими та відмірить повною мірою всім, хто брав участь і в самому злочині, і в приховуванні його слідів. Прибиральниця отримає вісім років, її співмешканець – чотирнадцять, бабця-розчленувальниця – сім (що, враховуючи її вік, напевно, стало строком пожиттєвим). Але вже тоді! Виходячи з досвіду власної роботи в ІСН, я мав приблизне уявлення про те, як може скластися подальша доля дітей – і у кращому випадку, і в гіршому...

"Закон суровий, але то закон!". Що вищі та вірніші істини, то на більш гіркому досвіді вони пізнаються. Розуміння цього прийшло до мене саме тоді, коли я стояв на подвір'ї домівки, що осиротіла на довгі роки, де було скоєне зло, котре в жодному разі не мало залишатися безкарним. Я був правий і вчиняв вірно. Але ж ніяке відчуття виконаного обов'язку не могло вгамувати біль у душі від недитячої ненависті у дитячих очах...

Дещо про ідеологію

Союз Радянських Соціалістичних Республік... Сьогодні – це дійсно міфічна держава, основною керуючою і спрямовуючою силою котрої було конституційно закріплено Комуністичну партію. Навіть гімн цієї держави народився з пісні про партію

поета В. Лебедева-Кумача і композитора генерала Б. Олександрова:

*Страны небывалой свободные дети,
Сегодня мы гордую песню поем
О партии самой могучей на свете,
О самом большом человеке своем...*

Звісно, пісню цю було присвячено XVIII з'їзду ВКП(б) (10–21.03.1937 року), як зрозуміло і те, що найголовніша людина тодішнього СРСР – І.В. Сталін прихильно поставився до пісні й вигадав їй назву "Гімн партії більшовиків". У такому вигляді цей "гімн" проіснував до 1944 року і згодом повільно перетворився на гімн Радянського Союзу, але вже на слова С.М. Михалкова і Б.А. Ель-Регистана, однак музика Олександрова залишилася. Разом з цим збереглася не лише мелодія, а й сам текст було заримовано і написано в тому самому віршовому розмірі. Фактично гімн КПРС був гімном СРСР до 1991 року.

Союз Радянських Соціалістичних Республік... Мине зовсім небагато часу, і для більшості представників молодого покоління, що народилися в незалежних державах, котрі виникли на уламках "одної шостої частини світу", він стане такою ж сивою давниною, як Римська імперія чи то Київська Русь. Моему поколінню випало не лише жити в цій державі, а й служити їй. Якою вона була – радянська міліція, що пішла у небуття історичного 1991 року?

Безумовно, про ту міліцію я повинен сказати і скажу багато гарного. Неможливо обійти увагою і не згадати той непідробний ентузіазм, з яким працювали мої старші колеги і товариші в умовах, далеко не легких і не тепличних. Про наступність міліцейських поколінь, що мала безсумнівно позитивне значення, наставництво і батьківську опіку ветеранів над молодими співробітниками. Неправильним було б не згадати про надзвичайно складну й ефективну систему міліцейської профілактики, створення котрої припало на ті часи, коли Міністром внутрішніх справ СРСР був Микола Щолоков... Бага-

то про що треба згадати, а дещо з досвіду тих років, гадаю, не гріх було б відродити сьогодні, нехай навіть у дещо зміненій формі.

Втім, йтиметься не про це, а про речі трохи іншого порядку – про ідеологічні моменти в роботі міліції, котрі, на щастя, з плином часу канули у вічність раз і назавжди. Саме ідеологія впливала на підкірку головного мозку працівника так сильно, що іноді останній забував про необхідність займатися своєю головною справою – розкривати злочини. Комусь речі, про які йдеться, можуть видатись дивними. Втім, так було...

Коли б сьогодні комусь до рук потрапили протоколи партійних зборів, котрі проводилися в міліцейських колективах, то, можливо, ті теми, що обговорювалися на них, здатні були викликати неабиякий подив. Взагалі, на таких заходах займалися зовсім не вивченням останньої промови "дорогого Леоніда Ілліча" чи обговоренням політичної ситуації в далекому Гондурасі, а говорили про речі суто практичні. Наприклад, обговорювалися питання нерозкриття злочинів, і сищики-комуністи брали на себе зобов'язання до певного строку ці злочини розкрити.

Тут треба згадати одну дивну прикмету того часу – велику кількість усіляких свят і пам'ятних дат. Деякі з них були досить чудернацькими. Зрозуміло, що чільні місця в переліку "червоних днів календаря" посідали дати, як-от, скажімо, 7-ме листопада чи то 1-ше травня. Але був також день народження Володимира Леніна, був день його смерті і таке інше. Усі ці дати відзначалися однаково серйозно, як інші, не менш важливі, що йшли одна за одною постійно. І, відповідно, до цих дат кожен працівник радянської міліції, як і кожна свідома радянська людина взагалі, мусив звітувати. Про що? Пусте запитання. У той час будь-яку дату було заведено зустрічати виключно "новими трудовими успіхами", "зусиллями", "підвищеннями" і "досягненнями". З одного боку, сьогодні це викликає сміх, а з другого... Нехай, скажімо, робітник на заводі – він таки здатен випустити двісті деталей "до дати". А як, скажіть, будь ласка, може працівник правоохоронних органів розкрити до тієї самої

"дати" двісті злочинів, коли невідомо, чи буде ці злочини скоєно?! А коли і буде, то, знову ж таки, невідомо ким і коли?!

І якщо згадати достеменно дух того часу, то неможливо не згадати, що ми, працівники міліції, обов'язково писали соціалістичні зобов'язання і викликали один одного на соціалістичні змагання. Як зараз бачу, писали ми ці самі зобов'язання на заздалегідь підготованих спеціальних бланках з гербом СРСР, тобто все це теж було оповите ідейними декораціями, і доволі серйозно. Людей того часу нерідко називають "гвинтиками", але, разом з тим, кожен, заповнюючи "гербове" зобов'язання, не відчував себе "гвинтиком", навпаки, було відчуття, що ти частина діючих механізмів великої і потрібної суспільству державної машини. Гадаю, різниця очевидна.

Втім, повернемося до тих прикмет радянської міліції, котрі можна віднести радше не до серйозних, а все ж таки до комічних. Ось, наприклад, хто зараз пам'ятає про те, як міліція боролася... за збільшення надоїв молока? Так, і це теж було!

У той час, коли, зі слів нашого "великого вождя" того періоду Леоніда Брежнєва, країна вже побудувала розвинутий соціалізм і впевнено рухалась у напрямку побудови першого етапу комунізму, всі реальні "перемоги" соціалістичної економіки було дуже легко відстежити, кинувши оком на полиці крамниць, котрі залишалися так само стабільно порожніми. Саме з цього приводу, напевно, голови партійних керівників різних рівнів постійно навідувала думка, а що б таке вигадати задля спонування як робітників, так і людей, котрі працюють у сільському господарстві, до здійснення різноманітних трудових подвигів і надихнути їх на великі звершення? Звісно, без підвищення заробітної плати... Задля реалізації цієї мети не винайшли нічого кращого, ніж використовувати працівників правоохоронних органів. Усе це виливалося в абсолютно порожні кампанії.

Мені особисто доводилося брати участь у кампаніях зі збільшення надоїв молока. Виникає досить слушне запитання: як я, молодий співробітник інспекції у справах неповнолітніх, зовсім не знайомий зі специфікою сільського господарства,

повинен був збільшувати ці самі надії? На думку наших керівників, досить просто. Управління карного розшуку, і не лише воно, а весь особовий склад УВС, одного чудового дня було розписано за тими районами Харківської області, де надії молока були найменшими, і гуртом відправлено у відрядження. Звісно, не йшлося про те, щоб зняти з розслідувань серйозних працівників, котрі займалися розкриттям вбивств, або, припустімо, розбійних нападів – це фактично могло призвести до краху усієї роботи в регіоні. Тому на це "відповідальне" завдання намагалися відібрати... як би це м'якше висловитись... не надто цінних бійців. Тут "масований міліцейський десант на село" забезпечувався за рахунок існуючого тоді при управлінні карного розшуку відділу профілактики та інших, менш оперативних підрозділів: охорони громадського порядку, господарських відділів, відділів зв'язку, штабу і таке інше.

Як я вже казав, усіх нас було закріплено за сільськими районами, а там і по селах, і мені дістався Червоноградський район Харківської області. До того ж у процесі інструктажу, котрий проводили працівники політвідділів УВС, нам усім було сказано, що ми обов'язково повинні, прибувши на місце, прийти до першого секретаря райкому партії і підключити його до цієї важливої акції, тобто збільшення надойв молока. Неймовірна дурість! Потрібно було бачити тодішніх перших секретарів райкомів партії, щоб зрозуміти, чому я так кажу. По суті, це були особи, котрі і з начальником місцевої міліції далеко не кожен день вважали за потрібне спілкуватися – хіба що для партійної "накачки". А тут раптом якийсь лейтенант (на той час я був лейтенантом міліції) повинен був, прибувши до першого секретаря райкому партії, вести розмови про збільшення надойв!

Але, що б там не було, я повинен був виконати цю вказівку, котрою мене "ощасливили" страшенно поважні політпрацівники обласного управління. Їхати треба було обов'язково, до того ж неодмінно у формі. Я в неї, звісно ж, одягнувся й набув страшенно офіційного і бойового вигляду: чоботи, галіфе, португеса... Але і це не все. У це, м'яко кажучи, дивне службове

відрядження мені було наказано відбути зі зброєю! Правду кажучи, це викликало певне хвилювання, і картини, що поставали переді мною, були досить жахливими. "Невже, – дивувався я, – за задумом старших "політтоваришів", я цих доярок повинен чи то розстрілювати, чи то, щонайменше, шикувати з піднятими руками?!". Куди я повинен бігти з наганом, як під час "піднятої цілини", я, правду кажучи, не розумів, але внутрішньо готувався тарабанити табельною зброєю по головах сільських кулаків-мироїдів (якщо такі, у лиху годину, відшукуються – після десятиліть перемоги колгоспного устрою!) і найрішучіше вимагати збільшення надоїв молока...

Коли ж говорити серйозно, то на ділі все виявилось дуже просто. Начальник районного відділу міліції, що мене зустрів, мило мені повсміхався, після чого мене було відправлено "між люди", так би мовити, для конкретних дій. Як супроводження до місця призначення мені було виділено дільничного інспектора у званні сержанта міліції. Можете собі уявити, яким було транспортне сполучення з цією самою глибинкою, що так страждала від низьких надоїв, коли діставалися ми туди трактором! Автомобілем доїхати до цього Богом забутого місця було просто неможливо, особливо, якщо врахувати осіннє бездоріжжя.

На фермі моя поява справила справжній фурор! Напевне, цьому сприяло ще й те, що, коли я вилазив з трактора, обірвав один погон і в результаті вигляд мав як персонажі популярного тоді фільму "Сімнадцять миттєвостей весни". Тобто один погон на плечі, а другого немає. Обірваний знак розрізнення, котрий у цей час обережно зберігався в кишені й потім мені його якась доярка, звісно, пришила, але на перше доіння я потрапив саме в такому вигляді – в одному погоні, разом із сержантом, в якого були обидва. І потім люди майже з жахом запитували: "А що то за дядько з одним погоном?!". Звісно, потрібно враховувати ще й те, що в цьому селі живого лейтенанта взагалі не бачили, напевно, з часів війни. І за місцевими поняттями я, людина, що прибула з області, "із самого Харкова", вважався керівником величезного масштабу...

А що до збільшення надоїв... Практично одразу, прийшовши на ферму, ми зловили двох доярок, що цупили з ферми по бідончику молока, а на додачу вхопили і дояра, який вкрав кружало макухи. Його одразу затримали і склали протокол за всіма вимогами. Ось це подіяло! Одразу селом пролетіла чутка: "Міліція всіх перевіряє!". Народ замислився... а далі – рахуйте самі: коли зважити, що кожен робітник ферми забирав додому літрів зо п'ять молока (а їх там працювало чоловік п'ятнадцять), то виходить, що за день вони цупили приблизно 75 літрів молока. А тепер перемножте це на два доїння, ранішнє та вечірнє, ось і виходить, що шляхом підвищення правосвідомості сільського населення літрів із півтораєста молока в день ми зберегли для народу.

Саме так ми і боролися за надої – поїхали спочатку на одну ферму, потім на іншу, і так по фермах роз'їжджали днів десять. Звісно, ніякий секретар райкому партії мене не приймав, і в мене, правду кажучи, навіть в думках не було до нього навідуватися. Не знаю, чи я і мої товариші, що так само їздили по різних районах, збільшили цим надої, але що народ перелякали – це факт. Ми свою справу зробили – "дали перцю", а збільшувати надої повинна аж ніяк не міліція! Щоб зрозуміти справжні причини того, чому такі кепські справи були в сільському господарстві, потрібно було лише подивитися, що робилося на тих нещасних фермах, котрі ми перевіряли. Повна відсутність механізації, а бідних доярок до ферми доводилося возити на тракторному причепі, оскільки навкруги була сама лише непролазна багнюка...

Вже тоді, незважаючи на всі декларування "соціалістичного підйому" в промовах, що звучали з трибун на партз'їздах, сільське господарство знаходилося на стадії розвалу. І хоча неозброєним оком було видно, що його порятунок – це справа зовсім не міліцейських рук, практика, яку я змалював, тривала. Особисто мені ще кілька разів доводилося брати участь у подібних заходах. А скільки їх було загалом?!

Апофеозом усієї цієї міліцейсько-сільськогосподарської діяльності було проведення операції "Урожай". Щороку

в період збору врожаю на полях, баштанах та інших сільсько-господарських угіддях працівники міліції протягом двох чи трьох місяців проводили цю операцію: рахували помідори, переслідували розкрадачів огірків, зерна, м'яса, молока й такого іншого. Потреба у проведенні таких заходів відпала сама по собі, щойно колективні господарства на селі було розформовано і вони зникли як явище, а на зміну їм прийшла приватна власність. І стало всім не до "Урожаю", бо красти у самих себе було принаймні безглуздо, і на селі кожен своє добро почав охороняти з таким завзяттям, що міліції й наснитися не могло. Але сказати, що на селі стало тихо, спокійно та пасторально, теж не можна – з приходом капіталістичних відносин люди почали боротися за землю і вбивати один одного ще більш затаято... Горять і ферми, і посіви. Але це вже зовсім інша історія...

У міліції радянського періоду основними підрозділами, на які було покладено збереження моральності (перш за все, зрозуміло, політичної моральності) та "чистоти лав", були, звісно, політвідділи. Але ними перелік не обмежувався! Окрім них існували ще й парткоми, тобто партійні комітети і бюро, що були майже в кожному міліцейському підрозділі. І якщо це було, наприклад, велике управління внутрішніх справ, то такий партком існував і працював на правах райкому. Керував цим партійним комітетом секретар, котрий крім проведення різноманітних партійних заходів брав участь в усіх колегіях і оперативних нарадах. Скажу відверто, просто висидіти таку кількість заходів було достатньо важко.

Певна річ, одним секретарем штат подібних партійних комітетів не обмежувався. (Не забуваймо й про існування аналогічних комітетів комсомолу.)

Втім, якщо бути об'єктивним, треба сказати про те, що окремим керівникам міліцейських партійних комітетів були людьми, що пройшли серйозну школу в органах внутрішніх справ. Зустрічалися поміж них і ті, хто раніше проходив службу в підрозділах карного розшуку й слідства... Такі офіцери, попри те, що їх було перекваліфіковано на партійних функціонерів, викликали переважною більшістю повагу.

Мені вельми поталанило – в Харківському парткомі обласного УВС керував Володимир Степанович Корякін. Зараз він полковник міліції, живе і працює в Харкові. На той час він був небагато старший за мене і пройшов певну життєву школу в низових підрозділах міліції. Саме тому, попри серйозність своєї посади, розумів, що означає важкий міліцейський хліб. Тому на засіданнях парткому міліції Харківщини не влаштовував ідеологічних судилищ над працівниками, котрі, припустімо, насмілилися похрестити десь свою дитину чи стати чиймось кумом. Не було й іншої подібної нісенітниці, що, на превеликий жаль, зустрічалася в партійному житті інших підрозділів. Навіть більше, хочу навести конкретний приклад того, що завдяки чуйності і розумінню цієї людини ми з колегами були позбавлені досить серйозних неприємностей.

Почати, напевно, треба здалеку. У часи, що фактично передували розпаду СРСР (це був 1989 рік), вступити до лав Комуністичної партії стало значно простіше. Червону книжечку з профілем "вождя світового пролетаріату" вже не потрібно було чекати, оскільки нових членів в партію приймали без затримки. Саме в той період я теж став членом КПРС, відходивши перед цим потрібний строк у кандидатах. Для тих, хто не знається на тодішніх реаліях, поясню. Одразу, за першим бажанням, у партію не приймали. Потрібно було отримати анкету і стати кандидатом у члени КПРС, потім, після року перебування в кандидатах, треба було отримати рекомендації від трьох членів партії. Та навіть за наявності кандидатського стажу доводилося знову проходити ті самі інстанції: комісію партійних ветеранів, бюро райкому...

І тільки після того, як я подолав весь цей достатньо складний процес, у тому числі, звісно ж, з честю відповів на запитання ветеранів, мене було прийнято у члени Комуністичної партії Радянського Союзу, а приблизно через п'ять-шість місяців постало питання про обрання секретаря партійної організації Управління карного розшуку УВС області. Що відіграло головну роль під час вибору кандидатури? Можливо, якоюсь мірою моя історична освіта... Справа в тому, що на партійних зборах

мене, молодого комуніста, у присутності начальника УВС області Олександра Марковича Бандурка висунули, так би мовити, в партійне керівництво. І, уявіть собі, не тільки висунули, а й обрали секретарем бюро партійної організації карного розшуку Харківської області, що налічувала сорок п'ять комуністів, довірили таку високу посаду.

Хоча, правду кажучи, справа була не стільки в тому, що "довірили", а саме в іншому – збагачені досвідом і убілені сивиною розшуковці зовсім не горіли бажанням відвідувати різні нудні заходи, писати протоколи, організовувати якісь збори, та на додачу ще й бігати збирати партійні внески. І, щоб ви собі розуміли, досить часто потрібно було вносити власні кошти, бо доки той сищик повернеться з відрядження, всі строки збору внесків давно минуть – у відрядженнях люди знаходилися місяцями. А тут з'явився молодий комуніст – нехай він і гасає!

Моїм заступником у партійних справах був підполковник Володимир Щур – енергійний чоловік, що прийшов до карного розшуку Харкова з Києва. Серйозний оперативний працівник, він був начальником відділу УКР з розшуку злочинців і безвісти зниклих. Керівниками члени парторганізації обрали нас обох, а членом бюро призначили без п'яти хвилин пенсіонера, котрий сидів і писав протоколи та заповнював інші папери.

Треба сказати, що до всіх своїх обов'язків на новому поприщі ми намагалися ставитися з повною віддачею. Крім того, кортіло внести в партійне життя парторганізації усілякі покращення та нововведення. Взявшись за справу серйозно, я почав з того, що уважно перечитав Статут Комуністичної партії Радянського Союзу і побачив там досить цікаву річ, а саме: запис, котрий з'явився нещодавно. Ішлося в ньому про те, що партійна організація може залишати в розпорядженні партійного осередку певну частину зібраних внесків. Там було вказано відсотків двадцять чи то тридцять, зараз напевно не скажу, але це не головне...

І ось ми з моїм заступником Володею Щуром, із переконанням у тому, що виконуємо курс партії, почали залишати певний відсоток від внесків, не перераховуючи цю суму коштів

до фонду партійної організації району (працювали ми в Київському районі Харкова). На що витрачалися ці кошти? На них ми почали купувати людям подарунки до днів народження, достойно вітати їх зі святами, тобто дійсно змінювати на краще життя нашого партійного осередку. Так би мовити, перейняли ми ідеями Горбачова, що потрібно побудувати соціалізм з людським обличчям... Такі ось "перебудова" з "прискоренням" тривали в УКР чотири місяці.

А потім одного чудового дня нас викликали до парткому, і ми, нічого не підозрюючи, з'явилися до Корякіна. Він мав власний кабінет. Саме в ньому і відбулася досить несподівана для нас розмова. Корякін запитав прямо: "Хлопці, де гроші?!". Ми, дивлячись на нього кришталево чистими очима, і самі поставили несподіване для нього запитання: "Що означає "де"?! Усе, що належить, ми справно перераховуємо – ось, квитанції, будь ласка! Навіть на пошту особисто ходили в партійні квитки відмітки ставили "сплачено". Усе, як має бути, можете впевнитися". А він у відповідь нам таке: "Платили, та недоплачували... На сьогодні ваш борг складає 1 400 рублів!". Якщо зараз півтори тисячі – це не надто великі гроші, то в 1990 році це була ще серйозна сума. Особисто я одразу подумки почав підраховувати, скільки місяців мені доведеться віддавати свою заробітну плату до фонду партії. Виходило кепсько. Якщо віддавати удвох, то три місяці, а коли одному – то всі шість...

Мені одразу пригадався уривок з фільму "Місце зустрічі змінити не можна" – той самий, де в сусідки Шарапова по комунальній квартирі вкрали продовольчі картки, і Жеглов віддав їй свої. Він ще тоді сказав: "Держава прогодує". А от нас з Володею, що найцікавіше, держава, що до того часу перетворилася на колосальну бюрократичну машину, годувати в ситуації, що склалася, напевно б не стала. Імовірноше, потрібно було згадати інші "ноу-хау" Жеглова на кшталт "у когось картоплею розжитися" чи навіть "на базарі щось із обмундирування продати". Майбутнє вимальовувалося в досить похмурих тонах...

І секретар парткому нас, двох офіцерів, після того, як ми йому роз'яснили ситуацію, запитав: "А чого це ви раптом

вирішили залишати двадцять відсотків від внесків на користь партійного осередку?". Ми ж, цілком упевнені у своїй правоті, йому відповіли: "Так про це ж написано у Статуті!"

Ось тоді він нам і пояснив, що такі речі дозволено парторганізаціям у районному масштабі чи то навіть в обласному, але в жодному разі це не стосується партійного осередку карного розшуку! Я до тепер вдячний полковнику Корякіну, котрий зрозумів, що ми ці гроші не вкрали і не привласнили, а тільки й того, що намагалися виконати (може, і з надто дурнуватим завзяттям) те, що написано в партійному статуті, так, як самі це зрозуміли.

Гадаю, що саме така політика у результаті й призвела до краху Комуністичної партії Радянського Союзу. Усе обвалилося, а головне – люди втратили віру в ідеї, за які ще кілька десятиліть до цього йшли на смерть. Трапилося це тому, що вже тоді в усіх документах була політика навіть не подвійних стандартів – писали одне, робили друге, мали на увазі третє, а вимагалось і відповідали за четверте. І проста людина вже не могла зрозуміти, що їй потрібно робити, коли отримувала ту чи іншу вказівку.

Із ситуації, що склалася, ми вийшли з честю і мінімальними матеріальними втратами, оскільки, нагадаю, знову ж таки, це була партійна організація карного розшуку, а не якогось там універмагу. Сищики зібралися і переглянули, на що ми дійсно витратили гроші. Виявилось, святкували дні народження – одному подарували вазу, іншому магнітофон... І сказали: "Хай йому грець, давайте, хлопці, складемося по п'ятдесят рублів! Потрібно нашого секретаря і його заступника врятувати від цієї напасті". Тож зібрали хлопці гроші, а ми з цими грішми прибігли до парткому. Володимир Степанович посміявся з нашої дурості і сказав, куди нам потрібно ці гроші перерахувати як доплату. На тому і закінчилася наша діяльність на поприщі партійної "перебудови".

Скажу відверто, вже тоді потроху приходило розуміння, що ситуація в партії наближається до краху. На збори, котрі я проводив, вже не приходили представники ані міському, ані райко-

му, практично не з'являвся на них і начальник УВС. Просто, напевне, люди починали розуміти, що є справи важливіші, що міліції потрібно займатися, перш за все, не партійною діяльністю, а робити свою справу, бо лише коли ти роботою не займаєшся, тоді, звісно, тільки й залишається, що порожні розмови. Щодо цього пригадую дуже гарну думку, яку висловив кілька століть тому Петро Перший: "Дурість думки від пустощів буття". На мій погляд, саме на цьому виразі багатьом політикам було б непогано акцентувати свою увагу і будувати діяльність...

Але це ми трохи забігли вперед і відволіклися від теми. У ті часи, про які розповідалося вище і йтиметься надалі, на жаль, багато речей, що сьогодні справедливо вважають за порожні дурощі, такими зовсім не вважалися. А тому ідеологією й ідеологічним контролем була просякнута вся система органів внутрішніх справ. І, повертаючись до цієї розмови, потрібно хоча б кілька слів сказати про такі структури, як політвідділи.

Здавалося б, є ж партком, то навіщо потрібен політвідділ?! Зараз це виглядає і звучить взагалі сюрреалістично – коли партком займався і розглядом особистих справ, і якимись питаннями організації службово-оперативної діяльності, і організацією святкових і всіх інших заходів, то чим займався політвідділ? А тут, як то кажуть, уся справа в тонкощах. Якщо голова парткому УВС був членом, скажімо, бюро райкому партії (того району, в якому знаходилося УВС), то начальник політвідділу того ж таки підрозділу був членом обкому чи, щонайменше, кандидатом у члени обкому партії. Призначення на цю посаду узгоджувалось, відповідно, з Міністерством внутрішніх справ і відділом адміністративних органів ЦК КПУ і аж ніяк не з начальником обласного міліцейського управління. Комуністична партія, що уособлювала єдину реальну владу в державі, людям практично не довіряла. І хоч як прискіпливо були перевірені товариші, що обіймали посади секретарів парткомів, їхню роботу все одно контролювали.

Правду кажучи, я і гадки не маю, чим вони насправді займалися. Особисто мені начальник нашого політвідділу запам'ятався

тільки трьома речами: перша – дуже поважний вигляд, друга – шикарне авто у дворі УВС і, нарешті, третя – форма полковника на ньому. Якщо вірити тому, що про нього говорили, то був він вихідцем із представників якоїсь особливої "партійної еліти" – його брати і свати працювали в Києві мало не міністрами. Гадаю, що і свою заробітну плату він отримував не в міліції, а в обкомі. Звісно, крім апартаментів начальника в політвідділі, котрий займав половину поверху, було ще сім чи вісім кабінетів, і, повинен сказати, працівники політичного "фронту" в тих кабінетах сиділи не по десятеро гуртом, як розшуковці.

Забезпечення службовим транспортом, окремими кабінетами – все це було на найвищому рівні. Але чим вони займалися?! Не забуваймо про те, що окрім обласного і міського управління замполіти були в кожному районному відділі міліції... За всі роки служби в УВС Харківської області (а прослужив я за цих політвідділів майже дванадцять років) я так і не зрозумів, чим вони займалися, окрім того, що проводили політзаняття, котрі, знову ж таки, слугували впровадженню лінії партії в маси. До речі, наші товариші-політвідділівці навіть не опускалися до того, щоб ці політзаняття проводити особисто. Задля такої мети в обласне управління міліції вони спеціально запрошували лекторів. Тобто "непідйомним" завданням працівника політвідділу було привести лектора в УВС, позбирати людей в якусь залу і пильно слідкувати, щоб ніхто з них не спав, а слухав про політику партії. Щодо того, як ці збіговиська реально впливали на людей, наведу досить смішний приклад. Цю історію мені розповів мій друг, професор, доктор історичних наук, полковник міліції Анатолій Степанович Чайковський.

У той період, про який йтиметься, куратором усіх політичних відділів був багатьом відомий генерал-полковник Юрій Чурбанов, котрий відповідав за ідеологічне виховання співробітників МВС країни. І ось одного чудового дня Чурбанов приїздить до Києва перевірити, як тут працює українське МВС, чи не порозкладалося воно, чи не перекинулося на бік якихось

там "бандерівців" чи то інших "українських буржуазних націоналістів". І, як зараз кажуть про політиків, "у межах програми візиту" особисто відбуває перевіряти політзаняття в одному з підрозділів внутрішніх військ.

Уявіть собі картину: у звичайнісінькому класі для політзанять (чи то в Ленінській кімнаті – не має значення) прочиняються двері, і заходить Чурбанов, за ним міністр внутрішніх справ України, слідом начальник політвідділу МВС республіки і безліч різних представників на рівні МВС, управління міліції Києва, внутрішніх військ і таке інше. Старший лейтенант, що проводив заняття, мало не зомлів – чомусь усе це відбувалося без будь-якого попередження. Раніше споглядання одного генерала викликало страх та заціпеніння. А тут, на біду, коло дошки стоїть звичайний борець, скажімо так, строкової служби, перед котрим висить політична мапа світу. А тут – сам товариш Чурбанов! Усі, зрозуміло, підскочили – "Струнко!", "Вільно!" і таке інше. І ось Чурбанов промовляє, точніше, ставить вкрай заціпенілому солдатикові запитання: "Скажіть-но, товаришу солдате, а які події відбуваються зараз в Індії?". Звісно, саме в цей час в Індії знаходився "дорогий Леонід Ілліч", і цей момент, як жоден інший, був тоді визначним для нашої великої країни і, відповідно, дуже цікавив товариша Чурбанова, котрий доводився зятем Брежнєву.

Борець глибоко замислився (що одразу ж викликало тремтіння тих, хто стояв за спиною Чурбанова), поміркував кілька секунд, котрі рахували усі присутні, і... по-статутному "відрубав": "В Індії зараз точаться важкі та кровопролитні бої!".

Відповісти на таке не зміг навіть Чурбанов. Він рвучко розвернувся на каблучках і вийшов, при цьому постукавши себе по голові і погрожуючи пальцем майже мертвому від невимовного жаху старшому лейтенанту. З кабінету за Чурбановим, звісно, потягнулося і його оточення – хто блідий від жаху, хто червоний від сміху, який ледве стримували. Ось така сталася подія, котра перекреслила одним махом всю політичну роботу по Україні, показавши, чого насправді варті усі ці політзаняття.

Неможливо, звісно, розповідаючи про ідеологічну систему радянської міліції, не сказати про Всесоюзну Ленінську Комуністичну Спілку Молоді, а кажучи просто – про комсомол.

В управлінні карного розшуку я був єдиним комсомольцем, оскільки був наймолодшим. Більше працівників, котрим не виповнилося 29 років (граничний вік перебування в лавах комсомолу), там не було. Відповідно, не було там і комсомольської організації, в якій я міг би перебувати на обліку, а стати на облік я був зобов'язаний після прибуття до нового місця служби. Микався я, микався, мов неприкаяний, а потім пішов записуватися в комсомольську організацію ДАІ – як виявилось, саме там налічувалося найбільше комсомольців. Там був чудовий секретар комсомольської організації – Юра Олександров. Він давно вже полковник, не знаю, чи працює зараз у поліції. Останнім часом він працював на посаді голови організації товариства "Динамо" в Харківській області. А тоді він був ще зовсім молодий, у званні капітана. До нього мене і відрядили. Він мені й каже: "Ми тут повинні щомісяця проводити збори, так потрібно, але ж у тебе немає можливості їх відвідувати. Так ось, ми ставитимемо відмітку, що ти був присутній. Але в мене до тебе зустрічне прохання: сплачує внески за три місяці наперед". Внески тоді були копійчані, але це вже був правильний комерційний підхід. Я сплачував за три місяці наперед і спав спокійно. Тому не можу розповісти, що вони на цих комсомольських зборах обговорювали. Хіба що можу дати слово, що внески я сплачував справно, допоки мені не виповнилося 29 років і я полишив лави комсомолу за віком. Комсомольський квиток з відмітками "Сплачено ВЛКСМ" зберігаю досі...

Цікаво те, що з комсомолом та комсомольцями в житті й у справах службі стикатися мені доводилося неодноразово. Коли я вже був начальником майнового відділу обласного управління карного розшуку, то за опера отримав экс-секретаря комітету комсомолу обласного харківського управління міліції Андрія Мельниченка. Цей хлопчина був дійсно вдумливим працівником, абсолютно без усяляких там ідеологічних "ви-

вертів", а навпаки, готовий жертвувати всім заради виконання своєї міліцейської роботи. Сьогодні ми бачимо результат його характеру і ставлення до служби: він – генерал-майор міліції, що досяг посади начальника Управління транспортної міліції на Південній залізниці України. Скажу так: школа комсомолу, попри усе, давала багато важливого і потрібного для керівної роботи. Багато з тих, хто її пройшов, у майбутньому досягли неабияких висот. А ось ті, хто намагався паразитувати на ідеології, перетворювати той самий комсомол на годівницю і джерело різноманітних, зовсім не заслужених благ... Щодо цього розповім ще одну історію.

Почалася ця історія начебто дуже просто, а закінчилася дійсно величезним скандалом. І сталося це тієї самої миті, коли до харківського обкому комсомолу (а він, до речі, знаходився майже через дорогу від обласного УВС) завітав полковник повітряно-десантних військ і попросив його прийняти. Зустрів таку поважну людину, звісно, другий секретар обкому. Ось перед ним і поклав полковник газету, та ще неабияку, а орган ЦК ВЛКСМ – "Комсомольську правду", де на фотографії було зображено хлопця, котрий на XXV з'їзді партії ніс прапор ВЛКСМ. І голосом, що не віщував нічого доброго, запитав: "Це хто?!". Комсомольський секретар подивився і напрацьованим, добре поставленим голосом відрапортував: "Як "хто"?! Так це ж Бузицький – наша гордість і слава, десантник, герой Афганістану!". Полковник вибухнув що той кумулятивний снаряд: "Герой?! Яка слава?! Так, це безперечно Бузицький. Ось тільки він – писарчук зі штабу мого полку, а ніякий не герой Афганістану!!!"

Звісно ж, цьому випадку передувала своя історія. І полягала вона в такому: до одного з військкоматів Харкова прийшов ставати на військовий облік звільнений у запас солдат строкової служби на прізвище Бузицький, тоді ще нікому не відомий. Службу він, як з'ясовувалося з документів, проходив у Демократичній Республіці Афганістан. Певна річ, під час взяття на облік офіцер, що займався цією справою, уважно вивчив військовий квиток солдата... і мало не зомлів! Виявилося, сором'язливий хлопчина, що переминався з ноги на ногу в його кабінеті,

нагороджений орденом Бойового Червоного Прапора!!! Для того, щоб зрозуміти, що це все означало, потрібно знати ситуацію з нагородженням бойовими орденами в СРСР. Справа в тому, що певна категорія нагород **ніколи** не присвоювалась "до дати", за вислугу та з інших несерйозних підстав. Це були дійсно **бойові** нагороди. І радянському офіцерові для того, щоб отримати на груди "Червоного Прапора", потрібно було виявити дива мужності та героїзму. А солдатів отримати таку нагороду було майже неможливо. Щоб бути відзначеним такою нагородою, йому потрібно було особисто захопити ватажка моджахедів якоїсь провінції.

Звісно, хлопця миттєво привели до воєнкома, і той так само запитав, за що отримано нагороду. Героїчний Бузицький сором'язливо так відповів: "За подвиги... За що саме, сказати не можу. Самі розумієте, військова таємниця". Безперечно, одразу після цієї розмови пролунав телефонний дзвінок до Червонозаводського райкому комсомолу. Адже молодий герой – комсомолец. Куди ж його ще направити?! Комсомольська братія, звісно ж, зустріла "афганця" на ура. Свого часу було достатньо багато написано і сказано про бездушне ставлення деяких партійних працівників до ветеранів тієї війни, але тут був не той випадок. Хлопця одразу влаштували на гарну роботу – в науково-дослідний інститут, прийняли кандидатом до лав партії. Тож героя оцінили, підтримали і надали всю можливу допомогу. Як виявилось, мало...

Не минуло і року, як той самий Бузицький з'явився до директора інституту, в котрому працював, і взагалі більше не соромлячись, а вже з пихою заявив: "Ну ось, нагорода знайшла героя!" – і пред'явив розгубленому керівникові не будь-що, а... орден Леніна! З відповідним посвідченням і Наказом Президії Верховної Ради СРСР. Зрозуміло, подвиги, за які було нагороджено хлопця, там не вказувалися – тоді на це ніхто і не розраховував. У нагородних документах зазначалося: "За виконання інтернаціонального обов'язку". А хто його виконував і як саме, скількох супостатів поклав, скільки власної крові пролив, у документах не писали.

Що тут почалося! Квіти, подарунки, поїздки... На Україні людина, котру було нагороджено орденом Леніна і орденом Бойового Червоного Прапора, була справжнім героєм республіканського масштабу. Та що там республіканського! Бери вище – всесоюзного рівня постать! Потрібно сказати, що бойовий шлях Бузицького намагалися відслідкувати. Переглянули відповідні папери – так, його дійсно було призвано з Харкова, початкову службу проходив у Групі радянських військ у Німеччині. А ось з Німеччини, начебто, відбув до Афганістану. І тому детальніша перевірка виявилася неможливою – для цього потрібно було їхати до Німеччини і переглядати секретні документи про передислокацію частин і підрозділів. А хто б дозволив переглядати такі документи? Отже, ніхто цим серйозно не займався.

А тут, на біду, трапився з'їзд Компартії України. Зрозуміло, Бузицького негайно було висунуто на цей з'їзд делегатом. Ось тут, нарешті, в останню мить спрацював механізм самозбереження – він так злякався, що "захворів". Делегація з Харкова відбула до Києва без Бузицького, і її члени страшенно переймалися, що їхні лави не прикрашає такий героїчний земляк...

Загроза небажаної "присутності" Бузицького на надто вже високому рівні, начебто, оминула, але не може живий герой і символ хворіти довіку! Прийшов час видужувати, ось тільки в той момент на небокраї з'явився куди як серйозніший представницький захід – з'їзд Комуністичної партії вже всього Радянського Союзу. Звісно, що ті, хто не потрапив на з'їзд Компартії УРСР, "автоматично" потрапляли на з'їзд КПРС. Що відіграло головну роль у тому, що Бузицького було відправлено до Москви? Не зміг встояти перед спокусою прославитись на весь Союз? Злякався, що дві "хвороби" поспіль виглядають підозріло? Чи то навпаки, надто сильно повірив у свою щасливу зірку? Непевне, останнє найбільш вірогідне... На той момент Бузицький отримав квартиру, мав досить гарну роботу. Словом, катався як сир у маслі, франтуючи при цьому "шиком" тодішньої номенклатурної моди – ратиновим пальто і пижиковою шапкою.

Отже, Бузицький втратив притаманне йому відчуття небезпеки та добряче схибив, попрямувавши до Москви. Звісно, там слава вилилася на нього наче той Ніагарський водоспад, адже саме йому довірили на церемонії відкриття з'їзду вносити до зали прапор ВЛКСМ. Але і це не все. У музеї комсомолу було відкрито персональний стенд, присвячений Бузицькому. На стенді була, звісно, фотографія Бузицького у блакитному береті й з усіма орденами, а також його тільник, "прострілений" в багатьох місцях, дірки в котрому він, напевне, особисто завзято прокручував шильцем... І, зрозуміло, в газеті надрукували фото Бузицького з прапором. Саме тут слава і скінчилася... оскільки одна з цих газет, де було розміщено досить якісне фото і зворушливий нарис про те, як герой Бузицький щедро проливав кров за щастя афганських декхан, потрапила на очі командирю того ж таки полку, де Бузицький писарем протирав казенні штани у штабі. Що було далі, ви уявляєте...

Бузицького вхопили, як то кажуть, за м'яке місце і почали трусити, як грушу. Головне, що від цього постраждали співробітники КДБ області, котрі повинні були відпрацьовувати та перевіряти "до п'ятого коліна" кожного делегата, що направляли на з'їзд. Тоді, певна річ, не існувало недоторканості депутатів і делегатів, але нікому навіть у страшному сні з похмілля не могло примаритися, що, скажімо, член Верховної Ради СРСР пронесе до зали яйце і, коли йому щось не сподобається, жбурне його в Брежнева чи то Щербицького. І справа навіть не в тому, що таку людину просто вбили б на місці самі депутати – у прямому сенсі цього слова... Тоді влада вміла себе захищати на всіх рівнях. Це пересічний громадянин міг бути беззахисним, а влада себе захищала цілком і повністю. І тут така зрада! Пройдисвіт, самозванець, шахрай у свята святих – на з'їзді, де присутнє все вище керівництво держави! А коли б він?.. Уявити моторошно...

Бузицького, звісно ж, посадили. Пригадую, що отримав він три з половиною роки, відібрали при цьому все, навіть пальто і шапку. А ще нам, працівникам міліції, потрібно було встановити, де це гаденя дістало ордени. З'ясувалося, що дала їх йому

скромна дівчина, котра працювала у фондах харківського історичного музею. Після цього випадку в мене виникли сумніви, а чи залишилися в цьому музеї справжні експонати? Усі необхідні приладдя та інгредієнти для того, аби поставити печатки на посвідчення, цей хлопець дістав та виготовив собі сам. Виправлення у військовому квитку про службу в Афганістані він, знов-таки, зробив сам. Усе виявилось аж до нудьги просто – він був писарем у полку, два батальйони якого дійсно було перекинуто до Афганістану. Потім відбулася ротація, і їм на заміну було відправлено інші два батальйони цього ж полку. Тож круговерт була ще та. Бузицький приписав себе до складу батальйону, що вирушив до Афганістану, насправді залишаючись у ситій, спокійній та мирній Німеччині, а все інше, як то кажуть, було справою техніки. Адже всі відповідні печатки цього полку, "правильні" чорнила, зразки підписів та інше були у повному його розпорядженні... Ось так усе достеменно відбувалося, як у відомій пісні Висоцького "Стрічаю якимось писаря полку, а він Герой Радянського Союзу".

Ось така сталася історія... Вкрай сумним є те, що діло далеко не обійшлося тюремним строком (на який він цілком заслуговував) для самого Бузицького. Звільнили секретаря обкому партії, багатьох людей з обкому комсомолу, розігнали майже всіх працівників бідлашного райкому, де пройдисвіт Бузицький стояв на обліку... У Харкові було видано партійний документ, самі розумієте, не для широкого загалу, котрий нам тоді зачитували. Співробітників КДБ, як головних винуватців, звільняли зі служби цілеспрямовано, а в міліції, слава Богу, дісталися тільки до дільничного. Як він повинен був перевіряти **кандидата в делегати на з'їзд партії**, уявити складно, проте так склалося, що цапа-відбувайла зробили саме з нього.

Але на цьому історія не закінчилася. Неймовірно, але факт. Був ще один випадок, коли на моєму життєвому шляху з'явився Бузицький. Усі події, про які йдеться, відбувалися в той час, коли я працював у карному розшуку Харкова і був старшим лейтенантом міліції. Роки по тому, коли я обіймав посаду першого

заступника начальника обласного УВС вже в Луганській області, ця особистість "випірнула" знову. Співробітники державної служби по боротьбі з економічною злочинністю доповіли про спробу керівника однієї з шахт укласти, може сказати без перебільшення, "дику" угоду з такою собі комерційною структурою із сусідньої Росії. Судячи з умов поставок та оплати вугілля, котрі намагалися виписати в угоді, справа за кілометр тхнула зухвалим шахрайством чи то, як тоді було модно казати, "кидком"... Доповідаючи про всю цю ситуацію, оперативники поклали на стіл і копію угоди. Так ось, керівником тієї "каламутної" фірми, котра намагалася закупити вугілля (при цьому, схоже, взагалі не збираючись платити за нього), був... Бузицький. Зрозуміло, міліція не дала їм можливості укласти таку угоду, але притягти Бузицького до будь-якої відповідальності можливості в нас не було. Він на той час став керівником цілого концерну (!) в Росії, але, гадаю, що цей концерн був приблизно такий самий, як і його "бойова біографія" на стенді музею комсомолу. Шахраєм він був, шахраєм він і залишився. Однак потрібно віддати належне – шахраєм досить талановитим.

Якщо ж говорити серйозно, то за роки існування радянської влади була створена машина, що намагалася контролювати і тримати людину під постійним контролем упродовж усього періоду її життя, починаючи практично змалечку. Ось чому існував партком і на додачу ще й політвідділ – бо кожен повинен був за кимось слідкувати. За політвідділом, своєю чергою, теж хтось слідкував – ті ж самі обкоми партії, а за ними – ЦК... За усім спостерігав всесильний КДБ, а ще існували системи контролю та нагляду – перехресні, дублюючі й такі, що перевіряли одна одну. І коли система контролю дала збій, тоді й зруйнувалася ідеологічна конструкція. І коли ми сьогодні згадуємо "добрі старі часи", то відчуваємо ностальгію зовсім не за комуністичною партією. Ми сумуємо за тим часом тільки тому, що згадуємо свою молодість, і нам здається, що усе в ті часи було краще, ніж зараз. Саме тому, що все ще було попереду...

Харків. Крутий маршрут...

Бойовики полюбає велика кількість людей. І особливо, коли йдеться про фільми жанру "поліцейський екшн", глядачам подобаються сцени, де вправні та спритні працівники спецслужб за допомогою досконало відпрацьованих прийомів рукопашного бою за лічені секунди обеззброюють злочинців, котрі переважають їх за кількістю та габаритами, і вдягають на них кайданки. Або коли сюжет бойовика "закручено" вкрай, "хороші хлопці" на всі боки хвацько косять злочинців прицільним вогнем зі своєї табельної зброї, жодного разу не схибивши. І на додачу самі залишаються без жодної подряпини чи то відбуваються несерйозними пораненнями.

Усе це, звісно, вигадки. Це і є той художній вимисел, без котрого будь-яке мистецтво не зможе існувати взагалі, а кінематограф особливо. Не маю гадки, як це все відбувається в Америці, але в наших рідних краях заходи, котрі в міліцейському лексиконі мають назву "силове затримання", переважно виглядають зовсім інакше. Це напевно.

Затримання – це тупотіння чоловіків, котрі мчать щодуху, хрипіння легень, котрі працюють на межі, надсадні крики та лайка: "Стояти!", "Не рухатись!", "Стрілятиму!". Це шпаркі та злі удари, котрі наносяться так, аби гарантовано вивести супротивника із двобою, це крики болю тих, кому ці удари призначено (нехай навіть за діло).

Що вже казати про випадки, коли доводиться мати справу, не приведи Господь, із серйозним спротивом і використанням зброї... Тут події взагалі не скидаються на кіношні, оскільки твій табельний "Макаров", що давно став часткою тебе самого, сто разів пристріляний у навчальному тирі й одним рухом опинявся у твоїй долоні, раптом стає чужим і не має жодного бажання залишати кобуру, чіпляється за неї якимись кутами та деталями, котрі хтозна звідки взяли.

Принаймні так відбувається першого разу. Зазвичай... Будь-який правоохоронець з досвідом, набутим не в кабінеті, може розповісти вам велику кількість історій про те, як новачки, що

вперше опинилися в такій ситуації і все ж таки спромоглися витягти пістолет, щосили тиснуть на спусковий гачок, разом з цим забуваючи не те що дослати набій до патронника, а взагалі зняти його з запобіжника. І немає в цьому жодного приводу, аби сміятися чи то соромитися. Бо страшно! І невідомо, що страшніше: самому опинитися в ситуації, коли можуть вистрелити в тебе, чи то вперше в житті націлити зброю на людину і натиснути на спусковий гачок... З досвідом, звісно, приходиться вправність, і пістолет опиняється у твоїх руках легко і швидко, але це не означає, що з'являється також здатність стріляти по людях, навіть найзапекліших злочинцях, з тією ж швидкістю і байдужістю, котру так яскраво змальовують у фільмах. Немає в силовому затриманні нічого ані красивого, ані картинного. Та й, власне, відверто кажучи, це якщо не брак у роботі міліції, то принаймні екстремальний випадок, котрого, за можливості, треба уникати.

Але, знов таки, це лише теорія. А в житті операм, бува, доводиться проводити затримання злочинців, здогадуючись заздалегідь, що не обійдеться тут без застосування сили чи навіть зброї. У такому разі завдання керівника, старшого групи, котра проводить затримання, заздалегідь найретельніше розрахувати все: і місце, і час, і "сценарій заходу". Розрахувати все до останньої дрібниці, ще й так, аби звести до мінімуму "силовий сценарій", аби, коли то можливо, виключити ризик як для самих учасників затримання, так і, перш за все, для будь-яких сторонніх осіб. І, звісно ж, не сидіти в ресторані за чарочкою в очікуванні переможних доповідей про затримання злочинців від працівників, котрі ризикують своїм життям. У теорії так воно і є. Тільки в житті завжди є місце неприємному сюрпризу, котрий може виникнути, до того ж в останню хвилину, коли вже немає можливості щось змінити. Звісно, в такому разі усі ретельно відпрацьовані плани і схеми розлітаються на друзки, і єдине, що залишається, – імпровізувати, покладаючись лише на Бога і вдачу...

Харківські мисливці за "Волгами" були ґрунтовною групою. До певної межі зухвалі та обережні, свою злочинну справу вони

знали добре, тому діяли чітко і злагоджено. "Вираховували" господаря найпрестижнішого і найдорожчого на той час автомобіля, скоювали на нього розбійний напад, у результаті якого потерпілий залишався без свого авто. Вистачало розуму в них і на те, аби не продавати автівки цілими, наражаючись на ризик "засвітитися". Захоплені "Волги" розкомплектовувалися на запчастини, збувати які через дефіцит, що на них існував, було так само вигідно, до того ж спокійніше та безпечніше. Однак на такі хитрощі оперативники мали що відповісти. Відшукавши одну з викрадених і захованих у надійному місці в лісі "Волг" ще в нерозібраному стані, оперативники не поспішали сповістити радісну новину господарю автівки, а влаштували засідку. Доволі швидко біля автівки з'явився чоловік, котрий по-господарськи заходився відкручувати колесо... Його теж не затримували, а "повели" під розвідкою. І потяглася ниточка, рухаючись за якою, вийшли на інших.

Як на сьогодні, то це було організоване злочинне угруповання, що мало ознаки бандитського. Але, оскільки на той час, у вісімдесят восьмому, ані організованої злочинності, ані бандитизму все ще начебто не існувало, то й називати фігурантів бандитами в офіційних паперах нам би ніхто не дозволив. Втім, це не мало особливого значення – як злочинця не називай, а місце йому одне – буцегарня. Куди слід треба було запропорити "мисливців за "Волгами"", і досить швидко. До того ж у ватажка банди – капітана внутрішньої служби, котрого нещодавно було звільнено з "органів", за перевіреною оперативною інформацією, була вогнепальна зброя. І не якась там "саморобка" чи то зброя дрібного калібру, а німецький парабелум. Допоки крові на чотирьох членах групи не було, але, оскільки в них з'явився пістолет, то вже, напевно, не для того, аби стріляти по пляшках, і рано чи пізно, вони його використають. У жодному разі цього не можна було допустити. Ми почали готувати операцію із затримання банди.

"О, дивись, здається, прокинулися наші красені! Зараз, мабуть, виїжджатимуть", – так прокоментував подію, на котру ми таки довгенько очікували, розташувавшись на своєму УАЗі

неподалік від будинку, що нас цікавив мало не вдосвіта, оперуповноважений УКР Толік Качанов, котрий сидів попереду. Ворота подвір'я, де квартирувалися члени банди, набираючись сил перед черговим нападом, широко відчинилися, і в них з'явився жовтий "москвич".

Я заходився викликати по рації на зв'язок групу працівників міліцейської "сімки", котрі повинні були, прийнявши об'єкт, "вести" його до місця, де було б зручно затримувати бандитів. Врешті-решт подолавши радіоперешкоди, спокійний голос буденно сповістив: "Об'єкт бачу. Починаю рухатись за ним..." Це ми й самі бачили, навіть без доповіді. Пропустивши повз себе "москвич" з бандитами, що за кольором нагадував канарку, помітили ми й автівку з зовнішнім спостереженням, котра рухалася навздогін на потрібній відстані.

Поки що все відбувалося у штатному режимі – ми встигли розгледіти, що в автомобілі злочинців троє, а не четверо. Отже, один залишився вдома. Саме його, імовірно беззбройного, затримати було нескладно. Та й з екіпажем "москвича" розбиратися буде простіше. До того ж в одному з тих, хто розмістився на передньому сидінні, я впізнав ватажка. І пістолет у нього, напевно, при собі.

Це була проблема з розряду очікуваних. План із захоплення був досить простий: відслідкувати за допомогою зовнішнього спостереження усі переміщення та дії бандитів, знайти сприятливу мить, коли їх можна буде блокувати, і знешкодити максимально швидко та ефективно. Бажано було, звісно, дочекатися, поки вони розділяться, і затримувати їх поодиночі. А ще краще було б дочекатися, аби вони понапивалися і втратили пильність... Досить! Мріяти про нездійснення можна досхочу. А зараз потрібно чекати на доповідь розвідки і діяти за обставинами.

З доповіддю хлопці не забарилися. Але вже з інтонації співрозмовника, навіть незважаючи на викривлення радіоефіру, відчувалося, що трапилося щось не те. Зв'язок розривало немилосердно, і зміст сказаного можливо було зрозуміти лише через слово: "...оваришу майоре, тут... ситуація... їх... що

робити?". Єдине, що було зрозумілим, це те, що події відбувалися аж ніяк не за сценарієм, котрий ми підготували.

І що ж трапилося? Бандити "розкусили" працівників зовнішнього спостереження? Накинулися на них? Нечувана досі подія і майже нереальна! То що ж тоді? Не гаючи часу на порожні міркування, я віддав команду водієві: "Володя, жени!".

Далеко їхати не довелося. Не встиг наш УАЗ вискочити з провулку, як в очі впала жовта машина, котру було припарковано до узбіччя. Й одразу стало зрозуміло, що за "подарунок" приготувала доля цього разу, змінюючи продуману операцію. Коли бути точним, то "подарунків" було двоє, й обидва у формі даїшників. Один із них, озброєний смугастою паличкою, уважно й зосереджено вивчав водійські права одного з бандитів, котрий у ту хвилину знаходився біля автівки поряд з інспектором. Другий же, не кваплячись, проходжувався вздовж узбіччя, пильно чатуючи на наступну "жертву". Проте очі його навряд чи щось могло розрадити – сонна вуличка була порожньою. Мабуть, саме цей факт і визначив подальший плин подій. Бандитів вже зупинили? Зупинили! Зайвих цивільних людей навкруги немає і не передбачається? Чудово! До того ж неочікуване підкріплення в особі двох працівників міліції (до речі, озброєних). Навіщо чекати?

"Беремо їх, хлопці!" – цю фразу, котра стосувалася підлеглих, я промовив, вже витягаючи пістолет. Група розпочала захоплення...

Вже потім, згадуючи, як ми мчали щойно тихою вуличкою, розмахуючи зброєю, я з подивом пригадав, що серед слів, котрі ми вигукували під час руху, чомусь не було слова "міліція". Напевно, саме тому у даїшників, котрі побачили перед собою озброєних чоловіків, що бозна звідки взялися, обличчя були... скажімо, не надто героїчні.

Я, звісно, не міг бачити, як позаду мчать Толік Качанов і Юра Петров, не міг бачити і водія Володю, котрий не залишився у кабіні автомобіля, як то треба було зробити, а, озброївшись через відсутність пістолета чималою залізякою, теж палко бажав взяти участь у загальній справі. Всю мою увагу було зосереджено на задніх дверцятах машини.

Рвучко! Перш за все, схопити за шию ватажка, котрий сидів попереду! Затиснутий у захват, той не те що до пістолета не міг дістатися, а дихав хіба що через раз. Бандюга, що сидів поряд, тільки й того що встиг поворухнутися, як у бік йому вперся "Макаров". "Сидіти! Застрелю!". Цих простих і зрозумілих слів, що були вагомо підкріплені вкрай неприємними відчуттями десь у районі ребер, було достатньо, аби скувати рухи затримованого ліпше за будь-який наркоз.

Толік, що приспів водночас зі мною, від щирого серця тицьнув ватажкові, котрий почав приходити до тями, ствола в обличчя і блискавичним рухом дістав із внутрішньої кишені останнього парабелум. Третього бандита, що спілкувався з даїшником, було надійно притиснуто до капоту "москвича" Петровим, і, відчуваючи потилицею холодний метал, сіпатися він не намагався. Навколо нас з ображеним виглядом вештався Володя-водій, для котрого так і не знайшлося спаринг-партнера в загальних "веселошах". І це для затриманих було неабиякою вдачею, якщо зважити на досвід Володимира як молотобійця і службу в морській піхоті.

Тепер ми мали можливість трохи втамувати подих. Хоч і не надовго, оскільки у групи захоплення назрівала нова проблема. Якщо один із даїшників у процесі подій, що відбувалися, зображував собою стовпа, залякнувши, немов той пам'ятник, біля машини з правами в заціпенілих пальцях, то другий, що знаходився подалі, схоже, таки зміг подолати подив і щосили рвонув до місця події, намагаючись разом з цим розстебнути власну білу кобурку. Скидалося на те, що кілька таких спроб – і йому таки вдасться це зробити. А цього не можна було допускати ні за яких обставин. Поки інші сищики вдягали бандитів у кайданки, я попрямував назустріч колезі, не забувши водночас прибрати зброю і витягти службове посвідчення.

Мені довелося дещо відволіктися під час спілкування з працівниками автоінспекції. У цей час підлеглі займалися доволі звичною справою за схемою "обшук"-погрузка. Двоє з затриманих, яких передусім було ретельно оглянуто, вже знаходилися в УАЗі, й настала черга третього – того таки, в котро-

го я нещодавно штрикав пістолетом. І ось тут на світ Божий з'явилося те, що за іншого плину подій могло перетворити вдале затримання на кривавий жах. У кишені штанів затриманого було знайдено гранату. Найсправжнісіньку. Бойову.

На мене ця знахідка в той час не справила враження. Поміркувавши: "Граната – ну і грець з нею! Власне, не став би він підривати її разом із собою – теж мені камікадзе", я віддав наказ усім присутнім грузитися до машини і їхати в управління. Затримання затриманням, але тепер треба було "колоти" бандитів на розбої. А це інколи було складніше, ніж одягати кайданки...

Задля справедливості, треба відзначити, що за кілька років подібні випадки (коли у затриманих злочинців окрім зброї знаходять і гранати) повторюватимуться в Україні неодноразово. І майже завжди, на жаль, з однаковим результатом – чималою кількістю коли не жертв, то покалічених працівників міліції. І не треба далеко шукати. У самій столиці, в Михайлівському провулку, сталася трагедія, коли злочинець, котрого в буквальному сенсі було загнано у глухий кут, рвонув чеку – і кілька працівників міліції залишилися інвалідами. Траплялося подібне і в інших місцях. У тому ж таки Львові, під час затримання озброєного злочинця, яке було неправильно організовано, одного за одним було застрелено двох офіцерів міліції...

Але це буде потім. А цього разу поталанило. Хоч... справа полягала в тому, що злочинцеві просто не дали ані часу, ані можливості скористатися гранатою. На одній вдачі, зрозуміло, далеко не заїдеш. Професіоналізм надійніше.

Фаталістом я не був ніколи. Не міг я повірити в те, що доля людини визначається не її вчинками чи особистими якостями, а якимись там рядками в такий собі "Книзі Долі", які невідомо ким і де було написано. Не змінилася моя думка і після випадку, який змальовано нижче. І тоді, і зараз я вважаю, що головну роль у ньому відіграло все ж таки не провидіння, а нелюбов до порожньої балаканини, котру я завжди вважав безглуздим поєднанням непотрібного з неприємним...

– Юро, збирайся, ти що, забув?

Начальник відділу Микола Пантелейович Бугай, що з'явився у дверях, здавалося, був навіть здивований. Відірвавшись від вивчення повідомлення, що лежало переді мною, я звів очі на керівника і мало не спитав: "А куди збиратись?".

Але цієї миті мій погляд зупинився на календарі. "Ох ти ж!.. Сьогодні ж четвер! Тоді все зрозуміло..." Щочетверга усіх без винятку співробітників Харківського обласного УВС зобов'язували відвідувати дуже нудний захід – політінформацію. Мало не півдня витрачалося на те, аби вийти з управління, "дотягти" себе до ДК і там вислуховувати нудні розмірковування лектора, якого прислали з райкому партії, про міжнародний стан, апартеїд в ПАР, успіхи трудового руху в Гондурасі і про багато інших, не менш "цікавих" речей, котрі харківським міліціонерам були взагалі непотрібні. Я ж, наслуховавшись досхочу політично витриманої балаканини ще за років навчання в університеті, потреби у відвідуванні таких заходів не відчував взагалі.

– Миколо Пантелейовичу, тут повідомлення надійшло важливе, і взагалі роботи з горою! – я все ще гарячково чіплявся за примарну надію ухилитися від нудного заходу. – Я краще залишусь, розберуся що до чого і Вам доповім, коли повернетесь. То як?

Бугай сищиком був справжнім, і оперативні інтереси були для нього передусім.

– Бог із тобою, залишайся. Я разом з Миколою Кириченком піду, аби одному не тягнутися... Працюй!

Порадівши за начальника, котрий знайшов собі товариша, я повернувся до вивчення паперів. А відвідування подібних заходів було заняттям, як я вважав, саме для підполковника Кириченка, оскільки, обіймаючи посаду керівника відділу по роботі витверезників (була в міліції і така служба!), він цілісінькими днями просиджував у кабінеті, підраховуючи палички-галочки: скільки п'яних назбирала міліція на вулицях, скількох із них було відправлено на примусовий душ, скільки штрафів було виписано за антигромадську поведінку. Що ж поробиш. Міліція, як і будь-яка державна організація, – це певною мірою

контора бюрократична, і, відповідно, комусь потрібно займатися і такою роботою. Втім, залишатися навіть на цій службі Кириченко довго не збирався, оскільки найближчого часу планував вийти на пенсію, давно вислужену за строками...

Вчитатися в текст мені так і не дали. І порушником спокою був знову ж таки Бугай. Щоправда, цього разу Микола Пантелейович не зайшов до кабінету спокійно та поважно, як то личить керівництву, а вдерся до нього, мало не перевертаючи меблі на своєму шляху.

– Картку!!! Картку на пістолет дай мені!

– Який пістолет?! Що трапилося?

– Давай, не розмовляй!

Допомогти своєму начальнику я не мав жодної можливості, навіть за найпалкішого бажання. У ті часи (і в майбутньому також) міліцейське керівництво час від часу проводило кампанії з обеззброювання власних підлеглих. Зазвичай відбувалося це після чергової НП, коли в результаті необережного поводження з табельною зброєю працівники міліції отримували поранення, чи то зазнавали втрат, чи то після того, як черговий пістолет було втрачено, що теж періодично траплялося. Тоді лунав суворий наказ про покарання винних, а ті, хто допоки до цієї категорії не потрапив, але був потенційним "претендентом", тобто весь особовий склад, гуртом здавали свої "Макарови" на зберігання в чергову частину – боронь Боже, щось станеться. Здавали зброю навіть ті, хто мав право на постійне її носіння. Саме з цієї причини мій табельний пістолет тихенько припадав пилом на полиці збройної кімнати чергової частини, а картка-замінник на зброю Бугая, звісно ж, знаходилася в його сейфі...

Чи то згадавши про це, чи то просто стомившись чекати потрібних дій від підлеглого, Бугай, гупнувши дверима, кудись побіг. (Як з'ясувалося згодом, саме до чергової частини за зброєю, котру він і там не отримав.) Тим часом усі телефони відділу неначе показалися. Судячи зі звуків, що лунали коридорами, щось схоже відбувалося в усьому управлінні, що вкрай нагадувало сигнал загального збору і бойову тривогу.

Не бажаючи залишатися осторонь від подій, що стрімко розгорталися, я вибіг із кабінету і разом з небагатьма співробітниками, котрі ще залишалися на місцях (через політінформацію), попрямував на перший поверх до центрального входу в управління.

Перша-ліпша людина, що діставалася цього місця, відсахнувшись, відступала назад, завмираючи на місці. Протиснувшись крізь юрбу, я побачив причину такої реакції – на вулиці, майже біля дверей, у калюжі крові лежав підполковник Кириченко. На той момент це була далеко не перша жертва "вогнепалу", котру мені довелося бачити, отже я з першого погляду зрозумів, що медична допомога йому була вже не потрібна...

А ще через кілька хвилин натовп, що завмер від жаху, сколихнувся і, розсипаючись на окремих людей, звільнив простір навколо дверей, оскільки туди наближався начальник обласного УВС генерал Олександр Бандурко. Ось його в цей день боронила щаслива доля.

З часом, звісно, було відновлено плин подій і того страшного дня, і тих, що йому передували. А почалося все з того, що в управлінні позавідомчої охорони служив такий собі сержант. Начальство до нього ставилося прихильно – здоровань, майстер спорту з боротьби, однак... З певного часу почали помічати за ним такі собі "дивацтва". Взяти хоча б те, що він, невідомо з якої причини, настрочив "сигнал" до власного відомства, тобто до міліції... на дружину. Він звертав увагу на те, що вона, працюючи в барі, краде за місцем роботи коньяк та інші цінні алкогольні напої. Сам факт такого вчинку був, м'яко кажучи, дивним. Втім, скаргу було перевірено, і, найцікавіше, що вона не знайшла підтвердження, про що сержанта і сповістили. Але це його не вгамувало, він заходився строчити нові доноси, та ще й так інтенсивно, неначе навіжений. Саме тому під час чергового профогляду його ретельніше, ніж завжди, перевірили у кабінеті психіатра. Лікар поставив діагноз, на який взагалі й очікували: з головою у хлопця не все гаразд. Що ж тут вдієш. Людям, котрі мають психічні відхилення, в міліції не місце (а у підрозділі, де служба вимагає постійного носіння бойової

зброї, й поготів). Бідолаху було звільнено – тихесенько, аби не ославити божевільним на все місто, і, як водиться, з часом про нього забули. Проте, як з'ясувалося, даремно...

Невтомний борець з несправедливістю, зміни в мозку котрого досягли розмірів маніакального психозу, затаїв на кривдників люту ненависть і вирішив помститися. Втім, не бажаючи розмінюватися на дрібниці, обрав своєю жертвою власне начальника обласного УВС – генерала Олександра Марковича Бандурка. До того ж з технічного боку втілення плану у нього не виникло жодних проблем – як вже говорилося, в минулому він – боєць позавідомчої охорони, і саме тому був чудово обізнаний, де в місті знаходяться озброєні пости колишніх колег. І, що найголовніше, де на цих постах стоять поодиночі. А тому без будь-яких перешкод знайшов такий об'єкт – одну зі станцій з очищення для міста питної води – і підійшов до сержанта, котрий там чергував. До речі, сержант добре знав його в обличчя, саме тому й не очікував на капость, яку той замислив. Після обов'язкового обміну люб'язностями: "Здоров". – "Здоров". – "Як справи?" – він, недовго розмірковуючи, приклав сержанта кулаком по голові й відібрав у непритомного зброю, з якою і зник. Безпосередньо з місця події він попрямував до будівлі обласного управління внутрішніх справ, палаючи бажанням розправитися з ненависним генералом негайно.

Врятували Олександра Марковича, так би мовити, його демократичність і, як наслідок, популярність серед людей. Справа в тому, що генерал Бандурко полюбляв, не користуючись службовим транспортом, прогулятися рідним містом пішки. Люди, знаючи про цю звичку, знали й інше: до міліцейського генерала можна було просто підійти на вулиці й поговорити про щось нагальне. І він їх вислуховував... Ось такі бесіди і затримали Бандурка дорогою до УВС.

Божевільний, що причаївся в засідці, змучився вкрай... Розшарпані нерви не витримали, і він вирішив: застрелю першого-ліпшого міліціонера. Першим-ліпшим і виявився Кириченко, що був вдягнений, як і завжди, у форму старшого офіцера міліції. Він отримав чотири кулі майже упритул. Ті чотири, що

залишилися, призначалися Бугаю, але він, як розшуковець з досвідом, примудрився в останню секунду сховатися. Коли ж набої у "терориста" скінчилися (на щастя, не вистачило клепки прихопити запасний магазин), він вскочив до однієї з чергових машин, що стояли перед УВС, викинув з неї водія, котрий не встиг нічого второпати, і натиснув педаль газу. Хвилину потому з-за рогу будівлі вийшов Бандурко. Зі смертю він розминувся, як то кажуть, на крок...

"Стрільця" упіймали (до речі, завдяки спритності Бугая, котрий встиг стрімко сформувати оперативну групу і запустити механізм розшуку) буквально за дві години – на виїзді з області. Під суд він, до речі, не потрапив – його довічно запроторили до божевільні. Поховали Кириченка як загиблого при виконанні службових обов'язків, а генерал Бандурко і надалі служив на благо України.

Я ж з усього, що сталося, зробив один висновок: у робочий час потрібно працювати, а не відвідувати безглузді заходи...

Найголосніші гасла, напевно, вигадують лицеміри. Що є гасло, як не голосні промови, виголосивши які, діють точнісінько навпаки? А ще скидається на те, що вигадують гасла, розраховуючи на людей, не схильних до критичного мислення. Бо якщо ретельно проаналізувати їхній зміст та сутність, то доволі часто дістаєшся висновку: цілковита нісенітниця. Варто згадати ті гасла, що найбільше "налипали до зубів" за часів "совка": "Партія і народ єдині!", "Вчення Леніна всесильне, тому що вірне!", "Марксизм – не догма, а керівництво до дії!" – якщо не брехня, то нісенітниця...

Втім, чи варто заглиблюватися в минуле? Взяти хоча б тези, що останні роки активно ялозяться, які стосуються безпосередньо міліції: "Довіра народу – найвищий закон!", "Міліція з народом!", "Народ і міліція – партнери!" і таке інше. До того ж усі ці гасла неодмінно повинні стати для всіх без винятку працівників міліції саме "не догмою, а керівництвом до дії". Тобто всі працівники, вистрибуючи таки з власних формених штанів (як з лампасами, так і без них), були зобов'язанні довести свою відповідність проголошеному. Що на таке скажеш?!

Міліціонери чи то поліцейські можуть скільки завгодно посміхатися співгромадянам голлівудськими посмішками, знімати з дерев кошенят, що заблукали, приймати пологи у потягах і таке інше... Усе це, звісно, дуже добре. Але, це – не головне. Адже основне завдання міліції чи то поліції було, є і буде єдине – попередження та розкриття злочинів. І народ складе висновки тільки з огляду на те, як з цими завданнями впоралася правоохоронна структура. Все інше, що б ми не робили, – другорядне. Ті, хто носить форму захисників ЗАКОНУ, просто повинні РОБИТИ СВОЮ СПРАВУ, звісно ж, професійно та чесно. А народ повинен про це знати. І тоді зникне потреба дертися зі шкіри, аби завоювати "довіру", котра незрозуміло як вимірюється, чи то "любов усього народу"!

А що? Чому б не уявити, що в якійсь "геніальній" державній голові таки народиться ідея про те, що народ у будь-якому разі просто-таки зобов'язаний палко та гаряче полюбити свою міліцію (поліцію). Вона ж і собі повинна стати вартою цього...

І жодна людина не замислиться, не приведе Господь таке гасло буде проголошено, над тим, що це прагнення є абсурдним від самого початку. Оскільки ніколи, в жодній країні народ не переймався теплими почуттями до **органів примусу** (прояви такого почуття з боку радянського народу щодо рідного НКВС, котрий пачками цей самий народ розстрілював за сталінських часів, ми до уваги не беремо). Коли відкинути убік небажання визнати очевидне, стає зрозуміло, що міліція (поліція) – орган не тільки правоохоронний, а й силовий, котрий здійснює також і державний примус, оскільки друге, безперечно, впливає з першого. Й усі прагнення зробити з неї орган "обслуговування" населення, без сумніву, приречені на провал. Ну не може середньостатистичний громадянин відчувати любов до представника державної влади, якому надано повноваження, відповідно до закону і наказів, лупцювати його гумовим кийком, одягати в кайданки чи то стріляти в нього. До того ж, якщо взяти до уваги одвічну ваду людської натури, про яку згадується ще в Біблії (стосовно колоди у власному оці й соломини в чужому), будь-який громадянин ЗАВЖДИ і скрізь

вважатиме себе, коханого, правим і хорошим, а злого дядька з пістолетом чи то кийком – бездушним хамом. Так було, є і буде, допоки існує держава.

Тож не варто працівнику правоохоронних органів очікувати на те, що примчать до нього із захватом громадяни і кинуться його розцілювати від почуттів, що їх переповнюють. І вимірювати свої вчинки за міркою, а чи викличуть вони чийсь довіру? Треба просто законно робити свою справу. Як для лікаря люди поділяються на дві категорії: здорові та хворі, а хворі на "тяжких" та "легких", так само і міліціонер чи то поліцейський повинен поділяти усіх на дві категорії: люди, котрі дотримуються закону, і люди, котрі цей закон порушили. А другу категорію – на людей, котрі скоїли правопорушення більш чи менш тяжке. І не очікувати на любов як з боку перших, так і з боку других, оскільки злочинці щодо правоохоронця повинні відчувати тільки одне почуття – страх (і горе тій країні, де вони не мають для цього підстав). Люди ж законослухняні – повагу, котра досягається завдяки двом речам: професіоналізму та порядності.

За роки служби мені довелося бачити велику кількість різноманітних злочинців. Лише у Харкові під час служби в карному розшуку доводилося боротися і з наркоманією, і з майновими злочинами, і зі злочинами проти особи. Хто тільки не поставав перед очима! Але найбільше запам'яталися, звісно ж, убивці і душогуби – ті, хто позбавляв людей життя...

Це лише пересічній людині, котра, на своє щастя, не посвячена в такі питання і далека від них, може видаватися, що всі вони – недолюдки, душогуби – на один лад. Ні... Звісно, я в жодному разі не складав для себе чогось на кшталт "портретної галереї" подібних типів. Просто більшість із них самі намертво закарбувалися в пам'яті...

Що я відчував, коли проходив квартирами, пустирями, парками та підвалами, де відбувалися криваві та відразливі сцени людських трагедій, котрі, знеособлені в міліцейських документах, мають назву "місце скоєння події"? Які переживав емоції, коли бачив мертві тіла тих, чиє життя обірвалося не внаслідок безглузлого збігу обставин чи тому, що минув час,

відпущений їм Богом, а з чиеїсь злої волі? Такі, що найбільш гідні такого випадку, – людські... Гнів, лють, палке бажання знайти того, хто ще донедавна на цьому самому місці бив, різав, шматував чи то стріляв упритул у живих людей, і покарати.

Як було сказано в одній із попередніх глав, у подібних випадках сищик не може залишатися байдужим, стороннім спостерігачем, неначе відеокамера, що спокійно та незворушно фільмує страшні подробиці на кшталт: "потерпілому було завдано п'ятнадцять ударів ножем"; "постріл було здійснено зі зброї великого калібру..." Це неприпустимо, оскільки сищик, котрий саме так ставиться до жертв злочину, вже не є тим, ким він повинен бути, – захисником, частиною сили, що переслідує і карає ЗЛО, а перетворюється на звичайного чиновника, котрому, власне, байдуже що рахувати: трупи, мішки з мукою чи то каністри з бензином – через те, що емоції, котрі він відчуває, однакові для усього згаданого... Ні, коли вже ти обрав цей життєвий шлях – шлях опера, то, будь ласка, пропускай усе крізь свої нерви і власну душу. Але, з другого боку, як не збожеволіти, майже щоденно занурюючись у хвилі зла, насильства, горя та болю?! Відповідь, зрозуміло, кожен має власну, котра залежить, так би мовити, від особистих емоційно-психічних параметрів...

Контролювати свої емоції я навчився досить таки швидко. Ті, в кого це не виходить, на службі в міліції не затримуються. Мені вдалося винайти свій спосіб: з певного часу злочин, нехай навіть найтяжчий, перетворювався для мене на заплутану головоломку, рівняння з багатьма невідомими, в якому поміж інших "іксів" та "ігреків" знаходився і вбивця – конкретний носій абстрактного зла. І рівняння потрібно було вирішувати, і швидко. Отже емоції, що заважали цьому рішення, – убік... Потерпілі та їхні родичі очікують від сищика не гніву праведного, а конкретної дії – затримання злочинця. Саме на це потрібно витрачати всі сили.

Замислювався я і над запитанням "чому?". Не міг не замислюватися. Зазвичай здавалося, що відповіді лежать на поверхні. Причини, з яких людина раптом перетворюється

на безжальну та смертоносну істоту, – жадібність, заздрість, ненависть. За рахунок чужих життів убивця намагається виправити власне життя, що "не склалося". Але, знову ж таки, це схеми повсякденні і, начебто, універсальні. Втім, траплялися випадки, що не вкладалися в жодні схеми і межі.

У той час, коли я обіймав посаду заступника начальника УВС міста Харкова, у чергових по місту з'явилася поганенька звичка: після скоєння будь-якого злочину, не обтяжуючи себе занадто, вони телефонували посеред ночі мені додому, вважаючи, що на цьому їхній службовий обов'язок виконано з честю, і надавали можливість керівникові, що не виспався, телефонувати з домашнього телефону й особисто відряджати на місце події потрібних людей. Щодо криміногенної ситуації, ті часи, на початку дев'яностих, були більш ніж складними. "Тримати місто" вдавалося ціною неймовірних зусиль, і міліцейським керівникам подрімати п'ять-шість годин було за щастя. Нічні дзвінки цьому аж ніяк не сприяли.

З часом ситуація змінилася. У результаті певних, не надто приємних для чергової частини "тренувань" та "розборів польоту", під час яких довелося детально пояснити її працівникам, що завдання конкретного міліцейського підрозділу полягає не в тому, аби здійснити шалену паніку, а в тому, аби організувати інші підрозділи для розкриття злочину. Дзвінки й надалі тривали, але після повідомлення про подію, що сталася, лунала доповідь щодо того, хто з керівників оперативних служб **вже** виїхав на місце. Вислухавши це все, я спокійнісінько міг повертатися до сну й особисто нікуди не їздити – певна річ, на ранок доповідатимуть. Але... Частіше все одно виїжджав. А того пам'ятного разу я навіть пішов пішки, не дочекавшись машини. На щастя, адреса, яку назвав черговий, знаходилася в кількох сотнях метрів від мого будинку...

Сліди трагедії, що сталася в під'їзді непримітної дев'ятиповерхової будівлі, викликали справжній жах навіть за того вбогого освітлення, яке спроможна була давати одна-єдина лампочка, що знаходилася в під'їзді, і два ліхтарики оперативників, що снували довкола. Потьоки крові на стінах, відрубаний палець,

відшматована кисть руки... Що ж тут сталося?! Як виявилось, події, що передували різанині, були настільки прості та банальні, що це викликало ще більший жах...

На восьмому поверсі жив собі звичайнісінький, нічим не примітний громадянин. Кожного дня ходив на роботу і з роботи, і ходив, звісно, через той-таки під'їзд... А на першому поверсі оселився "тепленький" гурт алкоголіків з хуліганськими нахилами. До того ж проводити свій "вільний час", що зводився до процесу, котрий у протоколах називається "вживання алкогольних напоїв", у квартирі, яка знаходилась на цьому ж таки першому поверсі і належала одному зі "старожилів" компанії, було вже не цікаво. А тому перманентне застілля відбувалося безпосередньо у парадному. З усіма наслідками, які у книзі змальовувати не варто... Звісно ж, проходити кілька разів на день через під'їзд, котрий перетворили на щось середнє між громадською вбиральнею і "генделиком", – невелика радість. Певна річ, громадянин з восьмого поверху, що змушений був робити це щоденно, намагався робити пиякам зауваження. Який з цього був результат – зрозуміло... Його стосунки з не-проханими сусідами, котрі і без цього тільки й шукали, до кого б причепитися, як то кажуть дипломати, "стали вкрай складними". Віднині кожен похід під'їздом перетворився для бідлахи на справжню вилазку до зони бойових дій. П'яниці ж, своєю чергою, завжди там на нього чатували та зустрічали відповідно: лаяли, опльовували, іноді й стусанів давали – усе залежно від якісно-кількісного складу компанії та ступеня її сп'яніння.

Чоловік звертався до дільничного, але представник служби, яку один із міністрів внутрішніх справ назвав "головною в міліції", належної уваги цьому зверненню не приділив. І всім подальшим – також. Неподобство тривало, й тривало б надалі, якби одного жажливого вечора терпець чоловіка, що повертався з роботи, таки не увірвався...

Невідомо, чи то збиткувалися з нього того вечора надто завзято, чи то просто того дня життя "дістало" вже вкрай, а звичні вже пияки стали останньою краплею... Чоловік піднявся

до власного помешкання, взяв чималу та дуже гостру сокиру, а потім – спустився донизу...

Пересічний громадянин, якого доведено до кривавого безумства, – це жах. Порятунку від нього не було нікому. Кілька нажаханих пияків намагалися захватися у квартирі, але він наздогнав їх і там. Наслідки – чотири трупи, порубані так, що їх годі було впізнати.

Усе це я вислухав від начальника Дзержинського райвідділу Станіслава Денисюка, з котрим ми палили надворі біля під'їзду. Від того, що було усередині, воротило з душі, попри треновані нерви. Обидва ми були одягнені в цивільне, тому й здивувалися, коли почули запитання: "Ви з міліції?". Але ж, коли побачили, хто саме про це питає, відчуття у нас виникло, м'яко кажучи, досить дискомфортне. З кущів, просто перед нами, виліз чолові'яга, котрого з ніг до голови було вкрито кривавими плямами. Це, а також скривавлена сокира, що мала досить жахливий вигляд, робили його схожим або на різника, що відірвався від роботи, або ж на ката. Гадаю, не буде помилкою сказати, що про табельну зброю, яку було залишено в кабінеті, ми з Денисюком пожалкували одночасно.

– То ви з міліції? Я здатися вам хочу! Це я всіх тут порубав...

Чоловік з очима, в яких не було ані люті, ані безумства, а лише страшні туга та біль, поклав сокиру перед собою на землю та простягнув скривавлені руки – мовляв, забирайте.

Міліціанти з кайданками, що з'явилися кілька секунд по тому, звісно ж, його забрали. Як склалася подальша доля цього чоловіка, я так і не дізнався. Зрозуміло, що ув'язнили. І, звичайно ж, на тривалий термін. Але пам'ять про цього дійсно нетипового вбивцю залишилася...

Окремо стояли, звісно ж, ті, чиї дії взагалі неможливо було ані зрозуміти, ані осягнути, чиї злочини були абсолютно жахливими та безглуздими.

Перший такий випадок стався в Харкові. В одному з будинків Київського району сталася подія, котра мало чим поступалася у своєму жаху попередній, ба навіть і перевершувала її. У такої собі громадянки полило, вибачаюсь, з унітазу. Судячи

з усього, забився каналізаційний "стояк", отже жінка, котра збагнула, звідки все може походити, піднялася до сусідів зверху – милої сімейної пари. Яким же був її подив, коли на дзвінок у двері добре знайомий сусід вийшов у такому вигляді, від якого вона мало не знепритомніла. Зовсім голісінкий, він, наче різник, з голови до ніг був перемазаний кров'ю... Жінка, що ледве оговталась, раптом забувши про всі сантехнічні проблеми, мерщій помчала викликати міліцію. Як виявилось, не дарма.

Оперативна група, що не забарилася за викликом, побачила приблизно таку картину: на столі, що стояв посеред квартири, дуже ретельно складені навхрест відрубані людські ноги та руки. Там таки лежала і відрубана жіноча голова, та ще й поголена... Картину доповнював власник помешкання, котрий споглядав справу власних рук з повним задоволенням.

Як виявилось (втім, господар квартири цього й не заперечував), вбив та розчленував він власну дружину. Після того, як він розклав на столі кінцівки та голову бідолашної (яку попередньо й поголив власноруч), інші... рештки тіла намагався змити в унітазі. Та й забив його при цьому, на власну біду примусивши прокинутися пильність сусідки знизу...

Власну доповідь заступник начальника Київського райвідділу С. Головащенко завершив відвертим зізнанням: "Щодо мотивів і причин злочину, то тут я, хоч вбийте, нічого не розумію!"

Повіривши, що розібратися тут, напевно, дійсно буде нелегко, я вирішив відвідати місце злочину особисто. Прибувши до помешкання, я впевнився, що доповідач нічого не перебільшив та не додав від себе, бо картина була дійсно жакливою. Вбивцю вже забрали, а тому, через те, що побачене окрім природної відрази викликало ще й професійне бажання особисто познайомитися з "автором", я вирушив до Київського райвідділу, куди на той час вже було доправлено затриманого. До речі, дорогою Головащенко поділився зі мною ще однією вкрай цікавою інформацією: згідно з відповіддю на запит, який негайно було зроблено до місцевої психіатричної лікарні, громадянин, котрий накоїв весь цей жах, не лише не виявився її

пацієнтом, а й взагалі на обліку ніколи не перебував. То що ж, вважати його за нормального?!

У райвідділі на мене чекала ще одна несподіванка, та не сказати, що приємна. Вбивця, котрий сидів у "клітці" неподалік від входу, варто мені було лиш з'явитися, підбіг до решітки та зі щирою посмішкою почав вигукувати: "Здрастуйте, Юрію Еріковичу! Який я радий Вас бачити!". Я ловив на собі розгублені та косі погляди як заступника начальника райвідділу, так і його підлеглих, отже мені стало надто цікаво, хто ж це такий?

За моєю вказівкою вбивцю було вилучено з камери та у надійно вдягнених кайданках доправлено до окремого кабінету для бесіди. Першим питанням, звісно, було: "А звідки ви, громадянине, мене знаєте, через що зустрічаєте з таким ентузіазмом?". Вбивця на це відповів без жодного сумніву, що він є також людиною освіченою, дивиться телевізор, читає пресу. Отже в одній із газет і було надруковано мій портрет та написано, хто я такий – заступник начальника рідної Харківської міліції... Як же мене не знати?! Ось тут я, мабуть, уперше в житті замислився над тим, що контакти міліцейських керівників із засобами масової інформації можуть, напевно, мати різні наслідки – аж до найнеприємніших... Очевидно, правильно те, що зараз цим займаються відповідні прес-служби та прес-секретарі.

Наступні два запитання також легко було передбачити: "навіщо вбив?" та "навіщо поголив?". Якщо у відповідь на перше я нічого зрозумілого так і не почув (та й, правду кажучи, і не очікував почути), то на друге вбивця, здавалося, ладен був говорити без зупинки. Він розповів мені про те, що є віруючим. При цьому, звісно ж, був членом якоїсь секти. Так ось, чи то їхній гуру, чи то їхній вчитель, тобто ватажок, навчав свою "паству", що людина, котра потрапляє до Бога, повинна бути абсолютно лисою, аби волосся не заважало "проникненню благодаті". Така ось "віра".

На моє цілком слушне здивування: "А чого ж ти сам не постригся, не поголився? Ти ж не лисий?", вбивця, з не мен-

шим подивом (розумна нібито людина, а найпростішого не тямить!) відповів: "А мені навіщо?! Я ж живий!?"

Сектанта-вбивцю було визнано осудним та ув'язнено. Його навіть не розстріляли, а лише запроторили до колонії на довгі роки.

Другий випадок, що дещо скидався на цей, трапився роки по тому, коли я служив не в Харкові, а в Луганській області. Проте там усе було заплутаніше... У місті Ровеньки сталася подія, що приголомшила всіх мешканців цього невеличкого населеного пункту. Таємничо зник головний інженер великої гірничої шахти. Крім того, так само незрозуміло зникла і його родина: дружина, син дванадцяти і дочка п'яти років. Інтриги додав ще і лист, який було знайдено у спорожнілій квартирі. Листа було написано зниклим чоловіком, і зміст його зводився до того, що бідолаху переслідують якісь бандити-вимагачі, і він смертельно боїться за своє життя та за життя своєї родини. Випадок видавався більш ніж серйозним, до того ж цілком "вкладався" у кримінальні реалії тодішньої Луганщини, а тому я особисто виїхав розбиратися з усім, що трапилось.

Треба сказати, що лист, під час ознайомлення з ним (втім, який там лист – цілий зошит, списаний дрібним почерком), викликав у мене дуже серйозні сумніви та підозри. На бозна скількох аркушах зниклий інженер, як то кажуть, виливав душу – писав про те, як кохає дружину і які у них чудові діти та про багато іншого. Найбільше мене вразило місце, де інженер змальовував, як він саджав виноград на власній дачі. Закінчення ж епістолярний шедевр мав таке, що краяло серце: "Бандити викрали мою родину та вимагають від мене два мільйони! Грошей таких у мене немає й близько, жити без своєї сім'ї я не можу та не бажаю, отже, зрозумійте мене, людоньки, остогидло мені життя, тож накладу на себе руки!".

На той час я вже непогано знався на таких речах і поняттях, як "психологічний портрет", "кризовий стан психіки" і подібних до них. А тому виголосив під час першої ж наради: "Не вірю! Не вірю я, що людина, котра на десяти аркушах змальовувала те,

як вона саджає виноград і як наступного року буде його збирати, могла вкоротити собі віку! Не той морально-психологічний стан, не той..." Ось тут і виникла у мене вперше підозра щодо того, що родину не викрадено, а давно вже позбавлено життя. А чоловік злякався чогось до смерті та й подався світ за очі. Бува... Виходячи з такої версії, й було вирішено розпочати пошуки сім'ї.

Розпочато їх було з власної дачі потерпілих. Саме там найгірші припущення знайшли підтвердження. Цілком звичайні речі, сокира та колода, на котрій рубали дрова, які було знайдено на дворі, мали надто підозрілий вигляд. На сокирі кров, на колоді – теж, навкруги друзки дрібних кісток. Заходилися оглядати дачу – нові речові докази. Попід підлогою – криваві патьоки, у схованці – речі, що належали доньці. Підозра не лише зміцніла, а й перейшла до іншої, ще жахливішої площини. Скидалося на те, що ніяких бандитів у цій історії не було взагалі, а було масове вбивство власної родини, після якого інженер і дременув кудись.

Тим часом події набували, як то кажуть, все більшого "суспільного резонансу". Першими листа знайшли не працівники міліції, а цивільні особи, котрі й переповіли усім, кому змогли, його зміст. Як годиться, справа почала обростати чутками та плітками. Міліція робила своє – із залученням усіх можливих сил та засобів, з військовими частинами, котрі були розташовані поруч, та місцевих мисливців включно, було розпочато прочісування лісових масивів, прилеглих до Ровеньків. Зрештою людина, котра вбила власну родину (нехай це поки лише припущення) та розгулює округою, – це не жарти. Якщо зі своїми таке скоїв, то що вже про чужих казати...

Пошуки тривали десять днів. Вже на восьмий день за сто п'ятдесят кілометрів від Ровеньків було знайдено жінку-лісничиху, котра поралася з лісовим господарством по смерті чоловіка. Та розповіла, що дійсно заходив якийсь – весь скуйовджений, голодний, за виглядом зовсім не місцевий, містянин. Вона його нагодувала, дозволила скористатися бритвою, що

залишилася після чоловіка, та й відпустила з богом. Напевно, пішов у бік Ростовської області.

З Ростовом ми зв'язалися негайно. Не минуло й двох днів, як мені зателефонували колеги: "Впіймали ми вашого втікача!".

Як з'ясувалося, два міліціонери не оминули увагою підозрілого типа, що з загубленим виглядом крокував залізничними коліями в районі місцевого вокзалу. Як годиться, підійшли та запитали, хто й звідки. На хлопців він натрапив бувалих, тож вони, варто лишень було вловити у "мандрівникові" щось дивне та непевне, доправили його до райвідділу. Там за нього взялися вже завзятіше. Та він і не крутькував – назвав справжнє ім'я: ось такий я, з Ровеньок... На щастя, ті, хто вів розмову з інженером, орієнтування, котрі були щодо нього, переглядали уважно. До камери його запроторили вмить...

Посилений конвой, що приїхав з Луганська, відвіз горевтікача додому – до того жаху, який він сам же і накоїв. Найцікавіше, що і цей чоловік не був психічно хворим. Ось запаморочило людину – і вбив він усю родину, прямо на дачі. Щоправда, коли оговтався, здаватися не пішов, а зробив зовсім по-іншому – рвонув до квартири, де й залишив "передсмертного" листа, аби відвести від себе підозру. Тіла порубав, потім ретельно склав у торби та закопав у лісі. А сам пішов світ за очі. Куди тікав, навіщо тікав? Хіба від себе втечеш?

Роки по тому, коли через службові обов'язки мені знову і знову доводилося стикатися з душогубами, я раз у раз замислювався щодо витоків та причин людських трагедій й згадував жахливі та нез'ясовні до кінця випадки, які наведено вище, і багато інших. Замислювався й щодо тих темних безодень, де народжується ЗЛО, котре приходить до нашого світу. А також про те, що збагнути їхню сутність свідомість звичайної людини навряд чи спроможна.

Втім, життя залишало обмаль часу на роздуми щодо природи абстрактного ЗЛА – через те, що треба було зменшувати кількість конкретних його носіїв.

Жах на Фестивальній

У жодної нормальної людини телефонний дзвінок о п'ятій ранку не викликає ані позитивних емоцій, ані гарних передчуттів. Телефонне дзеленчання в будинку, що спить, змушує очікувати лише одного – біди. Радість в таку годину навряд чи зателефонує до домівки міліціонера.

Людина, котра встигла прослужити не один рік у карному розшуку й надалі продовжує служити, майже напевно знає, ЩО телефонує в таку годину. Найімовірніше, чиясь смерть. Тобто чиясь велика біда...

- Слухаю!
- Черговий по управлінню...
- Зрозумів, що трапилося?
- За адресою Фестивальна, 24 у приватному домоволодінні вибух, пожежа. Сім трупів...
- Давай машину!
- Вже виїхала...

Звично збираючись на виїзд у швидкому темпі, і потім, коли автівка мчала мене порожніми вулицями до місця трагедії, я кілька разів подумки повертався на два роки в минуле – у квітень 1992 року...

...Фільми жанру "жахи" я не любив ніколи. По-перше, вважав їхні вбогі сюжети поживою для розуму людей, м'яко кажучи, не надто обтяжених інтелектом. А по-друге, як людина, котра мало не щодня стикається з досить реальним злом, не розумів, навіщо потрібно у цьому світі, що й так переповнений насильством та жахіттями, множити їх ще й на екрані.

Втім, те, що я побачив між поверхами будинку, що знаходився на одній із центральних вулиць Харкова, викликало асоціації саме з фільмами жахів. До того ж таким, режисер котрого страждав на патологічну схильність до показу найкривавіших деталей. Будинок буквально був просякнутий кров'ю. Її потік, що брав початок у квартирі на п'ятому поверсі, сягав парадного входу...

Тривав звичайний і буденний процес огляду місця події, пошуку речових доказів та свідків. Утім, назвати його звичним та буденним було б неправильно, оскільки у квартирі неможливо було й кроку ступити від розбризканої крові. І вісім мертвих тіл. У тому числі два дитячих.

Звісно, в моїй практиці це був далеко не перший виїзд на місце, де обірвалося чиєсь життя. (Хоч, правду кажучи, таку кількість вбитих за один раз людей у той день мені довелося побачити вперше.) До такого неможливо звикнути, прилаштувати до таких видовищ свої нерви, душу, сприйняття. Ну, хіба що зачерствіти, перетворитися на щось подібне до бездушної машини, що фіксує все навкруги, але нічого крізь себе не пропускає. Втім, з людиною і таке може статися. Але тоді їй більше нема чого робити в міліції. А в карному розшуку й погонів. Роботою оперативної групи на місці керував начальник Управління карного розшуку обласного УВС Олександр Гапон. Огляд вівся, незважаючи на усі криваві подробиці, за усіма правилами: вдумливо, прискіпливо, не оминаючи жодної дрібниці...

Господаря квартири було застрелено упритул. Мисливська рушниця, яку було зареєстровано на нього, лежала поруч. Його дружина, мати, дві їхні дорослі дочки і двоє діток – онук і онучка – зарізані. Ножем було вбито й знайомого, що невчасно зайшов до квартири. Поміж чисельних сусідів не знайшлося жодного, хто б міг виступити свідком. Чомусь більшість людей, що в буденному житті виявляють підвищену цікавість стосовно справ інших громадян (навіть взагалі сторонніх), залишаються сліпими, глухими та німими саме в тих ситуаціях, коли їхня цікавість могла б бути корисною. Така, вочевидь, властивість людської натури.

Однак у ситуації, що сталася, це було досить дивно. Знищити вісьмох людей, разом з цим не зчинити жодного галасу? Коли взяти до уваги, що був постріл, – принаймні один? Але факт залишається фактом: ніхто нічого не бачив і не чув. Навіть курсанти військового училища, котрі стояли на сторожових вишках у караулі, частина території якого виходила прямісінько у двір будинку, де сталося вбивство.

"Отже, що ми маємо? Усі, кого було опитано, збігаються у твердженні, що ані в будинку, ані навколо нього сторонніх не бачили. Неймовірно! Проникнути до квартири, вбити вісьмох людей, між іншим, шестеро з них – дорослі люди, не зчинивши галасу на весь будинок... Чи могла таке скоїти одна людина? Чи то, що видається більш імовірним, діяло злочинне угруповання? Але сторонніх, якщо вірити людям, не було... До речі, а що там із входними дверима? Їх зламано чи відчинено ключем? Чи зсередини? Впустили знайомого? У квартирі виразні сліди того, що шукали цінності, а це характерно для пограбування: відчинені шафи, перериті речі. (Треба з'ясувати, що саме зникло!) Банда? Чи все ж таки?.. Ні, надто неймовірно!" – приблизно такі думки виникали після всього, що вдалося побачити і з'ясувати. Не вистачало лише однієї дійової особи цієї драми...

Чоловік однієї з сестер, яких було вбито, батько загинувших дітей (дівчинка була не рідною, а хлопчик – рідним), з'явивсядесь близько опівночі. Поведінка його була доволі передбачувана: істерика, втрата свідомості й сльози... Але... Чи то було щось ненатуральне в цих емоціях, що били поза край, гіпертрофованих, хоч і доречних у горі та скорботі, чи то спрацювало те, завдяки чому розкривається більшість потенційних "глухарів", – оперативне чуття?.. Одним словом, у квартирі ще тривав огляд та інші "первинні заходи", а невісного батька і чоловіка було запрошено до карного розшуку для вдумливої бесіди.

Звісно, питань на кшталт: "А бува, не ви, громадянин, вбили свою дружину і дітей?" ніхто не ставив. Адже, по-перше, якщо це зробив все ж таки не він, то кращого засобу, аби викликати у людини патологічну ненависть до міліції на все подальше життя (котра в цьому разі буде цілком законною), й не вигадаеться. А по-друге, є досить проста причина: навіть коли це він, то напевно не зізнається.

Це тільки в дешевих кінофільмах про міліцію людина, що пролила чужу кров і навіть не встигла від неї відмитися, мерщій починає "колотися" під першим суворим поглядом розумника-"опера". У житті все зовсім не так! "Розколоти" можливо майже

кожного, але перед цим спершу потрібно довести людину до потрібного "стану", а його почуття та емоції – до необхідної напруги. Створити враження цілковитого й безвихідного глухого кута, ситуацію, в котрій залишається лише здійснити руки вгору капітулюючи. І йдеться не про побиття, котре є не лише "застосуванням незаконних методів зізнання", а й найогиднішим браком у роботі сищика. Потім такий брак перетворюється на "пшик" на слідстві чи то в суді, а головне, дає можливість справжньому злочинцю уникнути відповідальності.

Ні, допит у виконанні талановитого оперативника чи слідчого – це захоплива психологічна гра, що скидається на спробу розплутати клубок, котрий намагається вивертитися з рук. А той, хто веде допит, намагається напощи, перебираючи різноманітні ниточки, знайти одну-єдину, головну, і не дати їй обірватися. І коли така ниточка, яку сплетено з брехні, недомовок та ухильань, знайдеться, варто лише потягнути за неї, аби розплутати весь клубок, що розсиплеться на нитки, котрі згодом перетворяться на рівненькі рядочки явки з повинною, протоколу допиту, а потім – вирок у суду...

"Невтішний" чоловік зізнався приблизно о другій годині ночі. Недарма з ним працювали сищики, яких очолював Олександр Гапон. Розгадка була простою до відрази, і я знову подумав про те, наскільки життя простіше за вигадані кіношні пристрасті. І жакливіше. Причиною вбивства були гроші. Вбивця мріяв виїхати на постійне місце проживання за кордон. Для цього потрібні були чималі суми. А єдиною власністю, яку можливо було перетворити на гроші, залишилася квартира. Але належала вона батькам дружини, котрі категорично заперечували проти планів зятя. До речі, аналогічної думки дотримувалася й сама дружина. За це всі вони й поплатилися...

Найбільше в "каятті" душогуба вразила докладна розповідь про те, як він вбивав власного сина. Останнім. Хлопчик вже спав, і вбивця розбудив його, всадив на коліна – посеред кімнати, залитої кров'ю, – й встромив ножа в маленьке тільце, котре довірливо притулилося до нього... Потім попрямував до коханки, де помився, як міг, дав собі ладу і "накотив"

для хоробрості й достовірності "легенди". Згодом повернувся до квартири, заздалегідь приготувавши версію про те, як засидівся у гостях і тому не прийшов ночувати додому, завдяки чому й залишився живим після нападу на квартиру невідомої банди.

До речі, на суді вбивця відмовився від свідчень, які дав раніше. Та дарма – на той час своє вагоме слово сказала експертиза, що не знайшла у квартирі жодних ознак присутності сторонніх осіб, проте відшукала більш ніж достатньо кривавих слідів звинувачуваного. Остання брехня не врятувала його від розстрілу...

"Приїхали!" – розірвавши ланцюг невеселих спогадів, водій вже гальмував біля воріт будинку на Фестивальній. Незважаючи на ранковий час, подвір'я будинку нагадувало розтривожений мурашник. Тільки замість мурах ним снували пожежники зі своїми "рукавами" та брандспойтами.

Кепсько! Колеги, звісно ж, чесно та завзято виконували свої обов'язки, але збереженню речових доказів та слідів, що є такими необхідними для розкриття злочину, їхня діяльність аж ніяк не сприяла. Варто було лише поглянути на будинок, аби зрозуміти, що пожежники попрацювали сумлінно. І від цього на душі робилося зле. Взагалі, пошук речових доказів у будинку, що згорів, то марна справа. Особливо, коли будинок згорів не вщент і пожежа викликала чимале задимлення (а тут, судячи з усього, мав місце саме такий випадок). Товстелезний шар сажі намертво вкриє усе, на чому могли б залишитися відбитки пальців та інші подібні й такі бажані для будь-якого сищика "трофеї". А коли вже на місці події старанно поралися пожежники, надії майже не залишається. Навіть те, що за будь-якої випадковості поминуло полум'я, зі стовідсотковою гарантією буде знищено під час гасіння...

Що ж, почнемо первинний огляд. По-перше, будинок... Треба змусити себе увійти, треба змусити себе не відчувати жахливий сморід горілої людської плоті, не міркувати над тим, ким були за життя ті, хто перетворився навіть не на трупи – на

обвуглені рештки. Із загальної картини згорілого будинку погляд виокремлював головні деталі: три трупи, що сиділи поряд на тому, що до пожежі було диваном, з них два маленькі, зрозуміло, дитячі, і поряд, на підлозі, ще троє. Один труп – у передпокої... Йдемо далі. Що це було? Ага, телевізор... Зрозуміло, що вибухнув. А що тут коридором? Кухня... Газова плита теж рвонула. Ще й як – онде у городі на припорошених попелом грядках розкидано шибки, що повилітали. Усе інше у будинку таке ж: понівечене, поламане, скалічене вогнем, що й годі упізнати. Можливо, що-небудь вдасться знайти на підвір'ї?

Однією з рис, що вирізняє оперативника від звичайної людини, є здатність не лише помічати все навкруги, надаючи особливого значення деталям, а й прокласти від усього, що побачив, від кожної дрібниці, ланцюжки міркувань, висновків, версій. Отже, на підвір'ї...

Вулики. Їх багато – майже два десятки маленьких "хатинок", в котрих, потурбовані їдким димом і людським стовпоторінням, сумно гудуть "родини" бджіл, що тепер залишилися сиротами. Відповідно, зважаючи на розмір пасіки, хтось тут серйозно займався медом – і не для власного столу, а на продаж. Перевірити, прослідкувати зв'язки...

Гараж, гарний, двоповерховий. У ньому – старенький "москвич". А чи не збиралися мешканці будинку придбати новішу автівку? Можливо, вже було зібрано гроші, і хтось про це дізнався? Перевірити...

Садок, великий, доглянутий, до того ж відчувається, що доклали не лише працю, а й душу. Отже, родина була дружною, працювитою. Конфліктів проміж них не було. Не було? Перевірити...

Закрутилася налагоджена машина розшуку, набираючи обертів з кожним новим оперативником, що прибував на місце події. Доволі швидко ми вже мали приблизне уявлення про склад родини, що загинула. Чоловік, дружина – найстарше покоління, вони мали сина та дочку, що була заміжня і в родині котрої й було двійко дітей. Старше покоління родини працювало на "Комунарі" – заводі, що свого часу був військовим, а зараз

переходив до випуску телевізорів. З перебоями, як в технологічному плані, так і в плані зарплати, та все одно працював.

Годині о сьомій ранку почався "великий з'їзд". На місце трагедії потягнулося керівництво, присутність котрого в такій ситуації обов'язкова. Першим – прокурор області: "Доповідайте!". А що доповідати?! Ось – згарище, ось – трупи... Чи можливо те, що пожежа не була "кримінальною"? Цілком. Слідчий, котрий проводив первинний огляд, стверджує, що газ було відчинено на повну. (А в ті роки тимчасове періодичне відключення цілих районів міста від постачання газу було явищем повсякденним.) Ось так, увімкнули люди газ, та й забули вчасно вимкнути, а потім хтось, припустімо, увімкнув світло. Чи то запалив цигарку. І все... Могло статися і таке. Потрібно очікувати на експертів.

Приїхав генерал Олександр Бандурко, начальник УВС. "Юрію Еріковичу, що?". Починаємо ту ж саму розповідь про газ та пожежу... А чия це автівка? Не може бути?! Експерти?! Нарешті!

Радість та ентузіазм разом полишили мене, щойно я побачив, хто вийшов із автівки, що під'їхала до двору. Звідти з'явилася дама, одягнена в білосніжну песцеву шубку і шапчину, дібрану зі смаком у колір та тон шубці, з численними золотими каблучками, котрими були прикрашені шляхетні пальчики. На чорному згарищі вона виглядала абсолютно недолугою та чужорідною. Коли я проводжав поглядом експертшу, котра з огидою наморщила гарненький носик й впурхнула до дверей, що перетворилися на огидне провалля, в душу мені закралася неясні, але погані передчуття...

Огляд трупів, як я і очікував, довго не тривав. Співробітниця експертної служби, що вийшла з будинку, виголосила вагомий висновок: "Тілесних ушкоджень не вбачається, смерть настала від пожежі, можливо, внаслідок удушення чадним газом!" – та й відбула геть. Що ж, від пожежі, то від пожежі. Оперативники продовжили опитування сусідів. Відбуваючи з місця пригоди, я все ж таки твердо постановив собі розібратися з "текучою" та відвідати морг, куди доправили тіла загиблих.

Первинний огляд, то первинний огляд, але ж розтин, як то кажуть, покаже...

Швидко не вийшло. По-перше, розтин було розпочато наступного дня (а навіщо поспішати, коли є попередній експертний висновок?) По-друге ж, замість звичної "текучки" насунувся новий злочин: у недобудованому корпусі спортивного комплексу Політехнічного інституту було виявлено тіло хлопчика. Заледве переступивши поріг кабінету, я виїхав туди.

Крокуючи нескінченними кострубатими сходами "недобуду" до підвалу, я думав про те, що й ця смерть цілком може виявитися "некримінальною". Судячи з того, що можна було побачити згори, хлопчик впав до підвалу з висоти приблизно третього поверху. Такого вистачило б і дорослому... Нещасний випадок? З першим же поглядом на тіло усі сумніви зникли – одинадцятирічного хлопчика було вбито ударом ножа у серце...

Дитячий труп змусив потьмяніти та відійти на другий план те, що було побачене на світанку. Невпинний плін часу не залишав можливостей для розмірковувань – треба було розкривати новий злочин, намагатися з'ясувати хоч щось, встигнути по "гарячих слідах" збирати та скеровувати людей, організовувати роботу...

Пожежа на Фестивальній нагадала про себе наступного ж дня. І знову телефонним дзвінком. Цього разу з моргу.

– Ми зойно завершили розтин вже другого тіла.

– І що?

– В обох випадках черепно-мозкова травма, поза будь-якими сумнівами...

– Їду!

Черепно-мозкові травми було виявлено в усіх сімох загиблих. Втім, ні – не загиблих, а вбитих... У тому, що на Фестивальній було скоєне вбивство, сумнівів зараз вже не залишилося. Керівництво УВС, м'яко кажучи, не зраділо. Вбивство двох осіб заразом вважається за резонансний злочин та береться на контроль у найвищих інстанціях, а тут – семеро!

Звичайно, як то заведено в подібних випадках, слідчо-оперативну групу було утворено дуже велику – душ у півтора ста. Окрім слідчих з обласної прокуратури прилетів слідчий з прокуратури Генеральної. Втім, справа слідчих – працювати з людьми, за можливості, в кабінетах. А землю топчуть сищики...

У дворі будинку на Фестивальній стояла хмара гіркого пилу навпіл із попелом. Огляд місця пригоди тривав вже восьмий день! Усю територію було розбито на сектори, кожен з них досліджувала окрема група. Кожну крихту з пожежі просіювали тепер крізь решето у прямому сенсі цього слова. Тривав пошук знарядь злочину – допоки марний. Оскільки пригоду спочатку було визнано нещасним випадком, а не злочином, ніхто не огордив територію, на котрій вона відбувалася, і це вкрай ускладнювало справу. Щойно тіла загиблих було доправлено до моргу, родичі загиблих заходилися порядкувати в будинку та навколо нього, тобто розчищати все від обгорілих та понівечених уламків. Реальну картину злочину, котра, як було вже сказано вище, постраждала, практично було порушено...

Керівники, яких у такій справі вишукується, як завжди, достатньо, впевнилися в тому, що нашвидкуруч справи не розкрити, та якимось самі собою позникали, залишивши мене керувати міліцейською лінією роботи слідчо-оперативної групи. Тобто ритися в попелі, копирсатися в заплутаних людських зв'язках, знайомствах та дружбах вбитих людей, перевіряючи та відкидаючи одну за одною версії.

Треба зауважити, що це розслідування з самого його початку наче хтось наврочив. Щоправда, в основі половини "фатальних помилок" були звичайнісінькі людська розхлябаність та непрофесіоналізм, втім, про це згодом...

З самого початку те, що повинно було допомагати сищикам та слідчим просуватися у вірному напрямку, розкриваючи злочин, тобто авторитетні висновки експертизи, ледве не завели їх повністю у глухий кут. Справа в тому, що під час проведення поглибленого дослідження тіл загиблих було зроблено однозначні висновки: в їхній крові виявлено карбоксигемоглобін, що утворюється лише під час горіння через поєднання

повітря та окису вуглецю. На підставі цього можна було зробити лише один висновок: у момент пожежі потерпілі були ще живі! Крім того, в тілах власників помешкання, а також їхніх синів та дочки було виявлено сумнозв'язний препарат клофелін. Будь-який працівник правоохоронних органів, що мав реальну практику в ті роки, знав, що злочинці часто-густо використовують цей препарат для того, аби "відключити" свою потенційну жертву. За умови перевищення дозування клофелін неминуче викликає втрату свідомості...

А ось далі починалися не те що загадки, а справжнісінька нісенітниця! Одні висновки експертів напругу заперечували інші! Відповідно до них, смерть потерпілих настала за лічені хвилини по тому, як їм було завдано фатальних ударів. Але ж пожежа сталася набагато пізніше. То що ж робити з речовиною у крові? Далі, як, знову ж таки, відомо сищикам, метод застосування клофеліну – це домішування його до спиртного. Але ж в організмі битих не було виявлено жодних слідів алкоголю!

Із причиною загоряння теж виходило невідомо що. І медики, і, що найголовніше, техніки одностайно проголошували як найімовірнішу причину вибух газу. Так само виникали, множилися і руйнувалися версії про те, хто конкретно був причетний до вбивства. У кого був мотив? Син господарів будинку займався комерцією. На цьому ґрунті недоброзичливих осіб виспівалося. До того ж напередодні трагедії при обміні валюти на ринку у нього стався конфлікт із циганами. Ось вам і ще підозрювані... Зять, котрий був начальником ЖКВ великого підприємства, мав конфлікти зі співробітниками і комерсантами на ґрунті, як то кажуть, "професійної діяльності". За інформацією, яку ми отримали, він мав стосунок до не надто пристойних справ – якась там була негарна історія з підробленими документами та печатками.... Та й родина, що видавалася такою дружньою, мала свої "скелети у шафі". Були взаємні претензії, образи й непорозуміння. Були і сварки з родичами – щодо розподілу будинку на Фестивальній.

Стосовно кожного можливого підозрюваного і цілих груп висувалися версії. Вони відпрацьовувалися... і відкидалися.

Слідство зайшло у глухий кут. Але ж від самого початку поміж версій, які було висунуто, була правильна...

Та неможливо було повноцінно відпрацювати більшість версій, оскільки всі вони розбивалися об залізобетонний, не-порушний висновок експертів.

Згодом, серед інших керівників, що контролювали та коригували хід розслідування, я з вдячністю згадував одного – полковника Віктора Короля, начальника Главку карного розшуку країни, котрий приїхав із Києва. Одразу впадало в око те, що він був природженим сищиком, а не кабінетним діячем. І замість того, аби провадити керівні "накачки" і віддавати команди, приєднався до справжньої справи. Своїм інтелектуальним потенціалом, вмінням де потрібно використовувати власний досвід і не відкидати "з порогу" чужий, йому таки вдалося "закрутити" оперативно-розшукові заходи. Це надало нових обертів розслідуванню, що вже почало "буксувати", і спрямувало його в тому напрямку, котрий, як виявилось згодом, і вів до успіху – розкриття злочину і затримання вбивці...

Гірко було на душі кілька днів по тому – незважаючи на перемогу. Мозаїка склалася, клубок розплутався, і здавалося, що загадку, котру неможливо було вирішити, було вирішено. Злочин було майже розкрито – переді мною лежала фотокартка злочинця, і я знав достеменно, що сотні й тисячі людей вже шукають його по всій країні та за її межами. І знайдуть. Ось лише радості, цілком законної в таких випадках, не було...

Чому? Я раз у раз ставив перед собою це запитання і не знаходив відповіді. Чому самовіддана праця, здатність не просто відпрацьовувати заробітну плату, а робити все можливе, й навіть неможливе, знову і знову задля того, аби розкрити злочин, нехай не завжди, але час від часу перекреслюються лінню, тупістю і байдужістю тих, інших, котрі невідомо навіщо прийшли служити до міліції і служать так, неначе відпрацьовують важку повинність? "Від цих до цих", "і так пройде", "вище себе не стрибнеш", "ми не залізні" – ось їхні принципи, щоб вони провалилися! Ми можемо скільки завгодно говорити про низькі зарплати, погані умови праці й низькі соціальні гарантії.

Але ж працюють люди, не жаліючи себе, і за цю таки зарплату, і в цих таки умовах! Не рахують час і сили і, коли потрібно, йдуть під кулі чи під ніж! А ці...

Злочинця могли затримати в день злочину. Могли, але... Професіонали наполовину, горе-спеціалісти. Горе-експерт, котра погребувала замастити дорогу шубку об чиїсь трупи... У матеріалах справи так і зберігся запис: "...ретельного огляду трупів не було проведено через аварійний стан будівлі"! Горе-слідчий, що, не порадившись ні з ким, "на око" визначив, що "газ було відкрито", тоді як його було закручено намертво... Горе-оперативник, котрий першого дня погребував ретельно оглянути горище гаражу, що був оповитий низками павутини й завалений різноманітним мотлохом... І ще один – той, кого було відправлено до сусідського будинку і хто полінувався лізти вузькою та крутою драбиною, що вела на горище, а задовольнився лише запевненнями його хазяйки про те, що вона живе самотньо. Не злякався (сил у нього було доволі), а просто полінувався... На тому горищі й знаходився вбивця.

Та й потім... Чого лише варта історія з рушником! Його, мокрого, з підозрілими бурими плямами, було знайдено на місці злочину. І... залишено лежати абияк, запханим в перший-ліпший целофановий пакет, що потрапив до рук. Де цей таки рушник спокійнісінько вкрила пліснява... Дивно, що він взагалі не згнив! Але і це не все. Коли постало питання щодо проведення експертизи плям на рушнику, працівники слідчо-оперативної групи, котрим цю справу було доручено, обмежилися... телефонною консультацією. Уявіть собі цю розмову: "Здоров, хлопці! Можете провести експертизу старої запліснявілої ганчірки?" – "Звісно ж, ні!" – "Ну і добре! Не надто вже й потрібно..." Як з'ясувалося згодом, провести експертизу все ж таки було можливо. "Плями" виявилися кров'ю перших жертв, котру вбивця витер зі сходів, аби не насторожити тих, хто мав заходити до будинку, що пізніше перетворився на смертельну пастку.

До того ж було поставлено хрест на "чортівні" та й "експертизах", котрі заводили слідство у глухі кути та непролазні хащі.

Коли було призначено нові дослідження (а загалом їх за справою було приблизно сімдесят, самих лише пожежно-технічних експертиз – близько десятка), до них було залучено таких провідних спеціалістів, що мали авторитет та відповідні знання щодо посталих проблем і знаходилися в цей час у Харкові: завідувачів кафедр академій та вищих навчальних закладів, професорів та академіків. Дослідження проводилися найбільш прогресивними і передовими, хоч і суперечливими, методами. Ось тут і почало з'ясовуватися... На момент виникнення пожежі потерпілі вже були мертвими! Сполука, котру було знайдено в їхній крові, утворилася внаслідок проникнення у тканини тіла чадного газу крізь шкірний покрив, і перш за все – крізь відкриті рани...

Ніякого клофеліну в тілах потерпілих не було! Висновок, який зробила попередня експертиза, був помилковим...

Газ у будинку було надійно перекрито! А вибух стався наслідок використання злочинцем бензину, що підтверджується. Варто було лише вдумливо та прискіпливо вивчити характер вигорання різних поверхонь у різних частинах будинку. Каністри, які було знайдено в будинку, й були саме тими ємкостями, в котрих злочинець приніс пальне, що було призначене для підпалу...

Втративши надію знайти ключі до розгадки в самому будинку, запустили огляд місця події по новому колу. Оперативні працівники, що не полінувалися і не погребували облазити кожен сантиметр горища, виявили там... недешевий імпортований магнітофон, мішок та перев'язану мотузкою торбу. У торбі та мішку – куртку, штани, шарф і навіть новісінькі черевики, що знаходилися у фабричній коробці. Хто ж їх залишив на горищі? Потерпілі? Надто дивно... Злочинець? Але чому ж залишив, а не прихопив із собою? Чи то він їх залишив до кращого часу? Але, знову ж таки, хто ховає награбоване на території, де було скоєно злочин?

Звичайно ж, усі знахідки негайно було перевірено на наявність відбитків пальців. І їх було знайдено. Звісно, на черевиках, оскільки мало кому вдається одягнути взуття (особливо

нове), не допомагаючи собі рукою. Ось лише, як з'ясувалося згодом, відбиток належав сусідові родини, яку було вбито...

Вочевидь, стомившись знущатися над оперативниками, доля цього разу зробила їм царський подарунок. Справа в тому, що навіть коли на місці злочину знайдено відбитки пальців, для пошуку злочинця в більшості випадків вони не мають жодної цінності. Перевірка і коротка відповідь: "У картотеці не значиться!". В Україні для того, аби відбитки пальців людини "осіли" в міліцейських архівах, вона повинна бути хоч раз засуджена. Так ось, такий собі Древаль, сусід вбитої родини, судимість мав. Одного разу, коли він працював у лазні, не втримався – піддався спокусі та й поцупив "дипломат" одного з відвідувачів. Його було впіймано, і відбувся він, так би мовити, легким переляком – роком позбавлення волі умовно. Але в слідчому ізоляторі посидів і відбитки своїх пальців у картотеці залишив. Цього вистачило.

Протягом нетривалого часу було встановлено, що, найімовірніше, вбивство скоїв саме він. Обшук у домі Древаля приніс нові речові докази: автомобільний магнітофон, котрий (як потім з'ясувалося) було викрадено з "москвича", що стояв у сусідському гаражі, бідон із медом і деякі речі з місця злочину. Втім, і мати Древалю, й інші родичі в один голос стверджували, що підозрюваний покинув домівку за кілька днів до трагедії і потім там не з'являвся. Де він знаходиться, їм невідомо. Лише затримання всієї трійці за звинуваченням в укритті особливо небезпечного злочинця й бесіда з ними в ізоляторі тимчасового утримання дозволили дещо розговорити родичів й оновити їхню пам'ять. За цими, новими показами Древаль таки знаходився вдома ще два дні по тому, як було скоєно вбивство (переховувався на горищі), і лише потім забрався геть.

Де і як його шукати? Знайти відповіді на ці запитання нам вже було більш звично та легко. Ключем для розгадки став виклик на телефонні перемовини, який отримала сестра Древалю. Перемовини відбулися, і після їх закінчення третя сторона цих перемовин, що була на них потайки присутня, – харківські сищики – дослухавшись, знала місце знаходження вбивці – місто Краснодар...

Досить швидко Древаль опинився під щільним наглядом оперативників, з котрими, не гаючи часу, зв'язалися харківські колеги. А з Харкова виїхала група, аби його затримати. Операція пройшла успішно...

Версія, яку виклав підозрюваний на першому відтворенні обставин скоєння злочину, котре проводилося на тій таки Фестивальній, була цілковитою брехнею. Древаль намагався довести, що скоєння вбивства він заздалегідь не планував і корисних намірів не мав, що сталося все майже випадково. З його слів виходило, що він сидів на своєму подвір'ї і займався якоюсь там справою, аж раптом почув, що стара сусідка, котра вийшла з дому зі своїми онучками, голосно лається й ображає його. Він образився, тому взяв цеглину і жбурнув її, навіть не дивлячись, через паркан. І треба ж таке, поцілив старенькій прямісінько в голову та вбив на смерть. Втрачати йому не було чого, ось він і переліз через паркан, взяв стару жінку, відніс її до хати і вже в будинку розправився з дівчатками – одинадцяти і п'яти років. А далі...

Те, що відбувалося далі, аж ніяк не вкладається у версію, яку він вигадав. Замість того, аби тікати з місця "випадкового" вбивства якнайдалі, Древаль зачинається у будинку і, причаївшись, очікує на здобич. Вони приходять по черзі: чоловік вбитої, її невістка, старший син і син молодший. І усіх, одного за одним, Древаль вбиває ударами по голові – кого металевим прутом, кого праскою. Далі – шарудить по домівці в пошуках цінностей. Хапає речі, що йому сподобалися: одяг, взуття, крім того, здирає з убитих куртки та светри, що видаються йому новими. Спокійно зачинає будинок, приховує частину здобичі на горищі гаража й прямує до свого дому. Знайомі, що в той вечір проходили повз будинок, бачили його темним та без ознак життя. Бува, поїхали люди кудись. Чи то просто вирушили на гостини. Знали б вони правду...

Древаль, котрий повернувся наступного дня, вирішує зімітувати вибух газу. Садовить тіла в кімнаті так, аби створити ілюзію того, що родина мирно переглядає телевизор, бере тут таки, в гаражі потерпілих, дві каністри з бензином та розбризкує його по будинку. Потім закриває конфорки газової пічки

(рвоне і газ, тоді й сам не вціліє!) та, вирішивши, що пожежу, котра сховає сліди злочину, забезпечено, кидає сірника на бензинову "доріжку", що йде до дверей...

Древалю заледве не згубила власна дурість. Він не подумав про те, що в зачиненому приміщенні пари бензину викличуть не лише загоряння, а й вибух. Навіть сірника запалив, коли двері було зачинено, – та й вилетів надвір разом з цими дверима. Обгорілий, наче пес, але живий. Саме через те, що від пекельного болю та страшеного переляку йому відбило навіть жадібність, він і полишив частину здобичі на горищі гаража.

Тремтячи від болю, опіків та жаху, Древаль пересидів на горищі власного будинку, спостерігаючи за метушню міліціонерів, а потім втік, аби ще місяць переховуватися.

Коли його буде затримано оперативною групою з Харкова, котру очолював заступник начальника управління карного розшуку полковник Ю.І. Міщенко, і там-таки допитано вперше, Древаль зізнається у скоєному та буде спочатку активно співпрацювати зі слідством. Згодом різко змінить лінію поведінки – відмовиться від свідчень, що були ним дані раніше, буде стверджувати, що їх було "вибито". Та дарма. Доказів, що були зібрані на той момент, буде достатньо, аби переконати в його провині навіть найнедовірливіших суддів. Древаль використовуватиме всі можливі та неможливі засоби, аби уникнути невідворотного фіналу, – вимагати щоразу заміни адвоката, симулювати божевілля та навіть інсценувати спробу самогубства. Даремно. Розслідування справи, яке провів старший слідчий в особливо важливих справах, старший радник юстиції Олександр Пашенін, буде визнано об'єктивним. Відбудеться суд, та на цьому суді Древалю буде остаточно розчавлено вагою доказів, що підтверджуватимуть його провину... А потім його розстріляють.

Залишається лише додати, що працівниками прокуратури області та УМВС за результатами цього розслідування було свого часу відзнято навчально-методичний фільм, який згодом з успіхом використовували для опанування навичок із розслідування вбивств, які було скоєно, з подальшим підпалом домогосподарств потерпілих.

Харків: завершення

Людське життя – дорога. Так, розумію, що порівняння банальне, затерте донезмоги. Та що ж поробиш, коли так воно і є... У харківській міліції мені довелося прослужити трохи менше п'ятнадцяти років. Службова кар'єра починалася, так би мовити, вузькою, тернистою стежкою – з посади дільничного інспектора у службі у справах неповнолітніх. І так само, як стежка, не переймаючись зручностями того, хто нею крокує, біжить, бува, не рівно та прямо, а такими місцями, що можливо і в'язи скрутити, так і служба молодого міліціонера змусила набігатися-настрибатися за малолітньою шпаною. Але, як би там не було, не зупинився і обраного шляху не полишив – не зникло у молодого інспектора бажання служити в міліції, попри псування нервів, маленьку зарплату, незважаючи ні на що... Але й не заблукав, обравши на якомусь перехресті більш зручну та легку стежину, не прибився до якоїсь "хлібної" посади, де тільки й того, що сиди собі, просиджуй формені штани та чекай на збільшення службового окладу за вислугою, що з роками росте разом зі званнями. А там і довгоочікувана пенсія не за горами...

Служба у карному розшуку – це вже уторований шлях, в котрий вузька стежина вливалася. Шлях, скажу відверто, теж не надто рівний – з пилукою та горбами. Так, за цілі покоління до нас ним пройшло чимало людей, і більш гідних також. Нас-тане час, і за нами ним пройдуть не гірші... Спершу цей шлях був звивистим, та й переважно вгору, як і у кожного молодого "опера", а згодом ставав усе ширшим. Посади, які я обіймав, були вже командні: заступник начальника відділу, начальник відділу. Довелося поборотися і з майновими злочинами, і з зазіханнями на життя співгромадян. Отже, незважаючи на кар'єрне зростання, легким та веселим цей шлях ніколи не був. Бо маршрут, за яким його було прокладено, прямував від одного злочину до іншого, від однієї людської біди до іншої. І обабіч дороги спостерігалися аж ніяк не квітучі та запашні сади, а щось зовсім інше. Головним було те, що свого напрямку шлях

не змінював, та й пасажиром чи то легковажним "туристом" я на ньому не був ніколи, на якій би посаді не опинився, аж до заступника начальника міліції Харкова, залишаючись, власне, оперативником (адже був "замом" саме з оперативної роботи). Шлях міліцейського керівника – чим він ширший, тим жвавіший "рух" на ньому, більше відповідальності, більше турбот та складнощів. Ніколи не був він "хайвеєм", яким можна було б мчати, прислухаючись до приємної музички та споглядаючи краєвиди з вікна автівки.

Скажу відверто, що п'ятнадцять років служби в міліції Харківщини пройшли у трудах та тривогах. І ось, у той момент, коли я перебував на посаді заступника начальника УВС міста Харкова з оперативної роботи, шлях вивів мене на чергове перехрестя...

Почалося все з того, що на посаду начальника УМВС у Харківській області було призначено Віталія Миколайовича Музику. Так вже повелося в українській міліції... і не лише в міліції... і, напевно, не лише в українській... Коротко кажучи, призначення нового керівника вищого рангу неминуче тягло за собою цілу лавину кадрових переміщень керівників, нижчих за рангом. Змінювався лідер – змінювалася й команда. Розмірковувати щодо того, добре це чи погано, правильно чи ні, ми не будемо. Факт полягає в тому, що одного чудового дня мене було викликано до кабінету нового начальника УВС області, де на мою адресу пролунало чимало улесливих слів і було запропоновано перейти вже до обласного апарату – стати начальником управління кримінального розшуку УВС Харківської області. До речі, останнім цю посаду обіймав Олександр Гапон, котрий відбув з Харкова до Києва, аби очолити службу в масштабах усієї країни.

Особливого вибору в мене не було, зважаючи на те, що я добре розумів: основний сенс отриманої пропозиції – звільнити місце, що я займав, для когось із членів нової команди. Попросивши час на роздуми, я покинув генеральський кабінет. Однак не встиг дістатися власного кабінету, як там пролунав доволі неочікуваний для мене дзвінок. Телефонував полковник

Юрій Смирнов, котрий нещодавно залишив посаду заступника начальника УВС Харківської області і зараз обіймав посаду начальника УМВС у Луганській області.

Поцікавившись, як просуваються мої справи, він раптом виголосив свою пропозицію – піти до нього на посаду заступника начальника обласного УВС. Дещо спантеличений таким розвитком подій, я попросив дозволу хоча б приїхати, аби подивитися, що то за Луганськ такий. Ані в самому місті, ані в області я ніколи в житті не був.

Подорож на службових "жигулях" не забрала багато часу. Одразу після повернення я написав рапорт про переведення до УМВС у Луганській області. На черговому перехресті життєвий шлях робив крутий поворот.

Там, на його харківському відрізку, назавжди залишилися працівники міліції, що пішли від нас навіки й про котрих неможливо забути... Це генерал-лейтенанти міліції Валерій Іванович Варенко і Віталій Миколайович Музика; генерал-майори міліції Іван Іванович Попус і Микола Тимофійович Михайлюк. Полковники: Юрій Федорович Пуцаєв, Володимир Степанович Галущак, Олександр Михайлович Кутовий, Микола Йосипович Хоменко, Георгій Несторович Нанікашвілі, Василь Іванович Бондаренко, Валерій Васильович Сокольніков, Микола Васильович Кудей, Григорій Никифорович Логвиненко, Іван Михайлович Бідило, Борис Миколайович Деркач, Микола Пантелеймонович Бугай, Олексій Федотович Чіхічін, Андрій Мойсейович Голомисюк, Анатолій Павлович Вишневський, Юрій Григорович Голик, Микола Трохимович Євдокимов, Віктор Петрович Нечитайло.

Ті, хто нині працює на благо України: генерал-полковник міліції Олександр Маркович Бандурка, генерал-полковник міліції Сергій Гусаров, генерал-лейтенант міліції Василь Грицак; генерал-майори міліції: Сергій Петренко, Віктор Корж, Василь Луценко, Михайло Мартинов, Андрій Мельниченко, Григорій Штанько; полковники міліції: Михайло Трояновський, Ігор Васеха, Юрій Міщенко, Юрій Шестаков, Сергій Головащенко.

ко, Андрій Ращупкін, В'ячеслав Литвиненко, Володимир Гаврилов та багато інших. Про кожного з них я міг би написати окрему книгу...

Закінчуючи розповідь про свою службу в харківській міліції і згадавши її працівників – як нині живих, так і тих, кого вже немає з нами, я хотів би сказати про тих, без перебільшення, знакових керівників, котрі в той період очолювали органи державної влади як Харкова, так і області.

Перш за все, це, звісно, Олександр Степанович Масельський. Видатний діяч державної розбудови України, котрий обіймав посади: голови обласної ради Харківської області, віце-прем'єр-міністра України, представника Президента України в Харківській області. Олександр Масельський був головою Харківської обласної державної адміністрації. Найвищою державною нагородою – звання Героя України й ордену Держави він, на жаль, був удостоєний вже посмертно – за особисті заслуги перед Україною в соціально-економічному і культурному розвитку Харківщини, активну політичну й громадську діяльність.

Харків'яни пам'ятають про Олександра Масельського, його ім'ям названо станцію міського метрополітену.

З Олександром Степановичем мені доводилося зустрічатися і спілкуватися особисто. З досвіду цього спілкування можу сказати, що він був видатним патріотом України. До того ж людиною, котра свій патріотизм не втілювала у гучні фрази, а виявляла його в цілком конкретних справах, у піклуванні про рідний край і людей, що в ньому мешкали. Як людина скромна, Олександр Степанович не любив людей, що вихваляються та ведуть пустопорожні балачки, і висновки щодо них робив лишень з огляду на їхні конкретні справи.

Людина, про яку не можливо не згадати, – це Євген Петрович Кушнар'єв, котрий саме під час моєї роботи в Харкові на посаді заступника начальника УВС міста очолював харківську мерію. До речі, це дійсно був перший мер, якого обрав народ.

Треба сказати, що свою діяльність Євген Кушнар'юв розпочав з посади завідувача відділу Харківського міського комітету Комуністичної партії. На цій посаді Євген Петрович запам'ятався тим, що саме завдяки йому в перші роки перебудови партійні засідання тривали у відкритому режимі – у прямому ефірі по телебаченню і з трансляцією по радіо. Як то кажуть мовою сучасних категорій, рейтинг цих трансляцій був надзвичайно високим. Люди вперше отримали можливість особисто побачити та почути, що ж відбувається за тими, нещодавно зачиненими наглухо дверима, де вирішуються питання життя та розвитку Харківщини.

Мером він став, мабуть, у найскладніший час для нашої держави – у 1990 році. Під час ДКНС він, попри своє партійне минуле, виявив досить чітку антипутчистську позицію. Керувати містом Євгену Петровичу, як я вже казав, довелося у складний час розпаду СРСР, негативних процесів в економіці...

Але Євген Кушнар'юв вмів знаходити вихід з найскладніших, здавалося б, кризових ситуацій. Те ж таки будівництво метрополітену, що тривало, незважаючи на жорстку економічну кризу, переважно його здобуток. Та й робота міліції не залишалася поза його увагою й участю. Щодо певних речей сьогодні можна зробити різні висновки, але, як би там не було, хвиля бандитського "свавілля" в його найгірших проявах не накрила Харків. І це залишається фактом.

На жаль, Євгена Кушнар'юва з нами вже немає. Дуже хотілося б, аби в Україні було якомога більше керівників з таким рівнем відповідальності, самовідданості та бажанням служити людям, як ці дві по-справжньому неординарні людини.

РОЗДІЛ II

ЛУГАНСЬК

Прибуття

Управління внутрішніх справ у Луганській області, як виявилось, було розташоване неподалік від в'їзду до міста, коли слідувати трасою, що веде до Харкова. Це було добре – не довелося шукати потрібну будівлю, блукаючи вулицями міста, що було зовсім незнайомим. Вже згодом, коли службі на Луганщині буде віддано досить багато часу, знаходити дорогу сюди я зміг би в будь-яку пору доби, хоч би й із зав'язаними очима. А сьогодні – перший день на новому місці. І, перш за все, треба доповісти про своє прибуття до нового місця служби полковнику Смирнову.

Полишивши машину біля УВС, я, щойно призначений заступник начальника УМВС України в Луганській області, увійшов до будівлі, що їй судилося стати для мене другою, а точніше, головною домівкою. Пред'явивши документи, а також відрекомендувавшись підполковнику – оперативному черговому по області, що негайно з'явився, я, звісно, перш за все, поцікавився, де начальник.

- В управлінні з організованої.
- Нарада?
- Та ні, товаришу підполковнику, аби ж то... Труп там!
- В УБОЗі?!
- Так ото ж... Старший слідчий прокуратури – чи то його вбито, чи то сам застрелився. Достеменно мені невідомо. Як доповіли, Смирнов одразу ж виїхав.
- Зрозуміло... Що ж, давайте супровід, аби дорогу показали. Поїду до УБОЗу.

Вже згодом, поміркувавши спокійно, я завагався: а чи потрібно взагалі було зриватися з місця в кар'єр? Можливо, варто було зачекати на начальника УВС, витративши час, припустімо, на огляд власного майбутнього кабінету? Але ж у ту хвилину, напевно, спрацював інстинкт, напрацьований за роки служби у кримінальній міліції: "труп" – "вбивство" – "їхати негайно"! Діставшись до місця, я зрозумів, що, напевно, погарячував: людям, що там зібралися, серед яких були прокурор

області Курочка та начальник обласної міліції Смирнов, було, як то кажуть, ні до кого й ні до чого. Крім того, що загибель працівника прокуратури сама по собі НП, якій мало рівних, так ще конкретно цей випадок був винятковим за своєю безглуздістю...

Загиблий дійсно був старшим радником юстиції (що згідно з табелем про ранги відповідає міліцейському полковникові), до того ж перебував на найкращому рахунку – власну роботу знав, справи щодо організованих злочинних угруповань та інші, не менш складні, вів вправно та грамотно. Ще й був ветераном Афганської війни, людиною героїчною. Але ж, напевно... надто героїчною. Мав він одну, м'яко кажучи, досить небезпечну звичку – демонструвати дамам власні хоробрість та сталеву витримку. До того ж у спосіб досить оригінальний: слідчий брав власний табельний Макаров, цілком серйозно ставив на бойовий взвод, доправляв набій до патронника, а потім... "стрілявся"! Тобто на очах усіх, хто був навколо, підносив пістолет до скроні та натискав на спусковий гачок. Якось вже там він навчився при цьому гальмувати пальцем бойок, і пострілу при цьому не відбувалося. Після цього він міг насолоджуватися захватом та захопленням дам, що були при цьому присутні, втім, не лише їхнім. Люди завжди любляють "смертельні номери". От лишень цього разу "номер" таки дійсно виявився смертельним. Слідчий, якого вже вкотре було оточено вдячними глядачками, пересмикнув затвор, підніс ПМ до скроні та... пролунав постріл. Чи то палець зіскочив, чи ще там щось, але ж результат – ось він... Зі смертю не можна довго грати безкарно – не любить вона цього...

Звісно ж, за цих обставин ніхто новопризначеного начальника кримінальної міліції області з квітами та сурмами не зустрічав. Взагалі-то зустріч було зведено до того, що Смирнов, котрий підвівся з-за столу, привітався зі мною, віддав ключі від помешкання та попросив чекати на нього до вечора там: "Зараз, вибачай, нема коли". Ось і все...

Якийсь представник модного зараз племені провісників, вислухавши цю розповідь, мабуть, прорік би одкровення щодо

того, що служба, котра почалася за таких "знамен", і проходить за відповідними "знаками": смерті, крові, стрілянини, божевільні та УБОЗу. І ось тут, зауважу, за усієї моєї неповаги до окультних наук, він би виявився цілком правим...

Луганщина середини 90-х, куди нелегка міліцейська доля занесла спершу полковника Юрія Смирнова, а згодом і мене, була регіоном на свій лад унікальним. Відверто кажучи, мені взагалі було важко зрозуміти, чи то я дійсно потрапив сюди, проїхавши кілька сотень кілометрів звичайною автівкою, чи то, все ж таки, опинився бозна де, втрапивши до машини часу. Коли я дивився на червоні прапори, розвішані на будинках, вулиці, прикрашені прапорами усіх п'ятнадцяти республік, та гербом "єдиного могутнього" на найпочеснішому місці, на думку спадало одне: "комуністичний заповідник". А яке "дежавю" я відчув буквально через лічені тижні після прибуття до області – на 9 травня, День Перемоги...

Приїхавши до обласного оперного театру, я, власно кажучи, вже й не був особливо здивований, коли перед відкриттям урочистого вечора оркестр заграв гімн Радянського Союзу, що був давно покійним. І всі підвелися... Але вже перший виступаючий – перший секретар Луганського обкому КПУ (що був і представником Президента в області) вразив до нестями. Його годинна промова, присвячена участі радянського народу у Великій Вітчизняній війні, була переповнена пророцтвами щодо "загибелі світового імперіалізму" та пасажами на кшталт "...у зловісних лабетах капіталу, що пнеться до серця України, котрим є Луганськ...", а закінчувалася, звісно, словами: "Хай живе Комуністична партія Радянського Союзу – організатор та натхненник усіх наших перемог". Годі було встати струнко та полізти до нагрудної кишені кителя, аби перевірити, а чи на місці партквиток, що давно вже лежав як історична реліквія вдома. Надворі стояв 1995 рік...

Луганщина... Регіон з населенням у два з половиною мільйони, котрий у 1938 році було виділено зі складу Донецької області. Прикордонний регіон країни – 776 кілометрів сухопутного кордону з Росією. І шахти, шахти, шахти... Загалом

дев'яносто шість, з котрих вже тоді мало не половина "на ладан дихала". Бідність переважної частини населення, що переходила за межу зuboжіння, і з другого боку – вражаюче різноманіття луганських крамниць і "чисто конкретні пацани" на "мерседесах", обвішані золотими брязкальцями вагою не в одну шахтарську зарплатню кожне... Не дивно, що шахтарі бунтували. Територією області раз у раз котилися хвилі стихійних та нестихійних заворушень, перекривалися автомобільні шляхи, залізниця. А чиновники державних адміністрацій з жахом прислухалися до бухання шахтарських касок об асфальт під вікнами їхніх кабінетів, що звучало неначе набат.

А що ж могло прорости з подібної соціально-економічної ситуації в регіоні? Регіон являв собою киплячий котел, в котрому "варилися" ті, хто коли не сам був засуджений, то поміж рідних мав таких, що "сиділи", й не раз – і це кожен другий. Нащадки засланих та "ЗК", яких силою було загнано до спецкомендатур для відбудови вугільних шахт у сорокові-п'ятдесяті роки після війни, шахтарі та їхні діти, котрі з привілейованих (за заслугами та своєю працею) і більш ніж заможних людей раптом перетворилися на вбогих та нікому не потрібних? Звісно, кримінал. Велика кількість умисних вбивств, по кілька на день. За підсумками року за цими показниками Луганщина поступалася хіба що сусідній Донецькій області. І розкриття заледве перевищувало 36%, у той час як по Україні воно в середньому становило 58%.

Не дивно. На сході регіону шахтарські населенні пункти тяглися суцільною ланкою, без будь-яких розмежувань, кордонів та смуг "нічийної землі". Безліч разів об'їздивши цей напрям, я розрізняв їх лише завдяки показникам, що стояли на трасі: "Перевальськ", "Алчевськ", "Брянка", "Стаханов", "Кіровськ" – і далі по черзі, аж до самісінького Свердловська... На жаль, вистачало й надміру "старанних" працівників міліції, котрі в цій мішанині містечок та адміністративно-територіальних одиниць знайдені трупи, в прямому сенсі цього слова, перетягували з одного боку вулиці на інший – тобто зі "своєї" землі на "чужу". Були, на диво, й прокурори, котрі в цьому

перетягуванні тіл загиблих брали участь і надавали посильну допомогу. Про яке розкриття може йтися...

Згодом Юрію Смирнову, для якого вся Луганщина була "своєю землею", доводилося витрачати і час, і нерви, і сили, аби "переконати" подібних "ентузіастів". По області прокочувалися хвилі покарань, звільнень, кадрових переміщень та перегруповань.

Найжахливішим явищем був бандитизм, котрий не те що зустрічався, не те що траплявся, а, без перебільшення, царював в області. Мені після Харківщини, де зусиллями міліції ексцеси "дикого" періоду початкового накопичення капіталу, котрий, як відомо, завжди є кримінальним, були зведені до абсолютного мінімуму, а бандитську стихію зламано й поставлено на те місце, де вона й повинна знаходитися, – на в'язничних задвірках суспільства, жахливо було споглядати на бандитську вольницю Луганщини. Просто якийсь "Дикий Схід", за аналогією з Диким Заходом! Хіба що тут використовували не кольт і вінчестер, а ТТ і "Калашников". Але основоположний принцип був той самий: хто перший натиснув на спусковий гачок, той і правий! І натискали, не жаліючи ані набоїв, ані життів... Не минало й дня без кримінальних "розборок", "джипів", що злітали в небо разом із пасажирами, автоматної стрілянини.

Бандитське середовище було досить неоднорідним. З одного боку, частина найбільш організованих угруповань, що набрали сили, намагалася, поділивши всю територію області, встановити контроль вже над державними підприємствами, над стратегічними галузями промисловості, поривалася до легального бізнесу і, що найжахливіше, до легальної влади. Це був шлях Доброславського і йому подібних. З другого боку, злочинні угруповання, що стихійно "зрошувалися" та починали займатися справжньою махновщиною, грабуючи усіх, до кого могли дотягтися, обкладаючи даниною, конфліктуючи з іншими представниками криміналітету й вбиваючи...

Для ілюстрації треба навести подію, що ознаменувала прихід на посаду начальника обласного УВС полковника Смир-

нова, котра трапилася буквально тиждень по тому, як його було призначено...

У Краснодонському районі області діяла банда, котру очолювали такі собі брати Вакули. Оскільки основною їхньою територією була сільська частина району, то й данину вони збирали переважно з фермерів, сільськогосподарських колективів, заготівельників продуктів та інших. І не варто думати, що являли собою "вакулівці" якихось там бородатих "мужланів" з обрізами за пазухою чи то іржавими берданами на плечі. Нічого схожого! З "зухвалими двадцятими" асоціацію міг викликати хіба що кулемет Максим, що знаходився в арсеналі банди. Однак замість возів та тачанок вони мали досить сучасний автотранспорт, і сучасної зброї в них було більш ніж достатньо. Село, де знаходилася бандитська база, "вакулівці" перетворили на "зачинений" населений пункт, де на в'їзді та виїзді стояли озброєні до зубів бандити, що зупиняли й перевіряли усіх, хто проїжджав.

Звісно, таке нахабство не могло залишитися непоміченим та не покараним. Тим паче, що на рахунок банди були і вбивства, і зґвалтування, і катування, і цілий ряд інших злочинів. Тому й не дивно, що кінець-кінцем до будинку, де знаходилося дев'ятеро найактивніших та озброєних членів угруповання, прибув спецназ обласної міліції задля перевірки. Але, у результаті сталося таке, чого навіть в ті неспокійні часи, на неспокійній землі ніхто не очікував. "Вакулівці", оточені міліцейськими силами, які певно переважали, не здалися, а навпаки, зчинили стрілянину.

Заступника командира спецназу, підполковника Яковенка, що першим заходив у двері будинку, було вбито на місці. Ще одного з бійців було поранено. Про жодні перемовини і не йшлося, і спецназівці, на чиїх очах щойно пролилася кров їхніх товаришів, відкрили вогонь на ураження. У відповідь полетіли гранати... Те, що відбувалося потім, аж ніяк не вписувалося у визначення "затримання" чи то навіть "спеціальна операція зі знешкодження озброєних злочинців". Це був бій. Смертельний бій, в якому милості ніхто не просив і ніхто не давав. З того

моменту, коли про нього доповіли по команді, керівництво цим боєм взяв на себе особисто полковник Смирнов. Досить швидко до оточеного будинку було підтягнуте підкріплення та навіть БТР. Результат – сім бандитських трупів у зрешеченому, залитому кров'ю та заваленому стріляними гільзами будинку. Двом бандитам таки вдалося втекти. Але це їх не врятувало – одного від кулі, яку він отримав від своїх же, другого від в'язниці...

Однією з прикмет, котрими запам'яталася мені служба на Луганщині, був зведений пістолет з досланим набоєм, з котрим я не розлучався ані вдень, ані вночі. У машині з собою доводилося постійно возити автомат. До речі, в ті часи так їздили усі керівники УВС...

Там, на "Дикому Сході", в ті дні, коли ламався хребет бандитизму, протистояння міліції та злочинців вилилося у крайню форму – відкритої війни з обох боків. До того ж війни у прямому сенсі цього слова...

Алчевське протистояння

– Ну, це вони вже вкрай знахабніли!!!
– Так, годі й казати...
– Зброю не знайшли?
– Ні, не знайшли, товаришу полковнику, але стріляних гільз – з горою!

– Тоді позбирайте їх, порахуйте та оформіть як то слід, а я буду в кабінеті начальника...

Я йшов до будівлі Первомайського райвідділу, дорогою розсуваючи височезні кущі амброзії, з котрих за дві години до цього вівся відчайдушний автоматичний вогонь. Стріляли саме по будівлі, де було розташовано міліцію, тому членів оперативно-слідчої групи, котрі прибули на місце події і зараз обурювалися щодо бандитської нахабності, я розумів. Випадок був дійсно настільки кричущим, що годі й казати. Особливо, коли зважити на те, який саме це був день. 24 серпня 1995 року,

День Незалежності – головне державне свято України. І як про це усе доповідати в Київ?

На щастя, дику подію пом'якшувало те, що поміж працівників райвідділу потерпілих не було. Будівля знаходилася понад трасою, але фасадом виходила на вулицю до житлових будинків, перед одним із котрих і були зарості, з яких вівся вогонь. Скільки пострілів вони взагалі зробили, невідомо, але в райвідділ потрапило 28 куль – практично цілий магазин "Калашникова". Щоправда, як вже говорилося, жодну людину не було поранено. Незважаючи на ранковий час, – а справа відбувалася близько четвертої години ранку – працівники, що знаходилися на службі, переважно були в приміщеннях, котрі розташовувалися з іншого боку будівлі. Оперативний черговий, якого в цю годину зморив сон, сидів, схиливши голову на руки, які він поклав на стіл, і кулі пройшли над ним, не завдавши шкоди. Другий міліціонер, котрий був присутній у черговій частині, взагалі відпочивав на кушетці, що стояла біля дальньої стіни. Заступнику начальника райвідділу Анатолію Науменку, котрого було нещодавно призначено на цю посаду, поталанило в тому, що його кабінет знаходився на третьому поверсі, а масований вогонь вівся переважно на рівні першого-другого поверхів. Так, кілька куль влучили в його кабінет, але, як то кажуть, вже не мали потрібної вбивчої сили...

Можливо, саме Науменко і був основною ціллю обстрілу. Його було нещодавно переведено до Первомайська зі Стаханова, тому житла він тут поки не мав, а ночував зазвичай у власному кабінеті, про що багато хто знав. Це, до речі, було досить характерним для багатьох керівників нової міліцейської команди Луганщини, більшість з яких страждала через відсутність побутового облаштування...

На слід стрільків вийшли досить оперативно, відштовхуючись від постулату, що є найпродуктивнішим під час розкриття будь-якого злочину: шукай "кому вигідно". На той момент міліція Первомайського району досить відчутно притисла одне з найсильніших та найзухваліших угруповань Луганщини, котре

активно діяло в Алчевську, Перевальську та інших районах області. Угрупування такого собі "Сивого".

"Сивий" – Юрій Іванович Карпенко, 1953 року народження, був, як то кажуть мовою офіційних документів, "неодноразово засудженим за скоєння корисливих злочинів". Відбуваючи покарання за статтями, що не надто користувалися повагою у злочинному світі, він виніс із "зони" "поняття", за якими й діяв. Щоправда, вони в нього були дещо модернізовані, адаптовані до, так би мовити, сучасних реалій життя. Зібравши навколо себе досить міцне угруповання, що налічувало близько сотні членів, він активно втілював їх у життя.

Спортсменів-"комсомольців", тобто бандитів цілком нової формації, він ненавидів і за людей не вважав. З Алчевською "бригадою" конкурентів, яку очолював так званий "Футболіст", вів непримиренну війну. Свою "команду" він формував виключно з тих, хто був раніше засуджений. Але й "зłodіям" від нього перепало чимало.

На початку, під час формування Алчевського криміналітету, "розклад" сил у місті був такий: два угруповання, котрі лише почали формуватися, – "Сивого" і "Футболіста", угруповання такого собі дагестанця "Османа", що спеціалізувався переважно на підпільному постачанні та продажу зброї. І "коронований" "зłodій в законі" Бурима, що стояв над усією цією братією. Після тривалих "перемовин" щодо поділу сфер впливу і встановлення верховного "керівництва" у злочинному світі міста Бурима зник разом зі своєю "правою рукою" на прізвисько "Мафія". Їхні трупи було знайдено лише три роки по тому. Хто їх вбивав? Це запитання залишається офіційно відкритим. Однак, коли зважити на те, як стрімко згодом "Сивий" почав прибирати до рук спочатку весь Алчевськ, а згодом і навколишні землі, версія вимальовується однозначна. Конкуренти, а тим більше ті, хто буде вказувати що і як йому робити, "Сивому" були в жодному разі не потрібні. "Сивий" вважав, що часи старих правил минули і настав час грати по-новому – брати активну участь у бізнесі, вкладати гроші у легальні структури, та й взагалі відмовитися від більшості старих заборон, котрі стосувалися "зłodіїв".

У своєму розвитку Карпенко-"Сивий" все відчутніше опускався до методів, що навіть у злочинному світі мають назву "свавілля". Що вже казати про напад на райвідділ (котрим керував його "права рука", так званий "Пелюха"), коли зі "своїми" він з'ясовував стосунки в такому ж стилі. Зараз ці "акції" набирали все більшого розмаху. Підслідивши лідерів одного з конкуруючих угруповань, що зібралися у якихось своїх справах в одному з приватних житлових будинків Перевальського району, бойовики "Сивого" оточили його з усіх боків і відкрили вогонь із автоматів. Мабуть, стріляли доти, допоки ті, хто знаходився у будинку виявляли хоч якісь ознаки життя. Оперативна група, що приїхала на місце "розстрілу", лишень навколо будинку назбирала 160 стріляних гільз і три трупи! (Разом з цим, міліціонерів вразив той факт, що якимось дивом вціліла маленька дитина, що спала у ліжечку біля стіни.)

Було зрозуміло, що свою діяльність Карпеко збирається проводити в тому ж такі дусі. Уявіть собі, що я відчув, коли отримав оперативну інформацію про те, що на черговому бандитському збіговиську, де обговорювалися питання щодо угруповань азербайджанців і вихідців з Арменії та Кавказу, які "піднімалися" у регіоні, "Сивий" віддав своїм людям однозначну команду: "Різати чорних!". Різати усіх без винятку "осіб не тієї національності" на базарах та в інших місцях, де під руку потраплять. Лише цього міліції не вистачало! Особисто я чудово розумів, до чого призведе такий розвиток подій, – до різанини з міжнаціональним нахилом. До того ж добре обізнаний щодо "відхідливості" та здатності гарячих кавказьких парубків "пробачати", не мав жодних сумнівів щодо кривавих дій у відповідь, котрі разом з діями угруповань "слов'янських" взагалі невідомо до чого призведуть. Нерідко в історії СРСР конфлікти, що начебто починалися з простого хуліганства чи то бійок на базарах, призводили до подій, коли ситуація виходила з-під контролю і проливалися ріки крові...

Втім, і це було ще не все. Окрім рекету, "розбірок" минулих та майбутніх зі своїми побратимами за кримінальним ремеслом, стрілянини по райвідділу і цілого "букету" інших злочинів

луганська міліція мала до Карпенка ще один рахунок. І був він серйозніший за інші. Йдеться про вбивство Миколи Скорохода, яке було скоєно в ніч з 30 червня на 1 липня 1995 року...

Алчевський металургійний комбінат був місцевим Клондайком, що приваблював усіх шукачів наживи. Саме завдяки цьому підприємству, мало не найбільшому в Європі комбінату, Алчевськ був відомий в усьому світі. Зараз ниточки контрактів, торговельних поставок і зв'язків тяглися від АМК до найрізноманітніших куточків світу.

На момент призначення на посаду нового Генерального директора – Миколи Івановича Скорохода АМК був оповитий цілою мережею різноманітних малих, приватних та інших підприємств. Перевірка, яку згодом було проведено, виявила 60 000 підприємств, що контактували з АМК. Вони постачали на комбінат вугілля, металолом, газ – усе, що необхідно для роботи підприємства, – а комбінат такого масштабу, аби працювати як слід, потребує чималої кількості ресурсів. Оборудки відбувалися по бартеру – так з АМК зникав метал.

Разом з цим, порахувати, яка кількість фірм поміж тих, що "крутилися" навколо комбінату, дійсно належить "Сивому" чи то іншим представникам криміналітету, було неможливо. А скільки було тих, де за допомогою підставних осіб "відмивалися" гроші злочинців, створюючи надприбутки? Переважна кількість таких оборудок та комерційних стосунків не мали нічого спільного з законністю і були неприбутковими для комбінату. За оперативними даними, один і той самий вантаж металолому міг бути зданий на комбінат (за відповідну оплату), вивезений з території підприємства і зданий знову (звісно, за нову оплату).

Завдяки таким партнерам укладалися більш ніж сумнівні угоди, під час котрих метал зникав невідомо куди, а оплата за нього не надходила роками. Нерідко в подібних випадках продукція відпускалася за кордон, і вже не було жодної можливості повернути ані її, ані валютні кошти, що осідали десь в "оффшорах". Борги, які АМК мав перед партнерами, так само, як і суми, котрі інші партнери заборгували АМК, обчислювалися

мільйонами доларів. Додаємо до цього несплату податків, постачання сировини за завищеними цінами та інше.

Микола Скороход вирішив дати лад всьому, що діялося навкруги та усередині металургійного гіганту. З огляду на його дії, Генеральний мав на меті оздоровлення зовнішньоекономічної діяльності, упорядкування постачання на комбінат та відпуску з нього продукції. А головне, він намагався зрозуміти, в чому полягає діяльність чисельних МП, ПП та СП, що присмокталися до комбінату неначе ті п'явки, висмоктуючи з нього життєві соки. Вочевидь, Скороход планував продовжити співпрацю лише з тими фірмами, робота котрих приносила АМК реальну користь. Чи то, принаймні, не шкодила. Саме цим він і підписав собі смертний вирок.

Подібний розвиток подій в жодному разі не міг задовольнити кримінальних лідерів, що звикли розглядати АМК як своє господарство. Напевно, норовливого Генерального попереджали. До того ж усіляко: і "м'яко радили", і намагалися "жорстко тиснути". Але директор металургійного комбінату не виявив бажання пристати на "угоди" та "домовленості". І терпець бандитів урвався. Згодом, під час слідства, один із членів банди "Сивого" сказав: "Скороход всім набрид, і його "приберуть"..."

29 червня 1995 року в Алчевську гуляла "братва". Люди "Сивого" "відпочивали", як то було їм притаманно, з шиком. А згодом демонстративно роз'їхалися з міста. Щоправда, як з'ясувалося, не всі. Ще в квітні один із бригади, Олександр Коренчук, перейшов на нелегальний стан, переховуючись разом з другим членом банди, Геннадієм Кочетовим, на заздалегідь облаштованій квартирі, яка була надана їм на вимогу "Сивого". Також заздалегідь підготували автівку – швидкісну БМВ-520. Її злочинці не купували, а викрали в Артемівську. Знаряддям "ліквідації" було обрано АКМ калібру 7.62 з глушником.

Спочатку Скорохода планували вбити прямісінько біля заводууправління. Однак, придивившись до місця, де постійно вештається багато люду та й машин, відмовилися від задуму. І свідків занадто, і варіантів, що події розгортатимуться не так,

як передбачалося. Але тут Кочетову вдалося дізнатися, що Генеральний відбув у відрядження до Нікополя, повернеться пізно вночі і попрямує одразу додому, в Перевальськ. Це і вирішило справу...

Микола Скороход приїхав додому близько трьох годин ночі. Коли автомобіль зупинився, він вийшов із машини і, відчинивши задні дверцята, потягнувся за речами, що там лежали. Ані він, ані його водій не помітили вбивцю, що з'явився. А наступної секунди бандит відкрив автоматний вогонь. Коренчук стріляв напевно – на відстані менш ніж двадцять метрів він майже спустошив магазин на 30 набоїв. Микола Скороход, зрешечений кулями, помер на місці. Його водієві, Донцову, поталанило більше – випавши з машини, встиг заховатися за переднім колесом. Він дістав поранення лише в руку та ногу. БМВ вбивці згодом знайшли спаленим. На задньому сидінні було знайдено обгорілий автомат.

Коренчук, отримавши за вбивство 1 200 доларів, поспіхом залишив Алчевськ...

Карпенко не надовго пережив того, кому підписав смертний вирок. Оскільки після всіх його зухвалих дій міліцією Луганщини було кинуто всі сили, аби знешкодити знахабнілу банду, і особисто "Сивому", і основному кістяку його угруповання довелося перейти на нелегальний стан. Саме тут сталася не з'ясована до кінця історія, що мала для "Сивого" трагічний кінець.

Незважаючи на те, що офіційним вердиктом за цією справою є смерть у результаті нещасного випадку при необережному поводженні зі зброєю, досі існує думка, що смерть "Сивого" нещасним випадком не була... За оперативними даними, все відбувалося приблизно так: у той день найближчий помічник "Сивого", "Пелюха", їздив у Донецьк, до якого все більше схилявся у своїх кримінальних вподобаннях "Сивий". Але дорогою машину, що зовсім трохи не доїхала до обумовленого місця, було обстріляно. Другий пасажир машини, перелякавшись, вистрибнув з неї та втік через лани. "Пелюха", що залишився за кермом, якимось чином зміг вивести машину з-під

вогню та повернувся додому. Поранений, він заявився до "Сивого", маючи безліч запитань щодо того, що сталося. Той, як міг, його заспокоїв та відправив до лікарні. Але сам, як розповідають свідки, рознервувався вкрай. Схопивши пістолет ТТ і вимахуючи ним, бандит заходився бігати кімнатою і вигукувати щось на кшталт: "Допоки це все триватиме?! Хазяїн я тут чи ні?!". Опісля чого присів навпочіпки і почав крутити пістолет на пальці. Пролунав постріл.

Куля влучила бідоласі... мовою медицини, "в анус"... "Сивого" доправили до лікарні, де він і помер, наостанок прошепотівши: "Ніхто не винен... Це я сам..."

Начебто все цілком зрозуміло – навіть покійник підтверджує. Втім... у справі про вбивство Генерального директора АМК існувала одна версія, за котрою "Сивий" пішов на вбивство Скорохода виключно через те, що за його спиною стояв дехто, хто в його власних розмовах фігурував як "своя людина в Києві, яка зробить усе можливе, аби біля керма заводу стояла потрібна людина". Саме цей "невідомий" твердо пообіцяв "Сивому", лишень потрібно звільнити місце... І "Сивий" повірив. У процесі слідства версія ця не знайшла ані підтвердження, ані спростування. Ланцюг "виконавці" – "посередники" – "замовники" обривався на Карпенку.

Але, якщо взяти цю версію за істину, то в цьому випадку "Сивий" помирає дуже своєчасно, адже він єдиний, хто здатен не лише назвати слідству таємничу "людину з Києва", а й може свідчити проти неї в суді. До того ж має чималі претензії щодо нового "розподілу пирога" АМК. Свідчення людей, що оточували його в останню хвилину, – річ ненадійна, позаяк, автоматично потрапляючи до кола підозрюваних, всі вони були особами зацікавленими. А ось щодо речових доказів, запитання залишилося: куля, що, за висновком медичної експертизи, вразила лише "м'які тканини", була досить дивно деформована (неначе стріляли нею крізь якусь жорстку перепону) і ідентифікації не підлягала. Пістолет, начебто цілком технічно справний, було знайдено з гільзою у патроннику... Не та куля? Не той пістолет? Хтозна... Олії у вогонь здогадок підливало й те, що (за певними

даними) у кримінальному світі є традиція "страчувати" своїх саме в такий спосіб – пострілом в те саме місце. Та й, до того ж, навіть якщо відкинути версію щодо "людини з Києва", то "Сивий" свавіллям та власними претензіями набрид вже всім у регіоні. Тих, хто бажав його смерті, було більше ніж достатньо.

Втім, "помер", "вбили" – принципової ролі в той момент це не відіграло. Дізнавшись про загибель "Сивого", я, правду кажучи, зітхнув із полегшенням. Із життя пішов аж ніяк не відмінний хлопець, взірцевий сім'янин та передовик виробництва, а надзвичайно небезпечний бандитський лідер, котрий сам себе поставив поза законом.

Втім, попри відсутність лідера, злочинне формування існувало і надалі, тож поки владу у ньому не захопив новий бандит, угруповання треба було знищити. Крім того, Управління по боротьбі з організованою злочинністю Луганщини, яке очолив новопризначений начальник Володимир Євдокимов, вже вийшло на слід виконавців вбивства Миколи Скорохода.

У містах півдня Луганщини, та навіть сусідньої Донецької області, пройшла операція, під час якої УБОЗ та карний розшук під загальним керівництвом Євдокимова спільними зусиллями ліквідували угруповання. Місцева міліція при цьому задіяна не була. Ми мали безспідставні побоювання щодо наявності там бандитських інформаторів та посібників. До місць, де, за наявною інформацією, могли відсиджуватися члени угруповання, поночі, таємно з'їжджалися обласні "десанти" у сотню-півтори осіб, а на світанку, годині о п'ятій ранку, починалося затримання. На годиннику було сім годин, коли я, приїхавши до Алчевська, котрий ще вчора був "столицею" банди "Сивого", оглядав арсенал, який вилучали із схованок: "Калашникови" усіх модифікацій та калібрів, приблизно десятки півтора, та ще несуть. Гранатомети... – знову когось підривати збиралися. Пістолети... Макаров, ТТ, знову ТТ, китайський. А це що таке? Що за труба?!

"Труба", коли її роздивилися зблизька, виявилася переносним ракетним комплексом "Полум'я" калібром сто п'ятдесят міліметрів. Як згодом пояснювали під час допитів члени

угруповання, яких було затримано, розжилися нею бандити задля цілком конкретної мети. Як виявилось, не задовольнившись нападом на міліцію Первомайська, бандити готували напад вже на Перевальський райвідділ. Втім, цього разу екіпіруватися вирішили з усією серйозністю. Початком атаки мав стати постріл прямим наведенням саме із тієї ракетної установки, яку ми вилучили. Після ознайомлення з цими свідченнями я подумки перехрестився, та й не раз. За найкращого варіанту влучання рознесло б половину райвідділу. За найгіршого (для міліції) – весь, до підмурку. Скільки міліціонерів загинуло б при цьому, моторошно було навіть уявити.

Не варто було вважати, що з крахом угруповання Карпенка та відбуттям його самого до кращого світу на Луганщині бодай на якийсь час постануть тиша та спокій. Я так не вважав, бо був по життю реалістом та до того ж людиною, що мала певний життєвий досвід. Втім, коли мене одного "чудового" літнього ранку розбудили дзвінком із чергової частини та повідомили про те, що підірвано будинок, де мешкали Генеральний директор (якого було призначено вже після загибелі Скорохода) та головний інженер Алчевського металургійного, я мало не вигукнув: "Знову?!". Втім, я, звісно ж, обмежився словами: "Зрозумів! Іду..."

Дорогою до місця пригоди не полишали думки щодо того, як все ж таки люди наважуються приймати призначення на цю посаду, якщо вже вона пов'язана із, м'яко кажучи, підвищеним ризиком для життя. Гребенщикова, котрий обіймав цю посаду до Скорохода, як казали люди, отруїли. Із самим Скороходом все було зрозуміло. Того, хто прийшов на його місце, зараз намагаються підірвати у готелі – за місяців вісім по смерті попередника.

Треба відмітити, що після трагедії, яка забрала життя Миколи Скорохода, були значно посилені заходи безпеки для охорони керівництва підприємства. І новий Генеральний, і головний інженер мешкали у заводському профілакторії, що являв собою будиночок санаторного типу в один поверх та стояв углибині густої, як то кажуть на Сході України, "посадки". До

того ж його було обнесено парканом у два з половиною метри. Свої переміщення вони обмежували до мінімуму. Їх практично було зведено до схеми: "з роботи – на роботу – з роботи", та й ті здійснювалися у супроводі озброєної охорони. Та ось, примудрилися-таки дістати.

Зловмисники, як з'ясувалося, не винайшли нічого кращого, як замінювати вікна у кімнатах, де мешкали інженер та директор. Толові шашки було встановлено на чотири вікна, і від них метрів на двісті тягнулися дроти, приєднані до прадавнього детонуючого пристрою. Попри свою, на перший погляд, допотопність пристрій спрацював. Невідомо, кому в цьому випадку поталанило більше – чи то головному інженерові, котрий саме в цей день мав повернутися з відрядження, втім, із відомого керівництва затримався у родини в Донецьку. Або ж самому Генеральному... Той у момент вибуху перебував у кімнаті, проте не постраждав анітрішечки. Врятувала його товстезна ковдра, якою він накрився з головою та спокійно спав. Однак лише до тієї миті, поки не пролунав вибух. Подібного пробудження і ворогові не побажаєш. Потерпілий, якого було привалено згори не лише цілими пластами гострого битого скла, а й шибою, котра вилетіла з вікна, довго не наважувався виборсатися з-під рятівної ковдри...

Упевнившись у тому, що немає ані жертв, ані навіть поранених, та взявши участь у первинному огляді місця пригоди, я відбув. Слідчо-оперативна група залишилася у поглибленій праці. Далєбі, "Дикий Схід" залишився "Диким Сходом", і повоювати на ньому доведеться ще доволі.

Беру відповідальність

Стояли мовчки...

– Як це все сталося? – запитав я, жбурнувши на землю недопалену цигарку, і майже одразу поліз до кишені за наступною. Люди, котрі з'юрилися навкруг, залишалися мовчазними, вражені тим, що тут сталося, в цьому затишному садочку та

непоказному дачному будиночку, котрий нагадував якусь недолугу шпаківню.

Й дачка, й зарості кущів, що її оточували, і фруктові деревця, розкидані ділянкою, – все це було повністю просякнуте чужими запахами, абсурдними та неможливими для цього мирного та сонного місця, – тротилом, пороховою сажею і, головне, кров'ю, котрою було замащено та забризкано майже все навкруги... Як би палко ми всі, хто тут опинився, не бажали, аби все, що сталося, виявилось просто жажливим сном, цих пахощів, котрі наповнювали ранкове повітря, позбутися було неможливо, як не можливо було повірити в те, що все відбувається насправді. Оскільки і запахи бою, і запахи смерті, і бурі плями, що вкривали посічені кулями та осколками кущі та дерева, – все це було таки дійсністю – неможливою, неприпустимою, але, на жаль, дійсністю.

Зараз залишалася лише ця мовчазна тиша, більш ніж доречна перед обличчям смерті. Оскільки, що тут не кажи, як не намагайся виправдати заднім числом, також і тих, кому вже жодні виправдання не потрібні, усе це виявиться лише визнанням цілковитої власної безпорадності. Тому що запізно, надто запізно, і нічого не можна змінити, неможливо обернути плин часу, неможливо нікого і нічого врятувати...

Від'їжджають "швидкі", не кваплячись та навіть буденно, без сирен та мигалок, оскільки лише одному з їхніх вимушених пасажирів, в котрого в руці засів гранатний осколок, варто поспішати на зустріч з лікарями. А іншим, тим, що лежать на підлозі, вкриті простирадлами з головою, вже все одно поспішати нема куди. А у перекликаннях, що лунають з боку міліцейських та навіть армійських загонів, котрі вишикувалися в оточені та прочісують околиці, немає справжнього, мисливського азарту, належного в таких випадках. Є лише безсила злість... Тому що й ці розуміють: запізно когось ловити й переслідувати, запізно й марно...

...Працюючи над розслідуванням чисельних злочинів, які скоїла банда Речкіна (див. главу "Про найпотаємніше"), оперативно-слідча група вийшла, поміж інших, на епізод

з пограбування на трасі автобусу з "човниками". Бандити, притиснуті "до стіни" доказами, провину свою визнали. Але таких нападів поміж нерозкритих злочинів налічувалося два: один – у районі Алчевська (в причетності до якого зізналися бандити), а другий – на автобус, що прямував через Стаханов та Северодонецьк у протилежному напрямку. У цьому члени банди, яку ми розгромили, свою провину визнавати на відсіч відмовилися. Та й, аби довести свою непричетність та відвертість, розповіли оперативникам та слідчим про інше угруповання, котре й "брало" другий, "стахановський" автобус.

За названими прізвишками та прикметами сищики встановили особистості тих, про кого йшлося. Як виявилось, в місті Дебальцеве Донецької області діє злочинне угруповання, трохи менше за те, яке ми взяли, але не менш небезпечне. З усього скидалося на те, що під час першого нападу вони виступали як навідники і, так би мовити, "група підтримки". А наступного разу вирішили діяти цілком самостійно.

Карний розшук Стахановського райвідділу взяв групу у розробку, під час котрої сталося те, що в подальшому могло перетворитися на велику оперативну вдачу: хтось із сищиків отримав оперативну інформацію про те, що принаймні один із ватажків банди, що перебувала в розробці, на цей момент переховується в сусідній Донецькій області на території дачного кооперативу, розташованого поряд з Дебальцеве. Однак можлива вдача обернулася зовсім іншим боком...

Пошук бандитів – це було правильно, інформація, яку було отримано у процесі цього пошуку, – добре. Неправильно й недобре було інше. Отримавши її, деякі надто спритні керівники вирішили виявити ініціативу й силами ввіреного їм підрозділу здійснити героїчний подвиг – провести раптове та хвацьке затримання. Не хочеться й думати, що це рішення приймалося в розрахунку на голосну славу та лаври героїв. Напевно, все ж таки переважало бажання "спрацювати красиво". Щоправда, дорікнути керівникам райвідділу Стаханова наївністю та непрофесіоналізмом складно – серйозні там були керівники, мали розуміти, що група повинна затримати не кишенькових злодіїв.

Інформація щодо наявності в угрупованні великої кількості вогнепальної зброї, навіть "Калашникових", була. Проте... У відомої приказки: "Чи то груди в хрестах, чи то голова в кущах" все ж таки дві частини. Чи розмірковували стосовно першої, невідомо, а трапилося все саме за другою, до того ж буквально...

Не виконавши наказ начальника УВС генерала Юрія Смирнова, котрий категорично заборонив проводити операцію самостійно, без місцевих дебальцевських міліціонерів, стахановські розшуковці самі попрямували у Дебальцево. До складу групи входило чотири особи: начальник райвідділового розшуку Роман Кривцов, оперуповноважений карного розшуку лейтенант Мисливий, ще один оперативник та водій. Жоден з керівників райвідділу на затримання не приїхав...

Невідомо, чи складався в письмовому вигляді план операції, що мала відбутися. Навряд. Але, навіть коли й складався, то сталося точнісінько як у старовинній солдатській пісні: "Гладко было на бумаге, да забыли про овраги..." "Зелена зона" дачних садів та будиночків, розкиданих на ній, зустріла сищиків, котрі скрадалися вночі, спокійною глибокою тишею. Здавалося, всі, окрім них, навкруги сплять. Однак з другого поверху будівлі, до котрої й прямували розшуковці, за ними пильно спостерігали зовсім не заспані, а уважні та злі очі. Ватажок банди дійсно перебував там, де його розраховували знайти. Але знаходився він "за адресою" не сам: злочинців було троє, і всі вони озброєні. До того ж не перебували ані в стані алкогольного сп'яніння, ані під впливом наркотиків. Втрачати їм взагалі було нема чого, і бандити, опинившись загнаними у глухий кут, вирішили не здаватися, а дати відсіч...

Автівку сищики залишили трохи осторонь, в ній знаходився водій. Мисливий, що був одягнений у бронежилет, з автоматом у руках розташувався біля вікна – на той випадок, якщо затримувані спробують крізь нього втекти.

Начальник відділу з іншим співробітником, озброєнні пістолетами, підійшли до дверей. На перший же грюкіт у двері замість запитання "Хто там?" бандити, що перебували на другому поверсі, відкрили ураганний вогонь з автомата.

Під градом куль начальник розшуку та співробітник встигли відступити до саду та знайти захисток за деревами. Мисливого ж, незважаючи на бронежилет, в котрий він був одягнений, першим же пострілом було вбито. Куля влучила йому в шию, і до будинку бандити затягли сищика крізь вікно вже мертвим...

Напевно, зробили вони це, маючи на меті захопити пораненого (як вони вважали) міліціонера у заручники, та диктувати свої умови тим, хто оточив будинок. Впевнившись, що подібний варіант не вдасться, бандити, здерши з вбитого ще один автомат, вирішили прориватися напролом. Жбурнувши в садок дві гранати, вони, відчинивши двері, кинулися вперед – прямісінько на міліціонерів, що причаїлися в кущах. Той із них, хто біг попереду, разом з цим, намагався ще жбурнути гранату. Досить вдалий і тактично грамотний маневр у цей момент здійснив водій. Примчавши на звуки стрілянини та крики, він зайняв позицію за рогом будинку, опинившись позаду бандитів, що втікали, скористався ситуацією та й відкрив по них вогонь. Перший же постріл виявився влучним – куля поцілила в голову "гранатометнику". Хто ж міг знати, що він встиг висмикнути чеку з гранати?

Вибух, що пролунав після цього, остаточно перетворив територію саду на суцільне пекло, і второпати, де свої, де чужі, куди бігти, в кого стріляти, було абсолютно неможливо. До того ж одним із осколків гранати начальник розшуку дістав поранення в руку. Про затримання вже не йшлося, тому двоє бандитів, що залишилися живими, без перешкод дісталися берега найближчого водосховища, сіли у свій моторний човен і зникли, як то пишуть у протоколах, "у невідомому напрямку". Затримати їх вдалося лише кілька років по тому...

А о п'ятій годині ранку мені зателефонував черговий по управлінню і сповістив про операцію, яку було провалено, й про те, що під час неї загинув працівник карного розшуку – лейтенант міліції Мисливий. Саме тому через кілька годин я стояв у садку, просякнутому порохом, та слухав безнадійне мовчання підлеглих. Перевірка, що відбулася згодом, викрила безліч

недоліків у бойовій підготовці та забезпечені особового складу табельною зброєю. У тому ж таки Стаханові на весь карний розшук райвідділу, що налічував двадцять осіб, на постійному носінні зброю мали лише двоє працівників. За результатами цієї перевірки я отримав своє перше та останнє за двадцять п'ять років служби стягнення від Міністра внутрішніх справ Юрія Федоровича Кравченка – сувору догану.

Щось пояснювати чи то виправдовуватися я тоді не став. Та й що було пояснювати? Що хибну практику перестраховки, за якої міліцейське керівництво пильнує зброю "як зірницю ока", не мною запроваджено, і що я з нею завжди не погоджувався? Що за ситуації, коли у бандитів зброю вилучають цілими арсеналами, працівники міліції теж повинні бути озброєні, і я це чудово розумію? Але що ж робити з тим, коли поміж працівників, як ретельно ти їх не добирай і не виховуй, завжди знайдуться телепні, котрі примудряться втратити свою табельну зброю (чи то її в них відберуть)? І як чинити, коли за кожним фактом втрати зброї приїжджають ще суворіші перевірки, котрі закінчуються вказівками "посилити контроль" і "підвищити пильність", що практично означає: "зброю на постійне носіння не видавати"?

Та й не важливо, за великим рахунком, мало чи багато пістолетів на постійному носінні мали сищики Стаханова, коли зважити на те, що всі, хто брав участь у тому провальному затриманні, зброю мали. То й що? Не в цьому полягала справа...

До речі, приблизно водночас з доганою я отримав Почесну грамоту МВС України за ліквідацію банди Речкіна. Отже, враховуючи, що стягнення я отримав загалом через чужий поспіх, а нагороду – за працю та операцію, в котрій особисто брав участь, то в загальному підсумку виходило непогано...

Над цими результатами я міркував пізньою порою, сидючи у власному кабінеті. Саме на таких, нерідко гірких та трагічних прикладах, перебуваючи за велінням долі у свої неповні сорок років на посаді керівника, в підпорядкуванні котрого знаходилася досить велика кількість людей, я осягав нелегкі закони влади, принципи керівника.

Не сказати, щоб у ті роки не було різноманітних книжок на тему: "Як керувати людьми". Зовсім ні, видання на кшталт "48 законів влади" та інші у стилі Дейла Корнегі вже заповнили книжковий простір України. Справа полягала в іншому. Читати подібні підручники з "кризового менеджменту" (а в міліції цей самий менеджмент завжди лише кризовий – іншого не буває), крім того, тренуватися за ними чи то експериментувати, було якось не з руки, та й нема коли. А тому доводилося навчатися у життя, а точніше, у своїх соратників та керівників.

Не сказати, що принципи, котрих я набув, були якимись революційними, ніколи й нікому раніше не відомими. Наука керувати – одна з найдавніших, і, як тут не напружуйся, велосипед все одно не винайдеш. Просто кожен керівник з усього різноманіття, що вже існує, обирає ці принципи по собі. Для когось милішим видається "принцип курника" – "заклювати ближнього й нагидити на нижнього". Для когось взагалі все просто: "Після нас хоч потоп!". Теж видатна, на свій манер, людина сформулювала вислів, щоправда, давно, а в сучасній інтерпретації це звучить приблизно так: "Роби кар'єру за будь-яку ціну, а інше – стороною!". Хіба мало людей жило за такими принципами й живе досі, і в правоохоронних органах також?

Особисто для себе я встановив таке: по-перше, керівник починається з відповідальності. Тим більше той, у чий владі посилати людей на смерть чи то на ризик, що зі смертю межує. І що б тут не говорили про "загальні для всіх управлінців принципи", а відповідальність керівника, що носить погони, завжди ІНША. Ціна його помилки – не втрачені гроші чи то час, а нерідко людське життя. І нікуди від цього не подінешся. З цим служиш, з цим живеш щодня. Цей тягар і народжує в деяких людях елементарний страх, побоювання прийняти рішення. Такий "керівник" перш ніж зробити крок або щось розпочати, тисячу разів порадиться, "вислухає думки", "провентилує питання". Як відомо, перемога має багато батьків, ось лише поразка завжди сирота.

А боятися не потрібно, хоч і робити разом з цим усе, аби не стати "батьком" помилки чи то "проколу". Не має права

серйозний начальник перекладати свою відповідальність на голови вищого керівництва, ні, а залишати своїх підлеглих наодинці з вибором під час прийняття серйозних рішень й поготів. Інакше не керівник він, а якесь непорозуміння...

І боронь Боже вирішувати й діяти за схемою, що є другим принципом: "Я начальник – ти дурень!". Не заважати людям, що знаються на своїй справі, не придушувати їх власними знаннями, посадою, авторитетом. І в жодному разі не вважати, що ти знаєш краще, оскільки ти начальник. Можливо, й знаєш, і то добре, коли знаєш. Та одна справа порадити, підказати, а інша – грюкати кулаками по столу, запроваджувати скрізь ті порядки, до яких звук, незважаючи ані на місцеву специфіку, ані на місцеві особливості та умови, абсолютно забувши про те, що в кожному монастирі все ж таки свій статут.

Принцип, що впливає з вищесказаного, такий: вмій вислухати, вмій зрозуміти, вмій прийняти рішення... і навіть покарати СПОКІЙНО. І гідно. Ніколи, яка б злість не піднімалася з глибини душі щодо тих, хто не хотів, не вмів зробити те, що від нього вимагалось, не дозволяв я собі "розійтися на повну" у присутності підлеглих тієї людини, роботою котрої я був незадоволений. Стримувався до останнього. Але вже потім, віч-на-віч... Що й казати... Тут деякі "начальники" дізнавалися про себе багато нового. Віч-на-віч я, траплялося, дозволяв собі казати все, що я думаю про людину. Але, знову ж таки, дотримуючись меж, в котрих навіть найсуворіша прочуханка залишається нагінкою керівника, а не перетворюється на приниження та паплюження людської гідності. Елементарно? Мабуть. Ось лише чомусь, незважаючи на елементарність цього принципу, "спілкування" начальства з підлеглими в силових структурах і СРСР, і в подальшому нашої країни десятиріччями було побудоване переважно на галасі та матах.

Ті керівники, кого згодом почнуть називати "командою Смирнова", та й особисто Юрій Смирнов, не були "білими та пухнастими", м'якими та ласкавими. Та й бути такими не могли, оскільки такий керівник у силовій структурі – нонсенс. Це була команда жорстких, іноді вкрай, управлінців-професіоналів.

У період, коли Смирнов перебував на посаді начальника УМВС України в Луганській області, діяло залізне правило: коли протягом двох годин він не міг знайти будь-кого з підлеглих керівників, наступного дня той на службу міг не приходити. Де б ти не знаходився, один раз на годину зв'яжися з власною черговою частиною, хоч за допомогою рації, хоч телефоном, хоч як завгодно. Знай, що відбувається у твоєму "господарстві", і нехай черговий знає, де тебе шукати. Коли ти так не чиниш, то, напевне, знаходишся чи то в сауні, чи то на полюванні, чи то на п'янці. Міліцейський керівник не може собі дозволити знаходитися "поза зоною досяжності". А коли дозволяє, керівником йому не бути...

Сидячи наодинці в порожньому кабінеті з мовчазними (на щастя) телефонами і вдивляючись у темні вікна, я пригадав іншу історію, що була пов'язана з обставинами, коли, знову ж таки, довелося приймати непросте рішення...

"Для відпрацювання версії про те, що вбивство було скоєне особами з числа раніше засуджених з корисливих мотивів, було проведено такі оперативно-розшукові заходи: по-перше..."

На цьому місці доповіді я, все ж таки, схилив голову і непомітно для оточуючих примружив очі, аби відволіктися від монотонного голосу доповідача, що заколисував. Загалом, я чудово знав, що там буде і "по-перше", і "по-друге", і "по-двадцять п'ять"... Оперативна нарада, що відбувалася в Перевальському райвідділі щодо вбивства, що й досі залишалось не розкритим, тривала не першу годину й встигла усіх добряче притомити. Нещадне літнє сонце давно перевалило за полудень і зараз щосили било у вікна кабінету, додаючи додаткового дискомфорту.

– Товаришу полковнику, дозвольте доповісти? – у дверях кабінету стояв офіцер, зважаючи на пов'язку, – оперативний черговий по райвідділу.

– Що там? Доповідай!

– Стрілянина на трасі Перевальськ – Луганськ. Невідомі особи, що рухалися на мотоциклі, обстріляли пост ДАІ.

-
- Серед працівників поранені є?!
 - Ні, немає, але ситуація складна...

Авжеж, зі слів чергового ситуація вимальовувалась ще та...

У середині дев'яностих загострення проблеми злочинності на автошляхах сягнуло такого розмаху, що було навіть створено спеціальний підрозділ – дорожню міліцію. (З червня 2017 року цей підрозділ у Нацполіції поновлено. Зараз він виконує функції ДАІ.) Організаційно вона належала до ДАІ, але мала у своєму складі карний розшук. Роботи "дорожникам" вистачало. Розбійні напади на автотранспорт, вбивства водіїв з метою заволодіння машинами, а на додачу, як вже писалося вище, – "полювання" бандитських угруповань на автобуси з "човниками". На "Дикому Сході" України їх грабували не гірше, аніж поштові диліжанси на Дикому Заході Америки.

Цього разу сюжетна лінія теж складалася у дусі вестерну – вправні наїзники на мотоциклі з коляскою на вимогу даїшників зупинитися відповіли з двох стволів зарядом картечі й помчали далі. Тут, як і належить за сюжетом гарного вестерну, з'явилися "хороші хлопці". Їхню роль відігравали двоє розшуковців з дорожньої міліції, що мчали назустріч "поганим хлопцям" на своєму службовому "запорожці". Останнє, що бачили перелякані даїшники, котрі знаходилися на посту, – це те, як, заклавши крутий віраж, "запорожець" помчав навздогін мотоциклістів, котрі, зіскочивши з траси, рвонули у степ...

Вислухавши доповідь, я повернувся до того, хто мав безпосередній стосунок до всього, що відбувалося, – начальника дорожньої міліції Віктора Миколайовича Терновця, що був присутній на нараді і мало не підстрибував за столом від бажання поринути у вир подій. Такі прагнення я розумів та підтримував.

– Їдьте, Вікторе Миколайовичу, їдьте! Розберіться, що там і до чого, та доповідайте чим швидше!

– Єсть! – Терновець побіг до дверей.

Нарада продовжилася своїм порядком.

Новини не змусили на себе чекати. Не минуло й півгодини, як вони посипалися одна за одною, до того ж такі, про які

кажуть: "Хоч стій, хоч падай"... "Запорожець" сищиків успішно наздогнав мотоцикл зі злочинцями у степу. Але, оскільки, на відміну від своїх колег – шерифів Дикого Заходу, оперативники з дорожньої міліції були не озброєні, то на цьому їхня вдача й скінчилася: озброєні бандити захопили їх у заручники. Далі – більше. Якщо вірити повідомленню, отриманому черговою частиною райвідділу, то невдовзі після своїх підлеглих у "взаємодію зі злочинцями" вступив й сам Терновець. До речі, з таким самим результатом, оскільки табельної зброї при ньому теж не було. Колекція заручників поповнилася окрім двох оперативників ще й їхнім начальником... Зараз бандити сидять у "посадці", маючи трьох захоплених міліціонерів та заряджену рушницю, з місця не рухаються, але й жодних вимог не висувають. Що робити?

Наступним, як і треба було очікувати, зателефонував начальник УВД. Генерал Смирнов говорив коротко: "Я в курсі ситуації, висилаю спецпідрозділ й бронетехніку, негайно вжити усіх заходів й організувати звільнення заручників та затримання злочинців. Все!". Перевальський райвідділ, піднятий "в рушницю", вмить перетворився на божевільню. Поверхами забігали люди, тупочачи, галасуючи та брязкаючи зброєю. Через досить короткий час вся ця маса людей вихлюпнулася назовні й, завантажившись до машин, попрямувала до місця подій...

У густій степовій траві сидів... Перевальський райвідділ міліції мало не в повному складі та ряд співробітників обласного УВС. Знаходився там і я... Місце, де заховалися бандити, було охоплено щільним міліцейським колом, але користі від цього було мало. Спецназ, який обіцяли, поки що не прибув, а на землю спускалися сутінки. Час працював на злочинців – одразу за "посадкою" тяглися яри, які на Донбасі називають "балками", котрі переходять у пагорби та відроги Донецького кряжу, що брав тут свій початок. Очікувати на темряву було неприпустимо в жодному разі, оскільки вона стане допомогою саме бандитам. Залишать мотоцикл та й втечуть пересіченою місцевістю. А як вони вчинять з міліціонерами, яких захопили? Просто полишать? Навряд... Імовірініше вб'ють, аби не залиша-

ти за спинами тих, хто може стати на заваді втечі чи то вказати її напрямом. Отже очікувати на темряву не можна...

Розмірковуючи так, я розумів, що знову, вчергове, життя підкидає ситуацію, що по суті є вибором без вибору: починати штурм, не дочекавшись підкріплення з центру, з тими силами, що є, – захід з доволі сумнівними шансами на успіх. Але й відсиджуватися у траві, неначе коники, теж неприпустимо. Єдине, що певною мірою "вирівнювало" ситуацію перед власним сумлінням, це те, що йти належало разом з усіма й попереду. Повернувши голову до інших, я прошепотів:

– Поповзли!

– Куди?!

– Вперед, куди ж ще... Перекажіть по ланцюгу: стискаємо коло, пересуватися вперед максимально приховано й обережно. І не приведи Господь комусь стріляти без команди!

Рушили. Намагаючись якомога менше шарудіти травою, кожную секунду очікуючи на картечний "дуплет" чи то навіть гірше – передсмертний крик заручників. Довго повзти не довелося. Тишу, що оповила степ, прорізав несамовитий крик: "Стояти!". І далі в тому ж напрямку... Скидалося на те, що події почали розгортатися стрімко й неочікувано. Ховатися вже не було жодного сенсу, тому всі міліціонери, котрі старанно "прасували" животами землю, щодуху рвонули бігом уперед.

Задихаючись від відчайдушного бігу, я раптом подумав, що й сам, проти звичайного, зброю з собою не прихопив... У цей момент з правого боку мене почав обходити якийсь сержант з "Калашниковим" навпереваги, що розчервонівся від бігу. "Стріляй! Вгору стріляй, лупи чергами в повітря!" – віддав я команду, розраховуючи на те, що злочинці почують стрілянину і зрозуміють, що цього разу мають справу з озброєними людьми, й тому здогадаються не наробити дурниць. Сержант, не збавляючи темпу, рвонув затвор, і автомат засмикався у його руках, посилаючи в небо свинець. За кілька секунд черги пролунали з протилежного боку оточення – вочевидь, там здогадалися підтримати погрозово-шумовий ефект, який ми

створювали. Так ми й влетіли до посадки в гуркоті автоматної стрілянини і пороховому диму...

"Вбили", – дійшов я висновку, зважаючи на зовнішній вигляд одного з бандитів. Скидалося на те, що його принаймні переїхав товарний потяг. Хоч... від серця відлягло, коли я звернув увагу на молодих сищиків-заручників, що сиділи на спині переможеного та з усією старанністю, неначе на тренуваннях, заламували цьому напівтрупові руки за спину. "Коли руки крутять, то, напевне, живий!". І дійсно, политий водичкою, бандит почав, хоч і мляво, подавати ознаки життя.

Терновця, котрий мовчки та зосереджено додушував мисливською рушницею другого злодія, з великим зусиллям все ж таки вдалося від нього відірвати, щоправда, довелося останнього трохи пом'яти...

– Дайте запалити, товаришу полковнику!

– Бери, Вітя, пали. І я з тобою.

Я помітив, що руки Терновця мало не ходором ходять, коли він далеко не з першої спроби спромігся дістати цигарку з пачки. Втім, у мене самого руки трусилися не менше – божевільний крос, мабуть, був би моїм найкращим спортивним досягненням, аби хто-небудь вів облік...

– Ну, розповідай...

– А що розповідати? З Дебальцево ці покидьки, скотокради фігові...

Зі слів Терновця історія виходила приблизно така: двоє аборигенів Дебальцево, що були раніше неодноразово засуджені, займалися крадіжками скоту, тобто знаходили підходящу корову, забивали, вирізали найкращі шматки, кидали у мотоцикл скільки потягне й тікали. Заряджену рушницю возили з собою на випадок конфлікту із сторожами, та й взагалі для хоробрості.

Та лишень цього разу конфлікт стався зі співробітниками ДАІ. Стрельнувши в них для остраху, аби не подумали наздоганяти, злочинці мали намір спокійнісінько через степ дістатися рідної Донеччини. Але не так сталося, як гадалося. На біду, настирні сищики, що опинилися поряд, "сіли на хвіст" та й наздогнали. А наздогнавши, не винайшли нічого кращого, ніж запита-

ти документи. Діставши рушницю, яку на той момент вже було перезаряджено, бандити висловилися в тому сенсі, що це і є їхній єдиний документ, й попросили міліціонерів вийти з машини, попередньо передавши по рації, що тепер вони заручники, а вимога одна: дати бандитам безперешкодно втекти. Саме це повідомлення і стало причиною доповіді оперативного чергового, після якого туди виїхав Терновець.

Діставшись місця, Терновець зробив таке, на що, будьмо відверті, не кожен здатен. Вийшов до бандитів, відрекомендувався та й... запропонував у заручники себе – звернувся до злочинців з пропозицією на кшталт: "Візьміть начальника у заручники, для вас так вигідніше, а хлопців відпустіть!". Терновця злочинці радо прийняли до гурту, але й його підлеглих не відпустили. Ось тут і почалося те, що в усіляких розумних книжках для потенційних заручників називають "встановленням психологічного контакту з терористами". Справа в тому, що походження Віктор Миколайович мав, як то кажуть, пролетарське – з колишніх шахтарів, до того ж проходив строкову службу на флоті. Саме тому його руки прикрашали кілька татуювань. Угледівши це, бандити, що самі були "розмальовані", як то кажуть, від вух до пупця, якимось одразу перейнялися до нього довірою і натомість, аби займатися знущаннями та каліченням ненависних ментів, розпочали перемовини.

Але довго тривати така ідилія не могла. Вдивляючись у сутінки, що насувалися, і розуміючи, що район, напевно, оточено колегами, котрі лише чекають на момент, аби почати штурм, Терновець вирішив: настав час діяти. Вліпивши від душі удар ногою бандитові, озброєному ножом, від якого той повалився мов підкошений, він кинувся на другого, в руках якого була рушниця...

– Ну а далі, Юрію Еріковичу, ви самі все бачили. Ті двоє, що сиділи, мов пташенята на гілочці, теж прийшли до тями і захопилися додушувати бандита, якого я прибив. А гукав я, аби ви зрозуміли, що настав час бігти на допомогу. Яке там "стояти"! Ми з ним не стояли, а лежали, вірніше, на землі вовтузилися, рушницю один в одного видирали...

-
- Щойно ми почули твій крик, то так одразу й побігли...
 - Еге ж, чув я, як ви біжите! Ось лише, чесно кажучи, не гадав, що ви особисто прибіжете разом з усіма...
 - А що було робити?..

Десь після другої випаленої цигарки ми обидва, не змовляючись, повернулися до дороги. Звідти долинав загрозливий гуркіт, з котрим наближалися, збиваючи за собою пилюку, два бронетранспортери, з горою набиті спецназівцями, озброєними до зубів. Останні промені сонця, що майже сховалося за небокрай, виблискували на стальних касках, автоматах та снайперських рушницях.

Останній раз гаркнули мотори, і, зістрибнувши з "броні", до нас попрямував командир – Борис Соколов, котрий встиг покомандувати розвідкою в Афганістані й привіз звідти дві "Червоні Зірки".

– Товаришу полковнику, бійці спецпідрозділу для виконання бойового завдання прибули! – скинувши долоню до берета, Соколов відрапортував чітко, неначе на параді.

– Усе, Борисе Івановичу, вже відвоювалися. Не ображайся, самі впоралися, – розвів я руками, неначе вибачаючись.

На обличчі хвацького командира неважко було прочитати вираз розчарування, коли повз нас протягли двох суб'єктів, які більше скидалися на жертв автокатастрофи.

Операцію було завершено, і всі вирушили хто куди. Перевальські, прихопивши затриманих, – до райвідділу. Вирушив до Луганська і я.

Не встиг зайти до кабінету, як дзвінком вибухнув телефон прямого зв'язку з генералом. Телефонував дійсно Смирнов.

- Юрію Олександровичу, операцію зі звільнення...
- Знаю. У курсі... Отакої, Юрію Еріковичу. Я ніколи не думав, що ви такий відчайдуха!

Почувши це, я, напевно, здивувався. Невже Смирнов... хвалить?! Рідкісний випадок! Як виявилось, дивувався я даремно...

– Це я веду до того, Юрію Еріковичу, що операція, котру ви провели, – справжня авантюра! Ось так це називається! Ви хоч

усвідомлюєте, що було б, аби когось із заручників чи то тих, хто був з вами, поранили, або, боронь Боже, вбили?! Вас як керівника вже просто б не було...

Після цих слів Смирнов витримав паузу і поклав слухавку.

Я ще довго стояв біля столу, стискаючи в руках слухавку, що безпорадно пищала. А може, генерал мав рацію, і все, що сталося, було божевільною авантюрою? Я поклав слухавку на важіль. Головне, сумління чисте. Ані в кабінеті, ані по кущах не ховався та не відсиджувався, бігав та плазував разом з усіма. Усі живі, злочинців затримано, отже поряд з таланом, напевно, було ще й вміння. А забажають покарати, що ж, це моя особиста відповідальність...

Певний час по тому Віктора Миколайовича Терновця за його дії під час подій, описаних вище, було нагороджено орденом "За мужність". Я вважаю це правильним і з задоволенням вручав йому орден на колегії УВС. Мене самого не покарали, і це, безумовно, тішило.

Два переїзди – одна пожежа...

Добігав кінця "луганський" період моєї міліцейської служби, котрий визначив досить велику кількість речей як у моєму житті, так і в моїй кар'єрі. Саме тут відбулося моє становлення як міліцейського керівника, вже не міського, а обласного масштабу, тут досвід та знання, сили та нерви пройшли перевірку не просто службою, а й справжньою війною з бандитизмом.

Але спогади про цю землю залишилися найтепліші. Чому? А з тієї самої причини, чому ветерани з теплотою та мало не з ностальгією згадують перебування в зоні бойових дій. Адже там, на передньому краї, все справжнє: і друзі, і ставлення людей, і Справа, котру ти виконуєш і котра не залишає часу на усіляке життєве лушпиння. Саме такою запам'яталася Луганщина. А ще – людьми. Чудовими, відвертими та відкритими. Якщо друг, то друг. Якщо ворог, то вдарить напругу, а не у спину. І піде на тебе відкрито, а не плекатиме за пазухою камінь,

котрим вдарить у ту мить, коли ти не очікуєш на удар. Бува, траплялися й винятки...

Обов'язки начальника УМВС України в Луганській області я виконував чотири місяці. Зазвичай після такого строку "В. О." відбувається призначення на цю посаду, так би мовити, вже на постійній основі. Проте цього разу так не сталося... Чому?

Справа в тому, що той час, коли міліцією Луганщини керував полковник, а згодом генерал Юрій Смирнов, в певних колах називали не інакше як "Смирновська зима". До того ж ці слова лунали не десь там, а в кабінетах керівників досить високих рангів. Ані особисто Юрій Олександрович, ані люди його команди не вміли "домовлятися", йти на поступки, "робити знижки", "входити в ситуацію". Крім того, вони взагалі не бажали цьому навчатися. Вони були незручними, неконтактними, а для певних людей просто таки небезпечними. Спроби "прибрати" генерала робилися неодноразово. Але проблема тих, хто робив ці спроби, полягала в тому, що реального підґрунтя, аби прийняти таке рішення "на вищому рівні", не було. З тих, що "пасуть задніх", за усіма можливими міліцейськими показниками за роки його керівництва область вийшла на перше місце у більшості питань, у тому числі за головним – рівнем розкриття злочинів. І це незважаючи на те, що за кількістю лише умисних вбивств, котрі відбувалися там, стабільно була другою-третьою по Україні!

Тут варто пригадати, що досить велика кількість вбивств, що скоювалися в області, були не примітивною та доволі легкою в розкритті "побутовкою", а вбивствами "на замовлення" та іншими кваліфікованими злочинами, котрі скоювали злочинні угруповання, за кількістю яких Луганщина знову ж таки стабільно входила по Україні коли не в п'ятірку, то в першу десятку.

За кілька наступних років ціною неймовірних зусиль було зупинено та приборкано хвилю бандитського свавілля, що шматувало Луганщину, розгромлено безжальні, добре озброєні та організовані злочинні угруповання "Вакули", "Сивого", "Речкіна" та велика кількість інших. Бандитизму та організо-

ваній злочинності було зламано хребта. Чималого ладу було наведено й у міліцейських лавах. Такими були, у досить загальних рисах, наслідки "Смирновської зими".

На той час дехто на Луганщині не те що вихваляти рідну міліцію, а й взагалі визнавати за нею будь-які успіхи зовсім не збирався. Методи, що тоді застосовувалися, були не надто чистими та пристойними.

Ось конкретний приклад: одного, як виявилось, далеко не чудового вечора до обласного управління надійшла інформація щодо того, що у приватному будинку в Луганську озброєний злочинець, що там забарикадувався, утримує двох заручників: стару бабусю років із дев'яносто та її двадцятирічного онука. Зі слів оперативного чергового, картина вимальовувалась десь така: зловмисник прийшов у гості до онука, щось там вони не поділили, і після словесної перепалки, що виникла згодом, пильні сусіди почули постріл. Дільничного, котрий прибув за їхнім викликом, зустріли вигуками крізь міцно зачинені двері. Зміст їх зводився до того, що там заручники, і живими відпускати їх злочинець наміру не має, як і залишати помешкання. Якщо взяти до уваги, що один постріл вже пролунав, то цілком можливою була наявність у домі, як мінімум, одного вбитого чи, у кращому випадку, пораненого.

Як і повинно бути у подібних випадках, негайно було піднято за тривогию та відправлено на місце події міліцейський спецназ. Зайшовши перед виїздом на доповідь до Смирнова, я отримав вказівку розібратися, що відбувається у тому будинку, та доповісти.

Коли я прибув на місце, будинок було вже щільно оточено, злочинець періодично стріляв із вікон, і всі чекали на бронетранспортер – отже, тривала буденна робота. Бронетехніка, звісно ж, прибула. Втім, випереджаючи її, туди приїхав і генерал. У подібних ситуаціях він завжди намагався керувати особисто.

Далі все пішло своєю чергою: міліцейські керівники, разом із прокурором Луганська, що приєднався до них, почали вести крізь зачинені двері перемовини зі злочинцем, бійці готувалися до штурму, сам же "винуватець свята", періодично стріляючи

у двері, вигукував вимоги – одну, абсурднішу за іншу. Кінець кінцем він дійшов до надання йому автівки та мільйона доларів. (Суми, котра в місті Луганську була такою ж недосяжною, як і, скажімо, сто мільярдів.) Скінчилося все це, як і треба було очікувати, штурмом, котрий відбувся десь ближче до першої години ночі. Під час нього спроби начебто увійти до дверей, що обстрілювалися, були лише відволікаючим маневром. Основна група спецназівців, вибивши вікно з іншого боку, вдало здійснила проникнення до помешкання та буквально за хвилину витягла звідти "терориста" вже в кайданках. Після цього з-під дивана дістали бідну бабцю, цілу та неущожену, лише перелякану до смерті. Онуку ж її, на жаль, допомогти вже не міг ніхто – перший постріл із парабелуму, який було вилучено у злочинця, був призначений саме йому та став смертельним...

Буквально за кілька днів після цих подій в одній із газет з'явився матеріал, в котрому його автор з апломбом якщо не учасника, то принаймні очевидця та, звісно ж, експерта з усіх та усіляких кримінальних питань піддавав найдокладнішому розбору інцидент, що стався. Зміст висновків зводився до такого: начальник обласної міліції виявив чи то боягузтво, чи то халатність та мало того, що сам не виїхав на місце пригоди, так і не забезпечив виїзд туди своїх підлеглих, а тому (і лише тому!) було по-звірячому вбито УСІХ заручників: і онука, і бабцю...

У подібних випадках, як то кажуть, коментарі зайві. Втім, я бачив керівника, котрий особисто був присутній на місці пригоди з перших хвилин та особисто керував операцією, сам спілкувався зі старою, що вціліла, та й, кінець кінцем, брав в усьому тому, що так перебрехали на сторінках газети, безпосередню участь. Саме через це я розсердився і звернувся до редакції з відкритим листом, де лишень виклав власну версію подій. Ефект, якого я цим досяг, був цілком передбачуваний: виданням було опубліковано... Не мого листа, а статтю, в котрій з ніг до голови брудом обливали вже особисто мене... Втішивши себе прислів'ям щодо вітру та відомої свійської тварини, я вирішив у полеміку з засобами масової інформації більше не вступати, принаймні з настільки явно заангажованими...

Були ситуації і серйозніші, що мали підґрунтя вже політичне, щоправда, так би мовити, виключно місцевого рівня. Під час чергових виборів до Верховної Ради України Володимир Миколайович Євдокимов виявив зухвалість, котра була, з точки зору місцевого керівництва, нечуваною. Без узгодження з ними він висунув власну кандидатуру по місту Щастя і достатньо успішно балотувався там у народні депутати. "Проблема" полягала в тому, що опонентом його була людина, котру просувала місцева обласна адміністрація. Зараз же вона фактично була приречена на поразку. Євдокимову кілька разів дуже настійливо "радили" зняти власну кандидатуру добровільно. Спершу просили, а згодом у хід пішли спроби "впливати" у жорсткіших формах. Володимир Миколайович "з дистанції" сходити відмовився і зрештою програв вибори з підозріло малою перевагою іншого кандидата. Можливо, за умов чинного нині законодавства про вибори, що дає можливість оскаржити результати, в тому числі і в суді, результат був би іншим. Втім, у той час це було неможливо. Переміг "провладний" кандидат, а "каменів за пазухою" стосовно "впертих заїжджих із Півночі" суттєво побільшало.

І ось нарешті подія, на яку дехто так довго чекав, здійснилася: генерал відбув до нового місця служби. Проте радість та очікування тріумфу були дещо зіпсовані доволі неприємною перспективою: на його місці не сьогодні-завтра міг опинитися так само "незручний" полковник – один із "північних" харків'ян, що прибули до міста.

Практично одразу після від'їзду Смирнова керівництво облдержадміністрації почало настирливо, я навіть би сказав нав'язливо рекомендувати людей на посади начальників міліції міста та районних центрів області. Усі ці спроби не знайшли з мого боку, м'яко кажучи, ані розуміння, ані підтримки...

Тиск посилювався. Траплялися ситуації, котрі я сприймав вже як спробу принизити – навіть не особисто мене, а всю міліцію Луганщини. На подібне я реагував відповідно...

Так, на одному із засідань обласного та міського "активів" було запропоновано доручити міліції Луганська "почесну"

місію: поганяти безпритульних псів, що розплодилися у місті. Замість того, аби перейнятися гордістю від високої довіри, яку було виказано мені та моїм підлеглим, та чимдуж кинутися виконувати доручення, я встав та заявив, що міліція має достатньо власних собак – службово-розшукових. І якщо вже міліціанти і будуть ганяти, то лише їх – за місцями пригод та задля охорони громадського порядку. А "гицелями" міліціонери Луганщини не були й не будуть за жодних обставин. Ті ж, кому це рішення не до вподоби, можуть іти та ловити бідних песиків власноруч... Ну хіба можна працювати з такою людиною?!

Звичайно, як то кажуть, "у певних колах склалася думка", що новим начальником УВС повинен бути лише луганчанин, "свійський хлопець", з яким можна буде вирішувати всі питання. Називали й цілком конкретну кандидатуру на цю посаду. Не буду оголошувати прізвище цієї людини, перш за все тому, що він не ініціатор власного "піднесення", а лише був готовий виконати волю "старших товаришів". До речі, начальником міліції ані Луганської, ані будь-якої іншої області він так і не став і зрештою пішов у відставку полковником. Тай й не в ньому була справа, а в палкому бажанні певних місцевих керівників бачити у кріслі начальника міліції людину, що була б зручною та керованою.

Втім, для цього посаду спершу потрібно було звільнити... Отже до області заходили перевірки з МВС. Я не міг второпати, нащо їдуть, що шукають?! Перевіряльники ж нічого не могли до пуття пояснити, мимрили щось та відводили очі. Як з'ясувалося згодом, багато часу по тому, шукали контрабандну горілку і, головне, підтвердження того, що торгівлею нею в області керую особисто я. "Рили" довго та завзято. Від'їжджали ж усі комісії (а було їх чотири) без жодних результатів – нема чого було виявляти і нема кого викривати. А головне, не виходило "викрити"... Активізувалася і преса. Статті про недоліки в роботі міліції публікувалися одна за одною: "міліція неспроможна, не забезпечує" і таке інше. Тоді на ці статті реагували. Це згодом негатив у ЗМІ щодо діяльності правоохоронних органів став таким сильним та постійним, що на нього почасти

перестали звертати прискіпливу увагу, а в ті часи, про які йдеться, за це могли і з роботи зняти.

Упереджаючи подію, зауважу, що луганчанин на чолі УВС так і не став. На цю посаду було призначено генерала Буднікова, відрядженого з Києва, а його, своєю чергою, змінив одесит – генерал Григорій Єпур.

Тут варто, мабуть, пригадати ще одну історію, котра мало не коштувала життя чималій кількості людей...

У 1997 році напередодні травневих свят у місті було відкрито нову транспортну розв'язку – так би мовити, нову браму Луганська. Широкі естакади, шляхопроводи, що проходили один під одним, краса й чистота нового масштабного проекту – все це надихало на проведення масштабного урочистого заходу, аби відзначити відкриття. І привід знайшовся: у чиїсь "світлій" голові народилася ідея провести на цій розв'язці масові народні гуляння, аби відзначити чергову річницю Перемоги. Дізнавшись про це, генерал Юрій Смирнов, котрий дослужував на Луганщині лічені дні, здивувався. Масове скупчення людей на місці, де конструкції щойно збудовано. На жаль, правил, що діють нині, згідно з якими МНС разом із МВС зобов'язані обстежити ділянку, на котрій планується проведення масових заходів, дати висновок, згідно з яким організатори повинні діяти, тоді просто не існувало. Саме тому керівник УМВС наполягав на тому, аби начальник міської міліції написав листа до міськвиконкому, в якому і виклав би його, начальника УВС, застереження стосовно того, що гулянь чи то інших святкувань у визначеному місці проводити не треба у жодному разі. Листа було написано та відправлено за призначенням. Яким же був результат? Міська влада залишила поза увагою попередження і ніяк не відреагувала.

Як показало слідство, проведене згодом, того святкового вечора на естакаді зібралося майже 20 000 осіб! Усі очікували на грандіозний святковий феєрверк, який обіцяли. І дочекалися... Напевно, той таки "геній", що був автором загальної ідеї святкування, вирішив піднести захват земляків на найвищий рівень: перед початком салюту, для кращого зорового ефекту,

на місці події раптово, без жодного попередження, було вимкнено світло. Ефект дійсно виявився приголомшливим...

Багатотисячний натовп, що опинився в цілковитій темряві, миттєво охопила паніка. Інакше і бути не могло. Достатньо прочитати навіть не спеціальну, а популярну літературу з психології, аби знати, що людину, котра раптово опинилася в темряві, охоплює несамовитий жах, розум "вимикається" і "вмикаються" інстинкти. А тут – натовп... Похитнувшись, його багатотонне тіло одним сильним поштовхом вичавило металеві перила естакади, котрі зламалися, неначе гнилі сірники. Наступної миті з десятиметрової висоти донизу посипалися люди. Така ж приблизно ситуація склалася на сходах та пандусах, де люди падали, котилися додолу, чіпляючи дорогою інших. Аж раптом, посилюючи жах та паніку, вдарив салют. Справжнє пекло...

Унаслідок сорок п'ять осіб було госпіталізовано. Зламани кінцівки, ребра, ушкодженні шиї та хребти... Те, що смертельних випадків не трапилося ЖОДНОГО, можна пояснити лише двома причинами: везінням та героїзмом луганської міліції. Так, міліціонери, котрі попереджали про все, що може статися, не стояли збоку, зловтішаючись: "А ми ж казали!". Вони перебували у вирі подій, рятуючи людей та ліквідуючи наслідки чужої безвідповідальності. Ставши живою стіною, вони утримували людей просто власними тілами, на руках, не давши зірватися у відкриті прірви та сходові марші. Міліцейські ланцюги відтіснили натовп від тих місць, куди вже попадали люди, та, завдячуючи виключно цьому, ті, хто впав, не були розчавлені.

Але... Усюдисущі журналісти, котрі з'явилися згодом у пошуках винуватців, навідалися, перш за все, до міліції. "Як так?!", "Чому допустили?!". У відповідь на ці каверзні запитання було пред'явлено листа, про який згадувалося раніше, із даєю відправлення, котра однозначно свідчила про те, що часу, аби дослухатися попередження та прийняти нормальні рішення у тих, хто влаштовував свято, було більше ніж достатньо... Шукачам сенсації не залишалося нічого, крім розвернутися та тихенько рушити до міськвиконкому.

Саме про це та ще деякі неприємні епізоди я згадував кілька років по тому, коли доля привела мене до Луганська із короткостроковою, але дуже важливою місією. Перебуваючи на посаді заступника Міністра внутрішніх справ України по Південно-Східному регіону, я вручав міліції Луганщини прапор МВС. Приймав цей прапор генерал Григорій Єпур.

Втім, відбувалося все це, як вже було зазначено, кілька років по тому. А поки що була субота, і моє близьке розлучення з Луганщиною, як то кажуть, висіло в повітрі...

Того дня я зранку з'явився на роботі, бо для того, хто керує обласною міліцією, поняття "вихідний день" було тоді більш ніж бажаним. Упевнившись у тому, що у "ввіреному господарстві" все гаразд, я вирішив поїхати за місто – на дачу до знайомих. Пам'ятаю, крихітний був будиночок, одноповерховий, втім, все ж таки природа, прохолода. А чого ще бажається влітку, після міста, прожареного сонцем? Родина моя в цей момент перебувала у Харкові, і тому різновид відпочинку я обрав найпростіший – розклав під деревом розкладушку та спробував елементарно виспатися. Людина передбачає...

Дзвінок на мобільний телефон пролунав, коли я не встиг ще й очей заплющити. Черговий по управлінню доповів: "Юрію Еріковичу, щойно телефонували з МВС. Завтра о дев'ятій ранку ви маєте прибути до МВС. Вас викликає Міністр!". Міністр викликає, отже, потрібно виконувати наказ. Відпочив... Я негайно гукнув водія, приїхав назад до УВС, потім – додому, адже прибувати до міністерства потрібно було у формі. Зібрався та виїхав на Київ, оскільки шлях на мене очікував неблизький.

Виклик до Міністра був, як би точніше висловитися... Очікуваним... Не сказати, що неприємним, але раптовим. Боятися мені не було чого. З Юрієм Федоровичем я, перебуваючи на посаді заступника начальника міліції Луганщини, спілкувався неодноразово, коли він приїздив до Луганська. Одного разу мені довелося особисто доповідати йому щодо стану боротьби з організованими угрупованнями протягом півтори години. Тоді все те, про що йшлося, я знав напам'ять, бо ми жили цим щоденно. Згодом Юрій Смирнов передав, що Юрій Федорович

був задоволений моєю доповіддю. Також Міністр кілька разів брав участь у колегіях УВС Луганської області, де мені доводилося виступати з доповіддю. Тому побоювання їхати до Міністра у мене не було. Утримували ми криміногенну ситуацію в регіоні надійно, хоча й вже чотири місяці Юрія Смирнова в Луганську не було – він відбув до нового місця служби, до Дніпропетровська.

Шлях від Луганська до Києва – майже тисяча кілометрів – неблизький та нелегкий. Межу міста мій автомобіль перетнув о сьомій чи то о восьмій годині ранку. Я встиг перевдягнутися у форму і вже о дев'ятій годині був у міністерстві. Прибув до приймальні Міністра і там довідався, що Юрія Федоровича допоки на місці немає – він зустрічає делегацію зі Східної Європи. Довелося чекати до одинадцятої години, після чого приїхав Міністр. Ми привіталися, і він зайшов до свого кабінету, з ним прослідував Микола Іванович Ануфрієв – начальник Головного управління кадрового забезпечення МВС України. Після цього запросили й мене. Я доповів, тоді Міністр поставив запитання, на яке я не очікував: "Юрію Еріковичу, а це правда, що ви зібрали 200 тисяч доларів для того, аби стати начальником УВС у Луганську?". Приборкавши емоції, я відповів: "Товаришу Міністре, якби я мав 200 тисяч доларів (а це, нагадаю, 1997 рік), то залишив би службу в МВС. Я б звільнився та жив би на гроші, що маю!". Юрій Федорович звернувся до Ануфрієва: "Ти бачиш, Миколо, як він сміливо відповідає?", а потім і до мене: "Я, звісно, в це не вірив, але такі чутки поширюються Луганськом – задля того, аби тебе дискредитувати".

Загалом ситуація була мені зрозумілою. Кажучи сучасними термінами, кампанію з моєї дискредитації на Луганщині було поставлено "на широку ногу". Ось тільки Міністр не лише гарно знав реальну оперативну обстановку в регіоні, а й і тих людей, котрі на той час керували Луганською областю, добре розуміючи, чого вони прагнуть. Саме тому не призначили туди луганчанина...

Юрій Федорович сказав: "Ти не турбуйся, ми не ймемо віри в усі ці чутки і скажемо, де буде потрібно, що ти нормальна,

чесна людина. Саме тому тобі пропонується посада першого заступника начальника УВС Дніпропетровської області. До речі, і Смирнов клопоче саме щодо твого призначення. Ця область велика та потужна, і обстановка там складна. Погоджуються на таку пропозицію?"

Тут треба нагадати, що саме тоді починалися процеси, пов'язані з Павлом Лазаренком. І, в основному, осередком цих процесів на тривалий час став саме Дніпропетровськ. Тому я сприйняв це призначення як підвищення і погодився. Після цього Міністр узяв у Миколи Ануфрієва два накази про призначення виконувача обов'язків начальника УВС у Луганській області. Там було два прізвища. Одне називати не буду, а друге – Євдокимов. Юрій Федорович запитав мене: "Юрію Еріковичу, як ви вважаєте, кого призначити?". Звісно ж, я назвав прізвище Євдокимова...

Після цього Міністр мені сказав, аби я одразу вирушав до Дніпропетровська, до Смирнова: "Скажи йому, що сьогодні неділя, і тому я наказ щодо твого призначення підпишу завтра, потім вирушай до Луганська, пакуй речі, здавай справи Євдокимову, і ми чекаємо на тебе у вівторок на новому місці служби!"

Міністерство я залишив десь близько полудня, розвернув автівку і попрямував до Дніпропетровська. Дорогою навіть знайшов час, аби зупинитися біля якоїсь річки та скупатися. Спека стояла страшенна – градусів, напевно, за тридцять.

До Дніпропетровська я прибув годині о восьмій. Переговоривши зі Смирновим, я переночував у готелі, а ранком вирушив до Луганська. Приїхавши, підписав наказ, котрим було знято всі стягнення, що було накладено на працівників органів внутрішніх справ, після чого запросив Євдокимова, призначеного виконувачем обов'язків, і сказав, аби наказ зачитали вже без мене. Ніхто мені ніяких проводів не влаштовував, ні з ким із обласних керівників я не прощався.

Після усіх цих дій я вчергове попрощався з родиною, котра на той час повернулася з Харкова, сів на службовий автомобіль (сказав, що машина повернеться з Дніпропетровська завтра) і відбув у службове відрядження, яке тривало доволі довго...

Попереду був новий шлях, нове призначення, нові люди та нові справи. Попереду була Дніпропетровська область.

Позаду залишилися товариші, ті, з ким довелося розділити суворі будні. Генерал-полковник Едуард Олексійович Дідоренко. Майбутні генерал-лейтенанти міліції: Анатолій В'ячеславович Науменко, Євген Миколайович Польской, полковники міліції: Володимир Козюбенко, Дмитро Одновол, Геннадій Подройко, Євген Курінний, Володимир Сирота, Михайло Мацишин, Борис Бабенко, Віктор Єрмоленко, Анатолій Хвасенко, Володимир Вовченко.

З багатьма з них ще не раз зводила служба. Про тих, з ким доля розвела різними містами та дорогами назавжди, в душі залишилися найтепліші спогади.

РОЗДІЛ III

ДНІПРОПЕТРОВСЬК

Прибуття

Звук, що пролунав на кілька кілометрів навкруги, був схожий на стогін самої землі. І він був страшніший за какофонію із тріскотіння, гуркоту та скреготання, що вдарила по барабаних перетинках за кілька хвилин до того, як у землю увійшов мало не по самий дах дев'ятиповерховий житловий будинок...

Генерал, котрий стояв на сумнівному віддаленні, в найдрібніших подробицях бачив, як моноліт капітальної будівлі, що видавався на перший погляд непорушним, прийшов у неправильний за всіма статтями рух, як він руйнувався, складаючись картковим будиночком, полишивши по собі лише хмару цементного пилу та купу уламків, котрі були спотворені так, що їх годі було упізнати.

"Живим звідти не міг вийти ніхто... – цієї хвилини то була головна думка генерала Юрія Смирнова, – отже, все правильно!" Останнє, безумовно, стосувалося дій його підлеглих, котрі прибули на місце не тоді, коли трагедія вже перетворилася на факт, що відбувся, а вчасно – коли ще було можливо та потрібно робити те, для чого вони власне й були покликані, – рятувати людей. З будинку, котрий руйнувався та гинув, назовні не вирвався ніхто – з тієї причини, що вириватися було нема кому. Завдяки генералу Смирнову людей звідти було евакуйовано заздалегідь – усіх до одного.

Події, що згодом отримали у Дніпропетровську назву "трагедія мікрорайону "Тополя"", можна сказати ознаменували собою прихід до Дніпропетровської області Смирнова як керівника міліції. Трапилися вони буквально через якийсь місяць після його призначення на посаду. Власне кажучи, то був черговий іспит на звання керівника, до котрих Юрію Олександровичу було не звикати. Втім, у Дніпропетровську цей іспит довелося "здавати екстерном"...

Шансів на те, що підземна стихія, котра раптово виявила себе, не призведе до людських жертв, було мало. Специфіку того, що трапилося, визначало те, що основною "зоною лиха" став житловий будинок. Відбувалося все зранку-раненько – тоді,

коли всі мешканці перебували вдома і багато хто з них спав. Зазвичай у подібних випадках так хтось і гине, не встигнувши навіть прокинутися та зрозуміти, що саме сталося. Дехто гине, намагаючись урятувати нажите майно, хтось – у паніці, що неодмінно виникає. Єдиний порятунок у такому разі – правильна організація...

Вода, як написано в багатьох книгах, – джерело та основа життя на Землі. Втім, за усього цього вона може перетворюватися і на страшну стихію, що змітає геть усе на своєму шляху. Хто не знає про тайфуни, цунамі, повені та ураганні зливи, що несуть жах та загибель? Іноді трапляється й інакше: вода, яку не бачить око, прокладаючи собі шлях, перетворює землю на те, що вже не здатне втримати на собі ані людину, ані те, що збудоване нею. Такі прояви стихії на свій лад ще жажливіші, бо до останньої миті приховані й через те практично непередбачувані... Течія будь-якої великої ріки має супутній каскад ґрунтових вод, що течуть, підживлюючи річковий потік, живлячись з нього та перебуваючи з ним у нерозривному зв'язку. Змінюється течія ріки, змінюють свій напрямок і ґрунтові води. Дніпро не був винятком. Десь у глибинах відбулися певні зміни, і потоки, що відходили від основної водної артерії, хлинули до підземних пустот, заповнюючи, розширюючи їх, змінюючи склад ґрунту до стану хиткої субстанції, що не була вже ані землею, ані водою у чистому вигляді. Углибині землі почав назрівати жажливий гнійник, який рано чи пізно мав прорватися...

...Перший тріск у стінах – голосний, виразний, що не міг ані примаритися, ані наснитися, – пролунав приблизно о шостій годині ранку. Люди, котрі сприйняли все більш ніж серйозно (будинок, як і кілька сусідніх, стояв на краю глибокої балки), одразу взялися "обривати" телефони: "Рятуйте, будинок руйнується!"

У ті часи Міністерства з надзвичайних ситуацій ще не існувало, щоправда, були підрозділи так званої громадської оборони. Але як будь-яка структура, що має не надто значного статусу, вона була досить обмежена у своїх реальних можливостях, особливо під час таких серйозних ситуацій, як та,

що виникла на "Тополі". А тому хто ж у першу чергу був зобов'язаний приймати рішення, застосовувати конкретні дії, залучаючи підрозділи, що є у розпорядженні? Звісно ж, начальник управління внутрішніх справ області.

Щойно начальнику УВС доповіли про те, що відбувається, він негайно віддав команду кільком пожежним частинам виїхати на місце події і там з'ясувати суть та масштаби пригоди. Після першої ж доповіді: "Стінами будинку ширяться тріщини, які добре видно" було прийнято рішення виводити людей без зволікань. До того ж це стосувалося не лише будинку, якому загрожувало з хвилини на хвилину руйнування, а ще трьох, котрі знаходилися поряд та були розташовані поблизу тієї ж балки. Генерал виїхав на місце особисто...

У подібних ситуаціях завжди можливий розвиток подій за двома сценаріями: чи то величезна маса військових, міліціонерів, працівників усіх інших служб, котра покликана для порятунку й допомоги, розбавлена спостерігачами за тим, що відбувається, та місцевими мешканцями, яких охопила паніка, перетворюється на практично некерований натовп, що не має пуття і не здатен на будь-які розумні дії. І тут вже як Бог дасть... Чи то усі присутні діють як єдиний налагоджений механізм, уникаючи будь-яких непотрібних дій, без жалю відсікаючи усіх зайвих у цей час у певному місці людей, будь-яка паніка придушється одразу, і взагалі кожен знає, де йому в цю хвилину потрібно знаходитись і що конкретно робити. На щастя, на "Тополі" було реалізовано другий сценарій.

Генерал не був ідеалістом і чудово розумів, що навряд чи хтось із громадян з власної ініціативи кинеться рятувати мешканців будинку, що гине. А ось злодії та інші маргінальні особистості напевне спробують вдатися до мародерства. Тому біля під'їздів будинків, котрі залишалися цілими, але їх покинули мешканці, було виставлено оточення. Ще одне оточення обмежило доступ до школи, розташованої поряд, – час минав, і діти, котрі нічого не підозрювали, почали збиратися до початку уроків. До речі, коли школа, неначе картонна, почала поступово розлазитися і половина її обвалилася, виявляти героїзм

кинулися співробітники ДАІ, що знаходилися на місці. "Дозвольте, товаришу генерале, ми швиденько заскочимо і винесемо хоча б обладнання з комп'ютерного класу. Воно ж грошей коштує!". Смирнов заборонив. Категорично... І, як виявилось, знову мав рацію. Досить швидко друга половина шкільної будівлі завалилася з неменшим гуркотом, аніж перша. Жодні залізяки, навіть ті, що дорого коштують, не варті людського життя – такого принципу дотримувався генерал...

Та, все ж таки, одна жертва трагедії була. У ту мить, коли брудна багнюка, що ринула з-під землі, почала поглинати один за одним гаражі, котрі розташовувалися неподалік, до одного з них кинулася людина літнього віку. Чоловік років сімдесяти помчав рятувати свого "запорожця", котрий знаходився в одному з гаражів, та й зник у підземному урвищі разом з гаражем та автомобілем. Більше нікому з бажаючих врятувати власне майно за будь-яку ціну втілити свої наміри в життя, на їхнє превелике щастя, так і не вдалося...

Людей було врятовано, небезпека найстрашнішого минула, але для міліції це була лише половина справи. Нехай навіть важлива, складна, та, без якої все інше втрачало сенс, та лише половина. Люди з будинків, що потерпали від стихійного лиха, вистрибували, як то кажуть, хто в чому стояв. Зважаючи на те, що все відбувалося раннім ранком, більшість з них опинилася надворі, маючи на собі з одягу лише білизну. Людей потрібно було одягти та взути. Людей потрібно було кудись розселити. Людей потрібно було чимось нагодувати. Більшість із тих, хто, рятуючись, залишав квартири, не потурбувалися прихопити хоча б якісь документи. Це, звісно, теж сприяло виникненню проблем...

Мерія міста допомагала своєчасно організувати розселення та харчування постраждалих. Цією справою впевнено керував заступник міського голови Анатолій Клименко. Але переважна кількість проблем лягла на плечі Юрія Смирнова. З ними він, як завжди, гідно впорався. Президент України Леонід Кучма, котрий того ж таки дня прибув до Дніпропетровщини, визнав дії співробітників УВС – і пожежників, і міліціонерів – "цілком правильними"...

Втім, генерал Юрій Смирнов ніколи не працював заради сурм та слави. Таким вже він був. І все, що сталося, було для нього не приводом випинати груди: "Дивіться який я вправний!", а просто, як вже говорилося, черговим життєвим іспитом, який було успішно складено. Важливим ще й тому, що до Дніпропетровської області Юрій Смирнов прибув вже не лише як начальник обласного управління внутрішніх справ, а як заступник Міністра внутрішніх справ України по південно-східному регіону.

Історія виникнення цієї посади і призначення на неї потребує певних додаткових пояснень. Регіон, куди було призначено генерала Смирнова керувати міліцією, відрізнявся від Луганщини принципово. Тут не було такого масового бандитизму, але був "свій головний біль", своя специфіка, подекуди більш заплутана, ніж у шахтарському краї. Не завадить здійснити певний експурс до історії...

Ні для кого не є таємницею, що тривалий час (який у народі називають "застійним") Дніпропетровщина була таким собі "заповідником". Не є таємницею і причина цього. Рідний край "дорогого Леоніда Ілліча" був, неначе та відома дружина Цезаря, поза підозрою. Коли ж часи Брежнєва минули, було викрито велику кількість вкрай непривабливих фактів. І за кількістю злочинів область тримала сумнівну "першість", і середнє навантаження на працівників міліції в ній було вище за усі розумні межі... Та це лише кількісні показники. Якісні були ще більш гнітючими. Першу в Радянському Союзі кримінальну справу щодо організованого угруповання Мільченка-"Матроса", котре займалося рекетом, яка прогрімала на всю країну, було порушено саме на Дніпропетровщині. До орбіти цієї безпрецедентної на той час справи потрапило чимало відповідальних працівників – як партійних, так і міліцейських. Скандал був неймовірний. А тут ще й пролунала справа "цеховиків". Як виявилося, кажучи словами світового класика, "прогнило щось у... королівстві", і прогнило, судячи з усього, добряче.

Треба віддати належне міліції Дніпропетровщини. Практично всі там вміли знаходити адекватну протидію всім існую-

чим чималим проблемам. Саме в цій області було створено перші підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю. Згодом саме там народився один із перших в Україні підрозділів міліції особливого призначення – ЗМОП. Дніпропетровщину посилено "чистили" і від бандитів, і від організованих злочинних угруповань, і від корумпованих працівників правоохоронних органів. І чистили досить успішно...

У той час, коли до цього регіону довелося потрапити Смирнову, специфіка його була ще більш особливою. Цілком очевидною була нагальна потреба у зміні міліцейського керівництва (до того ж "стороннього", ні з ким і ні з чим не пов'язаного) – обласна міліція за багатьма показниками службової діяльності "не дотягувала"... Окрім того, люди, що володіли питаннями, вже тоді починали говорити про зловживання і злочини, котрі відбувалися у сфері економіки як у масштабах усієї країни загалом, так і у Дніпропетровщині зокрема.

Виходячи з цього, у Києві вигадали нестандартний хід: майбутньому начальнику УМВД у Дніпропетровській області було Указом Президента надано статус заступника Міністра внутрішніх справ України по південно-східному регіону. Тобто крім власне Дніпропетровщини до зони його кураторства належали ще й Донецьк, Луганськ, Харків і Запоріжжя. Головне, що тепер начальник міліції Дніпропетровщини призначався без узгодження з керівництвом області.

У червні 1997 року я прибув до нового місця служби. У Дніпропетровську на мене очікував пост першого заступника начальника УМВС, кураторство над кримінальним блоком міліції...

– Ну що, Юрію Еріковичу, чи подобається вам квартира?

Мер Дніпропетровська, Микола Антонович Швець, котрий мене запитував, схоже, не жартував, а виявляв дійсно щире бажання потішити щойно призначеного першого заступника обласного УВС.

– Ну-у... взагалі-то так, подобається, – я поглянув на блакитне небо, що простяглося над нами, і подумав про те, що подібний "вибір квартири" виглядає досить комічно...

Гумор ситуації полягав у тому, що я і Швець дійсно знаходилися в моїй майбутній квартирі. Та лише будинок цей, на третьому поверсі котрого ми зараз стояли, було збудовано на той час саме до третього поверху, і стелі у квартирі не було, тож над нашими головами височіло небо.

Будинок було добудовано вісім місяців по тому, і квартиру в ньому я отримав – до речі, саме ту. Таке завершення мав перший етап мого перебування у Дніпрі, що був, якщо казати відверто, пов'язаний з не надто приємними у побутовому сенсі обставинами.

Номер у гуртожитку УВС "Динамо", де я мешкав без малого рік, було розташовано мало не під самим дахом – на дев'ятому поверсі. Влітку – спекотно, взимку – холодно. У ванній кімнаті з душу іноді краплями спадала вода – регулярно вона не доходила через поганий тиск. Помитися можна було тоді, коли по всьому місту мешканці водою не користувалися: годині о п'ятій ранку та після одинадцятої вечора... З другого боку, саме це відповідало моєму тодішньому розкладу: на службу я прямував задовго до офіційного початку робочого дня, а повертався – добре, якщо після опівночі. До речі, в тому ж самому гуртожитку мешкав і заступник Міністра внутрішніх справ України.

Майже рік, що був прожитий у цій побутовій необлаштованості, далеко від родини (вирватися до Луганська хоча б на день, аби побачити дружину та сина, я міг дозволити собі від сили раз на місяць), відгукнувся згодом неприємними наслідками для здоров'я. Біганина у легкому піджаку на протягах – ось і маємо хворі нирки... А виразка шлунку з'явилася, на що й треба було очікувати, через нерегулярне харчування. Єдиним нормальним пунктом, де можна було пообідати, була їдальня управління. А у вихідні, зрозуміло, вона не працювала... Це було однією з причин, через що я не любив вихідні. Втім, була й інша – головна.

Споглядаючи з вікна кабінету, як співробітники, котрі чесно відпрацювали день, розходяться по домівках, я думав про свою родину, що знаходилася за сотні кілометрів. Дещо втішало лише те, що вихідних у моїй роботі практично не було...

Генералами стають

Генералами не народжуються, ними стають. Доволі, на мій погляд, суперечлива думка за нинішніх умов. Втім, допоки йдеться про те, що найвище офіцерське звання можна отримати все ж таки за цілком визначеними правилами.

Перш за все, людина, котра претендує на це звання, має обіймати певну посаду – таку, де за штатним розкладом передбачено начальника у званні генерал. Присвоюється це звання Указом Глави Держави. У ті часи такі виняткові події відбувалися раз на рік – на День Незалежності України. Тоді кандидат у генерали на момент підписання подання на нього мав обіймати відповідну генеральську посаду не менше трьох років...

На першу таку посаду – першого заступника начальника УМВС України – мене було призначено в Луганській області. В УМВС в Дніпропетровській області посада моя була навіть вища за рангом. Отже, до серпня 1998 року належний строк у три роки чесно спливав. Правду кажучи, я мав підстави сподіватися, що на той День Незалежності звання генерал-майор міліції буде мені присвоєне. Усі передумови до цього були – показники, що характеризували досягнення у боротьбі зі злочинністю в області, на той час вже впевнено покращилися, і це попри те, що закінчення 1997 року було надто важким. Втім, зараз становище виправлялося та обіцяло буди достатньо стабільним у майбутньому. Аж ніяк не останньою чергою це було пов'язано з масштабними кадровими змінами, які проводило керівництво обласного УВС. Головним критерієм під час них була не абстрактна "лояльність" або "відданість", а професійні якості – перш за все, здатність приймати самостійні рішення та нести за них відповідальність. Без жодного жалю позбавлялися дорослих людей, котрі мали великі посади та погони, але потребували догляду, наче малі діти, та за будь-якого випадку бігли радитися "нагору". Не до "виховних моментів" було. Справами треба було займатися...

У середині 1998-го ситуація з особовим складом стабілізувалася, люди потроху стали звикати до нового стилю керівництва. Майбутнє, начебто, було цілком передбачуваним, але...

Я виїхав на місце скоєння злочину після того, як повідомлення щодо нього надійшло до чергової частини. Разом з начальником УВС. Ми мали підставу поспішати – те, що трапилося серед білого дня, та практично у п'яти хвилини їзди від будівлі обласної міліції, можна було віднести до надзвичайних подій, так би мовити, найвищої категорії. Було здійснено екстраординарний за зухвалістю збройний напад. Під час нього було викрадено шістдесят тисяч гривень. І, найстрашніше, вбито працівника міліції...

Згодом я охарактеризував цю ситуацію як "банальну донезмоги". Звісно, у таких випадках усіх працівників міліції, котрі так чи інакше були дотичні до того, що сталося, охоплює лють, гнів на покидьків, котрі насмілилися обірвати життя їхнього бойового товариша, та цілком зрозуміле бажання якнайшвидше знайти мерзотників та змусити їх відповісти за те, що вони скоїли, за найвищими мірками... От лише одного палкого бажання та праведного гніву замало, а тому керівник за дуже короткий час позбавляється емоцій та холодним розумом починає зважувати та порівнювати факти, аби, перш за все, з'ясувати причини, котрі призвели до трагедії. Зазвичай все дійсно виявляється банальним. Окрім злої волі злочинців загинелі міліціонерів неодмінно сприяють інші фактори: чиїсь безвідповідальність та розхлябаність. А також нехтування елементарними правилами та інструкціями, які лише на перший погляд видаються вигаданими якимись занудами навмисно для того, аби хтось "помучився". Насправді ж усі приписи та настанови, які стосуються безпеки, як то кажуть, "написано кров'ю", до того ж цей вислів можна сприймати цілком буквально. Втім, постійно знаходяться ті, хто нехтує досвідом попередників, та ще й розплачуються чужою кров'ю і власною.

Перш за все, банківське відділення було розташовано в абсолютно негідному місці, непридатному навіть за поверхневого погляду на безпеку. Будова, що колись була клубом залізничників, по-перше, мала два виходи, один із них – чорний, що виходив до прохідних дворів. Ніхто не потурбувався не те що наглухо замурувати його, а хоча б облаштувати решіткою

з замком. Таким чином, злочинцям було забезпечено безпечний відхід...

По-друге, будівля мала два поверхи. І коли на другому поверсі розташовувався банк, то на першому окрім пункту обміну валют знаходився ще й зал гральних автоматів – тобто місце, де будь-яка людина, що має певну суму грошей, може знаходитися там практично цілодобово, не привертаючи до себе уваги. Отже, злочинці мали пункт для спостереження і плацдарм для нападу... На додачу гроші до банку привозили завжди в один і той самий, суворо обмежений час. Не потрібно було мати надто великі розумові здібності, аби прорахувати та скласти надійний план нападу.

На жаль, рокових помилок припустилися не лише працівники банку. Згідно з тими ж таки інструкціями, про які я згадував, під час перевезення такого вантажу, тобто великих сум грошей, принаймні хоч одна людина супроводу повинна була бути озброєна автоматичною зброєю. Наразі тут основну роль відіграє навіть не вогнева міць автомату, яку годі й порівнювати з будь-яким пістолетом, а два інші моменти. Перш за все, психологічний. Вигляд людини з "Калашниковим" у руках (а за необхідності – черга з нього, нехай навіть у повітря) має здатність охолоджувати найгарячіші голови. Окрім того, у людини, що тримає автомат, руки зайняті саме зброєю і нічим іншим. Цього разу охоронець, що супроводжував жінку-касирку, вийшов із машини з "Макаровим", який було надійно заховано у кобурі на паску. Ба більше, він вирішив виявити цілком непотрібну в цій ситуації галантність – узяв у касирки мішок з грішми й ніс його до банку. Саме це й позбавило його можливості під час нападу одразу вихопити та застосувати зброю...

Але кінцевий смертний вирок він собі підписав тим, що необхідні штатні бронежилет та каску (що неодмінно повинні бути на ньому, принаймні під час безпосередньої доставки грошей за призначенням) він залишив у машині, бо було спекотно... Що тут сказати? Без коментарів.

Бандити, котрі на момент появи інкасаторів вже перебували на першому поверсі, діяли стрімко – міліціонер отримав

постріл з обрізу майже впритул. Жінку навіть не довелося лякати – від жаху вона одразу впала на підлогу. У невідомому напрямку зник і охоронець, котрий повинен був охороняти "обмінник". Допоки водій інкасаторської машини зметикував, що ж, власне, сталося, допоки вибирався з машини, злочинці, підхопивши мішок, втекли через чорний хід. До річі, прихопили з собою вони не лише гроші.

Він не був боягузом чи то слабкою людиною, той загиблій сержант. Звісно, він спокійнісінько міг вдати з себе мертвого і ніяк не реагувати на те, що чужі руки видирають з його пальців мішок із грішми, а потім лізуть до кобури. Міг би, але не став. Отримавши в груди заряд свинцю, пальцями, що вже німіли, він все ж таки намагався витягти пістолет та стріляти. Постріл пролунав. Ось лише на гачок натискали вже бандити, добиваючи сержанта з його ж власної зброї...

Я, перевівши подих, що збився під час бігу, стояв в одному з численних прохідних дворів, крізь котрі оперативно-слідча група рвонула навздогін з оперативно-розшуковим собакою, котрого було негайно доставлено на місце злочину. Слід він взяв впевнено і попрямував ним, визначаючи шлях відходу злочинців. Але, як і варто було очікувати, в центрі міста, що о другій годині дня був переповнений людьми та машинами, ланцюжок слідів загубився – розчинився у запахах мегаполіса. Тепер розумний собака, захекавшись, сидів, висолопивши язика, і дивився сумними очима на оперативників, що його оточували, неначе виправдовуючись: "Що ж я міг вдіяти? У цій мішанині пахощів будь-хто носа зламає!". Та й взагалі жодних претензій до пса не було. Усі присутні чудово розуміли, що варто було злочинцям сісти до автівки (немає значення, чи до тієї, що на них очікувала, чи то до першої-ліпшої, водій котрої зупинився на підняту вгору руку), і все – кінець сліду. Знайти б тепер цю автівку...

– Ну, тут картина зрозуміла. Злочинці, схоже, скористалися автомобілем. Якщо готували транспорт заздалегідь, то, гадаю, спробують на ньому вирватися з міста. "Перехоплення" оголошувати?

– Звісно! "Перехоплення", "Сирену"... Ви й самі знаєте все, що потрібно в таких випадках. Жодна автівка не повинна залишити межі Дніпра неперевіреною! Я вас лишень благодаю: нехай усі без винятку працівники ДАІ вдягнуть бронезилети!

Усі ми розумні "потім"... Зараз не виникає сумнівів, що всі учасники полювання на злочинців будуть озброєні та екіпіровані як слід. Що, звісно, тішить. Оскільки, маючи на руках принаймні два боєздатні "ствола" і залишивши по собі труп міліціонера, бандити, імовірно, відчайдушно відбиватимуться під час спроби їх затримання.

Сказати, що розмова "прямим зв'язком" з начальником УВС, котра відбулась у службовому кабінеті щойно я приїхав, мене сильно здивувала, було б неправильним. Коли це робота з розкриття злочинів не супроводжувалася регулярними "накачками" з боку вищих за посадою начальників? Ні, не було такого, та й, напевне, не буде. Було б дивним, аби генерал Смирнов зателефонував заступникові та промовив щось на кшталт: "Ой, знаєте Юрію Еріковичу, пограбування, шістдесят тисяч, що зникли, вбивство – пусте це все. Не переймайтеся. Ви вже, дорогенький, розслабтесь, не рвіть серце, побережіть себе, одним словом!". Для людини, що не з чуток знайома з міліцейською службою, подібний монолог із вуст будь-якого генерала скидався б на нісенітницю... Саме тому жорсткі вимоги та конкретні вказівки я сприймав цілком спокійно, як дане. Тобто Юрій Смирнов, звісно, розуміє, що я не протираю у кріслі формені штани, а саме "прискорюю" та "посилюю" як тільки можливо, і навіть більше. Але генерал щось таки повинен сказати в ситуації, що склалася... А варіантів "слів настанови" інших немає. Осад, що залишила по собі розмова, викликав інший її момент – той, де начальник УВС сказав... точніше, натякнув... тобто промовив поміж іншим... коротше, дав зрозуміти, що у разі не розкриття злочину у потрібні строки не бачити мені генеральських погонів, як... Не бачити, та й по всьому! Це, до речі, давало досить чітке розуміння того, що "потрібні строки" – набагато раніше, ніж День Незалежності, до якого залишилося трохи менше, ніж півтора місяці.

Відверто кажучи, в контексті розкриття цього злочину в останню чергу хвилювало мене питання лампасів. Якщо щось і здатне було змусити мене в тому стані, коли, здавалося, з тебе вичавлено всі соки, знов ставати до роботи та й інших підганяти, так це спогади про поховання вбитого сержанта, в якому я особисто брав участь. Саме заради того, аби знайти та покарати винних у ЦЬОМУ, можливо було працювати цілодобово, до того ж без жодних "накачок". Тож не потрібно було чіпляти попереду додаткову "морквину". Проте начальство знає краще, як саме ставити завдання та проводити психологічний тренінг... Заспокоївши себе цією "оригінальною" думкою, а також старою приказкою про те, що "хто везе, того й поганяють", я зосередився на розкритті злочину.

На жаль, як не прикро було це визнавати, але цього разу сищикам Дніпропетровщини похизуватися взагалі не було чим. Величезна "ловча сітка", яку було розставлено на всіх шляхах з міста, – від шосе республіканського значення до потаємних стежинок, результату не дала. Не з'явилися злочинці ані в аеропорту, ані на залізничному вокзалі. Відповідно, Дніпро вони не залишали? Причаїлися в місті? Але не поворухнулася жодна ниточка і в іншій "сітці" – агентурній, що також була розкинута містом та його околицями. Жодне з "джерел" не потішило "свого" опера бодай крихтою інформації, котра могла мати хоча б віддалений стосунок до розшукуваних злочинців. Ніде не засвітилися ані гроші, ані міліцейський пістолет. І це було надто дивно...

Хоч бери та й пиши у переліку відпрацьованих версій щось на кшталт: "1) бандити провалилися крізь землю" або "2) бандити розчинилися у повітрі..." І задля довершеності клінічної картини висувати третю версію – про те, що злочинців чорти забрали. Щоправда, доведеться таки пояснювати з точки зору антиматеріалістичних засад зникнення пістолета та мішка з грішми. Точнісінько як у Гоголя: "Припустимо, чорт забрав запорожця. Ну а хто ж тоді коня?!"

Звісно ж, подібними нісенітницями ніхто в оперативному штабі не займався. Усі були зайняті справами цілком конкрет-

ними. Але, так вже сталося, що успіх прийшов з досить несподіваного боку. Втім, назвати його цілком несподіваним теж було б неправильно – під час скоєння подібних злочинів інформацію щодо них отримують усі органи внутрішніх справ країни, і в першу чергу – міліцейські управління сусідніх областей. Розсилаються відповідні орієнтування і на прикмети людей, і на викрадене. Саме з сусідньої області, Запорізької, два тижні по тому і надійшла довгоочікувана звістка. Там до рук міліції потрапив суб'єкт, котрий цілком, як з'ясувалося після відповідної перевірки, обґрунтовано є підозрюваним у скоєнні розбійного нападу. Коли під час обшуку у підозрюваного окрім усього іншого знайшли ще й обріз, то з категорії затриманих він швидко перейшов до категорії арештованих. І запорізькі сищики взяли за нього всерйоз. Нордичним характером та підвищеною стійкістю на допитах цей тип, на щастя, не вирізнявся, а тому досить швидко розповів про свою участь у нападі на банк, що стався у Дніпрі. Добре обізнаний щодо проблем сусідів-колег, начальник УМВС України в Запорізькій області полковник міліції Валерій Іванович Варенко (котрий також був вихованцем харківської міліції), одразу ж поділився цією інформацією з дніпропетровцями. У результаті буквально наступного дня бандит, якого було заарештовано, спілкувався вже безпосередньо зі мною, бо виїхав я до Запоріжжя негайно.

Під час цієї бесіди, як я і сподівався, з'ясувалися цікаві та важливі речі. Нападник, що потрапив до рук запорізьких міліціонерів, був членом серйозного злочинного угруповання. Організував його, як виявилось, колишній міліціонер із Миколаївської області. Злочинне угруповання, котре цей мерзотник сколотив, налічувало п'ять осіб і з самого початку мало на меті напад на ювелірні крамниці, ощадкаси, банки та заможних громадян. Зваживши на те, що злочинці, чудово розуміючи неможливість реалізації таких намірів без наявності вогнепальної зброї, озброїлися обрізом, то цілком зрозуміло, що з перших кроків їхні дії найкраще потрапляють до складу злочинів, котрі викладено у статті Кримінального кодексу "Бандитизм".

До речі, до Дніпра їх привело не лише бажання зірвати грошовий "куш", а й бажання розжитися зброєю, більш серйозною, ніж обріз. Це однозначно свідчить про те, що вбивство працівника міліції вони на початку розглядали як варіант, можливо, й не єдиний, але цілком імовірний, оскільки дурнями вони не були і чудово розуміли, що зняти табельний "Макаров" з живого міліціонера, котрий знаходиться при тямі, нереально. І згодом пістолет, який було захоплено під час нападу на банк, "заговорив"...

Окрім нападу на відділення банку "Україна" бандитів було викрито ще в трьох аналогічних нападах на ювелірні крамниці в Запоріжжі і трьох розбійних нападах на помешкання громадян. Завжди і скрізь, вдершись до приміщення, вони починали "спілкування" з жертвами пострілом у стелю. На щастя, в усіх інших випадках далі стелі справа не дійшла.

Отримав я і відповідь на найбільш таємниче для мене й усієї слідчо-оперативної групи запитання, як злочинцям вдалося залишити щільно обкладене місто. Елементарно! Ловити їх на трасах було від початку марною справою, оскільки використовувати автотранспорт, передбачаючи перевірки на шляхах, вони не збиралися. Тому шляхом для відходу обрали річку Дніпро. Спокійнісінько завантажилися з награбованим до моторного човна і відпливли. Хід дійсно нетривіальний та недурний. "А що там на річці?" – "Напевно, рибалки з лову повертаються". І рибалили вони, судячи з усього, досить вдало – он який мішок стирчить у човні. Якби ж то хтось міг знати, що то за риба у тому мішку... До речі, в такий самий спосіб бандити залишали місця злочинів, скоєні вже в Запоріжжі. Лише маршрут їхній пролягав, як легко здогадатися, в діаметрально протилежному напрямку – у Дніпро.

Упереджуючи події, скажу, що пістолет вбитого сержанта міліції було вилучено у ватажка банди, котрий тривалий час переховувався та під час затримання намагався відстрілюватися. Його було вбито на території Херсонської області. Інших злочинців було затримано набагато раніше та засуджено.

Цього разу я вирушив до начальника УВС із легким серцем. Доповідь генералу була короткою та простою: "Злочин

розкрито, гроші вилучено, злочинців встановлено, одного вже затримано!"

Кілька днів по тому, 17 серпня, Юрію Смирнову виповнювалося п'ятдесят років. Я готувався до поздоровлення разом з іншими членами колеції, коли в кабінеті пролунав дзвінок від генерала, котрий запросив зайти до нього. Приймальня вже була заповнена бажаючими його привітати. Я зайшов, генерал, своєю чергою, вийшов із-за столу та, потиснувши мені руку, промовив: "Ну, Юрію Еріковичу, вітаю!" Йшлося про присвоєння мені генеральського звання. До дня підписання відповідного указу – 24 серпня – було ще сім днів, втім, прізвища, внесені в нього, вже були відомі. 24 серпня для мене розпочався новий етап у житті та кар'єрі – я став генералом...

Не важливо, що там йдеться у прислів'ї щодо солдата, котрий бажає стати генералом, у житті зазвичай усе дещо інакше.

Під час вступу до міліцейської служби межею сподівань для мене було звання... майора. Це пояснювалося аж ніяк не, як то кажуть нині, "заниженою самооцінкою" або ж бажанням відслужити належні для отримання пенсії роки будь-як, не занадто напружуючись. Аж ніяк! Позаяк майор був, так би мовити, граничним рівнем реального, живого керівництва, з яким молодому лейтенантові доводилося мати справу. Полковників на все обласне управління міліції налічувалося осіб шість, і вони були начальниками космічно високими... Ні, звичайно ж, був і генерал – начальник УВС Харківської області Микола Тимофійович Михайлюк. Втім, він перебував у якихось настільки захмарних висях, у настільки недосяжних сферах, що їх не могли сягнути ані погляд, ані уява лейтенанта. За всю тодішню свою службу я бачив генерала на власні очі щонайбільше три рази – той, наче бог, спускався надвір управління, сідав у неодмінно чорну "Волгу" та вирушав кудись, напевно, вирішувати питання надзвичайної державної ваги...

Вже згодом, досить швидко прокрокувавши сходами до майорського звання, я почав, образно кажучи, думати щодо того, що і папаха – головний убір полковника – буде, напевно, непогано. І лише десь у Луганську зрозумів, що сіра верхівка

папахи полковника з часом цілком може змінитися і на червоний – генеральський...

Нам такий тривалий час втовкмачували щодо необхідності "особистої скромності" стосовно того, що "колектив – це усе, особистість – ніщо" та щось подібне до цього, що з часом прагнення людини до кар'єрного зростання, до того, аби посісти все більш високі посади та звання, стало здаватися чимось малю не огидним. Чому?! Людині, позбавленої таких прагнень, абсолютно нема чого робити у кадровому складі армії, міліції, будь-якої "силової" структури, жодної організації, де професійна придатність, ділові якості визначаються саме кількістю та розміром зірок у нього на погонах та масштабами посади, котру він обіймає. Який він тоді має, вибачте, стимул для гарної роботи? (Це працювати можна виключно заради зарплати, служити – зовсім інша справа...) Питання в іншому: якими саме шляхами, як саме людина йде до власних зірок та нагород. Уся сутність полягає в цьому і тільки в цьому!

Усі свої звання я заробив важкою працею, безсонними ночами, зіпсованим здоров'ям. "Висидів" за строками, в тому числі й генеральське.

Приміряючи перед дзеркалом новеньку, першу у своєму житті генеральську форму, я з посмішкою згадував лейтенанта, що так мріяв колись про погони майора. Втім, ця посмішка була дещо сумною, оскільки тепер я знав, що папаху з червоною верхівкою буде важчою, аніж якась там "шапка Мономаха". Попереду була величезна праця та нові безсонні ночі. Втім, все звичне, таке, як і завжди.

І все ж таки я посміхався. І був у цю хвилину щасливим, бо будь-який справжній чоловік, хоча б таємно, хоча б у душі, ну хоча б раз у житті, все ж таки мріє стати генералом!

День довжиною у рік...

Одним із найгидкіших образів, які зображували у своїх статтях вітчизняні мас-медіа, котрі мали на меті, складалося

таке враження, єдине – дискредитацію та цькування міліції, був образ опера-садиста. З гумовим кийком у руках і посмішкою на губах, який за допомогою тортур та мордувань викидає докази неіснуючої провини у нічому не повинних жертв – затриманих...

Подробиці різноманітних міліцейських звірств смакувалися у численних публікаціях... Сказати відверто, подібне смакування іноді наводило на ряд питань щодо психічного здоров'я тих, хто це пише, але йдеться про інше... Про те, навіщо та з якою метою у народній свідомості створювався образ мента-костолома, що не здатен у своїй роботі ні на що, окрім "допиту третього ступеня"? До того ж образ не поодиноким, а масштабним, узагальнюючим – жахлива "піраміда", основу якої складають "заплічних справ майстри". А де ж там нагорі Генерал – тупий та корумпований (адже в нас, коли послухати певних панів журналістів, генерал від міліції міг бути лише тупим та корумпованим). І цей Генерал, гупаючи пудовими кулаками по полірованій дубовій стільниці, волає: "Бий! Души! Хапай правого та винуватого! Давай "відсоток"! Давай липове розкриття!"

Гидко та тупо. Я не маю бажання сперечатися та доводити, що переважно так не було. Я маю бажання розповісти про те, що було інакше. Про те, як насправді розкривають злочини сищики-професіонали.

Вбивство родини Якимових у Дніпродзержинську (тепер Кам'янське) не просто сколихнуло – вразило до глибини душі мало не всіх його мешканців. Такого жорстокого злочину місто вже давно не знало. Незважаючи на велику кількість мешканців, це був той населений пункт, де взагалі практично всі знають усіх. Життя цієї родини, що начебто і не афішувалося широкому загалу, зараз було в усіх на очах. Молоді люди, чоловік та дружина, обидва стоматологи, давно мріяли відкрити власну практику – приватний стоматологічний кабінет. Вже навіть пригляділи та орендували задля цієї мети двокімнатну квартиру. Але обладнання, що було необхідне для цього, коштувало близько тридцяти тисяч доларів. Якимови копійка до копійки заощаджували, збираючи необхідну суму, і про це, на жаль, теж багато хто знав...

Людей збентежив запах газу. Він почав поширюватися по-верхом, змушуючи сусідів турбуватися. Сусіди, двері яких були розташовані майже впритул до квартири Якимових, першими визначили: запах розповсюджується звідти. Вони не встигли навіть подзвонити – сусідські двері відчинилися від першого ж поштовху. Усередині на стурбованих людей очікувала жахлива картина: газова пічка, усі конфорки якої було повністю відкрито, а перед нею купа палаючих зім'ятих газет та трупи хазяїв. Пожежу, що тільки-но починалася, ліквідували самі сусіди, які не розгубилися, не почали панікувати, а заходилися заливати водою полум'я, що набирало сили, спершу, звісно, наглухо перекривши газ. Якби-то чийсь злий намір здійснився, то, оскільки справа відбувалася у квартирі, що знаходилася на третьому поверсі, від вибуху могли б обвалитися два чи то три поверхи. Але минулося, навіть не довелося викликати пожежників. Отже, першими на місці опинилися працівники міліції. Усе, що сталося в квартирі, було, зрозуміло, "їхньою лінією". Вся родина, п'ятеро осіб: чоловік, дружина, мати дружини та двійко маленьких дітей були мертвими. І причиною смерті, навіть на перший погляд, було аж ніяк не отруєння газом. Дорослих зарізали, а хлопчиків, котрим виповнилося чотири та півтора роки, задушили...

Вже переступаючи поріг цієї квартири, я відчув непід'ємний тягар усіх років служби, переважна частина яких минула на таких ось місцях злочинів. Це теж – шлях. Прямий, без жодних перехресть, шлях до Ери милосердя, яку колись давно всім нам обіцяли письменники. Шлях, яким не кожен здатен крокувати, тягнучи до цієї самої Ери світ, підштовхуючи його до добра та милосердя хоча б на міліметр, хоча б на дюйм... Досягається це лише однією ціною, яку цей шлях приймає: життям, що віддане йому до кінця. Потрібно йти далі... Потрібно йти!

Видіння зникло так само швидко, як і з'явилося. Ніхто з присутніх не встиг нічого помітити. Відкинувши емоції та сторонні думки убік, я почав керувати роботою слідчо-оперативної служби, що оглядала місце події.

...Цей момент може настати в роботі з розкриття будь-якого злочину, незалежно від того, якого класу сищиків залучено до розкриття і яких зусиль вони докладають для того, аби справа посунулася з мертвої точки. Просто така мить настає – і край... Усі версії відпрацьовано, навіть найнеймовірніші, сто разів пройдено та досліджено околиці місця події та й, власне, саме місце. Опитано всіх до останнього свідків, очевидців та інших осіб, що могли своєю розповіддю додати хоч крихту істини... Але її немає, немає цієї крихти! Немає, та й по всьому. Розслідування, що зайшло у глухий кут, завмирає. Розлючені опери огризаяються один на одного, у сто перший раз перечитуючи те, що вже прочитано, перевіряючи те, що давно перевірено, чудово розуміючи, що все це – не те... Так само службово-розшуковий пес, гарно навчений шукати, вкотре пройшовши ланцюжком слідів, що раптом уриваються, сідає та й починає сумно завивати, визнаючи власне безсилля. А коли раптом працівник карного розшуку у власному кабінеті в прямому, а не в переносному значенні слова почне завивати? Медкомісія – і на звільнення. Це у кращому випадку. Можуть до специфічної лікарні запроторити. Сищику не треба завивати, сищику треба працювати.

Команда сищиків-аналітиків, керівництво котрою здійснював Володимир Жаркевич, ще з 1997 року почала відчувати присутність когось зухвалого, нахабного, жорстокого та допоки, на жаль, невловимого. Зараз це була лише тінь зла. Але, що далі, то більше ця тінь набувала для сищиків видимих контурів.

У Дніпропетровській області явно діяло злочинне угруповання, що обрало своїм промислом розбійні напади на громадян. Переважно за місцем їхнього проживання. Згодом з'ясувалося, що не лише цим. Проте то було згодом...

"Явним" це було не для всіх, а для вузької групи професіоналів-сищиків, котрі "вираховували" банду. Як модно говорити сьогодні, "суто віртуально". З чим порівняти цю працю? Ну, хіба що з каторжною роботою з промивання золота крізь дрібне сито. З тією лише різницею, що, коли вже вдаватися до порівнянь, то, імовірніше, "відловлювали" сищики не золото,

а щось протилежне... "До роботи" було взято усі справи щодо розбійних нападів за останні три-чотири роки. В них вишукувався найменший збіг, щось схоже, будь-які підозрілі моменти. Усе це миттєво "бралося на олівець", аналізувалося, зіставлялося та порівнювалося. Десятки томів кримінальних, оперативно-розшукових справ, мало не тонни паперу – крізь "сито". Жаркевич та його команда один за одним "виловлювали" шматочки "мозаїки" та й складали їх до купи, порівнюючи абсолютно усе: способи нападу, "почерк", перелік привласненого майна...

Після скоєння вбивства родини Якимових було створено слідчо-оперативну групу, до складу котрої увійшли найкращі з найкращих сищиків: і з райвідділу, за місцем скоєння злочину, і з обласного апарату. До її роботи було також залучено й "команду Жаркевича". Замикалася повсякденна робота групи на заступнику начальника обласного управління карного розшуку Олександрі Власенку.

Загальне ж керівництво з першого дня здійснював я особисто. Власенко та Жаркевич були, згідно з наказом про створення тимчасового оперативного штабу УВС з розкриття злочину, моїми заступниками. Для сищиків, що працювали у групі, це створювало сприятливі умови. Тобто від початку не вибудовувався довгезелзний ланцюг, що є звичайним у таких ситуаціях, проміжних доповідей, узгоджень, нескінченних нарад, де доволі часто просто витрачається час та сили людей. Та й, з другого боку, безпосереднє керівництво групою, яке здійснювала одна з перших осіб обласної міліції, давало можливість максимально задіяти всі сили та засоби, що були у розпорядженні управління. Разом з цим я, звісно, був обізнаний щодо заходів, на які витрачаються ці ресурси, але прискіпуваннями на кшталт: "А чи потрібно було?", "А ви впевнені?", "А це точно?" людей не допікав. Сищикам – людям, які не переливають з пустого в порожнє, а займаються конкретною справою, працювати у складі цієї групи було легко.

Час минав. Я витримав першу хвилю телефонних дзвінків, відкіля лише було можливо та від кого лише було можливо, з вимогами ну просто таки миттєво розкрити злочин. Були,

звісно, дзвінки і від Міністра – Юрія Кравченка. Юрій Федорович до дрібниць не чіплявся, негайного розкриття ніколи не вимагав, оскільки сам був професіоналом, що достатньо прослужив на оперативних посадах і добре розумів, як "легко" подібні злочини розкривати... Пережив я також і прибуття "спеців" зі столиці, що приїхали з цілковитою впевненістю у власному миттєвому успіху та бажанням показати "місцевим", як потрібно працювати. Їхній "комсомольський запал" доволі швидко згас, і, насидівшись досхочу в тому ж таки глухому куті, до якого (допоки) потрапила слідчо-оперативна група, вони якось потихеньку виїхали від нас. Час минав, відраховуючи не години та дні, а тижні та місяці. Дорога до розкриття виявилася довжиною у рік...

Але поступово з невизначеності та суто інтуїтивних здогадок почала викристалізовуватися істина. З "туману" все ясніше та виразніше почали проступати конкретні фігури, набуваючи облич, імен та прізвищ: Борисенко, Шишкін, Рапак... Це вже були конкретні особи, ті, кого треба було затримати, заарештувати, змусити відповідати за скоєне. Але в жодному разі не треба було поспішати. За спинами тих, кого сищикам вдалося "вирахувати", ховався ще хтось. Ватажок банди. Ляльковод своїх смертельних маріонеток. Полосни скальпелем по ниточках – і ти отримаєш лише ляльок, а той, хто змушує їх рухатися, сховається, перечекає та знову візьметься за старе – тих, хто забажає стати слухняними маріонетками, знайдеться доволі. Дзуськи, коли вже брати, то, за можливості, усіх і, бажано, на гарячому.

У роботі розпочався новий етап – активний. Кабінет оперативно-слідчої групи перетворився на щось подібне до партизанської землянки: напалено, у кутку стоять автомати, юрба людей. Мало не щохвилини хтось забігає з доповіддю та вибігає, а на підлозі сусідньої кімнати, незважаючи ні на що, міцно сплять спецназівці. Ось така робоча обстановка... Періодично, переважно вночі, уся ця людська маса зривалася з місця та й кудись неслася. Силами спецназівців та оперативників вночі перекривалися цілі міста. Коло стискалося все

щільніше, згряя, затиснута з усіх боків ланцюгами прапорців, повинна була сама ось-ось вилетіти на "мисливців". Та ж раптом... Так, звісно, втрутився "людський фактор".

Коли стався черговий розбійний напад, хтось із керівників, не розібравшись у загальній мозаїці та переплетіннях усієї нитки операції, що тільки-но розпочала реалізовуватися, віддав команду: "Хапати!". Того, хто погарячкував, змусили охолонути, команду відмінили, але... Коли оголошувалася команда, прикмети автівки, що розшукувалася, та прикмети осіб, котрі могли в ній знаходитися, був присутній увесь склад місцевої ДАІ. А коли команду було відмінено – ні. Тобто частина екіпажів знаходилася там, де їм і треба було знаходитися: на маршрутах патрулювання. Саме одному з екіпажів (в котрому були хлопці, що гарно все запам'ятовували) і потрапила на очі та ж таки автівка. Співробітники ДАІ, як то і слід, автівку зупиняють, пасажирів (двоє бандитів), як то і слід, пред'являють документи, а далі... Даїшники, що за своєю лінією до пасажирів затриманих "жигулів" не мають жодних претензій, одразу, в їхній присутності... виходять на зв'язок по рації та відкритим текстом видають в ефір запитання: "Чому цих громадян розшукує карний розшук і що з ними робити, куди їх везти?". Почувши слова "карний розшук", обидва бандити синхронно та злагоджено кидаються щодуху тікати. Один із них, на прізвище Шишкін, далеко не втік. А ось іншому втекти вдалося. І, незважаючи на героїчні спроби одного з даїшників, наздогнати його так і не вдалося. Залишилися сищики з одним лише Шишкіним, і це було кепсько – далі нема куди...

З моменту затримання, що в цьому разі було нікому не потрібним, ба більше, вкрай невчасним, події почали розгортатися стрімко. Те, що сталося, мусило неодмінно злякати бандитів, чітко та недвозначно дати зрозуміти, що на них "полюють". Як вони вчинять? Порозбігаються у різні боки? На якийсь час "заляжуть на дно", аби згодом взятися за старе з новими силами? Розпочнуть свою "трудову діяльність" в іншому регіоні, подалі? Жоден із "розкладів", наведених вище, в жодному разі нас не влаштовував. Саме тому ретельно вивірені та

продумані схеми розробки та знешкодження банди довелося ламати і, пристосовуючись до ситуації, за бойових обставин, вибудовувати цілком інші – нові. І коли те, що відбувалося у розташуванні слідчо-оперативної групи до цього, скидалося на божевільню, то те, що розпочалося з моменту арешту Шишкіна, було божевільнею у квадраті чи навіть у кубі.

Сили та засоби було задіяно колосальні, до того ж досить часто рішення приймалося останньої миті, і діяти треба було негайно. Пам'ятаю, як у запалі чергової операції, що розпочиналася, Жаркевич вдерся до кабінету, де окрім мене знаходився також і начальник управління, навіть не постукавши. Зазвичай він, як і будь-який дисциплінований офіцер, що гарно розуміється на питаннях субординації, подібних вибриків собі не дозволяв...

Зрозумівши, що, мабуть, втрачати вже нема чого, Жаркевич одразу звернувся до нас, керівників, із проханням, аби негайно було виділено певну кількість спецназівців та екіпажів ДАІ, а також... Ми, поглянувши уважно на сищика, зрозуміли, звідкіля береться такий запал, і те, що він вимагав, було надано. Ніхто в ту хвилину навіть не звернув уваги на його зухвалу поведінку.

Полювання на злочинне угруповання перетворилося на широкомасштабні, мало не бойові операції. Маючи у своєму розпорядженні попередню інформацію про те, що в певному місці можуть перебувати бандити, його блокували, "закривали" міліцейським "спецназом" і починали "шерстити", шукати за прикметами. І знаходили... Перелік затриманих збільшувався: троє, четверо, семеро осіб, десятеро... У результаті він сягне мало не трьох десятків. Але допоки недосяжним залишається ватажок банди – такий собі Залогін...

Тут варто трохи відхилитися, аби розповісти про те, що являло собою злочинне угруповання, задля знищення котрого доклали стільки зусиль та наполегливості сищики Дніпропетровщини. Ті, на чиїх руках – тепер це не викликало сумнівів – була кров родини Якимових. Ця злочинна спільнота, за детального розгляду, викрила в собі ще жахливіші деталі та риси.

Банда була нетривіальною, так би мовити, на свій лад незвичайною...

Ядром угруповання, її стрижнем був Залогін. Саме він, за необхідності, формував "бригади", котрі виїжджали на розбої. Практично для кожної нової "справи" набирив новий склад – на злочин йшли люди, що раніше один одного не знали, всіх знав лише ватажок. І це було, мабуть, головною причиною того, що тривалий час угруповання залишалося невловимим.

Злочини коїлися практично на території всієї області: в містах, сільській місцевості. Діяли (як і у разі з Якимовими) з гарантією: банда мала навідників. Мали вони, як згодом з'ясувалося, і зброю, але тривалий час саме озброєність угруповання залишалася для сищиків "невідомим" у рівнянні. Справа в тому, що під час розбійних нападів зброю практично не застосовували, але легше від цього не робилося. "Залогінські" бійці були істотами, котрі настільки втратили нормальний моральний образ, що для того, аби вбити людину, вогнепальна зброя їм була не потрібна. Потерпілих, які під час чергового розбійного нападу намагалися дати відсіч, забивали руками, ногами та молотками, що потрапили під руку... Під час нападу на квартиру Якимових хтось перебрав міри і придушив дитину сильніше, ніж хотів. Кинулася бабуся – зарізали бабуся. А раз одну, то й інших дорізати потрібно. І дорізали – дорослих, а дітей задушили, до того ж молодшого його власними колготками... І навіщо вогнепальна зброя таким нелюдам?!

До речі, деяким членам банди зброя була не потрібна ще й з іншої причини. Надто довго та професійно вони навчалися вбивати голими руками. Борисенко був колишнім бійцем морської піхоти, Шишкін – із елітного "спецназу" "морських котиків". І хоча були й такі, як Рапак, – з трьома судимостями за плечима, неможливо змовчувати про те, що під час розгляду складу "залогінської" банди виникло чимало запитань, наприклад, стосовно нескінченного скорочення збройних сил і того, до чого ці скорочення, що в більшості своїй проводилися нерозважливо, в результаті призводять.

Під час розробки угруповання ці запитання виникали постійно, оскільки слідом за колишніми морськими та сухопутними спецназівцями, що вміли ламати руками цеглу та людські кістки, до неї почали залучати й військових спеціалістів більш високого класу... Напередодні ліквідації у складі банди з'явився власний підричник, до того ж не сержант-строковик, а кадровий офіцер-відставник – крупний спеціаліст з мінно-вибухової справи. Він, щоправда, на своє щастя, взяти участь "у справі" не встиг, хоча й був готовий до цього...

Як і будь-яке подібне угруповання, банда Залогіна врешті-решт неодмінно повинна була чи то, розпастися чи то зростати, до того ж не кількісно, а якісно. Цього не відбувалося. Нічні "рейди" були лише однією частиною діяльності угруповання. Була й інша. Найактивніші та найнебезпечніші її члени: Залогін, Борисенко та кілька інших цілком легально перебували у складі охорони одного досить великого бізнесмена. Це була знову ж таки "надводна частина айсбергу". Проте була й "підводна". Свою "охорону" цей бізнесмен використовував доволі своєрідно. Фактично він давав їм конкретні наводки для розбійних нападів: досить конкретно розповідав, з ким, коли і в якому місці має розраховуватися. Тобто називав власних компаньйонів, що в певний момент матимуть гроші. Не виникало сумнівів, що він був цілком обізнаний щодо того, що відбувалося далі (тобто пограбування та розбійні напади на осіб, яких він назвав). Оскільки подальші справи були ще більш цікавими, Залогін і компанія стали отримувати від цієї людини конкретні замовлення вже не на фінансове "опускання", а на конкретну фізичну ліквідацію його партнерів з бізнесу. Одне з таких замовлень вони спробували виконати. І не їхня провина, що не вдалося, – як то пишуть у судових вироках, "злочинний намір не було доведено до кінця з причин, що не залежали від злочинців..." Тобто трапилося дещо досить унікальне, але за законами медицини та балістики цілком можливе: людина, що отримала кулю прямісінько в обличчя, залишилася живою. Куля, що дала рикошет від лицьової кістки, вийшла з-під нижньої щелепи, дивом не зачепивши артерію. Медики його ледве врятували...

Вочевидь, не бажаючи повторювати подібні "проколи", Залогін і знайшов собі підричника. Пластид – він, звісно, надійніший. Те, що угруповання знаходилося на стадії перетворення на досить серйозну кілерську "бригаду", свідчило не лише це, а й інші численні речі, котрі було вилучено у її членів та котрі вкрай зацікавили сищиків. Спеціальна апаратура для прослуховування телефонних розмов і, з другого боку, не менш хитра техніка, що повинна була убезпечувати їх від прослуховування... Та багато іншого цікавого, що недвозначно свідчило про те, який саме вид злочинної діяльності Залогін збирався зробити основним.

До речі, взаємовідносини з хазяїном-бізнесменом будувалися з точки зору нормальних людських стосунків більше ніж дивно. Справа в тому, що за наводкою та командою Залогіна на цього-таки бізнесмена теж було скоєно розбійний напад. "Наїхали" не надто сильно (Навіщо б Залогін різав курку, що несе золоті яйця?) Дочекавшись слушної миті, коли він ставив машину на стоянку, відлупцювали та й забрали борсетку. Навіщо? А щоб життя медом не здавалося! І задля того, аби він краще відчув незамінність власної охорони. Звісно ж, за допомогою відлупцюваний комерсант побіг, перш за все, до них...

Міліція й цей злочин розкрила. Точніше, група Власенка – Жаркевича. На той момент цей бізнесмен вже давно викликав у сищиків цікавість як підозрюваний, але, коли щодо нього теж скоєно злочин...

Перебуваючи два місяці як потерпілий, пан бізнесмен навіть порадіти не встиг через те, що було встановлено шпану, котра його скривдила. Буквально варто йому було завітати до іншого кабінету, як там він перетворився на підозрюваного. Скандал зчинився страшенний! Із вуст затриманого лилися щедрі обіцянки на адресу знахабнілих сищиків звільнити всіх і негайно. З кишень діставалися візитки, прізвища та посади, що в них було зазначено, давали підстави поставитися до цих погроз цілком серйозно. Звідки ж йому було знати про розмову, що відбулася у нас з Жаркевичем напередодні? Сищик чесно попередив мене про те, що, зважаючи на рівень бізнесмена

та середовище, в якому він обертається, колосального скандалу не уникнути. Але, разом з тим, надав документи, в котрих було наведено неспростовні докази того, що ця людина причетна як замовник до низки розбійних нападів та замахів на вбивство. Я ці документи забрав і буквально день по тому повернув Жаркевичу з одним коротким словом: "Вперед!"

Отож наразі сищиків не звільнили, а ось бізнесмена заарештували. І під суд він теж пішов...

Усе це, однак, були подробиці та окремі моменти складного процесу. Головним було інше. Кожне наше спілкування з Жаркевичем під час доповіді щодо дій групи починалося одним і тим самим діалогом:

– Коли візьмеш Залогіна?

– Скоро, Юрію Еріковичу, достатньо скоро...

"Скоро" – визначення непевне. І чомусь зазвичай генерали цього визначення не розуміють. Не люблять вони його, надаючи перевагу конкретним датам та числам. Однак я чудово розумів, з ким саме мають справу сищики. У кожного індивідуума, що тривалий час свідомо живе "на межі", що ходить по краю, загострюється підсвідоме, інстинктивне відчуття небезпеки. Дає про себе знати так зване "верхнє чуття", прокидається інтуїція, що дозволяє уникати переслідування, збивати зі сліду гонитву, уникати найхитріших капканів та пасток. Треба пам'ятати, що Залогін – людина досить неординарна. У своїй зграї він, мабуть, був найстрашнішим звіром. Боялися його всі члени угруповання: чи то були вони колишніми військовими, чи то "блатними". Наближення сищиків Залогін, за словами Жаркевича, відчував "спинним мозком". Ті "накривали" одну за одною його конспіративні квартири: одну, другу, третю... На останній знайшли окрім зброї та інших "цікавих" речей... півсклянки води та скибку черствого хліба. Послання? Натяк на те, що він, бува, до всього готовий та буде йти до кінця? Чи то залишки звичайної трапези? Бандит, за словами подільників, був аскетом, займався медитацією, захоплювався всілякими східними "замороками". Отже, все було можливим... Щодо міцності нервів ватажка банди свідчило й те, що він до

останньої миті навіть не розмірковував над тим, аби залишати місто, піти у глибоке підпілля. Мало не на його очах по черзі "брали" його людей, від угруповання залишилися жалюгідні рештки. Уся структура, яку він вибудував та налагодив, руйнувалася. В кого завгодно не витримали б нерви, але не у Залогіна. Він продовжував свою смертельну гру у хованки з сищиками, неначе намагався довести щось чи то їм, чи то власне собі.

Врешті-решт сищики "вирахували" те, що давно шукали. Скидалося на те, що чергова квартира, на котрій "засвітився" Залогін, – місце його постійної дислокації. Як брати? Рвонути двері, впустити спочатку спецназ? Але, враховуючи безсумнівну наявність у затримуваного зброї та його цілковиту свавільність, скільки може бути трупів? А якщо він має гранати?

У такій справі "якщо" бути не повинно. Було прийнято рішення встановити спостереження за районом, де мешкає злочинець, і затримання проводити на вулиці. Ще більший ризик? Ні – за правильної підготовки та постановки справи. У цій ситуації все було правильно. Залогіна "довели" до довгого будинку того типу, що в народі називають "китайською стіною": у під'їзд не вскочиш, за будинок не забіжиш, в один бік бігти метрів зі сто і в інший так само. Виявляти спортивні таланти можливості йому ніхто не надав – ані в бігу, ані у стрільбі Залогін відзначитися не встиг. Щойно він досяг середини будинку, як відбулося захоплення – миттєве та чисто виконане – без біганини та жодного пострілу. Ось він, найвищий клас роботи сищиків! Коли група захоплення піднялася до квартири затримуваного, до вилученого під час захвату ТТ додався ще й наган. Злочинець серйозно готувався дати відсіч. Але дарма...

Коли Жаркевич набрав номер моєї приймальні, я знаходився на виїзді. Він сказав: "Передайте одне: Залогіна ми взяли..."

Півгодини по тому я вже сам телефонував Жаркевичу:

– Взяти?! Як взяли?! Розповідай!

Але це була лише половина справи. Замість того, аби святкувати перемогу, Жаркевич на три доби зачинився у кабінеті з затриманим. Бесіди тривали з ранку до вечора. Так-так, лише бесіди – з такими, як Залогін, жодні методи, окрім психоло-

гічних, не дієві. А такі, як Жаркевич, інших методів ніколи й не застосовують – просто опускаються до них справжньому сищиків так само неможливо, як пити воду з брудної калюжі... Вони дійсно розмовляли три доби, три довгі доби, і наприкінці третьої Жаркевич з легким серцем вийшов із кабінету і попрямував до мене. На мій стіл лягли аркуші паперу, на котрих Залогін власноруч описував і свої особисті "подвиги", і "подвиги" своєї команди. Ретельно описував, з усіма деталями і навіть намальованими схемами. Пачка аркушів була товстою – в ній було майже сто п'ятдесят епізодів злочинів. Вбивства, пограбування, розбійні напади, тортури із застосуванням праски та паяльника. Жахлива доля родини Якимових була там також. Читаючи ці аркуші паперу, що були переповнені жахливими зізнаннями, я розумів: нехай попереду безліч роботи для сищиків, експертів, слідчих, нехай попереду місяці слідства та суду, але головне все ж таки зроблено – банду знищено, вбивство родини Якимових розкрито... І стала ближчою на крок Ера милосердя.

А Володимиру Жаркевичу, дякуючи за роботу, яку він виконав дуже професійно, я сказав просто й коротко: "Коли ти служиш у міліції і ліквідував хоча б одну таку банду, то своє призначення у житті ти виконав..."

Про медиків-"бандитів" та бандитів-"медиків"

Я нещодавно переглядав один "високохудожній" фільм. Сюжет приблизно такий: два опери, молодший та старий, стежать за групою злочинців, котрі за інформацією, що мають міліціонери, торгують людськими органами. І ось вони намагаються затримати одного зі злочинців, а він від них втікає... У руках в нього дипломат, і коли він перебігає вулицю, його збиває машина. Збиває, звісно ж, на смерть, а коли оперативники відкривають портфель, з яким він біг, знаходять там шість пар людських очей. Спочатку я дивився цей фільм, трохи дрімаючи, а коли вони відкрили портфель, мені стало цікаво, а що ж там

відбуватиметься далі? А далі у фільмі було показано, як розгортається та ж таки ситуація, так би мовити, з протилежного боку – з боку бандитів. Вони звозили бомжів до одного з моргів, там їх труїли, а потім використовували рогівки їхніх очей. З одного боку, сюжет хвацько закручено. Але з другого, подібні "навчально-тренувальні" фільми я б усе ж таки не дозволяв транслювати на телебаченні.

Переглядаючи цей фільм, я згадував свою роботу. І якщо ситуація, показана в ньому, нормальну людину нашттовхне на думку про те, що в нас такого "не може статися ніколи", то лише ту людину, котра не знайома зі зворотнім боком нашого життя – кримінальним.

Я скажу, що таке було... В одній із південних областей нашої Батьківщини, де мені теж довелося працювати. Саме там стався випадок, про який я міг би розповісти. Цинізм людей, які це скоїли, просто вражає.

Почалося все з того, що один працівник-оперативник приніс інформацію про те, що у міському морзі спеціалісти, котрі там працюють, вилучають із трупів певні частини тіл, які в подальшому використовують для виготовлення медичних препаратів. Інформація була приголомшливою і на той час взагалі неочікуваною. Адже це відбувається не в глухій місцевості, де немає Закону, а у великому, досить цивілізованому місті. І ось тобі маєш. Справжнісінька дикість, якийсь сюжет для фільму жахів. Перш ніж цю інформацію кудись виносити чи то доповідати про неї, треба було отримані дані ретельно перевірити.

Я запросив до себе працівника-оперативника. Наша бесіда складалася переважно з уточнюючих запитань на тему: "Які саме докази може надати людина, що принесла таке повідомлення?!". Оперативник не розгубився та відповів, що людина, котра надала інформацію, зафільмувала події, про які йдеться, на відеокасету. Я не скажу, що мене це дуже втішило, принаймні змусило замислитися. На спробу пожартувати чи то вигадку божевільного це не скидалося. Кілька днів по тому саме цю касету мені було доставлено до кабінету. Ми увімкнули відеомагнітофон та й стали її переглядати. Скажу відверто, на

щастя, сам процес вилучення фрагментів тіл не було зафільмовано, але було відзняте тіло людини, яку раніше доправили до моргу, вже ПІСЛЯ розтину, під час котрого з неї, вочевидь, вже було вилучено відповідні суглоби. У результаті її кінцівки згиналися під будь-яким кутом, неначе у ляльки, пошитої з краму. Видовище цілком доводило звинувачення.

Найбільше мене стурбувало те, що це було тіло не волоцюги, котрого підібрали десь, пробачте, під парканом. Ні, це була людина, яку доправили до моргу родичі! Але як таке могло статися?! Невже вони не помічають змін, що відбулися з тілом?

Виявляється, задля того, аби створити ілюзію цілого тіла, в трупи замість суглобів вставлялися... гілки, які зрізали з дерев, що росли неподалік від цього моргу. Далі – справа техніки: на тіло вдягався костюм, воно клалося до труни і вже в такому вигляді поверталось родичам. Коли згодом ми проїхали цією вулицею, там стояли лише одні стовбури – дерева без гілок. Майже всі їх було зрізано!

Отримавши таку інформацію, я доповів начальнику управління. Ним було віддано команду організувати відповідний комплекс заходів задля того, аби з'ясувати, що ж це за такі "симпатичні" медичні спеціалісти і навіщо вони вирізають суглоби у мертвих людей?! Коли розпочалася робота, досить швидко з'ясувалося, що кожен судовий медик, що працював у морзі, за проведення подібної "операції" з вилучення суглобів отримував по п'ятсот гривень з трупа. І це були трупи людей, котрі мали родичів...

Ситуація була не з простих. Крім того, коли ми переглянули законодавство, чинне на той час, то не змогли знайти статті, яка б відповідала цій ситуації. У той час ще не було законів, котрі б регламентували застосування трансплантації в медичних закладах, відповідно, не було й законів щодо порушення цієї діяльності!

Із законодавства, чинного на той час, яке стосувалося померлої людини, "працювала" лише стаття КК, яка передбачала відповідальність за наругу над могилою, та це, звісно ж, не відповідало ситуації.

Єдине, що нам вдалося відшукати в законодавстві, так це те, що вилучення органів дозволяється лише за письмової згоди родичів. Саме цей закон вже було прийнято Верховною Радою України. Але відповідальність за його порушення передбачено не було...

Звісно ж, з цією "жахливою" касетою я вирушив до прокурора. Побачивши те, що на ній було знято, прокурор буквально втратив свідомість. А прийшовши до тями, поставив завдання знайти конкретних осіб, що винні у цьому жакітті, для притягнення останніх до відповідальності. Але залишалося запитання: за що саме?!

Тим часом події розгорталися. Оперативна служба відстежувала ситуацію. Одного дня машина, що приїхала до моргу, забрала страшний вантаж та й поїхала до аеропорту.

Згодом ми з'ясували, що вилучені суглоби використовувалися для виготовлення препарату "Тугопласт". Медичний матеріал для трансплантації, який виготовлявся "відповідно до запатентованої технології з губчатих тканин людини". Як стверджують відповідні розділи сайтів медичних закладів, "технологія будується на реальному виборі донора та за суворого дотримання діючих юридичних та етичних стандартів..." До того ж для виготовлення препарату використовується "матеріал", вилучений лише у осіб, що мають здорові суглоби.

Яким же був результат наших зусиль? Звісно ж, "ходоків" за цією справою було чимало, про це теж можу сказати. Тиснули на нас серйозно, але ми закінчили міліцейську частину роботи, встановили людей, котрі цим займалися, та й передали матеріали, як то слід, до наглядового органу...

Саме тут і постало запитання: "А на якій підставі ми можемо притягнути цих людей до відповідальності?!". Тому покарання було фактично лише моральним. Хіба що звільнили з роботи.

А знаєте що... Не засуджуйте суворо, але я вважаю, що тоді було б непогано опублікувати перелік прізвищ тих, хто цим займався. Та й по всьому. Не потрібно ані законів, ані судів...

Вважаєте, жорстоко?! Ваше право... Але те, про що я розповідав вище, – це просто верх аморальності. Людина й так нещасна на цій землі... То не позбавляйте її можливості хоча б залишити цей світ спокійно! Але ж ні. Знайшлася і тут група покидьків, котрі на цьому наживалися.

Подібний випадок, який було зареєстровано, мав місце і в Івано-Франківську у 2012 році.

До правоохоронних органів звернулися п'ятеро родичів померлих, котрі звернули увагу на те, що тіла з місцевого моргу привозять занадто порізнаними. Як з'ясувалося, в більшості випадків у рідних начебто брали дозвіл на вилучення "біологічного матеріалу". Але реальна кількість вилученого значно перевищувала обумовлене...

УБОЗ порушив кримінальну справу проти п'яťох співробітників судово-медичного бюро за статтею "Порушення порядку трансплантації органів та тканин", яка на той момент вже була у законодавстві України.

Трохи раніше аналогічний випадок мав місце у місті Миколаїв. За певними даними, подібні, дійсно дикі випадки траплялися й у інших регіонах України.

Головне полягає в тому, що наявність відповідної статті у Кримінальному кодексі є тим головним моментом, котрий, без сумніву, сприятиме наведенню порядку в цьому аспекті медичної діяльності.

Коли вже ми в цій главі порушили медичну тему, то варто, мабуть, згадати історію зовсім іншого плану та характеру, що трапилася у Дніпропетровську. Йдеться про так зване бандитське угруповання "медиків"...

Ніякими медиками, звісно ж, вони не були. Були вони бандитами. Але бандитами, треба відзначити, які не мали аналогів не те що в Україні, а й за її межами. Так, один справжній медпрацівник мав безпосередній стосунок до злочинної діяльності цього ОЗУ.

До складу ОЗУ входили двоє КОЛИШНІХ працівників міліції. До того ж, що найнеприємніше, карного розшуку. Але, саме колишніх, а не звільнених з органів внутрішніх справ вже після викриття.

Ядром ОЗУ стали двоє: Юрій Іванський, котрий дійсно проходив службу в карному розшуку. Згодом він став інструктором із рукопашного бою в обласному "Динамо", оскільки мав "чорний пояс" з карате, підтверджений навіть у Таїланді. Там він тренував не лише простих громадян, а й бійців різноманітних спецпідрозділів силових структур.

Головною та й по суті єдиною метою в житті Іванського були гроші. Чим більше, тим краще, а в який саме спосіб їх буде отримано, не мало для нього жодного значення. Маючи певне коло знайомств та зв'язків як серед бізнесменів Дніпропетровська та області, так і серед працівників правоохоронних органів, він вирішив головним засобом "заробітку" зробити "вирішення делікатних питань".

Відбувалося це все ще у 90-ті роки – часи, що були вкрай неблагополучними з огляду на криміногенну ситуацію. Як "делікатний" вплив на той час розглядалося чи то залякування конкурентів та опонентів погрозами фізичної розправи, чи то одразу їхнє знищення. Немає людини – немає проблеми...

З вирішенням таких завдань Іванський не міг впоратися самотужки, навіть незважаючи на всі свої фізичні та спортивні якості. І він почав формувати "команду".

Першим серед обраних був Ігор Зимін – фактично другий організатор банди. Особистість, що й казати, неординарна. Для нього матеріальний фактор був далеко не головним, не основним. Вбивства він перетворив на засіб задоволення комплексу "надлюдини". Саме Зимін перетворював кожен злочин банди в найсправжнісіньку постановку – з гримуванням, зміною "образів", попередніми репетиціями, ретельним відпрацюванням "смертельного" сценарію та довершеною "режисурою". Як він власне сам зізнався, кожне нове вбивство він намагався "зробити краще за попереднє". Морально-етичні цінності та орієнтири для цієї людини не існували.

І саме Зиміну належало страшне ноу-хау, завдяки котрому банда отримала гучну назву... Перші свої голосні (як в прямому, так і в переносному значенні) ліквідації ОЗУ проводило за допомогою саморобних вибухових пристроїв. Серед них – підри-

у Дніпропетровську автомобіля "мерседес" бізнесмена Дутко, що призвів до отримання останнім важких тілесних ушкоджень, та загибелі Цагіна – громадянина Ізраїлю. Також використовувалася холодна зброя ("заточки", які було виготовлено з напилків). Треба відзначити, що не всі замаху досягали успіху – смерті обраної жертви.

Навіщо ризикувати зривом злочинного наміру чи то навіть власним викриттям? Адже вбивства можливо здійснювати без пострілів та вибухів, непомітно та тихо – буквально одним рухом руки. До того ж у спосіб, після якого будь-яка медична експертиза зробить висновок про те, що смерть настала внаслідок цілком природних причин!

Як згадував згодом генерал-майор М. В. Хащевий, котрий обіймав посаду начальника обласного УБОЗ Дніпропетровщини під час активної розробки та ліквідації банди, "...В той час було складно знайти літературу, котра б стосувалася хоча б якоїсь діяльності спецслужб. Зимін її мав. Наприклад, книги щодо вибухотехнічних робіт, брошури на кшталт "Вживання в зоні збройних конфліктів", довідник із вогнепальної зброї та інше. У всіх цих книгах описувалися прилади технічної розвідки, засоби захисту об'єктів та інформації, надавалося загальне розуміння виготовлення вибухових пристроїв, засобів ведення стеження. В його бібліотеці знайшлося місце і для фармакологічної літератури, з якої він теж довідався чимало інформації, що стала йому в пригоді під час скоєння вбивств..."

Слідство достеменно так і не встановило, яким саме чином Зимін вигадав свій диявольський план. Напевно, основні ідеї знайшов у спеціальній літературі, щось "відшліфував" після консультації зі спеціалістом відповідного профілю – мала банда й такого помічника... Подільникам він запропонував скоювати вбивства за допомогою внутрішньом'язових ін'єкцій медичних препаратів, які за своїм впливом на людський організм були схожі на дію отрути кураре.

Людина, котра отримала відповідну ін'єкцію, помирала від паралічу дихальної системи та зупинки серця, а власне речовину в організмі знайти було неможливо. Згодом дійсно відповідне

бюро судово-медичної експертизи, що проводило розтин тіл людей, котрі стали жертвами банди, робило висновок, що смерть спричиняли різноманітні захворювання.

На момент першого вбивства, скоєного в такий спосіб, злочинне угруповання розрослося. Окрім Іванського та Зиміна до його складу також входив Микола Шевченко – колишній працівник міліції, котрий мав вісім років стажу в оперативному підрозділі. Останнього було звільнено з міліції з мотивів, компрометуючих звання капітана. У банді його з повагою називали "Дідусь"... Цей "Дідусь" залучив до злочинної діяльності власного сина Олександра. Саме той збирав вибухові пристрої буквально з підручних матеріалів.

А ще Шевченко залучив до "орбіти" дій злочинного угруповання саме спеціаліста-медика – свого племінника Леоніда, котрий і надавав Зиміну не лише консультації щодо впливу на людину тих чи інших медичних препаратів, а й постачав йому фармацевтичні знаряддя вбивства. До них Зимін додавав інші речовини, що значно посилювали небезпечний вплив ліків та остаточно перетворював їх на отруту.

Також до складу ОЗУ входили Євген Самборський, Сергій Хміль та Андрій Онищенко. Але всі вони були лише рядовими виконавцями й нерідко використовувалися "наосліп", та й ставлення до них було як до "видаткового матеріалу".

Саме Хміль за наказом Зиміна вирушив на "польові випробування" вбивчого препарату. Знайшовши у Дніпропетровську чоловіка без певного місця проживання, Хміль зробив йому укол в спину, і бідолашний помер буквально за десять хвилин на очах Зиміна, який спостерігав за "випробуваннями" з безпечної відстані.

Перше "замовне" вбивство за допомогою смертельної ін'єкції члени ОЗУ скоїли в офісі дніпропетровської комерсантики, бізнес-партнер якої вимагав прискорити розрахунок за здійсненою обгородкою, погрожуючи у разі відмови "підключити" до вирішення питання бандитів.

Коли він, залишаючи офіс, спускався сходами, бандити наздогнали його та й, схопивши, зробили смертельну ін'єкцію.

Причиною, що призвела до смерті, лікарі назвали ішемічну хворобу серця. Цього разу укол інсуліновим шприцом із навмисно вкороченою голкою (аби зазедве виглядала із стиснутих пальців руки) робив знову ж таки Хміль як людина, що пройшла відповідне тренування. Тримав жертву боксер Самборський...

Не переказуватиму детально всі кримінальні діяння ОЗУ Іванського-Зиміна. Скажу одне: вбивати вони були ладні кого завгодно, аби гроші платили. Певний час по тому у бізнес-колах Дніпропетровська стало відомо, що існує певна група людей, котрі за гарну винагороду здатні вирішити найделікатніші питання, зробити найбруднішу роботу: прибрати конкурента, позбутися кредитора чи то набридлого компаньйона...

Щоправда, навіть злочини з використанням отрути бандитам теж не завжди вдавалося доводити до бажаного фіналу. В одному з випадків потерпілого врятував охоронець офісу, поблизу якого стався замах, котрий своєчасно почав робити жертві штучне дихання. В іншому – "швидка допомога", що цілком випадково опинилася поблизу місця злочину.

Усі злочини відпрацьовувалися вкрай ретельно. І "дякувати" за це треба саме Зиміну. Найулюбленишим його "напрацюванням" було таке: пробивали колесо автомобіля потенційної жертви (встановивши попередньо одне з місць, де вона досить часто з'являється), а потім, коли потерпілий починав процес заміни колеса, до нього підходив "небайдужий перехожий", який пропонував допомогу та із співчуттям плескав останнього по плечу. Саме в цю мить робилася смертельна ін'єкція.

Свою "найкращою операцією" сам Зимін вважав випадок, коли для ліквідації жертви у Кривому Розі він придбав букет троянд і, начебто випадково зіштовхнувшись з потерпілим, вколов його цими квітами. Насправді троянди були голландські, що не мали колючок, і ін'єкція здійснювалася тим таки шприцом. На превеликий жаль Зиміна, це був саме той випадок, коли "швидка", що знаходилася неподалік, врятувала потерпілого.

Як з'ясувалося згодом, улюбленою книгою цього "суперкілера" (саме за такого він себе вважав) був напівфантастичний

детектив "Обітниця мовчання" О. Ільїна, в якому розповідається про діяльність секретних підрозділів ГРУ та КДБ, так званих антикілерів, котрі заради очищення суспільства вбивають людей, що мають кримінальне минуле. Згадую я про це ось чому. Вже після затримання Зимін спершу намагався запропонувати керівництву УБОЗ в особі Миколи Хащєвого певні "особливо цінні відомості" в обмін на те, що його буде звільнено від кримінальної відповідальності за скоєне, а, отримавши відмову, винайшов ще більш "цікаву" пропозицію...

Він заявив, що ладен стати "чистильником" кримінального світу України, "працюючи" за "замовленням"... УБОЗ МВС України! Така "щедрa пропозиція" приголомшила і Хащєвого особисто, і його колег. Точніше, привела до того стану, коли людина не розуміє, сміятися їй чи плакати. Бульварне читиво залишило у мозку "кілера-романтика" такий глибокий слід, що він дійсно був відверто вражений до глибини душі, коли йому нагадали, що згідно з законами України злочинців повинні затримувати працівники правоохоронних органів. А міру відповідальності й, відповідно, покарання визначає суд. Тому жодним "антикілерам" у цій системі немає місця і бути не може. Відповідно, в "послугах" Зиміна та йому подібних ані УБОЗ, ані інші правоохоронні структури України потреби не мають.

Це щодо так званих "орлів" – "міліцейських кілерських бригад", існування котрих раз у раз намагаються "викривати" і навіть "доводити" певні не надто чистоплотні вітчизняні журналісти та політики. Не існувало їх ніколи й існувати не могло. А "існування" різноманітних "секретних загонів" на кшталт "Білої стріли" та їй подібних треба залишити на сумлінні тих, хто вигадує дешеві детективи, та обдарованих надто бурхливою фантазією.

А ось "медиків" викрила дійсно міліція – Управління по боротьбі з організованою злочинністю. Щоправда, на певному етапі довелося до відпрацювання банди підключати Службу безпеки України. Причин для цього було кілька. Це і певні процесуальні складнощі, що виникали з тими ж таки судовими органами, наприклад під час отримання санкцій для тих чи інших

оперативних заходів, та й труднощі через доволі широке коло знайомств злочинців, яких відпрацьовували.

Деякі працівники органів внутрішніх справ, несвідомо, були для них джерелами цінної інформації. Це стосувалося й тих оперативників, що вели розробку ОЗУ. Коли деяким з них стали надходити пропозиції щодо підкупу, а згодом прямі погрози, стало зрозуміло, що треба залучати додаткові сили та можливості, не пов'язані з міліцією.

Основна заслуга в ліквідації "банди медиків" належить оперативникам УБОЗ, яке очолював М. В. Хашцевий. Він особисто керував оперативними розробками та комбінаціями, під час котрих були задіяні усі оперативні прийоми. Особливо треба відзначити величезний внесок у цю роботу старшого оперуповноваженого УБОЗ УМВС у Дніпропетровській області полковника міліції Віктора Рябова, котрий не лише займався розробкою банди мало не з перших днів, а й навіть здійснював допомогу в оперативному супроводженні судового процесу над його членами, вже перебуваючи на пенсії. Можна ще додати, що принаймні одного разу члени оперативної групи, котра працювала у цій справі, залишилися живими виключно завдяки професіоналізму та кмітливості Рябова, уникнувши смертельної пастки, яку приготував для них Зимін.

Інакше й бути не могло. У своїй злочинній діяльності банда на момент викриття та затримання її членів вже "переросла" Дніпропетровський регіон і цілком серйозно збиралася "опанувати" столицю України. Коли у квітні 2001 року бійці спецпідрозділу затримали злочинців у Києві, на квартирі, яку вони винаймали, було вилучено окрім шприців та медичних препаратів майже 10 кілограмів вибухівки, автомат Калашникова, чотири пістолети та десять глушників, чотири обрізи, гвинтівка, оснащена оптичним прицілом та глушником, 180 електродетонаторів, 8 гранат та цілий мішок набоїв.

Загалом під час обшуків у місцях проживання членів злочинного угруповання було викрито та вилучено: радіостанції, прилади для оптичного спостереження, професійне аудіо- та

відеообладнання, а також комп'ютерна техніка та гроші у сумі понад 600 000 доларів.

На жаль, слідству вдалося знайти неспростовні докази лише стосовно дев'яти епізодів злочинної діяльності банди, хоча оперативники, що працювали над розслідуванням її злочинів, впевнені, що їхня кількість була значно більшою. У цьому разі негативну роль, як було сказано вище, відіграло те, що в більшості випадків кримінальні справи за фактом вбивств не порушувалися, оскільки лікарі, що досліджували причини смерті загиблих, вбачали лише гостру серцеву недостатність чи то інші захворювання.

Однак доведених судом та слідством злочинів вистачило, аби Зиміна було засуджено до довічного ув'язнення. Самборський та Хміль отримали по п'ятнадцять років, Іванський – чотирнадцять, а Онищенко – вісім з половиною.

До речі, медик, що постачав вбивцям медичні препарати, зміг переконати суд в тому, що діяв виключно з остраху перед погрозами Зиміна. Його було засуджено лише за викрадення медичних препаратів, до того ж він потрапив під амністію...

Сина колишнього міліціонера, котрий допомагав бандитам виготовляти вибухові пристрої, на той момент вже було засуджено на тривалий строк за організацію лабораторії з виготовлення синтетичних наркотиків.

І ще одне... Оперативна робота з викриття ОЗУ "медиків" дала поштовх ще цілій низці розслідувань, що призвели до викриття та знешкодження злочинних угруповань, котрі не поступалися своїй жорстокості "медикам".

"Дніпровські" банди

У попередній главі я згадував про те, що за результатами оперативної роботи, котра проводилася паралельно з розробкою банди "медиків" у Дніпропетровську, УБОЗ були розгромлені й інші небезпечні злочинні угруповання. Далі йтиметься про одну з них – банду Куркая...

Початком активної роботи щодо цього угруповання, можливо, слушно вважати той момент, коли на міжповерховій клітині одного з будинків дніпропетровського житлового масиву "Лівобережний" було знайдено три відрубані голови. Стіну парадного "прикрашав" напис, котрий було зроблено, імовірно, за допомогою аерозольного балончика з червоною фарбою: "Мамонт! Наступною буде твоя Мавлін. Р. S. Павлін!"...

Одразу поясню, аби уникнути непорозумінь: "Мамонт" – це прізвисько кримінального авторитету, котрий мешкав саме в цьому будинку. А Павліною звали його дружину. Жахливе "послання" явно було адресоване саме йому. Але ким?

Саме собою виявлення в житловому будинку людських голів (як з'ясувалося згодом, жертвами стали троє осіб без певного місця проживання, котрих було вбито напередодні), які використали як засіб залякування, було НП величезного масштабу. Крім того, засоби масової інформації із задоволенням підхопили тему цієї середньовічної дикості, що сталася в наші дні, і поширили її як тільки могли – не лише в Україні, а й на теренах ближнього та дальнього зарубіжжя. Відповідні фотокартки було опубліковано навіть у газетах Німеччини.

Як з'ясувалося згодом, і сам спосіб скоєння злочину, і навіть граматичні помилки, котрі були навмисно зроблені в загрозовому посланні, були обрані злочинцями саме для того, аби склалося враження щодо причетності до нього "людей зі Сходу". Зазначу лише, що версія про скоєння цього вбивства вихідцями з кавказького регіону відпрацьовувалася мало не першою. Але істина полягала в іншому.

У процесі оперативної роботи (не обійшлося тут і без одкровенень того ж таки "Мамонта", котрий на другий день після страшної події залишив Україну) до переліку підозрюваних потрапив один із мешканців Дніпропетровська – Олександр Куркай. Ані він, ані особи, які було згодом встановлено як членів злочинного угруповання, котре він очолював, раніше до поля зору оперативних служб міліції не потрапляли. На те були свої причини.

Перш за все, дуже гарна законспірованість ОЗУ, ретельне планування її членами кожного свого злочину. Також свою роль відіграло, наприклад, те, що сам Куркай, котрий проходив строкову службу у військах зв'язку, був непогано підкований у питаннях технічного захисту тих таки телефонних перемовин від прослуховування. Та й узагалі він мав певні знання щодо форм та методів роботи оперативників – хоча б служби зовнішнього спостереження, вмів сам протидіяти останнім і навчив цього своїх подільників.

На особистості ватажка треба зупинитися дещо ретельніше. Найцікавіше, що життя Куркая, здавалося б, складалося так, що злочинцем він не повинен був стати в жодному разі. Він зростав у родині, де батько зловживав алкогольними напоями, був домашнім тираном і в результаті скоїв самогубство на ґрунті алкоголізму. Тому Куркай відчував тривку відразу як до алкогольних напоїв, так і до людей, котрі пиячать. Ще більш негативні емоції він відчував до наркоманів.

Без сумніву, чималу роль тут відіграло й те, що Куркай став жертвою "п'яного" злочину, що мало не коштував йому життя. Він заступився за сусіда, котрого гість-п'яниця спершу обікрав, а потім побив. З'явившись до квартири кривдника, Куркай, як людина спортивна – майстер рукопашного бою, не очікував підступного удару ножем у серце, що отримав від господаря-алкоголіка. Лікарям вдалося врятувати життя Куркая (певний час він взагалі перебував у стані клінічної смерті), але здоров'я йому ця подія, звісно, не додала: два ребра довелося видалити, а в серцевому клапані з'явилася лавсанова вставка. Усе це сталося в день народження його доньки...

Здавалося б, що після цього людина, котра на собі відчула, що це таке, коли твоє життя віднімає рука вбивці, не мала стати злочинцем сама. Проте з ним все відбулося, як то кажуть, "точнісінько навпаки".

До криміналу він подався не від бідності чи то неможливості прогледувати власну родину – як гарний кравець, на відсутність замовлень Куркай не скаржився. Але надворі були "бандитські 90-ті", і він знайшов себе в тодішньому "бізнесі",

котрий полягав у "кришуванні", "вибиванні боргів" та інших відверто злочинних діях.

Першим, вкрай жорстоким злочином його угруповання, яке він тільки-но почав створювати, був напад на бізнесмена Володимира Усова, скоєний у 1993 році. Той облаштував вдалу оборудку, що принесла аж 50 тисяч доларів прибутку, і не поділився з компаньйоном. Останній і найняв Куркаю, аби "з'ясувати" стосунки.

Бізнесмена за допомогою хитрощів заманили в безлюдне місце, в автомобіль до нього підсіли дві дівчини, котрі запропонували поїхати скупатися на пустинний пляж. Усов розраховував на приємну пригоду, але натомість стикнувся з бандитами, котрі почали вимагати від нього всю зароблену суму, і, почувши відмову, заходилися його бити. Кінець кінцем, під час розправи Усова забили мало не до смерті. Знайденого згодом рибалками, його було доправлено до лікарні, де він і помер три дні по тому, так і не приходячи до тями. У скоєнні цього злочину Куркай брав участь особисто.

Треба сказати, що і він, і його подільники були затримані за підозрою у причетності до цього вбивства. Однак встановити особистості дівчат, котрі слугували "приманкою", тоді не вдалося. У зв'язку з цим, а також за відсутністю свідків та іншої доказової бази вбивці опинилися на свободі вже через два роки після смерті бізнесмена.

Покинувши місця попереднього ув'язнення, Куркай розпочав створення власного ОЗУ досить серйозно. Минув деякий час, і угруповання, яке він очолював, мало достатньо міцні позиції у Дніпропетровську. Спеціалізація не змінилася – вони займалися тими ж таки з'ясовуваннями стосунків, "стрелками" та вирішенням бізнес-конфліктів за допомогою способів, досить далеких від закону. Втім, допомагав він "вирішувати питання", що стосувалися не лише комерційної діяльності. Інша справа, що методи застосовувалися ті ж самі...

До ватажка звернулася його давня знайома, котра стала директором великого торговельного центру. Проблема бізнеследі полягала в тому, що одна із її продавчинь примудрилася

"відбити" у неї співмешканця. Дама бажала помсти. І помсту їй забезпечили повною мірою.

Члени угруповання підстерегли дівчину біля під'їзду її власного будинку і не лише побили, а й спотворили, порізавши обличчя бритвою. На доказ виконаного "замовлення" комерсанти було пред'явлено... половину вуха, відрізаного у жертви.

Куркай не знав жалю ні до кого (і вимагав такої ж жорстокості від членів свого ОЗУ). Зараз подібне ставлення він поширював навіть на членів власної родини: дружина та дочка ватажка майже постійно їздили разом з ним у машині на "ділові зустрічі", незважаючи на те, що кожна з них могла закінчитися і перестрілкою. Вони відігравали, перш за все, роль "живого щита", а окрім того, відволікали увагу під час зупинки чи то обшуку автомобіля. Пістолет Куркая, з котрим він практично не розлучався, під час таких переміщень знаходився у дамській сумочці його дружини.

Звісно, бурхлива діяльність бандитського угруповання на ниві "кришування" дніпропетровських комерсантів не могла не викликати спершу досить жваву цікавість з боку "колег" по кримінальному бізнесу, а згодом і проблеми з ними. Саме тоді Куркай отримав у певних колах прізвисько "Панове", оскільки, приїхавши на будь-яку "стрілку", вітав присутніх словами "Здрастуйте, панове!" і не інакше.

Втім, подібна ввічливість не перетворювала бандита (так само, як і його опонентів) на когось іншого. Конкуренти в цьому "бізнесі" усувалися лише в один спосіб – відправкою на той світ. Перший авторитет, із котрим стосунки ватажка банди зіпсувалися вкрай, бут такий собі "Сивий". Дивом уникнувши ліквідації (переконавши ворогів у тому, що місце зустрічі оточено автоматниками з його угруповання), він зрозумів, що наступної "розборки" просто не переживе, і вирішив діяти сам.

"Сивого", котрий повертався після тренування, було розстріляно поблизу власного будинку Куркаєм та його подільниками. Під час з'ясування стосунків з місцевими авторитетами, що відбувалися згодом, ватажок банди зумів довести представникам криміналу, що не має жодного стосунку до

загибелі "Сивого". Він, хоч і не маючи нормальної освіти, здатністю переконувати людей володів чудово.

"Мамонт", помітивши "перспективну бригаду", свого часу сам запропонував йому співробітництво. Але, разом з цим, не врахував того, з ким саме він намагається співпрацювати. Куркай, котрий мав виключно кепський характер і взагалі не визнавав жодних "понять", авторитетів над собою не терпів і нічиїх наказів виконувати не бажав взагалі. Від запропонованого "співробітництва" він відмовився, що автоматично робило його конкурентом "Мамонта".

Зіткнення між ними відбулося, коли комерсанта, котрого "кришував" Куркай, "кинули" люди, чиєю "кришею" був "Мамонт". Сума збитку, якої зазнав бізнесмен, складала 10 тисяч доларів США. Однак Куркаю, котрий з'явився вимагати гроші до ресторану, де на широку ногу гуляв "Мамонт", останній, перебуваючи в нетверезому стані, жбурнув в обличчя кілька сто-доларових купюр, та ще й зі словами: "Вдався!". Свідками цього стала велика кількість людей, і виглядало це як образа, яку у кримінальному світі не пробачив би ніхто.

Куркай і не збирався пробачати. Ретельно підготувавши операцію, його "бійці", котрих він очолював особисто, скоїли на "Мамонта" зухвалий замах. Відслідкувавши всі переміщення свого ворога та вивчивши його плани, бандити влаштували засідку на під'їзних шляхах до водно-спортивної бази, що належала "Мамонту". Коли той після відпочинку в компанії повертався до Дніпропетровська, по машинах – автомобілях "мерседес" та "Форд-Скорпіо" – було відкрито прицільний вогонь із двох автоматів.

З причин, що не залежали від Куркай, злочинний намір реалізувати не вдалося. "Авторитета" було лише легко поранено в передпліччя, а один із його помічників отримав більш важке поранення – в живіт. Але теж залишився живий. Вочевидь, саме тоді Куркай вигадав спосіб налякати його за допомогою відрубаних голів.

Необхідно відзначити, що подібного роду "акції залякування" він здійснював не вперше. Так, одному з дніпропетровських

кримінальних "авторитетів" на прізвисько "Ніндзя" він на день народження прислав... труну з жалобними стрічками! З часом цю людину дійсно було вбито, втім, довести причетність Куркая до цього злочину було неможливо.

З "Мамонтом" ватажок банди вирішив не розмінюватися дріб'язком на кшталт ритуальної атрибутики. Спочатку відрубати голови планували наркоманам, котрих, як я вже казав, за людей Куркай не вважав. Однак члени угруповання, котрих було відправлено на пошуки жертв, наркоманів знайти не змогли, але здибали трьох "бомжів", котрі здавали вкрадені труби до підпільного пункту прийому металу.

Сам Куркай голови не рубав. "Екзекуцію" проводив інший член угруповання – Кедров, котрий вже неодноразово брав участь у скоєнні вбивств. Однак весь процес ватажок контролював особисто. І особисто ж, разом з тим таки Кедровим, приніс голови до місця проживання "Мамонта".

Робота з викриття злочинного угруповання Куркая велася співробітниками УБОЗ за кількома напрямками. Паралельно з напрацюванням оперативної інформації стосовно ватажка та всіх членів ОЗУ було зроблено все можливе, аби відновити карну справу щодо вбивства бізнесмена Усова, скоєного у 1993 році. Наполегливість та професійний підхід оперативників принесли плоди – дівчат, особистості котрих так і не було встановлено одразу після скоєння злочину, вдалося знайти. Цей успіх став можливим завдяки роботі старшого оперуповноваженого УБОЗ УМВС Дніпропетровської області підполковника міліції Віктора Рябова, котрий здійснював основну роботу у справі розробки банди.

Правильна робота з ними дала можливість зібрати докази причетності Куркая до вбивства, достатні для того, аби прокуратура видала ордер на його арешт. Втім, Куркай про це не здогадувався. У співробітників УБОЗ з'явилися "козири", про які допоки було невідомо їхньому супротивнику.

Особисто ж Куркай був настільки впевнений у власній невразливості з боку правоохоронних органів та безкарності, що скоїв вкрай зухвалий вчинок – із власної ініціативи з'явився до

УБОЗу, начебто для того, аби довести свою невинуватість. Ордер на арешт, який пред'явив йому Рябов, став для бандита вкрай неприємною несподіванкою.

Втім, навіть опинившись у камері ізолятора тимчасового утримання, він і не думав зізнаватися у скоєному. А його подільники, котрі залишилися на свободі, перейшли на нелегальний стан та розпочали бурхливу діяльність з приховування слідів та речових доказів злочинів, які вони скоїли раніше. Але на той момент за ними вже спостерігали відповідні міліцейські служби, відслідковуючи всі переміщення та контакти підозрюваних.

Саме завдяки цьому було своєчасно затримано дружину Куркая – Світлану. Оперативників здивував той факт, що жінка вийшла на вулицю з дитячою коляскою, в той час як немовлят у родині не було. Зацікавилися вони цією "невідповідністю" не дарма. Як з'ясувалося згодом, у колясці був... арсенал вогнепальної зброї банди, котрий жінка повинна була доправити до одного з гаражів, який заздалегідь орендували члени ОЗУ.

Не кваплячись та не діючи поспіхом, що доволі часто лише шкодить в подібних ситуаціях, співробітники УБОЗ продовжували оперативну роботу. Як результат, через нетривалий час на конспіративних квартирах було затримано двох членів ОЗУ, саме тих, хто брав безпосередню участь у вбивстві з відрубанням голів та інших тяжких злочинах.

Потім біло перевірено гаражі, зокрема той, де опинилася дитяча коляска з незрозумілим вмістом. Як вже було сказано вище, знаходилася в ній зброя. Загалом арсенал банди, який було вилучено під час цієї операції, налічував три автомати Калашникова, два обрізи мисливських рушниць, п'ять револьверів наган і три пістолети. Також там було вилучено чималу кількість вибухівки: тротиліві шашки, амоніт, саморобні вибухові пристрої, чотири гранати і приблизно чотири тисячі набоїв.

Балістична експертиза, яку було проведено, дала однозначний висновок стосовно того, що вилучена зброя використувалася під час вбивства "Сивого", замаху на "Мамонта", а також під час скоєння інших тяжких злочинів. Під тиском

неспростовних доказів і свідчень власних подільників Куркай зізнався у скоєному.

Суд над злочинцями тривав майже два роки. Куркай і Кедров, котрий рубав голови бомзам, були засуджені Апеляційним судом Дніпропетровської області до довічного ув'язнення. Ще один найбільш активний член злочинного угруповання – до 15 років позбавлення волі. Інші члени групи отримали від 3 до 5 років. Дружину Олександра було засуджено за зберігання зброї на 3 роки позбавлення волі умовно.

Про викриття та знешкодження бандитських угруповань, котрі намагалися взяти під свій контроль Дніпропетровщину, в цій книзі написано немало, а написати можна було б іще більше. Сьогодні згадуються ті злочинці, чиї дії були найбільш нестандартними, протистояння з котрими перетворювалося на тривалу та непросту комбінацію, на вирішення задачі з багатьма невідомими.

Саме така історія розпочалася у 2001 році, напередодні мого переходу на службу до Києва, а закінчити її, припинивши злочинну діяльність бандитів, вдалося лише у 2006-му, коли я вже знаходився у відставці. Саме тому спогадами про неї я попросив поділитися Миколою Васильовича Хащєвого, котрий керував цим розслідуванням у Дніпропетровську в той час, коли очолював Управління по боротьбі з організованою злочинністю, та закінчив його першим заступником ГУБОЗ МВС України.

"Першим злочином, котрий скоїла банда, про яку йдеться, був напад на охоронця кафе – працівника міліції. Скоєно цей злочин було на Дніпропетровській трасі. Там міліціонерам було завдано тілесних ушкоджень та викрадено його табельну зброю – пістолет Макарова.

Згодом вже із застосуванням цього пістолета було скоєно вбивство іншого міліціонера – працівника чергової частини залізничної станції Апостолово. Як і першого разу, задля того, аби заволодіти зброєю.

Озброївшись таким чином, бандити скоїли цілу низку зухвалих та жорстоких нападів на осіб, котрі займалися обміном

валют. Усі злочини було ретельно продумано, підготовлено та згодом втілено в життя дуже грамотно. Слідів та речових доказів злочинці не залишали по собі взагалі жодних. Втім, це досить просто пояснювалося. Як з'ясувалося згодом, до складу злочинного угруповання входили, знову ж таки, працівники органів внутрішніх справ.

Однією з причин невловимості банди було й те, що, здійснюючи розбійні напади, у потерпілих вони, окрім готівки, не брали нічого. Буквально нічого з того, на що не може не спокуситися, скажімо так, "середньостатистичний" злодій. Ювелірні прикраси, одяг, навіть золоті годинники, здавалося, їх не цікавили. Лише готівка. У руках злочинців не опинялося нічого, що згодом могло б "засвітитися" чи то "виплисти" під час спроби збуту. Словом, аби дати нам ниточку, що веде до угруповання, котра зазвичай знаходиться шляхом оперативної роботи. Бандити, здійснюючи напади, розбивали навіть мобільні телефони – нехай навіть коштовні та сучасні. Як з'ясувалося з часом, робили вони так не дарма. Саме на мобільному телефоні й "погоріло" угруповання... Втім, про це трохи згодом.

Зізнаюся відверто, свого часу я, як оперативник, мав мрію розкрити злочин, сидючи у кабінеті. Справа в тому, що коли я тільки-но прийшов на службу до міліції, начальника карного розшуку нашого підрозділу нагородили орденом за те, що він розкрив 30 злочинів, пов'язаних із квартирними крадіжками та розбійними нападами. І все це буквально сидючи у кабінеті, аналізуючи та порівнюючи злочини, які було скоєно. Я тоді подумав: "Який сильний оперативник! Який же високий клас роботи, коли він, сидючи у кабінеті, все це розкрив!". Саме тоді і з'явилася мрія розкрити злочин, сидючи "у кабінеті"...

Що ж до цієї банди, про розкриття шляхом самої лише оперативної роботи і не йшлося. Працювали ми постійно – виходили на одне злочинне угруповання за другим, викривали, затримували їхніх членів, але все виявлялося не те. Кожного разу, коли ми виходили на чергову банду та розуміли, що це не вбивці "валютчиків", відчували розчарування. І продовжували працювати далі.

Доходило навіть до практично неймовірних ситуацій. Наші "клієнти" розстріляли автомобіль, в котрому знаходився син і батько, які займалися обміном валют. З ними їхала й подруга сина, але вона встигла зреагувати, впала під "торпеду" і залишилася живою. Так ось, з'ясувалося, що напад на цих осіб (і в такий самий спосіб – під час руху автомобіля) планувало зовсім інше угруповання. Та коли ми затримали її членів і навіть отримали від них зізнання щодо нападу, котрий вони планували, то не знайшли головного – пістолетів, що були знаряддям злочину. Виявилось, що знову не та банда... Взагалі-то, під час розробки цього ОЗУ, що полювало на валютчиків, інших злочинних угруповань, зокрема бандитського спрямування, було виявлено та знешкоджено з десяток. Жодна міліцейська робота, коли вона ведеться правильно, не є марною.

Не можу сказати, що цей злочин розкрив я, та ще й сидячи "в кабінеті". Знаходився я у своєму робочому кабінеті тоді, коли надійшла доповідь: "У мережі "засвітився" один із мобільних телефонів потерпілих!". Працювала "трубка" лише 24 секунди, але нам цього вистачило – цей напрямок відслідковувала ціла група співробітників УБОЗ, і вони цю можливість не змарнували.

Згодом з'ясувалося, що один із членів угруповання все ж таки не втримався від спокуси прихопити з місця злочину "дуже гарний мобільник" і тримав його захованим у себе за місцем проживання під матрацом. Коли він був відсутнім, його вагітна дружина листувалася з ним смс-повідомленнями. Її телефон розрядився. Аж тут раптом під руку потрапив саме цей викрадений телефон. Вона увімкнула його, ні про що не підозрюючи... А через досить короткий час по тому за місцем проживання її чоловіка вже була направлена група захоплення. Саме так, власне кажучи, й розпочалася ліквідація цієї банди, що п'ять років примудрялася уникати переслідування. Практично одразу у членів банди було вилучено пістолети, котрі вони викрали у працівників міліції. Ось тепер ми були впевнені, що полювання на банду закінчилося...

Наприкінці цієї глави хотілося б пригадати ще один епізод, котрий наглядно змальовує, які стосунки панують у кримінальному світі поміж ватажками та "авторитетами".

8 серпня 2003 року запам'яталося мені не лише днем народження Президента України Леоніда Кучми. Справа відбувалася поблизу Ялти у будинку відпочинку, і я попрямував до моря.

Вже підпливаючи до берега, я побачив начальника УБОЗ України в АР Крим полковника Сергія Семківа (згодом – генерал-майора міліції), котрий очікував на мене. Серце защемило: "Ой, не дарма він чекає мене на березі". Саме так і виявилось...

Буквально за 40 хвилин у готелі "Ялта" було застрелено такого собі Коляка Руслана, котрий приїхав до Ялти із Санкт-Петербурга. Обставини вбивства останнього свідчили про те, що потерпілий був людиною непростою. Вбивця застрелив Коляка під час обіду. Прямо в ресторані готелю, де обідало чимало людей. Стріляв він із двох пістолетів – "по-македонськи". Треба відзначити, що, разом з цим, не постраждала навіть жінка, котра сиділа поряд із вбитим, – його знайома. На місці злочину було вилучено 14 гільз від пістолетів ПМ та ТТ. Коли ми прибули на місце події, там вже знаходилися начальник УМВС міста Ялта полковник міліції В. Литвін (майбутній генерал-майор міліції, начальник Департаменту карного розшуку МВС України) та заступник Міністра внутрішніх справ України, начальник ГУ МВС України в Криму Микола Петрович Паламарчук – нині генерал поліції 1-го рангу, народний депутат України.

Інформація, яку ми отримали з міста на Неві, підтвердила наші припущення: Руслан Коляк – російський злочинний "авторитет". Один із учасників бандитського руху "тамбовських", керівник охоронного агентства, "юрист-адвокат", учасник телешоу, котрого неодноразово притягали до кримінальної відповідальності і заарештовували... Напевно, він достатньо насоловив своїм кримінальним подільникам.

Цікавий цей тип був тим, що за свого життя він зазнав дев'яти злочинних замахів: чотири рази його розстрілювали,

до того ж тричі – із застосуванням автоматичної зброї, тричі намагалися отруїти і двічі підривали, використовуючи гранати. А він, незважаючи на тяжкі поранення, виживав і повертався до "улюбленої справи". Звісно, допоки не приїхав до України, де теж розпочав протизаконну діяльність – почав скуповувати землю поблизу Гурзуфу.

У шифровці також було вказано й можливих підозрюваних, котрі виношували конкретні плани остаточної розправи над фігурантом. Зібравши необхідні матеріали і провівши експертизи у справі, ми направили необхідні матеріали "північному сусідові" – їхній "авторитет", то нехай вони й розбираються.

Згадую цей випадок з однієї лише причини. Доля більшості кримінальних лідерів – смерть від кулі власних колег за ремеслом (як би протягом життя не таланило). А слова пісні Кемеровського: "Братва, не стріляйте один в одного!" – сльозливий заклик ні до чого...

„...Пам'ять, пам'ять, адже ти можеш, ти повинна ці стрілки на мить повернути! Я хочу не просто згадати імена, я хочу поглянути в очі своїм друзям...” Роки, що я їх провів у Дніпропетровську подарували мені людей, котрі стали не просто колегами по службі, соратниками у нелегкій міліцейській справі, а й тими друзями, в чиї очі хочеться поглянути роки потому...

Генерал-майор міліції Віталій Андрійович Глухверя, генерал-майор міліції Олександр Володимирович Негодченко, генерал-майор міліції Олександр Олександрович Перов, генерал-майор міліції Миколай Васильович Хащевий. Полковники міліції Віталій Грабевник, Анатолій Буйвол, Ігор Лазарів, Віктор Сабодаш, Миколай Авраменко, Олександр Юрков...

По-різному склалися долі, різними шляхами веде життя. Вдачі Вам, друзі!

РОЗДІЛ IV

ЗАСТУПНИК МІНІСТРА

Служба у столиці

Є на світі люди, котрим для абсолютного щастя достатньо одного: бути начальником. До того ж взагалі не важливо, начальником чого саме. Аби лише мати документ, в котрому написано: "начальник..." А коли на додачу він матиме справжніх підлеглих (хоча б двійко!), тоді щастя не матиме меж!

Я ніколи не страждав подібними речами, до того ж прагненням до кар'єрного зростання за будь-яку ціну. Саме тому пропозицію щодо підвищення, котра буквально звалилася на мене у 1999 році, я сприйняв без ентузіазму.

Обставини того часу були такими: в Україні щойно відбулися президентські вибори, під час котрих на другий строк переобрали Кучму. Прийшовши на другий строк, Президент проводив у державних органах значні кадрові зміни, зокрема у системі органів внутрішніх справ. Деякі начальники міліцейських управлінь йшли на пенсію, звільняючи дорогу більш молодим. І мені було запропоновано посаду начальника Управління МВС України в Миколаївській області.

Не можу сказати, що Миколаївщина викликала в мені якісь страшні почуття. На той момент цей регіон асоціювався в мене зі знаменитим на всю країну глиноземним заводом та великими кораблями. А також, відверто кажучи, дитячими спогадами про холеру в Миколаївській області, під час котрої доводилося виїжджати з Азовського моря. Аби бути об'єктивним, то треба згадати, що саме в ті часи виникали та котилися Україною спалахи цієї небезпечної хвороби, і доволі часто саме на сході: в Одеській, Херсонській та Миколаївській областях. На той час Миколаїв тримав сумнівну "першість". Та не в холері була справа. Воду все одно треба кип'ятити завжди та скрізь. Певні особливості криміногенного становища у регіоні, на кшталт високого рівня наркоманії, після Дніпропетровщини (чого лише вартий щодо цього Кривий Ріг!) мене зовсім не лякали.

Справа полягала в іншому. В УВС Дніпропетровської області склалася команда, в котрій кожен був на своєму місці та міг покласти на інших. Міцна група однодумців, котрі разом

багато через що пройшли. І я чудово розумів, що коли залишу команду, це не додасть злагодженості в її роботі. Я в жодному разі не вважав себе незамінним, але моя посада в міліції Дніпропетровщини була такого рівня, що так чи інакше впливала на роботу всього колективу...

Окрім того, велику роль відіграли суто людські мотиви. Проживши рік без родини, я, щойно відремонтував отриману квартиру, перевіз до Дніпропетровська дружину та сина. І що?! Знову поневірятися по готелях, знову місяці поспіль (а то й більше) не бачитися з рідними? Відверто кажучи, не було такого бажання.

А тут ішлося про підвищення! І я твердо вирішив відмовитися від нього...

"Активна обробка" почалася в кабінеті заступника Міністра внутрішніх справ України по кадрах Миколи Ануфрієва. Він дивився на молодого генерала, котрий відмовляється від наступної сходинки кар'єрного зростання, мов на ненормального. Я наполягав на своєму...

Далі було ходіння по кабінетах Міністерства внутрішніх справ. У кожному наводили аргументи, просили "подумати". Але я вже все вирішив.

Зрозумівши, що по-доброму "переконати" не вийде, на мене почали тиснути. Моральний пресинг врешті-решт сягнув тієї межі, що я був змушений подумати: "Коли не відчепляться, напишу рапорт на звільнення!". Це, до речі, було цілком реальним варіантом – логіка тодішнього керівництва МВС була простою: "Або ти не перебираєш посадами і вирушаєш командувати туди, куди направлять, або... залишаєш службу в міліції!". Втім, змінювати своє рішення я не збирався.

Залишилося очікувати на рішення вищої інстанції – Міністра, Юрія Федоровича Кравченка. А він у цей час перебував на виїзді. І ось нарешті повернувся. Звісно ж, щодо мене йому доповіли одразу.

Цього разу особисто зі мною Міністр зустрічатися не став, а передав на словах, що я можу бути вільним, але щоб на очі йому більше не потрапляв. Так і сказав: "Щоб я його більше не

бачив!". Я, відверто кажучи, з достатньо попсованими нервами відбув до Дніпропетровська, а начальником УМВС у Миколаївській області став генерал Анатолій Удод...

Коли мене щось і втішало в цій ситуації (я не очікував на щось хороше особисто для себе в результаті того, що сталося), то це той факт, що пост, від якого я з такими зусиллями відбився, отримала дійсно гідна людина. Анатолій Удод був зі справжніх сищиків. Довідавшись про призначення головного міліціонера Миколаївщини, що відбулося, я з превеликим задоволенням згадав, за яких обставин ми познайомилися...

Історія була, так би мовити, комічна. У той час, коли я керував відділом із розкриття майнових злочинів обласного карного розшуку Харківщини, почалася серія крадіжок із ощадкас у сільських районах області. Злочинців розшукували, та безуспішно. До певного часу. Як з'ясувалося згодом, два чоловіки переміщувалися селами та й "підламували" там сейфи в тих сільських установах, де були певні суми готівки. Тобто в ощадкасах та поштових відділеннях. Власного транспорту горезлодую не мали, на цьому, власне, згодом і "погоріли".

Скоївши чергову крадіжку – близько восьми тисяч рублів із каси села Близнюківського району Харківської області, вони з'явилися на залізничний вокзал у Лозовій. В інший спосіб виїхати звідти було просто фізично неможливо.

Чи то шлях, чи то зламування сейфу притомили їх, чи то просто після численних вдалих "справ" з'явилося відчуття безкарності, вони випили та й... заснули, очікуючи на електричку. Міліціонерові, котрий проходив повз них, вони видалися підозрілими, хоча щодо пограбування ощадкаси у Близнюківському районі він не знав. Розбудивши сплячих, він запитав у них, хто вони такі та, головне, що знаходиться в двох торбах, що стояли біля їхніх ніг. Заледве прокинувшись, злочинці побачили свій найжахливіший сон, що раптом матеріалізувався перед ними. Спросоння та з переляку нормально відповісти на запитання вони не могли, чим викликали ще більші підозри прискіпливого міліціонера. Зробив сержант досить просто: гупнув ногою по одній із торб. Звісно, ломики, "фомки", від-

мички та інші знаряддя для зламу, що знаходилися там, відгукнулися виразним дзеленчанням. Те, що містилося у другій торбі, виявилось ще більш цікавим – сума, яку взяли у касі, звісно, була не в сотенних купюрах. Зім'яті "троячки" та "п'ятірки", абияк запхані до торби, говорили самі за себе. Законослухняна людина таку кількість грошей, накиданих до господарської торби, неначе картопля, в ті часи мати не могла.

Крадіїв, котрі не встигли оговтатися, швиденько доправили до приймальника-розподільника, що знаходився у Лозовій, де за них зранку взялися вже оперативники. Останні на той час вже мали у своєму розпорядженні повідомлення щодо обкраденої ощадкаси...

Оскільки, як вже говорилося вище, аналогічні нерозкриті злочини були по всьому району, до Лозової приїхав я як представник обласного карного розшуку, а згодом і Анатолій Удод – як заступник начальника Главку розшуку республіканського. На мапі Харківської області місць злочинів впійманих зломщиків було відмічено нами аж дванадцять. Щоправда, до певної кількості аналогічних злочинів, скоєних в інших областях України, вони виявилися непричетними. Отже, закінчивши цю справу за кілька днів, ми з Анатолієм Павловичем примудрилися за час, що залишився, навіть поїхати порибалити.

Добрі та товариські стосунки, що виникли тоді, збереглися й надалі, незалежно від того, хто з нас був старшим за званням чи то посадою...

Повернувшись до Дніпропетровська і залишившись на тій самій посаді – першого заступника начальника УВС, я продовжував працювати, як і доти. Щодо власних перспектив особливих ілюзій не було. Подібні "прояви характеру" в системі МВС зазвичай не вибачали. Втім, відверто кажучи, мене це тоді не надто турбувало. Вистачало повсякденних турбот на службі і радощів у родині.

Крім того, неочікуваною була подія, що сталася наприкінці того ж таки 1999 року. До обласного управління внутрішніх справ надійшли "нагородні списки", в яких було і моє прізвище. Підстави для цього були. Дніпропетровська область, незважаючи на

всі складнощі криміногенної обстановки, була на той час по країні серед перших за рівнем розкриття злочинів. Були й інші, не менш серйозні успіхи, і внесок колективу в їх досягнення був безсумнівним для Києва. Отже, урядова нагорода – орден "За заслуги" третього ступеня був визнанням, на яке я заслуговував. Дивним було те, що нагороду цю "пропустило" Міністерство. Невже Юрій Федорович забув? Повірити в це мені було складно.

До Києва із Дніпропетровська ми прибули утрюх – із начальником штабу УВС та оперативником з Павлограда Михайлом Надаховським, котрого було нагороджено орденом "За мужність". Оперативник брав участь у звільненні заручниці, котру злочинець, вимагаючи викуп, тримав під дулом пістолета, погрожуючи вбити на очах у всіх. Надаховський влучним пострілом прострелив вимагачеві руку, обеззброїв та затримав його.

Підготовка до нагородження тривала протягом цілого дня у стінах Міністерства внутрішніх справ та зводилася переважно до того, що тих, кого нагороджували, навчали тонкощам церемоніалу: як підходити до того, хто нагороджує, як відходити від нього, з якого боку і що при цьому казати... Лише так, і аж ніяк інакше! Статут, звісно, є Статут, але навчати "стройовій підготовці" в єфрейторських традиціях генералів та старших офіцерів зранку до трьох годин дня?!

Коли Володимир Литвин, котрий був на той час Головою Адміністрації Президента, нарешті вручив нам нагороди, ми, стомлені та голодні, міркували лише про те, як найшвидше дістатися домівки. Але тут до нас підійшов Юрій Федорович Кравченко, котрий теж був присутній на нагородженні. Усім трьом він потиснув руки і від душі привітав з нагородами. Нагорода, яку я отримав, напевно ж, була прощенням за відмову та незговірливість, яку було мною виявлено. Кравченко, треба віддати йому належне, людей, котрі робили свою справу сумлінно, цінував та не розкидався ними направо та наліво.

Втім, і забувати він не вмів. У цьому я переконався, щойно переступив поріг кабінету Міністра трохи менше року по тому.

Виявилося, що я там з приводу того ж таки кадрового питання. На початку 2000 року Юрія Смирнова було переведено на посаду заступника Міністра – начальника Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в місті Києві, і він запропонував посаду першого заступника мені. Нині мало відбутися затвердження у Міністра. Першим запитанням Кравченка було: "Ну що, від цього призначення ти вже не відмовляєшся?!". Усе він прекрасно пам'ятав. Мені нічого не залишалося, окрім того, як відповісти: "Ні, товаришу Міністре! Вибачте, товаришу Міністре! Був неправий!"

Призначення відбулося...

Як я вже казав, Смирнова було призначено заступником Міністра внутрішніх справ України – начальником Головного управління внутрішніх справ у місті Києві, і він відбув до нового місця служби. А доля заступників полягає в тому, що періодично доводиться зустрічати нових керівників – у разі, якщо їх самих не призначають на відповідну посаду. Така доля випала й мені.

Перебуваючи на посаді заступника начальника, я повинен був зустрічати нового керівника УВС – начальника Кримського Главку генерал-лейтенанта міліції Геннадія Геннадійовича Москаля. Нового керівника, заступника Міністра було представлено керівництвом МВС особовому складу УВС в області, і почалася робота. Звісно, кожен новий керівник, як повелося здавна, добирає свою команду. І через деякий час я зрозумів, що навряд чи знайду своє місце в ній, тому не вагався, отримавши пропозицію від Юрія Смирнова, і відбув до нового місця служби.

Геннадій Москаль досить тепло мене проводжав, провів збори особового складу, потиснув руку, вручив подарунок. Розставалися ми досить просто та швидко.

Моя служба в Києві розпочалася, звісно, з того ж, що й завжди, – розставання з родиною, котра залишалася, знову ж таки, у Дніпропетровську, оскільки житла в місті Києві я не мав. Перший місяць, згідно зі встановленим порядком, я мав можливість мешкати у готелі МВС – як працівник, що перебував

у відрядженні у Київському Главку, і перебування сплачувала за мене держава. А згодом я мав винаймати житлову площу та сплачувати за квартиру самостійно. Саме так я й вирішив зробити, аби вже напевно перевезти родину і жити з нею разом. Втім, чи стали ми за цих умов бачитися частіше, аніж коли перебували у різних містах, питання суперечливе...

Чи були побоювання або невпевненість стосовно нового місця служби? Все ж таки столиця. Відверто сказати, ні. Після відповідної дніпропетровської, луганської та харківської шкіл, а головне, з урахуванням досвіду, якого набув, я вважав, що можу працювати в будь-якому підрозділі органів внутрішніх справ. Втім...

Столицю неможливо порівняти з жодним іншим регіоном з огляду на гостроту та запеклість соціальних, економічних та кримінальних пристрастей, навіть з найбільш великими областями України. Лише посівши одне з головних місць у керівництві міліції столиці України – тримільйонного міста, в котрому кожного дня перебуває ще близько двох мільйонів осіб, що мігрує, – фактично великого п'ятимільйонника, я зрозумів, що твердження щодо того, що співробітники київського міліцейського гарнізону працюють у найскладніших та найнапруженіших умовах – чистісінька правда, ба навіть і не вся...

Почнемо, напевно, з деталей...

Що додалося у службовому кабінеті? Його розміри були приблизно такими ж, як в той час, коли я був першим заступником УВС області. Та й облаштування було таким самим. Здавалося б, усього лише додався один сірий телефон на столі. Втім, це була лінія прямого зв'язку з Міністром внутрішніх справ України. Вже саме по собі це змушувало перебувати у постійному тонусі, аби не сказати в напрузі. І тривалий час перебувати у розслабленому стані мені не довелося – буквально на десятий або дванадцятий день мого перебування на посаді зненацька задзвонив саме той сірий телефон.

Трапилося це приблизно об 11 ранку. Я зняв слухавку зі словами: "Здоров'я бажаю, товаришу Міністре!". І почув від товариша Міністра таке: "Я їду Петровською алеєю... (треба зау-

важити, що на той час я й гадки не мав, де у Києві знаходиться ця Петровська алея, і це теж треба було з'ясувати) зустрічати Президента. Повертатимусь разом з ним теж Петровською алеєю... Так ось, тут на будівельному паркані написано слово з трьох літер. Негайно прибрати!!!" – після чого Юрій Федорович поклав слухавку.

Від того, як швидко та чітко було віддано команду, я дещо розгубився. Повторювати Кравченко не любив, тому треба було почати відповідні дії, до того ж якомога швидше. За допомогою чергового я з'ясував, що названа алея – це територія Печерського району міста Києва, після чого швидко зателефонував начальнику райвідділу, пояснив йому ситуацію та наказав негайно виїхати і навести лад, нагадавши й про те, що Кравченко мав за якусь годину повертатися разом із Президентом. І напевно чи він зрадіє, коли знову побачить той таки напис на тому ж таки паркані.

На щастя, Юрій Федорович конкретизував завдання, яке поставив. Він сказав: "На ЗЕЛЕНОМУ паркані..." Це я встиг запам'ятати. Тому, своєю чергою, передав начальнику місцевої міліції слова саме про зелений паркан. Він знав напевне, де знаходиться ця алея і де знаходиться цей паркан. Саме тоді будувався величезний дванадцятиповерховий будинок на Дніпровських схилах, котрий, на думку більшості мешканців міста, аж ніяк їх не прикрасив.

Буквально за сорок хвилин по тому начальник райвідділу передзвонив мені та доповів, що все зроблено. Щоправда, як це доволі часто трапляється у подібних випадках, дослухавши доповідь до кінця, я не знав, чи то радіти мені, чи то готуватися до неприємностей. Як з'ясувалося, зеленої фарби у райвідділівських під рукою не знайшлося, тож вони цей шматок паркану, на котрому було зображено це непристойне слово, пофарбували у білий колір. Ну, який вже був... З урахуванням того, що паркан був скрізь зелений, а на тому місці раптом побілів, я не виключав нового дзвінка від Міністра та якогось чергового запитання.

Але подітися було вже нема куди, тому інших команд на кшталт негайно шукати зелену фарбу і ще раз виконати

маллярні роботи я не віддавав. Просто підсвідомо приготувався до нових "приємних" несподіванок у вигляді хвилюючих телефонних дзвінків. Відсутність дзвінків (принаймні в той день) від Міністра принесла велике полегшення. Я зробив для себе висновок, що чи то ми впоралися із завданням, яке нам доручили, чи то, імовірніше, Президент та Міністр просто поїхали іншим маршрутом. Головне – минулося...

Звісно, оперативна обстановка, та й взагалі ситуація в місті Києві відрізняється від будь-якого обласного центру України. І тут, знову ж таки, є своя, суто столична специфіка. Певне напруження виникає вже просто через концентрацію в місті всіх вищих органів державної влади – як виконавчої, так і законодавчої та судової.

Виходячи з цього, перш за все, треба було вивчити списки відповідних керівників усіх цих органів, закладів та організацій. Адже насправді може виникнути незручна ситуація, коли тобі зателефонує, припустімо, міністр сільського господарства чи то охорони здоров'я країни, а ти навіть не будеш знати не те що його імені та по батькові, та навіть і прізвища швидко не згадаєш! Саме тому на столах у кабінетах керівників столичного Главку були спеціальні списки (для службового користування), в котрих було вказано всі міністерства, прізвища керівників, а також їхніх заступників. Були спеціальні телефонні довідники депутатів і, відповідно, телефони, за якими дзвонили ті чи інші керівники. Про сірий телефон я вже повідомив.

Звісно, робочий день у місті Києві у міліцейських начальників починався о сьомій ранку і закінчувався ближче до опівночі. У суботу та неділю день починався трохи пізніше –десь о дев'ятій годині і тривав до 17–18 години.

У той період Україна ще не знала по-справжньому масових акцій протесту. Але, разом з тим, акцію "Україна без Кучми", котра тоді тривала на Хрещатику та в прилеглих районах міста, я вже застав. Незважаючи на те, що основне навантаження із забезпечення громадського порядку під час проведення цих акцій протесту було покладено на службу громадського порядку і спеціальні підрозділи, котрі були у Києві: полки ППС,

відповідні підрозділи спеціальної міліції та Державної автомобільної інспекції, проте оперативні команди та рішення доводилося приймати і мені. І, відповідно, брати участь у ситуаціях, що складалися, також.

Повною мірою всю складність роботи на чолі столичної міліції я відчув через певний проміжок часу (приблизно через півроку), коли начальник Главку пішов у відпустку, – під час виконання функціональних обов'язків керівника.

Коли спробувати хоча б коротко викласти ті завдання, котрі стояли перед тими, хто знаходився на цьому посту, то, мабуть, необхідно розмежувати їх на, так би мовити, "представницькі" та суто міліцейські.

До першої категорії, звісно, належать не лише телефонні розмови з великою кількістю високопоставлених та відповідальних осіб і, як результат – виконання завдань, котрі буквально без кінця надходили з Міністерства внутрішніх справ, інших вищих органів, котрими були Верховна Рада, Кабінет Міністрів, міська адміністрація Києва, інші міністерства та відомства, Генеральна прокуратура.

Також виконання обов'язків начальника Главку обумовлювало участь у різноманітних нарадах. Наприклад, щочетверга такі наради збирав прокурор міста Києва. Тоді прокурором столиці був Державний радник юстиції першого рангу Гайсинський – колишній прокурор Харкова. Юрій Олександрович до своїх обов'язків ставився більш ніж серйозно і збирав увесь силовий блок міста щотижня. На цих нарадах кожному із присутніх доводилося звітувати про роботи з укріплення правопорядку та розкриття злочинів, котру було виконано.

Також раз на тиждень нараду проводив і тодішній мер Києва Олександр Олександрович Омельченко. Туди також необхідно було їхати з відповідною доповіддю – передусім це стосувалося охорони громадського порядку, наведення порядку на вулицях у вечірній та нічний час. Тоді ставлення до цих питань у місті контролювалося – мерія домагалася, аби кияни могли дозволити собі у нічний час вільно гуляти своїм містом, не боячись злочинних посягань. Це теж було завдання,

виконання котрого міліцейські керівники зобов'язані були щоденно контролювати й у разі скоєння резонансних злочинів на вулицях проводити відповідні службові розслідування.

Саме тут ми дістаємося специфічної міліцейської, правоохоронної діяльності. Такого її аспекту, як забезпечення громадського порядку у багатомільйонному мегаполісі, де ті чи інші масові заходи (зокрема і традиційні, від котрих проблем нерідко бувало не менше!) відбувалися мало не щоденно, головним та основним для міліції, де б і коли б то не було, залишалося розкриття скоєних злочинів.

У той період активно працював заступник керівника столичного Главку з оперативної роботи генерал Петро Микитович Опанасенко. Це був дійсно великий керівник оперативних підрозділів, та людина, котра все своє життя прослужила у карному розшуку і мала беззаперечний авторитет поміж працівників київської міліції, особливо її оперативних служб.

Його участь в організації розкриття злочинів було складно оцінити. На всі тяжкі злочини Опанасенко виїжджав особисто і знав про них усе. До того ж, мабуть, переважна їх частка скоювалася в умовах неочевидності – серед них були й замовні вбивства і розстріли. У місті діяли злочинні угруповання, і не лише місцеві, київські, а ще й заїжджі гастролери-злочинці, котрі злітали до столиці, як то кажуть, з усіх боків. І, тим не менш, незважаючи на все це, оперативна ситуація в місті Києві утримувалася П.М. Опанасенком під жорстким контролем.

Його величезний досвід практично кожного дня допомагав під час розкриття тяжких злочинів. Я пригадую "замовний" розстріл підприємця на третьому поверсі в під'їзді будинку, де він мешкав. Петро Микитович, котрий виїхав на чолі оперативно-слідчої групи, організував ретельний огляд місця події і, всупереч майже загальній думці присутніх щодо того, що злочинець після вбивства, напевно, вийшов на вулицю, на поліг на огляді всього під'їзду дванадцятиповерхового будинку.

У результаті виявилось, що люк, котрий виходив на горіще, було відчинено. Ним і скористався вбивця для подальшого

переходу до одного з сусідніх під'їздів, аби непомітно залишити місце злочину.

Під час огляду було вилучено відбитки пальців. Серед них виявлено й ті, що належали раніше засудженому, котрого і було викрито у скоєнні цього вбивства після затримання. У результаті злочин було розкрито протягом доби.

Таким оперативником був П.М. Опанасенко – сищик від бога, майбутній генерал-полковник міліції, заступник Міністра МВС, начальник кримінальної міліції України. Людина, котра знищила десятки найнебезпечніших банд, розкрила, без перебільшення, тисячі тяжких злочинів.

Дуже серйозні запитання у нового керівництва столичної міліції виникли стосовно забезпечення роботи ринків міста Києва, де фактично безроздільно панували перекупники і чинилося свавілля, котре ретельно прикривалося працівниками міліції.

Ніхто з безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції не мав можливості торгувати на ринку. Усі продукти, котрі вони планували реалізовувати в Києві, в них перекупалися ще на під'їзді до ринку. Було створено цілу корумповану систему, котра наглухо закривала доступ на ринки саме селянам-трударям. Ці люди не мали можливості отримати відповідну документацію ані у ветеринарній, ані в іншій контролюючій службі, не могли оформити документи на торгове місце, знайти людину, аби порубала м'ясо чи то знайти ваги.

Фактично опорні пункти міліції – "точки наведення порядку" на ринках перетворилися на пункти вилучення частки сільгосппродукції і пакування останньої у пакети з подальшою розвозкою та роздаванням "потрібним людям". Діючи разом з корумпованою адміністрацією ринків, міліціонери вирішували "шкурні" ринкові питання, отримуючи за це відповідні грошові "відкати".

Для того, аби навести лад на ринках, нами використовувалися підрозділи міліцейської розвідки. Закуповувалося, наприклад, м'ясо, і наші працівники, діючи під прикриттям, намагалися на ринку отримати всі дозволи для реалізації цього

товару. Потім процес документували. З'ясовувалося, як діють у цій ситуації служби, котрі повинні забезпечувати можливість торгівлі на ринку. Також контролювалася й діяльність міліціонерів. І не лише "місцевих", а й тих, котрі взагалі не мали жодного стосунку до ринків, а приїжджали туди "пастися". Потрапляли в об'єктиви й сержанти, котрі шпиняли бабусь і брали з них по десятці, й співробітники ДСБЕЗ, котрі обкладали даниною торговців промтоварами, оперуючи вже іншими цифрами.

Ми дійсно побачили, що з кожної "точки" офіцер міліції, котрий обслуговував ринок, здебільшого мав за день по п'ятдесят – сто гривень. Припустивши, скільки вони так "заробляли", ми зрозуміли, що за такого розкладу вони не прагнуть підвищення. Протягом п'яти днів такий "базарний трудівник" у міліцейських погонах "заробляв" приблизно мою зарплату...

Після того, як розвідувальна служба доповіла про результати відповідної роботи, було проведено колегію ГУВС Києва з питань наведення порядку на ринках міста, де були присутні усі керівники міських підрозділів. Усіх працівників міліцейських колективів, закріплених за ринками, було усунуто з посад, які вони обіймали, і у більшості випадків звільнено. У майбутньому аналогічні заходи ринками міста Києва проводилися постійно.

Також було розпочато кадрове реформування столичної міліції, яке очолив полковник міліції Микола Васильович Волощук. Підвищено було критерії підготовки особового складу. Її вдосконалення здійснював підполковник міліції Анатолій Дмитрович Терещук (майбутній генерал поліції 3-го рангу, начальник ГУ Національної поліції міста Києва, нині – перший заступник голови Одеської обласної адміністрації).

Розповім ще про один момент служби у столиці, котрий доводить те, що наближеність до начальства для людини служивої не завжди є благом...

Начальник ГУ МВС відбув у чергову відпустку. Інструктуючи мене перед від'їздом, окрім іншого, він сказав: "У разі, якщо на території міста відбуватимуться заходи, в яких братиме участь Міністр, ви обов'язково повинні бути там присутні..."

І я, виконуючи вказівки, прибув на проводи Кравченка, котрий відбував на нараду міністрів внутрішніх справ СНД. Проводжали його також і члени колегії МВС, заступники Міністра. Юрій Федорович, йдучи та прощаючись з кожним, тискаючи мені руку, раптом запитав: "А як там у вас в Києві взагалі справи?". Я, звісно ж, відповів з належним оптимізмом: "Працюємо!", на що почув: "Це загальна відповідь... Коли повернуся, запрошу вас для конкретної доповіді!". Після цього Міністр попрямував до літака...

Я, звісно, повернувшись до робочого кабінету, одразу зателефонував начальнику Главку і розповів про цю розмову, а він мені каже: "А навіщо ви туди взагалі пішли?". Я, як мені здавалося, резонно відповів: "Ви ж мені самі сказали, що я на заходах за участю Міністра повинен бути присутній! А аеропорт "Жуляни" – це ж територія Києва..."

Як би там не було, а через тиждень Міністр прилетів, і з його приймальні мені зателефонували. Мене на понеділок на восьму ранку викликали до нього для доповіді. Я, звісно, і суботу, і неділю працював – готувався. У зв'язку з тим, що мені не сказали конкретно, їхати одному чи то з заступниками, то до МВС приїхали всі заступники начальника ГУ МВС.

На момент нашого приїзду Міністра ще не було. Його помічник Микола Молодцов попросив почекати, а тут і Кравченко заходить... Ми всі, як то слід, його привітали. А він запитує: "Чого ви всі зібралися?" – і до мене: "Я лише тебе викликав!". У результаті мої колеги з Главку залишили приймальню Міністра, а мене знов попросили зачекати.

Я дочекався, поки Міністр прийняв доповідь про події та пригоди минулої доби, і зайшов до Юрія Федоровича. Він запитав: "Як побудуємо доповідь? Давай розробимо структуру, аби не витрачати часу дарма. У першу чергу – контрольні злочини. Чітко, коротко і ясно: яка перспектива розкриття, чи є вона і таке інше. Питання друге – це, звісно, економіка, до того ж не дріб'язок, а конкретні, "контрольні" справи зі збитком понад мільйон..."

Економічні злочини зі збитком понад мільйон одразу беруться на контроль Генеральною прокуратурою. Такі справи

ми, звісно ж, мали, але небагато. До речі, питання щодо наведення порядку на ринках Юрій Федорович теж торкнувся. Що саме з цього приводу я йому доповідав, зрозуміло зі сказаного вище...

Під час бесіди Міністр зачепив і суспільно-політичну ситуацію (адже різноманітні рухи протесту тоді вже почалися), і питання боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх. Міністр цим також цікавився, як і боротьбою з наркотиками. Я доповідав, за якимись моментами Юрій Федорович ставив додаткові запитання, інше вислуховував мовчки, без ремарок та уточнень. Наприкінці я почув: "Наступного понеділка чекаю!"

Я попрощався та відбув до себе. До наступної розмови з Міністром треба було готуватися не менш серйозно. До того ж особливу увагу варто було приділити контрольним злочинам. А це означало не лише заслуховування з приводу кожного з них, а й, можливо, необхідність особисто відвідати певні місця скоєння цих злочинів. Тут я розраховував на допомогу Петра Микитовича – хто краще за нього міг висвітлити всі деталі роботи з їхнього розкриття? І, зокрема, ті, що стосувалися сфери оперативної діяльності (адже Міністр також цікавився оперативною роботою). До того ж Юрій Федорович, котрий мав величезний досвід у цій царині, дуже добре відрізняв суттєве від другорядного.

Отже, було над чим попрацювати. Коли наступного понеділка я зайшов до кабінету Юрія Федоровича, то відчув, що обстановка дещо змінилася – стала менш напруженою. Я, як і минулого разу, доповів йому за всіма питаннями, що його цікавили. Міністра, звісно, періодично відволікали – необхідно було й на телефонні дзвінки відповідати, і вислуховувати доповіді інших керівників, і віддавати термінові накази... Але мене він слухав уважно. І запросив з доповіддю знову – через тиждень. Повинен сказати, що з кожним разом спілкування проходило все у спокійнішому ключі, але це не було приводом для того, аби розслаблятися, – Кравченко завжди вимагав чітких доповідей, конкретних й у справі.

Коли з відпустки повернувся Юрій Смирнов, я, правду сказати, сподівався, що мої доповіді у Міністра на цьому припиняться. Я одразу зайшов до Юрія Олександровича, доповів про обстановку і нагадав про свої щотижневі поїздки до Міністра. Смирнов прямо в моїй присутності зателефонував Юрію Федоровичу: "Товаришу Міністре, до виконання службових обов'язків приступив!" Певний час вони розмовляли, і наприкінці розмови він запитав: "Оскільки я вже приїхав, як бути з доповідями щодо столиці?" Але Кравченко чомусь змінювати в цій процедурі нічого не став. Смирнов поклав слухавку: "Ну бачиш? Нічого не можу вдіяти..." Чому Юрій Федорович прийняв саме таке рішення, не знаю. Щоправда, я був у нього з "традиційною доповіддю" ще лише один раз. Не скажу, що мене це так вже й засмутило. Просто звільнився час задля вирішення інших задач, котрих у першого заступника начальника столичної міліції було достатньо.

Перевертні

Організоване злочинне угруповання, яке увійшло до вітчизняної історії під назвою "банда перевертнів", цілком могло претендувати на те, аби його вважали, з одного боку, ОЗУ, чия діяльність викликала найбільший резонанс у засобах масової інформації, а з другого – бандою, що залишила по собі, незважаючи на дуже ретельне розслідування та суд, котрий тривав кілька років, чималу кількість запитань та загадок, що залишилися без відповідей.

На превеликий жаль, серйозної шкоди своєю діяльністю ця банда, що кілька років поспіль займалася викраденнями та вбивствами людей у Києві та Київській області, завдала "честі мундиру" української міліції.

Втім, сьогодні, роки по тому, як після викриття банди, так і після суду над її членами, іноді складається враження, що у висвітленні питань, пов'язаних зі "справою перевертнів", і преса, і певні громадські та політичні діячі з самого початку поставилися до подій упереджено та однобоко, старанно випинаючи

на перше місце ті моменти, котрі була можливість використати задля паплюження міліції.

Перш за все, починаючи з перших публікацій, банду заходилися називати "міліцейською". Саме тому з'явилася назва – "перевертні". У подальшому, заглиблюючись саме в цей аспект теми, дехто добалакався до того, що "група перевертнів" складалася переважно із представників УБОЗу, являла собою "злочинну спільноту МВС..." А згодом сторінками друкованих та електронних ЗМІ почали ширитися версії: про створений незрозуміло ким "з метою проведення політичних та економічних диверсій" "ескадрон смерті", про те, що кураторами банди Гончарова до останніх днів були певні "високопоставлені особи", зокрема в українських спецслужбах, котрі її чомусь потім "здали"... А ще – стосовно причетності цієї ОЗУ мало не до всіх без винятку найбільш голосних політичних викрадень та вбивств в Україні...

Чим більше минає років від того моменту, тим міцнішим стає відчуття, що вся ця ситуація була використана для нагнітання негативу проти української міліції загалом та певних посадових осіб зокрема. Ким та навіщо? Відповіді на ці запитання не належать до переліку тем, що висвітлюються у цій книзі. Кожен, хто бажає шукати їх та висувати версії, має можливість зробити це самостійно.

Ті, хто намагався облаштувати справу так, що банда мало не входила до складу міліції структурним підрозділом, чомусь "забували" про те, що саме міліцією, а точніше, столичним УБОЗом та карним розшуком, а не якоюсь іншою правоохоронною структурою, банду, очолювану Гончаровим, було встановлено, відпрацьовано та знищено. Окрім того, із шістнадцяти встановлених членів ОЗУ половина не мала до міліції жодного стосунку і складалася з осіб, що були раніше судимі.

Та й твердження стосовно того, що складалося це угруповання "переважно зі співробітників УБОЗ, теж не відповідає дійсності. На керівних посадах у банді окрім Гончарова (колишнього співробітника УБОЗ) було два старші офіцери – слідства і так званого 7-го управління. Ще двоє були працівни-

ками інших міліцейських служб. Сам Гончаров на момент активних дій банди був вже колишнім працівником міліції – звільнився на пенсію з органів внутрішніх справ. Приналежність його до будь-якої іншої силової структури доведено не було, тож дискутувати у книзі з приводу чиїхось здогадок я не маю наміру.

До особи Гончарова ми ще повернемося детальніше – наприкінці цієї глави. Але, аби поставити всі крапки на "і" щодо питання, як саме кваліфікувати цю банду, я зазначу: так, банда Гончарова для нашої країни була безпрецедентною, так, знайшлися в міліції ті, хто став на шлях скоєння злочинів, хто порушив не лише Закон, а й Присягу... Але здоровий організм відрізняється від хворого саме здатністю до самоочищення. Не хтось сторонній прийшов та позбавив громадян від убивць та бандитів. Це зробили працівники міліції. Перемогу здобули чесні, порядні міліціонери. Тож робити висновки щодо міліції треба з огляду на цих людей, а не кількох зрадників та покидьків.

Оперативно-розшукову справу щодо банди було відкрито ще у квітні 2001 року. Розробка за нею тривала рік. Фактично робота відносно банди розпочалася, починаючи з моменту, коли заступник начальника ГУВС генерал-майор міліції Петро Опанасенко віддав команду своїм найближчим помічникам – полковникам міліції Г. Потипку та І. Стояну глибоко проаналізувати всі кримінальні справи, в яких фігурувало зникнення людей з подальшими вимогами викупу. До справи було вибірково залучено співробітників УБОЗ. Один із них – призначений начальником "бандитського" відділу УБОЗ ГУМВС Сергій Хамула, котрого було переведено до Главку із Луганської області.

Було "піднято" матеріали справ щодо викрадень людей за останні кілька років. Такі випадки були непоодинокими. Кримінальні справи навіть якщо й порушувались, то за 123-ю статтею КК України – "Насильницьке позбавлення волі" й розслідувалися вони абияк. За статтею "Умисне вбивство" не було порушено взагалі жодної справи, оскільки трупів осіб, що зникли, знайдено не було. А як каже дурна приказка,

"немає тіла – немає діла". Проаналізувавши та систематизувавши всі матеріали, зокрема щодо особистостей, котрі зникли безвісти, оперативники дійшли висновку, що в усіх випадках зникнення, цілком можливо, діє одне угруповання. Вже тоді у співробітників ГУВС виникла підозра щодо того, що банду створено за аналогом підрозділу міліції. Чітка структура: збір інформації, її опрацювання, стеження за правилами зовнішнього спостереження, а потім миттєва операція з захоплення. Ще не знаючи прізвища Гончаров, не маючи уяви про інших фігурантів справи, оперативники відчували, що мають справу з добре організованою групою.

Згодом, вже після ліквідації банди, з'ясувалося, що злочинці мали добре налагоджену систему конспірації: усі без винятку члени групи мали прізвиська, зв'язок здійснювався практично лише за допомогою пейджерів та телефонів-автоматів (мобільні, а тим більше стаціонарні телефони – у крайніх випадках). Усі місця зустрічей було закодовано, і зазвичай цифрами. Власне, зустрічі проводилися в нічний час, не раніше 23:00. Що можна було зрозуміти з повідомлення, котре прийшло на пейджер: "Боря! Микола Петрович очікуватиме тебе за дві години на місці № 2", коли Микола Петрович був Ігорем Гончаровим, а "Борю" звали Павлом?..

Для оперативників, котрі працювали над встановленням цієї ОЗУ, однією з найсерйозніших проблем був витік інформації. Причин було кілька. Наприклад, те, що певна кількість працівників правоохоронних органів, котрі раніше були знайомі з підполковником міліції Гончаровим, його колишні колеги, сприймали його як свого. Секретів від нього не було, могли про щось і обмовитися, могли відповісти на якесь запитання, абсолютно не підозрюючи, навіщо він це запитання поставив.

Окрім того, до складу банди входили й діючі працівники міліції, до того ж такі, що обіймали керівні посади: заступник начальника відділу слідчого управління столичної міліції, співробітник апарату Міністерства внутрішніх справ, "сімки", а вони також мали доступ до службової інформації, котру надавали іншим членам ОЗУ, перш за все – Гончарову.

Була "на озброєнні" угруповання й відповідна спеціальна техніка. Після затримання бандитів, коли у них було вилучено рації, котрі працювали на міліцейських хвилях, стало зрозуміло, як вони могли телефонувати потерпілим і називати всі номери машин спостереження, котрі виїхали на передачу викупу. Але це було вже згодом, а на певних етапах роботи у справі оперативники відчували виток інформації, але не знали, як та за чією допомогою це відбувається. Як мені доповідали, доходило до того, що оперативні наради групи проводили... у "Макдональдсі", де велике скупчення людей, ніхто не зможе підійти непоміченим, високий рівень сторонніх шумів, що зводить нанівець роботу техніки для прослуховування. Було й таке...

Окрім того, з певного моменту була психологічна складність, пов'язана з тим, що розробляти доводилося працівників міліції. Для сищиків "старої школи" це завжди важко психологічно – "працювати" за своїми. Важко визнавати, що людина, котра носила з тобою одну форму, зростала в тій самій системі, раптом виявилася ворогом. А тут ми мали ще й не одну таку людину.

Згодом один із учасників викриття групи сказав: "Я весь цей час відчував до них, а до ватажка особливо, несамоовиту суміш огиди та ненависті – холодної такої ненависті, але абсолютної. Напевне, так ненавидять ворога на війні..."

Треба сказати, що Гончаров платив начальнику відділу УБОЗ С.В. Хамулі абсолютною "взаємністю". Згодом з'ясувалося, що він досить серйозно вибудовував плани щодо його фізичної ліквідації. Гончарову стало відомо (завдяки виток інформації), хто конкретно з УБОЗу розробляє його групу. Навівши довідки, ватажок банди отримав інформацію про цю людину: хабарів не бере, "купити" неможливо, справи звик доводити до кінця. Було зрозуміло, що домовитися не вдасться. А для таких принципових людей Гончаров мав лише один аргумент – смерть. Він почав шукати засоби, аби позбутися "чортюого луганського полковника" (це слова, які дійсно сказав Гончаров). Одним із планів був, застосувавши гранатомет, знищити оперативну групу під час спроби звільнити чергового

заручника. На щастя, бандити до практичного здійснення задуму не перейшли. Згодом, вже перебуваючи у камері СІЗО, Гончаров винуватцем провалу групи називав саме Хамулу. А під час їхньої останньої зустрічі назвав останнього "своїм прокляттям". Не дивно, що переважна кількість наклепів у "посмертних листах" Гончарова була на адресу саме "луганського полковника".

Значні просування у справі почалися після викрадення Михайла Гельфанда...

Група убозівців зуміла знайти потрібну ниточку і пройти за нею до кінця. Події розгорталися так. 31 серпня 2000 року у Києві було викрадено відомого комерсанта Михайла Гельфанда. Наступного дня він особисто зателефонував своєму знайомому П. і повідомив, що його захопили в заручники і необхідно зібрати 15 000 доларів, аби його викупити. Дещо пізніше в офісі, що належав фірмі Гельфанда, із П. зустрівся невідомий, котрий передав йому пакет з особистими речами Михайла Давидовича, ключі від "мерседесу" та документи на машину, а також поштовий конверт, на якому було вказано рахунок фірми, куди треба було перевести гроші.

За півгодини після того, як відбувся цей візит, з мобільного телефону Гельфанда П. знову зателефонували викрадачі і поцікавилися, чи отримав він документи та рахунок. Також вони вказали місце, де знаходиться "мерседес", підказавши вихід із ситуації: взяти гроші під заставу автівки і негайно, сьогодні ж, перерахувати на зазначений рахунок. Коли П. спробував пояснити співрозмовникам, що жодні банківські операції провести він не встигне, вони перенесли перемовини на понеділок (розмова відбувалася у п'ятницю) та й відключилися...

Але у вихідні вони продовжували телефонувати П., цікавлячись, чи зібрав він потрібну суму. До того ж на пропозицію щодо передачі грошей готівкою відповідали категоричною відмовою. "Мерседес" дійсно знаходився там, де вони вказали.

Час минав, у понеділок, 4 вересня, вимоги відновилися. Саме в той день востаннє вийшов на зв'язок сам Гельфанд. 5 вересня відбулася спроба перерахувати гроші на зазначений рахунок, але трансфер не вдався.

Починаючи з наступного дня та протягом тижня на телефони офісу та мобільний дружини телефонували безліч разів: бандити торгувалися, вимагали грошей, відкладали звільнення заручника. Зрештою 13 вересня вони погодилися взяти гроші готівкою. Телефонуючи на мобільний телефон дружини комерсанта, викрадачі тричі змінювали місце зустрічі, допоки остаточно не обрали одне із сіл Київської області. Там на них очікували до другої години ночі родичі викраденого та оперативники, котрі взяли це місце під нагляд. Усі події відбувалися під контролем УБОЗ з першого ж дня, коли П. звернувся до міліції. Ніхто не з'явився. З того дня зв'язок з викрадачами обірвався.

Як з'ясувалося згодом, практично всі дії міліції відстежували та контролювали люди Гончарова та він особисто. Яким саме чином, про це сказано вище. Викраденого комерсанта на той час вже давно не було серед живих. "Гончаровці" вбивали усіх заручників, незалежно від того, отримали вони викуп чи ні.

Під час ретельного опрацювання всієї інформації, яку було отримано у процесі перемовин із викрадачами, оперативники вийшли на слід угруповання. Перш за все, перевірили фірму, на рахунок якої повинні були перераховуватися гроші. Знайшли її власника – в'єтнамця. Він пояснив, що, начебто, влітку 2000 року до нього звернувся знайомий, котрий і звів його з іншим знайомим. Той попросив надати рахунок для переведення грошей і залишив телефон "на випадок, якщо гроші надійдуть". Той-таки телефонний номер "засвітився" під час перемовин щодо викупу – "Київстар", активований через картку ASE & BASE. Працюючи над встановленням його власника, співробітники УБОЗ проаналізували дзвінки з цього телефону й одразу насторожилися: виявляється, дуже активні перемовини з нього велися із... заступником начальника СУ ГУМВС України в Києві. Досить швидко було встановлено власника мобільного телефону, в минулому неодноразово засудженого, а потім ще двох учасників злочинної групи. А через деякий час за цим ланцюжком зв'язків було встановлено ще один мобільний номер – "Голден Телеком". Його власником, також через цілу низку

підставних осіб, був Ігор Гончаров. Оперативникам стало відомо ім'я ватажка угруповання.

Вже тоді можна було зробити висновки щодо того, як саме створювалося майбутнє ОЗУ. Ще у 1994 році Гончаров здійснював оперативне супроводження кримінальної справи, за якою згаданий раніше судимий громадянин проходив у складі злочинного угруповання, а розслідував цю справу той самий заступник начальника СУ ГУМВС.

Формування угруповання, по суті, розпочалося саме тоді. Пограбування, викрадення та вбивства її члени стали скоювати вже пізніше. Коротко нагадаю історію банди, принаймні основні моменти.

Першим епізодом викрадення людей, про котрий достеменно відомо, став злочин, скоєний стосовно Михайла Жураковського та Євгена Аврамчука. Метою злочинців було заволодіння сумою в 150 тисяч гривень, що знаходилися на рахунку фірми Жураковського. Отримати гроші їм все ж таки не вдалося, незважаючи на те, що в день викрадення бандити обшукали квартиру Жураковського та викрали всю службову документацію обох бізнесменів. Не отримали вони й викуп у сто п'ятдесят тисяч доларів. Здобиччю бандитів стали дві захоплені ними автівки: "хонда" та БМВ. Вже тоді почав формуватися специфічний почерк банди. Захоплення заручників відбувалося з використанням міліцейської форми та посвідчень співробітників ОВС. Жертв тримали певний час у підвалі приватного будинку, а потім відвозили до лісу, що знаходився під Бортничами, з метою вбивства. Потерпілих того разу було розстріляно.

У подальшому Гончаров розправлятиметься із заручниками та іншими жертвами банди, застосовуючи удушення. Можливо, справа полягала в тому, що за такого способу розправи він отримував задоволення.

Трупи закопували на глибині у півтора метри та заливали розчином вапна і скла. Це стане напрацьованою технологією "гончаровських" бандитів: яма півтора на півтора (подільники, яких Гончаров змушував працювати могильниками, заявляли згодом, що яму іншого габариту він міг "не прийняти"), а вапно

зі склом використовували, аби збити зі сліду службово-пошукових собак.

Скоювали члени банди і розбійні напади. Ось один із епізодів.

Ранком 8 липня 1998 року бандити (шестеро, на чолі з самим Гончаровим) зупинили на автостраді Київ – Ковель, що під Бородянкою, вантажний "мерседес", за кермом якого знаходився громадянин Польщі. Автомобіль був повністю завантажений: віз до Києва 24 тонни різних сортів чаю, що належали відомій німецькій фірмі. Згодом злочинці розділилися: четверо попрямували з вантажем до Києва, викравши чаю на 300 000 доларів, автомашину залишили у Жулянах, а двоє бандитів "подбали" про водія.

Можна сказати, що водієві поталанило: з огляду на дії банди, до рук якої потрапив, він відбувся фактично легким переляком. Його затягли до лісу, де примусово залили до рота півлітра горілки і відібрали все особисте майно. Втім, імовірно, члени ОЗУ не довели злочинний намір до кінця з причин, що від них не залежали. Коли водія, попередньо одягнувши в кайданки та заклеївши очі, запхали до автівки і повезли убік Києва, машину з бандитами зупинив міліцейський патруль.

Водій-поляк залишився живий і навіть опинився на свободі, а двом членам банди, котрі "засвітилися" під час затримання, не поталанило.

Вони теж мали стосунок до міліції, до того ж до одного з її спеціальних підрозділів. До складу банди їх залучали поступово. Спочатку під виглядом "службової діяльності" – начебто триває спеціальна операція, таємна. І накази кудись їхати і щось робити вони отримують від людини зі своєї системи, котрий відрекомендувався як старший за званням. Все законно, а коли є запитання, над ними повинно розмірковувати керівництво, котре поставило завдання.

З часом Гончаров проводив певну моральну обробку. Молодим хлопцям, котрі не розуміли, в що саме їх затягують, він розповідав, яка він чудова людина, що він "усе вирішує". І наштотує на думку: "Коли так, ми робитимемо що заманеться.

Набридло жити бідно!". На жаль, молоді люди не змогли здолати цю спокусу.

Після розбійного нападу 1998 року їх було затримано. Гончаров та його спільники дізналися, що стосовно них стався витік інформації. Напевно, не без допомоги Гончарова їх звільнили з-під варти, змінивши запобіжний захід на підписку про невиїзд. Згодом, за допомогою та порадою того ж таки Гончарова, вони перейшли на нелегальний стан, почали переховуватися. Спочатку він переховував їх у місті, на квартирі одного з членів банди, але вже тоді мав на меті, приспавши їхню пильність, позбутися небажаних свідків. Потім Гончаров вивіз їх на хутір Бобрик і там вирішив "відправити їх до Праги"...

На доповнення до психологічного портрету самого Ігоря Гончарова та членів його угруповання згадаю про їхній специфічний чорний гумор. Вони використовували поміж собою вирази: чи то "до Праги", чи то "регулювати рух катерів на Дніпрі"... Згодом на допиті одного з членів банди запитали, що це означає. Він відповів: "А руками..." Тобто причепити до ніг вантаж, а він нехай руками з дна керує... У нелюдів навіть "жарти" нелюдські.

"Відправити до Праги" мовою Гончарова означало відправити на півтора метри під землю. Труп задушених поліетиленовим пакетом працівників міліції, котрі скоїли розбійний напад на автомобіль із вантажем чаю, було знайдено членами слідчо-оперативної групи 2 липня 2002 року у лісосмузі поблизу села Бобрик...

Ця розправа, окрім усього іншого, мала на меті "посилити дисципліну" у банді. Втім, її члени і без цього втрачали людські риси, перетворюючись на бездушні машини для викрадення та вбивств, які не розмірковують.

Починаючи з 1999 року, скоєння тяжких злочинів ОЗУ Гончарова почастишали, перетворилися мало не на конвеєр. "Акції" відбувалися спершу щопівроку, потім кожні два-три місяці.

Народний цілитель Юрій Омельченко, торговець ювелірними виробами та коштовним камінням Віктор Ярош, ди-

ректор великої фірми Євген Тітов, фінансовий директор підприємства, що займалося нафтопродуктами, Ярослав Малюта, Євген Сільвестров, котрий займався обміном валют... Схема скоєння злочинів скрізь була аналогічною: викрадення з використанням міліцейської форми та посвідчення, переправлення до приватного будинку під Києвом, вимоги викупу, а потім, незалежно від його отримання, розправа (зазвичай удушення)...

Останньою "вдалою операцією" банди стало викрадення Михайла Гельфанда. Але не останнім злочином.

Коли Ігоря Гончарова було затримано, прискіпливу увагу оперативників привернув блокнот, вилучений у нього під час затримання. Там знайшлися певні цікаві матеріали: прізвища та короткі анотації до них (переважно номери і марки машин та інша подібна інформація). І серед інших виявилось прізвище, що негайно викликало підвищений інтерес. Цю людину було знайдено мертвою, і обставини її смерті залишали чимало питань...

До міліції викликали родичку потерпілого і запитали, чи знайома вона з Гончаровим. Звичайне запитання викликало у жінки шок. Її син, чоловік невістки, зник безвісти. Згодом його було знайдено мертвим на березі Дніпра. Це був викладач музики, людина інтелігентна, котра походила із культурної родини, але, як з'ясувалося згодом, він був обранцем колишньої співмешканки Гончарова... Вона віддала перевагу викладачеві музики, а Гончаров зі своєю манією величчя стерпіти цього не міг.

Гончаров за допомогою двох подільників, одягнувши одного з них у форму підполковника міліції, силою всадили потерпілого до автомобіля і відвезли на Русанівські дачі. Спочатку його примусили випити горілки, потім зв'язали руки, вставили до горла лійку і влили сильнодіючу отруту. Потерпілий помер. Після чого злочинці доправили його на берег Дніпра – за маршрутом, яким він зазвичай прямував додому – й інсценували смерть від алкогольного отруєння.

Місцева міліція дві доби "з'ясовувала" обставини справи і винесла відповідний висновок: "Там лежать дві пляшки горілки! Людина випивала, захлинулася горілкою та й загинула".

Можливо, на цьому все й скінчилося б, але тіло все ж таки відправили на експертизу. Через десять днів після того, коли вже був готовий відмовний матеріал (рішення відмовити у порушенні кримінальної справи за відсутності складу злочину), експерти зробили висновок, що смерть була спричинена сильнотоксичною отрутою. І все ж потерпілого було поховано, а прокуратура кримінальну справу не порушила. Висновок експертів просто опинився у теці "відмовного" матеріалу.

Далі мати загиблого звернулася до Генеральної прокуратури. Але й там до справи поставилися поверхнево, не вивчили її як треба і надали відповідь, що потерпілий отруївся горілкою. Найцікавіше, що алкогольних напоїв, принаймні міцних, вбитий, зі слів свідків та знайомих, не вживав.

Звісно, за нормального ставлення до огляду місця події, вивчення матеріалів щодо знайденого трупа, обставин загибелі музиканта, даних експертиз та оцінки зв'язків потерпілого до переліку підозрюваних неодмінно потрапив би Гончаров. Можливо, це зберегло б людські життя. Але дзуськи, як завжди, небажання працювати, людський фактор, а фактично – скоєння злочину, що полягав в укритті вбивства від відповідного обліку.

На щастя, висновки експертів та інші документи у цій справі ніхто хоча б не знищив. Це вбивство наочно свідчить, що бандити Гончарова почали, так би мовити, вдосконалюватися. Вони ретельно маскували вбивства під нещасні випадки, підтасовували речові докази, фальсифікували місця та обставини злочину. Тож невідомо, до чого ще вони могли б додуматися і "дорости", якби їх не зупинили.

Ватажок банди, Ігор Гончаров, був першим, для кого слідство скінчилося. До суду він не дожив.

Додам кілька штрихів до його портрету. Люди, котрі знали його ще за тих часів, коли він не був злочинцем, а боровся з ними, згадують, що вже тоді він вирізнявся жорстокістю, злістю на весь світ та оточуючих. А також відчуттям неповноцінності від власної незабезпеченості. Як сказав один із них, "дах у нього вже тоді був зірваний"...

Звісно ж, первинною метою Гончарова було особисте збагачення, і він її досяг. За оперативними даними, мав нерухомість навіть за кордоном. Але він отримав, мабуть, і те, чого бажав найбільше: владу над людськими життями, можливість вбивати. Практично усіх жертв він душив особисто. Чому? Один із людей, котрих Гончаров намагався залучити до банди, згодом навів його слова, що той промовив у хвилину відвертості: "Коли я вбиваю, то відчуваю себе богом!"

Він уявив себе надлюдиною, що може все і котрій дозволено все. Він насолоджувався жахом жертв та страхом, який відчували перед ним подільники. Він, зрештою, відчув себе "крутим". Реальний ступінь "крутизни" виявився тоді, коли він опинився віч-на-віч не з беззахисними заручниками, а зі спецназівцями – бійцями "Сокола" та оперативниками УБОЗ.

Як згадували безпосередні учасники затримання Гончарова, з одного боку, він був абсолютно розслаблений (оскільки був впевнений у своїй невловимості та безкарності), а з другого – страшенно наляканий. Він вирішив, що його захоплюють бандити. Щодо правоохоронних органів він мав впевненість, що його ніхто не чіпатиме. Коли Гончаров дізнався, що це працівники міліції, він мало не заплакав від радості. Згодом він казав, що подував, буцімто на нього напали бандити, і тому спочатку поводився саме так...

Під час затримання "грізний" та "страшний" ватажок банди волав не своїм голосом, хапався за двері й навіть... кусався. А потім почав казати, що він полковник СБУ. Працівники міліції, котрі проводили затримання кривавого вбивці, побачили перед собою огидного боягуза.

Під час слідства Гончаров брехав, вивертався, намагався свою провину перекласти на колишніх подільників, яких сам же й вбив. Окремо варто згадати листи, що викликали свого часу сенсації у ЗМІ, котрі він писав, перебуваючи під вартою. У них ватажок банди намагався переконати всіх у тому, що йому відомі певні таємниці резонансних злочинів, намагався облаштувати все так, що начебто існувало таке собі ОЗУ, створене та очолюване тими особами, котрі дійсно були

його подільниками. Головну увагу в цих посланнях Гончаров, знову ж таки, приділяв паплюженню та наклепу на керівників МВС України, звинувачуючи їх у всіх можливих та неможливих злочинах – від фальшування справи та організації катувань щодо Гончарова особисто до спроб "заволодіти" прихованими в надійному місці матеріалами, що проливають світло на "тяжкі злочини".

Згодом усі ці "листи" ретельно перевіряла Генеральна прокуратура, і нічого з того, що було в них викладено, не знайшло свого підтвердження. Залишається додати, що банду "перевертнів" було викрито у 13 вбивствах з викраденням людей, що мали на меті отримання викупу, і у понад 70 інших тяжких злочинах.

За вироком суду всі учасники банди отримали те, на що заслуговували.

"За успіх безнадійної справи..."

Існує такий тост (що був, до речі, завжди досить популярним саме поміж людей у міліцейських погонах): "Ну, за успіх безнадійної справи!". Його популярність саме в цих колах цілком зрозуміла – часто-густо накази та завдання, що в міліцейській системі надходять "згори", не те що балансують на межі неможливого, а за цю межу просто виходять. Поки що – на думку звичайних людей та щодо повсякденних ситуацій. Але справа в тому, що високе (а особливо найвище) керівництво, чудово розуміючи, м'яко кажучи, що рівень "планки" власних вимог занадто високий, проте цілком серйозно очікувало від тебе успіхів у їх виконанні. Напевно, саме так і виник тост...

До ситуації, що практично на сто відсотків відповідає вислову "безнадійна справа", мені довелося потрапити у 2002 році. На той час я вже був генерал-полковником міліції та заступником Держсекретаря МВС України. Запевняю вас, у той момент мені було взагалі не до тостів...

Перш ніж розпочати розповідь, власне, про непрості та драматичні події тих днів, необхідно, мабуть, зробити невелич-

кий історичний екскурс у минуле української міліції. Підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю там були створені, як і у всій міліції Радянського Союзу, 6 травня 1991 року. Відбулося це, як неважко здогадатися, за півроку до розпаду СРСР та, за оцінками переважної кількості експертів, років на п'ять-сім пізніше, ніж було потрібно... Щоправда, треба віддати належне українській міліції, ми створили ці підрозділи першими в Союзі – в УВС Дніпропетровської області ще у 1988 році.

До 2002 року Головне управління по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України підійшло з десятилітньою історією, що налічувала чимало сторінок, котрі складали законну гордість працівників служби: розкриття "резонансних" злочинів, особливо небезпечні злочинці та "авторитети", яких було затримано, розгромлені банди та організовані злочинні угруповання, що припинили своє існування. А також гроші, що було повернуто до державної кишені, суми яких сягали десятків мільйонів.

Звісно, були і помилки, і невдачі. Якщо люди займаються реальною справою, а не пустим базіканням на публіку, їх просто неможливо уникнути. Особливо, коли зважити на те, що протистояла служба не шмаркатим хуліганам і не трамвайним кишеньковим злодіям. "Опонентами" УБОЗ завжди виступали особистості, що мали у своєму розпорядженні і силу, і чималі фінансові можливості, і, здебільшого, владу. Зараз немає значення чи то "тіньову", чи то реальну. Так би мовити, професіонали, "еліта" злочинного світу.

Підрозділам по боротьбі з організованою злочинністю протистояли доволі серйозні супротивники. До того ж у будь-який спосіб. П'ятеро (на той момент) співробітників УБОЗ загинули під час виконання службових обов'язків. І якби-то лише під час затримання особливо небезпечних злочинців... Начальника "бандитського" відділу кримської міліції Миколу Зверева було вбито поряд з його будинком на замовлення тих, кому його службова діяльність заважала чинити свої чорні справи. Його колегу-убовізця із Закарпаття Віктора Балегу підірвали у власній машині... А скільки було скоєно подібних замахів,

що не досягли "остаточного успіху" – смерті жертви, яку було обрано?

Наскільки ж сильною є ненависть злочинців до "вовкодавів" із цієї служби, якщо вони мстяться, дочекавшись слушного моменту, навіть роки по тому! Кулі найманого вбивці обірвали життя одного з асів служби УБОЗ – колишнього начальника Управління по боротьбі з організованою злочинністю УМВС України у Дніпропетровській області Едуарда Шевченка вже після того, як він вийшов у відставку...

Протистояння тривало, і не лише за допомогою закладеної вибухівки чи то автоматної черги. Коли зважити на те, що основоположний для служби законодавчий акт, Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" було прийнято у 1993 році, то комусь може видатися дивним те, що зміни до нього народні депутати України заходилися приймати лише через рік після цього! Напевно, подив поменшає, якщо краще придивитися до змісту (принаймні деяких із цих змін): зі складу спецпідрозділів УБОЗ було, наприклад, виведено слідчі відділи. І, до речі, було припинено намічене цільове фінансування цих підрозділів. І так далі і таке інше. Службу по боротьбі з організованою злочинністю раз у раз намагалися "приструнити", "поставити на місце", "посадити на короткий ланцюг". Найбільшою мрією усіх тих, кого наявність у країні цих підрозділів категорично не влаштовувала, було їхнє цілковите й остаточне знищення. Саме це мало не сталося у 2002 році...

Утримаюсь від будь-яких оцінок на адресу всіх учасників тих сумних подій, що стали камінчиком, котрий спричинив лавину, що заледве не поховала під собою цілу службу міліції. І версій щодо того, а хто все ж таки був правий, а якщо винен, то в чому, висувати теж не варто. Оскільки усе це залишиться лише розмахуванням кулаками після бійки. До того ж винуватість у будь-чому "постраждалої сторони" у суді не було доведено, а коли так, то й розмовляти нема про що. Зараз оцінку правомірності дій працівників міліції надали численні службові розслідування, які було проведено, так би мовити, "по гарячих слідах". Їхні висновки теж розжовувати та обговорювати немає

сенсу. Варто сказати, що в результаті чимало людей було звільнено з посад, які вони обіймали, а то й взагалі звільнено з органів внутрішніх справ.

Фактична суть цього надто неприємного інциденту полягала в тому, що в місті Києві співробітники УБОЗ затримали такого собі бізнесмена, у кого було виявлено вогнепальну зброю та речовину, що була схожа на наркотичну. Затримання проводилося за схемою, що називається поміж професіоналів "силовою". Тобто без особливих реверансів та м'якості дій. Найгіршим у цій історії було те, що пана бізнесмена бійці спецназу, так би мовити, вилучали... з автівки, що належала народному депутатові України. Власне, цей депутат був особисто присутній на місці подій...

Сказати, що скандал з цього приводу зчинився страшенний, це не сказати нічого... Взагалі слово "скандал" і те, що відбувалося після цього інциденту, – це все одно, що порівнювати ласкавий травневий вітерець та ураган, що зносить на своєму шляху цілі міста. Піднялася "хвиля народного гніву" на "опричників у погонах", до того ж і розмах, і висоту ця хвиля мала такі, що виникали думки стосовно її ретельної підготовки та гарної спланованості. Звісно, оскільки одним із учасників інциденту був народний депутат, емоції одразу охопили й Парламент України. Не вдаючись більше в деталі та нюанси, розповім, так би мовити, про суть основних наслідків скандалу.

По-перше, Міністр внутрішніх справ України був змушений особисто доповідати на засіданні Верховної Ради України щодо злочасного затримання. І, ви мені повірте, приємних емоцій йому не додали ані хвилини на трибуні, ані реакція сесійної зали на виступ...

По-друге, на рівні найвищого керівництва країни було прийнято рішення про усунення з посади начальника ГУБОЗ МВС України. Утворилася "заздрісна" вакансія...

По-третє, і це стало найголовнішим та найсумнішим із наслідків, у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект. Він був малесенький, складався буквально з кількох пунктів, що там казати, з якихось семи фраз. Його ж зміст чітко

й однозначно зводився до одного: "Управління по боротьбі з організованою злочинністю в українській міліції ліквідувати!". І ось це вже було серйозно...

Новому керівникові УБОЗ належало прийняти під командування службу, якій майже було винесено вирок. Стати кимось на кшталт "голови ліквідаційної комісії". І це незважаючи на те, що під час ліквідації служби як такої неминуче зникала його посада також.

Чи мав я можливість відмовитися від нового призначення? Будьмо відверті, не мав у жодному разі. І справа навіть не в "ласкавій" фразі, яку промовив Сталін 1951 року на засіданні активу: "Чекіст має лише два шляхи: на підвищення та до в'язниці!". Хоча ця фраза, яку я пригадав у ті жовтневі дні, прямого стосунку до цієї ситуації не мала. Ніяка в'язниця, звісно ж, у разі відмови мені не загрожувала. Але сказати "НІ" Міністрові, котрому й без цього в ті дні було вкрай важко, означало... Не виправдати довіру? Мабуть, що так... Відійти у бік з "напрямку головного удару" найвідповідальнішої миті? І це також було неприпустимо...

Залишати пост начальника кримінальної міліції країни бажання не виникало. Дарма що нова посада була вища за статусом – вже не просто заступник Держсекретаря, а перший заступник. Кримінальній міліції я віддав фактично все своє життя. На той момент кримінальний блок української міліції неможливо було назвати ідеальним (втім, не буває ідеальної міліції ніде і ніколи, та й взагалі бути не може), але це була міцна згуртована команда, що виконувала свої завдання на належному рівні. І на місцях, і власне у Міністерстві внутрішніх справ служби кримінального блоку очолювали надійні, досвідчені люди, професіонали розшуку. І ось на тобі: покинути налагоджену важкою працею справу та й піти... Куди? А швидше – в нікуди! Максимально ясно становище новопризначеного начальника ГУБОЗ характеризувало те, що я почув не де-небудь, а на представленні у Президента України!

На столі у Леоніда Кучми лежав аркуш паперу, підпис під котрим повинен був остаточно вирішити мою долю, а сам

Леонід Данилович, вийшовши з-за столу, аби привітатися з "висуванцем", сказав буквально таке: "Ну і навіщо?! Тебе ж усі знають як нормальну людину, гарного оперативника? Навіщо ти лізеш до цієї труби? Труби, що зветься УБОЗ?". Ось такі "дружні настанови". Вислухавши їх, залишається лише гасити світло та грати за упокій...

З усього було видно, що підрозділ міліції по боротьбі з організованою злочинністю заздалегідь, не очікуючи на вирішальний бій, все ж таки вирішили списати до графи "неминучі втрати". Але, чи можливо було в цьому випадку здатися, навіть не спробувавши досягти успіху у, як видавалося, цілком безнадійній справі? Я був певен, що ні...

Моряки мають цілу науку, що так і називається: "боротьба за живучість судна". В одному з її постулатів йдеться про те, що напередодні морського бою судно треба позбавити усього зайвого, що може загальмувати його рух і погіршити маневреність. Палуби та надбудови повинні бути очищені від усього, що під час потрапляння ворожих снарядів може спалахнути, розповсюджуючи пожежу. Одним словом, баласт – за борт! Та й членів команди, від котрих у бою невідомо чого більше: чи то користі, чи то збитку, – краще списати на берег...

Першу колегію Міністерства внутрішніх справ України, в котрій я брав участь як перший заступник Держсекретаря – начальник ГУБОЗ МВС, більшість її членів згадують і нині. І в жодному разі не з теплими почуттями... Відверто кажучи, особисто в мене спогади про ту колегію теж особливої радості не викликають. Крім того, що довелося звітувати перед вищими керівниками, а тут ще, на додачу, моральний тиск, який мені довелося витримати під час прийняття рішень з головного питання – кадрового! Ні, ніхто в жодному разі не намагався наказувати. Було ще гірше – мене просили... Вкрадливо, наполегливо та невідступно. Просили "придивитися до людини краще", "перейнятися уважніше обставинами", "зробити знижку", "виявити розуміння", "надати можливість виявити себе в майбутньому"... І що тут вдієш! Придивлявся, переймався, раз у раз все зважував, оскільки

треба було вирішувати не результат шахової партії, а людські долі. І сиві полковники теж були живими людьми, а не фігурками з дерева, які можна легко прибрати з дошки. Але, з другого боку, на мене спрямовували свої погляди п'ять тисяч осіб – нова команда. П'ять тисяч оперативників, розвідників та бійців "Сокола", стріляних, різаних та битих життям, тих, що йшли на смерть і ладні були йти завтра знову – вже під моїм командуванням. Отже, в першу чергу, я відповідав саме за них. Саме тому вкотре зважував усі "за" і "проти", а знижок та поблажок все ж таки не робив. Начальників обласних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю було зміщено з посади не дванадцять, як то планувалося на початку, а дев'ять. Ті, хто отримав суворі догани, "неповну службову відповідність" та інші стягнення, вважали, що легко відбулися. Коли відкинути убік недовомки і називати речі своїми справжніми іменами, то в УБОЗі почалася чистка, яких ще служба не знала. До речі, торкнулася вона не лише керівників. Згодом було проведено повну переатестацію особового складу, під час якої лави служби залишило чимало працівників. Щодо її необхідності найкраще свідчать ті факти, що більшість із тих, кого було звільнено, вважали за краще відразу написати рапорти, аніж відверто розмовляти про власні "бойові та трудові звершення". Але й це ще не кінець...

Дійсно новаторський підхід (від котрого у декого повідвисали щелепи) полягав у тому, що я – перший із начальників ГУБОЗ – не почав вимагати введення до структури нових штатних посад. Ба більше! Запропонував скоротити УБОЗ, до того ж "за борт" як "баласт" було відправлено цілий підрозділ, вірніше, підрозділи – відділи ГУБОЗ "на місцях". Для людей, не надто освічених щодо структурної специфіки міліцейських підрозділів, поясню докладніше. Це були групи, які налічували десять-п'ятнадцять осіб, знаходилися в обласних центрах України, але підпорядковувалися (і в цьому полягала вся суть!) не місцевому міліцейському керівництву, а безпосередньо Главку, що знаходився в Києві. Чим вони займалися? Звісно, на папері – "боротьбою з найнебезпечнішими проява-

ми організованої злочинності". Але ж насправді... Я досить на-полегливо шукав, вивчаючи діяльність цих "передових загонів", практичні приклади їхньої корисності чи то, в найгіршому разі, хоча б щось, що могло виправдати їх існування, але так і не знайшов. До того ж ці підрозділи, що склалися виключно зі старших офіцерів, які жили за принципом: "До Бога високо, до начальства далеко, а на місцеве я плюю, що бажаю, те й роблю!", взагалі вже перетворилися на цілковиту вольницю...

Отже, "вольницю" було вирішено найрішучіше розігнати. До речі, це рішення було прийнято в жодному разі не всупереч інтересам УБОЗ. Потрапивши в особовий резерв Міністерства внутрішніх справ України, сто з лишком штатних одиниць згодом було застосовано саме для посилення цієї служби – створення груп по боротьбі з "відмиванням" фінансових коштів, які було отримано злочинним шляхом, підрозділів по боротьбі з незаконною міграцією, посилення технічних підрозділів служби.

Звісно, внутрішні перетворення в системі УБОЗ не могли напередодні прийняття парламентського рішення щодо подальшої долі служби не супроводжуватися досить сильною PR-кампанією, яку було ініційовано задля того, аби висновки щодо служби робили не з огляду на один-єдиний "прокол", а з огляду на всю роботу, а головне – внесок працівників служби у боротьбу зі злочинністю в Україні. Фільми, які транслювали на телебаченні, публікації в газетах, "круглі столи" та прес-конференції за участю якомога більшої кількості представників мас-медіа (безперечно, і таких, що зовсім не симпатизували міліції) – усе працювало задля досягнення цієї мети. Величезну допомогу в цій роботі надали генерал-полковник Вандін Юрій Олександрович, на той час заступник голови СБУ України, та генерал-полковник міліції Корнієнко Михайло Васильович, перший заступник Держсекретаря МВС України. Ці люди, що мали повагу в усьому міліцейському середовищі, знали про службу в УБОЗі не з чуток – вони самі керували цим міліцейським Главком, мали великий досвід оперативної роботи.

Але головний бій за долю УБОЗ був попереду. І він розпочався...

На засідання Комітету Верховної Ради України по боротьбі з організованою злочинністю та корупцією я прибув прямісінько з місця скоєння злочину. Точніше, злочинів, на які я виїжджав особисто, а в той день у Києві було два вбивства. І обидва – класичні замаху "на замовлення". З двома підприємцями у столиці хтось намагався вирішити чи то комерційні, чи то якісь інші проблеми в найрадикальніший спосіб – вогнепальний. Загиблих не було, але кров пролилася. Саме ця кров і стояла перед очима в той час, коли настала моя черга встати та розпочати говорити.

Звісно, мною, як міліцейським керівником того рівня, що обумовлює дії, притаманні більше політику, аніж власне міліціонерам, була підготована серйозна та ґрунтовна доповідь. Зважений та вивірений виступ, з посиланням на історію та сучасність, успіхи та поразки, досягнення та хиби... "...Неможливо не відзначити, але повинні визнати...", "...повинні підкреслити, з одного боку, але доводиться визнати, з другого боку..." – таке, вибачте, я не доповідав...

Мій виступ тривав якихось п'ять-сім хвилин, але це були ті слова, що прийшли в ту мить, коли я вчергове побачив людську кров на брудному асфальті. Я просто стисло розповів присутнім на засіданні, в чиїх руках на цей момент була доля УБОЗ, звідки, власне, приїхав. Розповів і про те, що конкретно і ким робиться задля розкриття цих злочинів, а також інших, подібних до них. А наостанок запропонував: "Коли ви бажаєте, аби й надалі такі злочини залишалися переважно нерозкритими, тоді, звісно, давайте ліквідувати УБОЗ – із усім його потенціалом, можливостями та напрацюваннями!". По суті, власне, додати до цього було нема чого, а переливати воду з сита в решето було не варто.

Потім розпочалося обговорення. Із чотирнадцяти членів комітету, присутніх на засіданні, далеко не всі мене підтримали. Найбільше з виступу запам'яталася одна фраза: "Коли палає будинок, пожежників не розганяють!". Втім, слова – це слова. Результат – от що важливо...

Більшістю голосів законопроект щодо ліквідації УБОЗ було відхилено. Було вирішено розробити зміни та доповнення до Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 1993 року, посилити контроль, підвищити взаємодію...

Але головне – служба по боротьбі з організованою злочинністю залишилася в міліцейських лавах! Питання щодо її ліквідації чи то розформування більше не порушувалося! Допоки не настав 2014 рік...

Службі по боротьбі з організованою злочинністю належало вписати до своєї історії чимало славних сторінок. Мені ж залишалося очолювати її трохи менше року...

"Перлина біля моря..."

І на посту заступника Держсекретаря МВС – начальника кримінальної міліції, і на наступній посаді – першого заступника Держсекретаря – начальника служби по боротьбі з організованою злочинністю їздити мені довелося, як то кажуть, всією Україною. Щоправда, були й такі області, де "надавати практичну допомогу в розкритті злочинів" не доводилося жодного разу. Чомусь не прямував мій шлях ані на Дніпропетровщину, ані на Луганщину, ані на Харківщину. Тобто до жодного регіону, де раніше довелося служити. Напевно, так було правильно. На мій погляд, навряд чи було б етичним приїздити туди, де залишилося безліч людей, з котрими не один рік служив поряд, поділяючи радощі та біди. Адже це неодмінно народжує ті людські, та й просто дружні стосунки, через які важко ставитися до вчорашніх товаришів "з усією суворістю". Генерали, вони теж люди... Втім, можливо, регіони, де досить тривалий час ми на керівних посадах перебували, надання допомоги на міністерському рівні просто не потребували, а "розбору польотів" й поготів?

Що ж стосовно іншої географії, то довелося, перш за все, попрацювати на заході країни: у Львівській, Закарпатській,

Чернівецькій областях, та й сході... Та основним регіоном, де я перебував місяці поспіль, була область Одеська. Втім, тривалі відрядження до "перлини біля моря" пережили тоді майже усі керівники основних галузових служб Міністерства. Були на те вагомі причини.

Благополучним у кримінальному плані краєм Одеська область ніколи не була. Недарма ж залишилися у народній пам'яті "світлі" образи "зірок" кримінального світу, як-от: Мішка Япончик, Григорій Котовський, Лев Зінковський чи то "Сонька Золота Ручка". У наш час ці персонажі навіть стали героями кінофільмів та телесеріалів. Минуло майже століття, а все одно пам'ятають! Щоправда, більшість навіть гадки не має, що закінчив свій життєвий шлях той таки Мішка Япончик... червоним командиром, котрий очолював полк імені В. І. Леніна, сформований із одеських злочинців, а Лева Зінковського (тобто Льову Задова), що працював начальником відділу ГПУ України в Одеській області, було розстріляно у період "великого терору" 1937 року... Втім, ми відволіклися від теми.

"Бандитською столицею", на звання якої Одеса свого часу претендувала не без успіху, місто, звісно, більше не було. Завдяки праці численних поколінь одеських міліціонерів, що не шкодували ані поту, ані крові, ані життя. Але й благодатної тиші там теж не спостерігалось. Особливо в ті роки, про які йдеться. Це було б неможливим, перш за все, з точки зору географічного розташування області – чого лише вартий восьмисоткілометровий кордон з Молдовою! Додаємо чотириста кілометрів кордону з Придністров'ям – не надто, м'яко кажучи, благополучним регіоном. Не варто було й дивуватися, що сусідство з невизнаною республікою – це сусідство з місцем, де шукають та знаходять собі притулок люди не надто законослухняні. Плюс, як і з будь-якої точки, що була колись "гарячою", невпинно "тече" потік контрабандної зброї, боєприпасів та, що найгірше, спеціалістів з їх використання. Та й багато інших речей, що в жодному разі не сприяють гарній криміногенній обстановці.

Додамо до цього морський кордон та порти. Кримінологам давно відомо, що будь-яке портове місце має підвищену криміногенність. У сучасних умовах це, перш за все, контрабанда. Наркотиків, зброї та іншого, навіть товарів повсякденного вжитку. Та й нелегальна міграція. Та й хабарництво з боку тих, хто повинен стояти на заваді кримінальних явищ, які згадано вище, і не лише їх. Та й багато іншого, що додавало головного болю міліції.

Звісно, у регіоні, де процвітає незаконний бізнес, обертаються великі суми "чорних" грошей. І завжди суперечливі питання щодо поділу та перерозподілу цих самих "чорних" сум, ринків та сфер впливу вирішуватимуться не за Законом. Тобто не за допомогою арбітражного суду, а суто злочинними методами та засобами. Саме це відбувалося в Одесі. Крім того, кримінальні ділки настирливо намагалися нав'язати свої правила й людям, котрі були представниками державних структур та влади. На той момент, з якого я розпочав свою розповідь, у регіоні налічувалася доволі велика кількість нерозкритих кримінальних справ щодо "розстрілів" та замахів на керівників досить високих рангів, прокурорів, журналістів, представників державної влади. Та й звичайної кримінальщини, що чомусь ніяк не розкривалася, теж було достатньо. Останньою ж краплею, що викликала реакцію у вигляді комплексного відпрацювання області, став кричущий випадок із вибухом в Одеському аеропорту, вимаганням мільйона гривень та погрозами підірвати літак (див. главу "Ми про вибухи, про пожежі...").

Тодішнім керівництвом Міністерства внутрішніх справ було прийнято тверде рішення розібратися зі злочинним накіпом, котрий почав надто вільно почувати себе в Одесі. На берегах Чорного моря висадився масований десант з десятків найкращих спеціалістів МВС. До того ж працівників підрозділів очолювали їхні перші керівники: карний розшук – генерал Володимир Євдокимов, Держслужба по боротьбі з економічною злочинністю – генерал Віктор Литвиненко та інші...

Я теж був у складі керівників цього "десанту". Із чим довелося стикнутися в "перлині біля моря" ("гарною", до речі, була ця "перлина" у листопаді, коли до крижаного моря підходити ближче ніж за кілометр бажання не виникало), можна розповідати досить довго.

Починати довелося з самої міліції. Я завжди вважав, що навіть найпоганіший працівник міліції, що має хоч трохи совісті, повинен приділяти роботі принаймні п'ятдесят відсотків робочого часу, а вже потім перейматися власною родиною, відпочинком та іншими життєвими потребами та задоволеннями. Звісно, що в такий спосіб я жартував, оскільки насправді будь-який міліціонер, котрий приділяє службі менше ста відсотків саме робочого часу, в моїх очах був неробою, якого треба було гнати з міліції. Але велика кількість міліціонерів Одещини не сягала навіть тієї "жартівливої" норми. Вирішенню особистих питань вони присвячували майже дев'яносто відсотків робочого часу, а десять, що залишалися, – роботі... Та й то ці десять відсотків складали час прибуття на місце служби й відбуття з останнього. Та якби-то ці ледарі у погонах лише байдикували! Певна їх кількість була причетна до проступків та порушень більш серйозних...

Коли на ринок "Сьомий кілометр", відомий на всю Україну, прибула бригада співробітників МВС, то в досить короткий термін було викрито вкрай неприємні факти. Власне, "Сьомий" – це держава в державі: шістдесят гектарів площі, десятки тисяч торгуючого люду, багатомільйонний щоденний обіг... Декому було важко подолати спокусу, коли, не докладаючи жодних зусиль, є можливість озолотитися – розташувати на ринку контейнер і отримувати за оренду до двох тисяч доларів щомісяця. Певна кількість працівників, забувши про гідність та Закон, почала заробляти саме в такий спосіб. До речі, надто "талановиті" мали таких контейнерів близько десятка! Один "багатоверстатник" мав таких торгових місць на "Сьомому кілометрі" аж п'ятнадцять, отримуючи, власне, тридцять тисяч доларів на місяць "тіньового" прибутку.

В Одеському порту взагалі відбувалися кримінальні "дива". Наприклад, на митницю приходив контейнер із, скажімо, досить дорогим взуттям, а на папері його вміст перетворювався на вантаж дешевих товарів широкого вжитку, й, відповідно, митну ставку було заниженою в десятки разів. Такі самі "перетворення" відбувалися з одягом та меблями. Натомість відповідного державного мита держава отримувала копійки, а хабарі за подібні шахрайства текли широкою рікою. Державна служба по боротьбі з економічною злочинністю одразу заходила розслідувати ці "дива". Оперативники затримували вантаж, що вже пройшов митницю, був належним чином опломбований, опечатаний, та й перевіряли його. Досить часто замість задекларованого товару, що коштував, скажімо, на тисячу доларів мита, усередині виявлялися цінності на сто тисяч.

Як то і треба було очікувати, така діяльність міліції викликала серйозну протидію з боку певних "відповідальних людей", яких швидко залучили, аби "вирішити питання" із застосуванням усіх можливих та неможливих засобів – навіть місцевих судів, що раптом заходилися "штампувати" постанови щодо негайного повернення власникам усіх товарів, які було вилучено. Аби навести порядок в порту, довелося витратити чимало сил та нервів.

Втім, економічні справи для мене (хоча я також був куратором цього напрямку) були все ж таки не на першому місці. Головною метою було розкриття вбивств на замовлення, що набували резонансу в масштабах усієї країни. Лише варто було заглибитися у відповідні документи, ті ж таки оперативні справи, одразу ставало зрозумілим, що там, як то кажуть в народі, "і кінь не валявся". Розкриттям цих справ доводилося займатися практично "з нуля". Робота міністерської бригади повільно перетекла з 2002 року у рік 2003-й та на цьому не скінчилася. Ба більше, життя "тішило" новими й новими проблемами...

Масове вбивство, що було скоєно в містечку Ананьєво Одеської області, жертвами якого стали одразу семеро осіб, змусило "відсунути убік" всі інші справи та відпрацювання.

Тієї ночі, з 25 на 26 березня 2002 року, було вбито родину Буряне: батька та мати, їхнього дорослого сина Віталія, дітей, 11-річну Тетянку та 10-річного Женю. А ще двох 17-річних дівчат, одна з яких була нареченою Віталія, а друга – просто дочкою гарних знайомих, що заночувала в оселі саме тієї зловісної ночі... Судячи з висновку медичних експертів, під час скоєння вбивства використовувалися ніж, сокира і лом. Декого з жертв злочинці зв'язали (до того ж телевізійними дротами, які нарізали прямо на місці), двоє – господар та його дружина – мали на тілах сліди тортур... За місцевим розумінням, Буряне були заможною родиною: гарний будинок, дві – "Волга" та "Нива" – автівки. Торгували потерпілі м'ясом, ковбасою та цигарками на місцевому базарі, мали намір відкрити власну автокрамницю... Скидалося на те, що хтось вирішив пожитися за рахунок працюючої родини, скоїв заздалегідь спланований розбійний напад, що супроводжувався торттурами та масовим вбивством. Хто? Незважаючи на те, що злочин було скоєно не в місті, а в селі, де, здавалося б, життя усіх та кожного як на долоні, слідчо-оперативна група не змогла одразу натрапити на вірний слід. Відверто кажучи, блукали у тумані... Але, все ж таки, збираючи усю можливу інформацію, узагальнюючи та аналізуючи її, крок за кроком сищики невпинно наближалися до встановлення злочинців.

Згадує учасник того розслідування, тодішній заступник начальника Департаменту карного розшуку МВС України Леонід Додінський: "Містечко було, правду кажучи, маленьке. Не те що пристойного готелю, навіть гуртожитку не було. Хлопцям зі слідчо-оперативної групи доводилося спати прямисінько у машинах. Працювали у вкрай жорсткому темпі, часу, щоб "розхитуватися", не було... Окрім того, ситуація на той час загострювалася завдяки виборчій кампанії, що розгорталася в Україні. Вибори повинні були відбутися за чотири дні, і такий злочин, який було скоєно напередодні, відповідно, був не на користь державній владі".

Основні керівники – Юрій Черкасов, Володимир Євдокимов – щоденно брали участь у робочому процесі. Але, разом

з цим, їхня участь аж ніяк не скидалася на керівні "настанови". Ні, обговорювалися характери, моделі поведінки різноманітних людей, що могли мати будь-який стосунок до справи, детально розбиралися версії та плани з їх відпрацювання. Звісно, були й поради, але то були корисні поради... До речі, згодом місцеві мешканці високо оцінили роботу саме слідчо-оперативної групи МВС. Поміж собою селяни говорили: "Звісно, приїхали такі спеці, що одразу вбивство розкрили!". Саме в такий спосіб і напрацьовується авторитет міліції, і тільки так... На місце трагедії виїжджав навіть Міністр внутрішніх справ, злочин було взято на контроль Президентом України.

Розкрили злочин, звісно, досить швидко. До поля зору сищиків потрапили такі собі хлопці, яких помітили свідки, котрих відпрацьовували, за тиждень до вбивства на вулиці, де мешкали потерпілі. Начебто вони колесо пробили, та й заходили до Буряне за допомогою. У день вбивства ту ж таки автівку, червоні "жигулі", помітили поряд.

Вже потім стало зрозуміло, що зламалася машина поряд із будинком майбутніх жертв не випадково. Це була розвідка. Злочинці побачили та запам'ятали все, що їм було потрібно: розташування споруд на подвір'ї, кімнат у будинку, склад родини...

За тиждень по тому вирішили діяти напевне. Бандитів було п'ятеро: Ігор Стеля та Геннадій Парапир (що був на момент скоєння злочину неповнолітнім) були мешканцями одного з сіл сусіднього Ширяєвського району. Троє інших – Павло Парапир, Сергій Бессалов та Сергій Богдан – гостями з сусідньої Молдови. З усього гурту не засудженим був лише Богдан. Парапир та Бессалов вже мали за плечима "зеківський" стаж, до того ж Бессалов – не один. Родину Буряне обрали "тому, що заможні". Зі слів злочинців, спочатку вбивати не мали наміру. Початковий план передбачав витрусити з господаря будинку інформацію про місце, де зберігаються гроші та цінності, приховити їх та й швиденько зникнути. Але потім, коли під час тортур було вбито господаря будинку...

Міліція спрацювала дійсно дуже оперативно. Перших злочинців було затримано вже 28 березня – в той день, коли в Ананьєво відбувалося жакливе поховання... Леонід Додинський згадує: "Приїхали ми до будинку, де мешкали підозрювані, а їх начебто й сліду вже немає... Ми по сусідах: "Де? Хто що бачив?". Сусіди розгубилися: "Так ось, щойно бачили їх на подвір'ї, й дві хвилини не минуло". Ми на подвір'я. Начебто порожньо. Але чуємо, свині у хліві хвилюються. Вирішили: марно. От тобі й маєш: один зі злочинців дійсно заховався поміж свині. Ми його звідти вилучили. Для такого свині, то надто пристойне товариство... Але куди поділися інші? Продовжуємо пошук. Дивимося – стоять копиці кукурудзи занадто розшарпані. Тут навіть не довелося докладати особливих зусиль, ба вила стояли поряд. Штрикнули ними одну копицю, другу... він і вискочив – прямісінько до рук оперативників з кайданками. А третій намагався сховатися за хатою в яру. Відшукали і його..."

Задля того, аби схопити ще двох членів банди, довелося поїхати до Молдови. Генерал Євдокимов, не витрачаючи часу дарма, "підключив" тамошніх колег, і за прикметами обох вбивць було затримано. Одного – прямо з викраденим на місці злочину золотом. Суд, що відбувся рік по тому, запропорив за ґрати довічно усіх учасників вбивства, окрім Геннадія Парапіра, наймолодшого. Йому відмірили "усього" десять років... Таким був підсумок того, розкритого за три дні злочину.

Попри значну кількість злочинних проявів в Одесі, розгул бандитизму 2002–2003 років на території всієї України, та й в Одесі зокрема, все ж минув...

"Бригади", які колись здавалися нездоланими, залишилися у минулому. Уламки колишніх кримінальних "імперій" – найбільш хвацькі "авторитети", котрі примудрилися уникнути і "строку", і кулі, своєчасно "перефарбувалися" у зовні добропорядних бізнесменів. Але залишилися "групи товаришів, що ніяк не бажали розлучатися зі злочинною діяльністю та продовжували свої кримінальні "подвиги" на власний страх та ризик...

Згадує Леонід Додінський: "Під час відпрацювання Одеської області нами було отримано ряд оперативних повідомлень, які нас дуже зацікавили. Йшлося в них про те, що на території Одеської, Миколаївської та Кіровоградської областей протягом вже кількох років діє злочинне угруповання, яке здійснює тяжкі злочини корисливого спрямування – переважно розбійні напади як на підприємства, так і на помешкання громадян. До громадян, що мали нещастя потрапити до переліку останніх, бандити застосовували тортури.

Були ці бандити "годованцями" сумнозвісного одеського авторитету "Галушки". Сам він, треба зауважити, на той момент залишив "справи", але певні "бригади", які він створив, залишилися. Деякі "перекувалися" на комерційні структури, а інші продовжували просто грабувати...

Якщо на початковому етапі інформація була досить уривчастою та неповною, то згодом відбулися події, що змусили нас прискорити роботу... На початку березня 2002 року в селі Дачному Біляєвського району було скоєно розбійний напад, під час якого вбито молодого хлопця. Досить швидко ми вже знали, що це справа рук того самого угруповання. Минув тиждень інтенсивної роботи, і ми мали на руках усі "козирі", необхідні для того, аби ліквідувати банду..."

Угрупування такого собі Григор'єва, про яке йдеться, було організоване й діяло, так би мовити, за найвищими стандартами свого злочинного ремесла – застосовувало конспірацію. Склад банди, що був доволі різноманітним: до неї входили й ті, хто був раніше засуджений, і люди, котрі мали абсолютно чисті біографії, колишні спортсмени та неповнолітні, звісно ж змінювався... Але кістяк угруповання залишався незмінним. Проживали її члени не компактно. Один мало не в центрі Одеси, інші на околицях, хтось взагалі за містом. Та зв'язок між ними було налагоджено надійно. На той час усі "ділові" перемовини велися своєрідним кодом. І людина стороння, що дослухалася цієї розмови, в жодному разі не змогла б зрозуміти, про що йдеться.

Ці контррозвідувальні заходи були не єдиними деталями, що змушували оперативників більш ніж серйозно ставитися до нього. Окрім контррозвідки угруповання мало свій роздувальний підрозділ. І працював він на совість! Чи отримав хтось великого хабара, чи отримав підприємець довгоочікуваний цінний товар, чи було намічено обладнання, під час якої контрагенти матимуть на руках чималі суми грошей, – все це ставало відомо бандитам. Чималу частку інформації отримували за допомогою дружини одного з членів угруповання, яка займалася торгівлею на "Сьомому кілометрі". Саме в такий спосіб, до речі, не єдиний, відстежували людей, що займалися бізнесом, брали їх до уваги, готуючись до майбутніх нападів та здирництва.

Далі відбувалася друга фаза розвідувальних заходів банди. Ціла група "зовнішнього спостереження" найретельніше вивчала розпорядок дня обраного "об'єкта", розташування його житла, підходи до нього. Напади здійснювалися переважно в той момент, коли жертва поверталася додому. Саме так, на порозі квартири чи то приватного будинку на людину накидалися, відбирали в нього, приголомшеного несподіванкою, ключі та й заходили разом з ним до помешкання. Там починалася основна фаза – "вибивання" грошей та цінностей.

Траплялися у "григор'євських" і "проколи". Певний час вони слідкували за дуже заможним комерсантом. За "оперативною інформацією" бандитської "розвідки", лише готівкою у нього вдома знаходилася сума близько мільйона доларів. Судячи з того, що пересувався він виключно на "шестисотому" мерседесі, мешкав у комфортабельному котеджі, а також за іншими ознаками, ця інформація була близькою до істини... Діяти бандити збирались за старою, перевіреною схемою: одягнувшись у маски-шапочки та приготувавши зброю, очікували на свою жертву біля будинку. Ворота, як то зазвичай заведено у таких домоволодіннях, відкривалися натиском кнопки зі спеціального пульта. Господар будинку, відкривши їх, спрямував "мерседес" до гаража, а бандити

тим часом пішли на штурм паркану. На щастя, бізнесмен мав турботливу та кмітливую дружину. Вона, поглянувши у двір та побачивши, що через паркан стрибають якісь чорні тіні, не залякла на місці від страху, а негайно схопила мобільний. Зателефонувавши та попередивши чоловіка про те, що відбувається у дворі, дама здійняла тривогу. А власне комерсант, недовго розмірковуючи, розвернувся та й поїхав геть від власного будинку... Операція "григор'євських", яку ретельно готували, того разу зірвалася.

Наступного разу невдача очікувала на бандитів з іншої причини. Вони отримали інформацію про те, що певний підприємець пригнав "фуру" ліків, котрі оцінювалися майже у півмільйона доларів. Крім того, автомобіль вийшов з ладу, тож три-чотири дні разом із вантажем буде стояти на ремонті. Озброївшись автоматами, бандити вдерлися на територію, де зберігався вантаж, поклали на землю і зв'язали усю охорону (одного сторожа, що намагався дати відсіч, побили мало не до смерті) та й вивезли намічену "фуру". Не зволікаючи, доправили автомобіль за місто, перевантажили усі ліки до іншого та й заховали цінний вантаж у підвалі одного з будинків, що знаходився в дачному селищі Сухий Лиман. Здавалося б, операція пройшла вдало... Однак бандити не врахували те, що йшлося все ж таки не про горілку та ковбасу, а про ліки, і взяти їх за відсутності сертифікатів та ліцензій Мінздраву, і взагалі будь-яких документів, провізори відмовилися. Згодом усі ліки було вилучено оперативниками під час ліквідації угруповання...

Втім, "проколи" "проколами", а все ж таки хитрощів та підступності бандитам вистачало. Обережності та зваженості дій також. Ба більше, вони свято дотримувалися правила: "Не "світись" там, де мешкаєш!". Наприклад, до декана одного з факультетів престижного Одеського ВНЗ, котрий, як їм стало відомо, отримав хабара у розмірі двадцяти тисяч доларів, бандити поїхали за 250 кілометрів – до Кіровоградської області, де той мав будиночок, що залишився від батьків. До речі, на "співбесіді" з бандитами декан вперто

мовчав. Незважаючи на прострілені злочинцями кінцівки, схованку з грішми так і не виказав...

Чинити розбої та грабувати "григор'євці" більш за все полюбляли на "гастролях". В арсеналі їхніх вивертів був ще один. Кожного разу, повертаючись з "діла", бандити зупинялися в придорожній посадці в районі Холодної Балки. Ця зупинка була не задля того, аби перепочити. У місці, подалі від цікавих очей, копалася яма, куди складалися одяг і взуття, в яких вони орудували на місці злочину, гроші, золото та інші цінності. Та й, звісно ж, зброя. А в арсеналі банди було чимало цікавого, навіть ручні гранати. Після цього бандити спокійнісінько їхали до міста, і які б перевірки не влаштовувала міліція на шляхах, які б оперативні плани на кшталт "Кільце", "Перехоплення" та інші не застосовувалися, все було марно. Оскільки в автомобілі, кишенях та валізах "григор'євців", якщо їх зупиняли чи то на посту, чи то пильним патрулем, нічого протизаконного не знаходилося...

Однак усе на світі має свій кінець. Після трьох тижнів оперативної розробки спеціальна група, роботою якої керували члени "Міністерського десанту" Євдокимов та Додінський, протягом тижня відловила та запроторила за ґрати усіх членів угруповання. Без гонитви, стрілянини... буденно та непомітно для громадян. Одним словом, професійно. Цінностей та грошей у членів угруповання, враховуючи вантаж ліків, про котрий розповідалося вище, вилучили приблизно тисяч на шістсот доларів.

Було розкрито майже шість десятків розбійних нападів, а загалом злочинів було не менше двох сотень. Одна з останніх одеських "бригад" припинила своє існування назавжди...

Черговий по обласному управлінню розбудив мене та Володимира Євдокимова о третій годині ночі. "У населеному пункті Роздольна потрійне вбивство із застосуванням вогнепальної зброї!". Коли зважити на те, що ми щойно повернулися до обласного центру з села, де було скоєно вбивство,

то і стан, і настрої були відповідні... Зима, глибока ніч, холод, ожеледиця. Але все одно виїхали на місце злочину.

Прибувши на місце, ми побачили очікувану картину. Центром подій став автомобіль "мерседес". Поряд з ним знайшлися і його господарі. Один заляк навколішки, схиливши голову до землі біля самісінької машини. Другий вмерз у калюжу крові з іншого її боку, а третій з "Макаровим" у руці лежав метрів за десять у придорожній кав'ярні.

З детальним оглядом довелося зачекати до ранку – у темряві нічого напевне не розгледити. Та й медики – не міліціонери. Поки доїхали... Втім, подробиці лише додавали загадок. Усіх трьох убитих було застрелено: одного в око, другого – в голову та бік. Третій, схоже, намагався втекти, і куля поцілила в спину. Почали оглядати кав'ярню, де були знайдені вбиті. На дверях бару було знайдено сліди від пострілів, і експерти вилучили з них кулі від револьверу наган. Отже, тут відбулася справжня перестрілка.

Тим часом місто прокидалося. Свідків, як завжди, не знайшлося. Втім, на них особливо ніхто й не розраховував. Місце дійсно було глухе – майдан, порожній вночі, оточений закинутими будинками, що були порожні навіть вдень.

З часом очевидці відшукалися. Весела трійця того вечора гуляла в місті, влаштувавши марафон місцевими генделями, пиячила та сварилася. Один з убитих був місцевим, двоє інших – його друзями з обласного центру. Усі троє були навіть не бандитами, а швидше бандитськими "шістками".

Злочин було розкрито. Все виявилось досить банально та просто. У повній відповідності до приказки: "Хто шукає, завжди знайде". У цьому випадку – пригод на свою голову...

У Роздольному мешкав такий собі підприємець. Крутився як міг, тримав власну олійницю, сам заробляв та іншим давав. Аж раптом до нього завітали незрозумілі типи та почали вимагати гроші: "Потрібно ділитися, в натурі!" Ділитися со-рокарічний підприємець, до того ж з ними, не мав бажання. Тоді почали лунати погрози... Підприємець з якихось причин до міліції не звернувся, але сприйняв їх реально. Відповідно,

відреагував – придбав наган, виготовлений ще 1922 року, і, як показали подальші події, цілком придатний до справи.

Невідомо, як розгорталися б події в подальшому. Можливо, все могло обмежитися суперечкою на словах. Але біля злочасної кав'ярні їхні шляхи знову перетнулися... Підприємець на той момент вже встиг випити і був роздратований, аж раптом стикнувся з людьми, що його образили. Вони ж, натомість аби поминути його, заходилися знову ображати та погрожувати. Це й стало останньою краплею. Доведений до відчаю підприємець вихопив з кишені наган та й почав стріляти. Стріляв він добре...

Увечері, коли стрілок опинився в слідчому ізоляторі та й почав свідчити, а наган було вилучено з болота та долучено до справи як речовий доказ, я зателефонував: "Товаришу Міністре, злочин розкрито! Відпрацювання Одеської області триває!"

Як, так би мовити, підбиття окремих підсумків нашої роботи в Одесі наведу звіт за 2003 рік, що було адресовано Президентові України Леоніду Кучмі, під контролем якого тривали роботи в Одеській області.

"...Виконуючи Ваше доручення з надання в період січень – серпень 2003 року практичної допомоги правоохоронним органам Одещини у боротьбі з організованою злочинністю, співробітниками МВС України було проведено ряд оперативно-розшукових заходів, в результаті яких припинено діяльність двох міжнародних злочинних угруповань, "Попеско" та "Зюми", загальною кількістю 28 осіб. Злочинців викрито у скоєнні 60 тяжких злочинів із застосуванням вогнепальної зброї та вибухівки. Зокрема: у розстрілі у 2000 році 13 осіб у диско-барі м. Рені, подвійному вбивстві працівника міліції Дахнова В.М. та його співмешкankи Гуцул О.Г. у м. Одеса у 2001 році, вбивстві начальника відділу СБУ УМВС в Одеській області Задорожного С.Г., восьми викраденнях підприємців м. Одеса та Молдови з метою отримання викупу в подальшому, чотирьох замахів та підпалах транспорту, дев'яти випадках хуліганства із застосуванням зброї та

вибухівки, близько 30-ти злочинах, пов'язаних із незаконним обігом зброї та вибухівки.

Під час викриття шести арсеналів, що належали членам бандитських формувань, було вилучено близько 50 одиниць вогнепальної зброї, з яких 4 пістолет-кулемети, гранатомет, 8 автоматів, 3 снайперські гвинтівки, оснащені оптичним прицілом та глушниками, 13 пістолетів, 29 вибухових пристроїв, близько 50 кілограмів вибухівки, 23 гранати, близько 5 000 різноманітних набоїв, засоби маскуванню та таємного спостереження, 42 одиниці пристроїв мобільного зв'язку, 5 комп'ютерів, 7 автомашин, понад 20 000 доларів США.

Виявлено та ліквідовано ряд приватних підприємств області, котрі були економічною основою злочинів і значну частину своїх прибутків спрямовували таємними каналами, що також були нами ліквідовані для фінансового забезпечення діяльності ОЗУ. Встановлено: лідери злочинних формувань, що були ліквідовані, проводили активні заходи з дестабілізації фінансово-господарського стану Одещини та Молдови, займалися незаконним виготовленням та розповсюдженням фальсифікованих: валюти, гривень, цінних паперів загалом на суму близько чотирьох мільйонів гривень. Також було викрито ряд корупційних зв'язків лідерів злочинних формувань поміж керівників місцевих органів управління, силових структур, юстиції, окремих засобів масової інформації.

На цей час разом зі співробітниками Генеральної прокуратури України триває робота щодо розкриття скоєного 22.12.2002 року у м. Одеса резонансного вбивства на замовлення генерального директора АТРК "Антарктика" Кравченка В.М., 1954 року народження. Представниками МВС України відпрацьовується на причетність до підготовки та скоєння злочину громадянин Р., мешканець Одеси, неодноразово раніше судимий, лідер бандитського формування, та ще двоє громадян, що відіграють головні ролі у злочинному формуванні, а також четверо громадян, що є активними учасниками банди, котрі у зв'язку з тим, що Кравченко В.М.

своїми діями зашкодив розвитку їхнього злочинного бізнесу, пов'язаного з отриманням нетрудових доходів від перевалки газу за кордон у період липень – грудень 2002 року, встановили місце проживання Кравченка, дослідили маршрути його пересування Одесою, добрали виконавців злочину. Чотирьох членів ОЗУ на цей момент затримано, стосовно інших триває комплекс оперативно-розшукових заходів з метою їх затримання... Робота здійснюється під щоденним контролем.

Міністр Ю.О. Смирнов"

Залишається додати, що розкриття цього резонансного замовного вбивства В.М. Кравченка було здійснено під керівництвом вже В.М. Євдокимова, котрий очолював кримінальну міліцію країни у 2005 році.

РОЗДІЛ V

ДОЗВОЛЮ ЗАУВАЖИТИ

У зоні особливої уваги

Напевно, одним із найважливіших завдань правоохоронців завжди було забезпечення безпеки та захист прав народу. А також, відповідно, тих лідерів, котрі уособлюють собою волевиявлення цього народу. Саме питанням забезпечення органами внутрішніх справ безпеки осіб, котрі належать до зазначеної категорії, і присвячено цю главу. Отже...

У ті роки, коли при владі у СРСР перебував Леонід Брежнєв, мої життєві шляхи та орбіти проходили досить далеко від тих сфер, в яких оберталося найвище керівництво як усяєї країни, так і нашої республіки, ба навіть області. Але завдяки службі в міліції довелося побувати у безпосередній близькості від Генерального секретаря, до того ж двічі. Обидва ці випадки характер мають переважно комічний, що, до речі, певною мірою віддзеркалює характер того часу загалом, коли більшість населення СРСР ставилася до власних "вождів" не з фанатичною любов'ю або ж прихованою ненавистю, а навпаки, з цілком доброзичливим гумором. Втім, дехто отримував за подібний гумор ув'язнення до тюрми або психлікарні. До речі, щодо цього народ навіть мав свої анекдоти. Наприклад, ось такі з-поміж тих, що назавжди закарбувалися в пам'яті.

Маленький хлопчик каже Микиті Сергійовичу Хрущову: "А мій батько говорить, що ви запустили не лише супутник, а й сільське господарство!". А Хрущов відповідає на це: "Перекажи батькові, що саджаю я теж не лише кукурудзу..." Або ще такий: У Леоніда Ілліча Брежнєва питаються, чи багато назбирав анекдотів про себе. Він з привітною посмішкою відповідає: "Так, багато! Два табори!". На жаль, тоді це було правдою.

Зрозуміло, що обидва рази поряд з найвищими особами держави я перебував, як то й належить молодому працівникові міліції, під час виконання особливо важливого завдання як один із тих, хто ніс службу із забезпечення їхньої безпеки. А якщо конкретно, то в одному з численних оточень, які незмінно

виставляли, явно та таємно, під час кожного візиту партійно-радянського керівництва до тієї чи іншої місцевості.

Вперше у такому оточенні мені довелося стояти на вокзалі міста Харкова 1980 року. Тоді Брежнев вже практично був не в змозі витримувати навантаження та перепади тиску, яких неможливо уникнути під час авіаперельотів, тож пересувався країною виключно залізницею – спеціальним потягом. У нашому місті на прибуття цього потягу очікували десь опівночі, тож до цього моменту вокзал являв собою абсолютно сюрреалістичне видовище. Ви лише уявіть собі: абсолютно порожні та безлюдні будівлі, переходи, колії та перони – всі, крім одного. На ньому – усе партійне та радянське керівництво міста та області, у капелюхах, піджаках та міцно затягнутих краватках. Нам, міліціантам, що стояли в оточенні у легких сорочках, правду кажучи, було шкода всіх цих "батьків" Харківщини – погода стояла літня і, попри нічний час, аж ніяк не прохолодна. Але й і це ще не все!

Лишень варто було з'явитися літеру, на котрий давно очікували, на перон було випущено цілий хореографічний ансамбль у національних костюмах. І той, зрозуміло, з відповідним музичним супроводом, заходився несамовито відбивати гопака. Тим часом делегація, що зустрічала потяг, несучи на витягнутих руках традиційні хліб-сіль, посунула до вагона. Та й зупинилася... Бо абсолютно усі вікна у вагоні були щільно зачинені та жодного відблиску світла за ними не спостерігалось. Проте усі офіційні особи, що брали участь у зустрічі, й надалі стирчали перед вагоном в очікуванні миті, коли двері вагону відчиняться та дорогий Леонід Іллєч вийде до них із вітальними поцілунками. Тим часом хвацький гопак у виконанні ансамблю тривав у тому ж таки шаленому ритмі. Ось саме так і відбувалася о ПЕРШІЙ ГОДИНІ НОЧІ уся ця демонстрація палкої всенародної любові до вождя. Видовище, годі й казати, цілком абсурдне.

Усе це тривало доти, допоки все ж таки не відчинилися двері вагону. Втім, попри всі сподівання та потуги, звідти вийшов не сам Генсек, а хтось із його охорони. Він, звісно, прийняв у дарунок рум'яний коровай та цілком слушно зауважив, що

Леонід Ілліч, як те й годиться кожній нормальній людині, в таку пору відпочиває. Після чого зник у вагоні, а всі присутні залишилися стояти та танцювати у край розбурханих почуттях...

Наскільки мені відомо, ця історія мала й продовження – таке, що, знову ж таки, цілком гідне анекдоту. На території Харківщини "потяг № 1", що прямував на південь, робив зупинку окрім обласного центру, ще й на станції Лозова. Усе ж таки один із найбільших залізничних вузлів, місто зі стотисячним населенням, та й фактично "ворота області". При цьому перший секретар обласного комітету партії мав зустрічати Брежнєва і там. Як вже він встиг дістатися Лозової після завершення усіх танців у Харкові, мені невідомо. Цілком можливо, і вертольотом летів. Але те, що на тамтешньому вокзалі він стояв "як штик" вчасно, – це факт. Найцікавішим було те, що місцеве керівництво було дещо розхолоджене та розслаблене повідомленням, котре надійшло з Харкова щодо того, що Леонід Ілліч спить. Але з якоїсь невідомої причини саме в Лозовій Брежнєв прокинувся та вийшов на перон до тих, хто його зустрічав!

Усі присутні були, звісно ж, людьми з відповідним досвідом та підготовкою, тож Брежнєву швиденько було вручено відповідну паляницю, а він, своєю чергою, вирушив "спілкуватися з народом". З-поміж народу Генсек натрапив саме на начальника місцевої міліції. Молодий та вправний красень-полковник, що мав відповідні поставу та виправку і був одягнений в однострій, що йому личив, впав Брежнєву в око. Миттєво пролунало запитання:

- Ви тут начальник міліції?
- Так точно!
- А скажіть, квартиру в Лозовій ви маєте?

Ось тут цілком могла трапитись дещо негарне. Оскільки начальником міліції полковника було призначено нещодавно, і переїхав він сюди з іншого району, тож ніякої квартири у нього не було й близько. Отже він, вважаючи брехню прямо в очі Генеральному секретареві ЦК КПРС за річ абсолютно неприпустиму, вже майже відкрив рота, аби чесно доповісти про це. Але швидше за нього на запитання відповів перший секретар

обкому КПРС Харківської області, котрий вистрибнув невідомо звідки: "Вже дали, Леоніде Іллчу!". Міліціонераві вистачило розуму не відкривати рота, тож Брежнєв поїхав з Лозової цілком задоволений. Найцікавіше, що буквально наступного ранку полковника було викликано до міськкому партії, де... він отримав ордер на квартиру. Ось так приїзд Леоніда Іллча зробив щасливим принаймні одного міліціонера та його родину.

Інший випадок, правду кажучи, видається мені кумедним вже сьогодні, багато років по тому. Тоді, коли все це відбувалося, мені, повірте, було зовсім не до сміху – через те, що саме на цьому моя міліцейська кар'єра цілком могла закінчитися.

Цього разу Леонід Іллч відвідав Харків вже не проїздом, а з досить серйозним візитом. У програмі візиту була й поїздка до відомого заводу імені Малишева. Саме у забезпеченні її мене й було задіяно. Точніше, у проїзді кортежу Московським проспектом. Ділянка мені випала не так складна, як неприємна – три шляхи із приватного сектора, що виходили до проспекту, з яких я мав не допускати виїзду автівок. Втім, на вулиці тієї миті не було не те що машин, а навіть перехожих – самі лише, як і я, працівники міліції та державної безпеки, що працювали у забезпеченні. Та й ті отримали наказ поховатися – неначе приїхав такий собі імператор.

Усе проходило начебто й добре. Минула перша з так званих "контрольних" автівок ДАІ, за нею – друга... По цьому у полі зору з'явився і сам кортеж, що складався з чорних "Чайок", котрі абсолютно неможливо було відрізнити одну від одної. В одній із них і знаходився Брежнєв, а спереду та ззаду колону було прикрито "Волгами" охорони. Аж ось мало не перед капотом "Чайки", що йшла попереду, з одного з "моїх" провулків на вулицю вилетів на мотоциклі хлопчина. До того ж позаду себе цей відчайдух примудрився прилаштувати тітку з пишними формами, котрі займали і сидіння, і багажник.

Ситуацію було врятовано миттєвою реакцією мотоцикліста. Коли він побачив, що на нього зі швидкістю 120 кілометрів на годину летить колона "Чайок", не розгубився і хутко вскочив до іншого бокового провулку. Але ж метрів зі сто він

поперед кортежу таки проїхав. До речі, за ним одразу помчали і співробітники ДАІ, але у закутках та лабіринтах приватного сектора впіймати його годі було й сподіватися. А ось я, як то кажуть, сто разів облився потом, бо був упевнений, що через подібний "прокол" з роботи мене виженуть напевно. Як так? Не вгледів, не зберіг, можна сказати... Втім, ніхто про те, що трапилося, навіть і не згадав. Візит до заводу, згідно з відгуками, відбувся на найвищому рівні. Леонід Ілліч залишився цілком задоволений, а роздмухувати скандал через якийсь дрібний інцидент, який він, напевно, навіть і не помітив, ніхто не став. Нікого Брежнєв з роботи не звільнив, навіть ДАІ не розганяв, на відміну від деяких "небожителів" майбутніх часів – за показаний палець.

Усе ж таки тодішні наші керманичі були на свій лад людяними та демократичними, позаяк дріб'язковість у таких питаннях була їм не притаманна.

В обох наведених випадках мені, можна сказати, не дуже пощастило. У тому сенсі, що від "високих осіб" я знаходився на такій далині, що навіть і розгледіти їх до пуття не міг. Але з одним членом Політбюро ЦК КПРС мені таки довелося стикнутися досить близько.

Цією людиною був Володимир Васильович Щербицький – перший секретар ЦК Комуністичної партії України і член всесоюзного Політбюро ЦК. Трапилася ця історія зі мною у студентські роки. Тоді нас, студентів державного університету, що знаходився на центральній площі досить близько від обкому партії, куди безпосередньо й прибував "вождь", розмістили по обидва боки вулиці задля того, аби ми, щойно він з'явиться, відповідно вимахували руками і радісно кричали.

І, треба сказати, що місце, котре призначили для мене, знаходилося безпосередньо біля входу до обкому – у, так би мовити, "першому ряду партеру". Саме тому у призначену годину я побачив, як підїхала чорна "Чайка", з неї вийшов перший секретар обкому партії Івашко, а слідом Володимир Васильович, котрий одразу ж попрямував у бік людей, вітаючись з ними.

Люди так само віталися з ним та ставили відповідні запитання. Я знаходився досить близько, тож чудово чув те, про що запитували його люди, і запитання ці пам'ятаю досі.

Найважливішою темою, що хвилювала харків'ян на той момент, було те, як швидко київське "Динамо" поверне собі найвищу сходинку на п'єдесталі пошани в чемпіонаті СРСР. "Вождь" відповів, що для цього вони зроблять усе можливе. У чому конкретно це усе полягало, Щербицький, звісно, не уточнював і в подробиці не вдавався. Друге запитання було заздалегідь підготовлене. Його поставила жінка, що, напевно, не випадково опинилася у юрбі людей. Вона запитала: "Володимире Васильовичу, а війни не буде?". І Володимир Васильович скромно відповів на поставлене запитання, що краще ми матимемо лише хліб з маслом, аби тільки не було війни...

Перебуваючи поряд і дослухаючись до цієї "дискусії", я, відверто кажучи, подумки підкреслив, що в цей момент у нас і з маслом... не те щоб дуже добре. Але майже одразу прикусив язика і подумав, що, мабуть, Щербицький має рацію. Мені було зрозуміло, що люди були готові до розмови, котра точилася на майдані, однак навкруги стояла буквально ціла юрба.

Після цієї бесіди керманичі зайшли до будівлі обкому, і охоронців біля них я не побачив. Це свідчило про те, що українські керманичі ходили "в народ" без будь-якого страху.

З того часу промайнули десятиліття... Звісно ж, у період, коли я очолював органи внутрішніх справ у Луганській, Дніпропетровській областях, та й у Києві мені неодноразово доводилося організовувати "літерні заходи" для зустрічі керівників України та гостей держави.

Не буду вдаватися в подробиці стосовно того, що ми робили, готуючи ці заходи. Хочу сказати лише про те, що проведення подібних заходів – це іспит як для органів внутрішніх справ, так і для керівництва правоохоронних підрозділів, що відіграють роль сторони, яка зустрічає. На жаль, строк, коли стає відомо про майбутній візит, короткий, а обсяг охоронних заходів, які потрібно виконати, великий.

Разом з цим, кожен гість, що приїздить, залежно від рівня, має власну службу охорони, котра безпосередньо забезпечує його безпеку. Попри всі зусилля, яких докладено під час підготовки таких зустрічей, іноді доводиться стикатися з подіями, котрі вкрай важко передбачити і здатні, м'яко кажучи, підірвати довіру особи, що охороняється, до керівників регіональних силових структур.

У цьому зв'язку пригадую візит президентів України та Туркменістану до Дніпропетровська у 1997 році, коли нам довелося безпосередньо стикнутися з провокаційними діями, що мали на меті зірвати міжнародну зустріч.

Нагадаю, що в той період в області набувало обертів розслідування злочинної діяльності прем'єр-міністра П.І. Лазаренка та його поплічників. Слідчо-оперативну групу прокуратури України очолював заступник генерального прокурора М.С. Обиход. Саме тоді оперативники відпрацьовували підозру за фактом розкрадання грошових коштів, які було виділено сільськогосподарській фірмі "Наукова", котру очолював М.І. Агафонов, на придбання худоби в Голландії. До речі, в той період він був народним депутатом України. Корови, які треба було придбати, були породистими, племінними й тому коштували силу-силенну грошей. Вартість їх сягала кількох мільйонів доларів. Проблема, власне, полягала в тому, що до України ці аристократичні корівки не доїхали. Відповідно до укладеної угоди, придбане поголів'я було чималим, а до господарства Дніпропетровщини прибуло лишень тридцять голів. Звісно, виникало запитання: "А куди ж поділися майже сто голів худоби?"

Звісно, під угодою стояв підпис керівника господарства "Наукова". Тому в конторі цього господарства і було санкціоновано обшук. Співробітників УБОЗ, котрим було доручено його проведення, прикомандирували до групи з МВС України. Адже дивним видавався той скандал, що здійснювся.

Загалом мав відбутися звичайнісінький обшук. Так би мовити, нудний захід, особливо коли зважити на те, що проводити його треба було у сільській місцевості. Але співробітники

УБОЗ улаштували його в найкращих традиціях високобюджетних бойовиків.

По-перше, "запустили" інформацію про те, що охорону контори фірми "Наукова" в селі здійснюють чеченські бойовики: "Вільно туди не зайдеш – повбивають".

По-друге, спираючись на це, окрім "Сокола" як "групу захоплення" залучили ще й "Беркут". А найголовніше, не узгодивши з керівництвом УМВС в області, котре було зайняте підготовкою візиту перших осіб двох країн, озброїли та екіпірували працівників, неначе на війну: автоматами, масками та касками, бронежилетами...

Уявіть собі реакцію мешканців мирного села, на території якого було розташовано "Наукову", коли вдень до будівлі контори підлетіла вантажівка, з котрої висипали озброєні до зубів люди. Реакція була бурхлива (і це напередодні візиту президентів до області!) – майже все населення доволі великого села зібралося біля контори, спалахнуло всенародне обурення, котре і стало причиною масових заворушень. Озброєну команду міліції нікуди не пустили, і вони з ганьбою покинули село. Слава Богу, хоч до стрілянини не дійшло. Але цей приїзд потягнув за собою цілий ланцюг неприємних подій...

Чи була це певна провокація з боку наших працівників?! Не виключаю і таку можливість. Хоч потім, звісно ж, "винуватці події" в усіх без винятку звітах та поясненнях писали, що зробили таке виключно через неперевірену оперативну інформацію, а також бажаючи зробити "усе як треба і в повному обсязі". Як то кажуть, примусь дурня Богові молитися, то він і голову розтовче. Гадаю, якщо не в цих "ініціаторів", то в інших "небайдужих" людей зацікавленість у конфліктній ситуації, що склалася у селі, котре знаходилось під самісіньким містом, виникла одразу, то й була реалізована без зволікань. Будучи обізнаними щодо приїзду наступного дня президентів, котрі мали провести міжнародну зустріч у будівлі обласної державної адміністрації, вони здійснили спробу її заблокувати і зірвати.

В який спосіб це було зроблено? Після того як міліція покинула територію фірми "Наукова", вже наступного дня її керівництво (нагадаю: керівник фірми був народним депутатом України і мав досить вагомі зв'язки у Києві) розробило план проведення акції протесту. Її суть полягала в тому, аби організувати марш колони "потерпілих від міліцейського свавілля і ним же обурених" мешканців села до міста з використанням сільськогосподарської техніки. Метою акції було блокування містом зустрічі президентів. Звісно, не обійшлося без порад та консультацій Павла Івановича, котрий у цей період ще перебував на території України. Результатом акції повинна була стати дискредитація роботи слідчої групи та й загалом правоохоронної структури області, котра допустила такий удар по міждержавних відносинах.

Чи мали ми інформацію щодо подій, які планували "Науковці"? Так. Однак отримали її запізно – тільки на ранок у день приїзду високих гостей. Незважаючи на це, траса, котрою повинна була рушити "демонстрація", була, як ми гадали, надійно перекрита двома постами ДАІ. Не врахували ми одне-єдине: міцні зв'язки організаторів із керівництвом того ж таки ДАІ... У результаті пости-зрадники колону до міста пропустили. Сигнал про колону сільгосптехніки, що налічувала до десяти одиниць, і автобуси з людьми – близько 200 осіб – ми отримали вже тоді, коли вони розвернулися і вирушили від заводу "Южмаш" у бік обласної адміністрації вулицею Робоча.

Часу на роздуми не було. Керівник УМВС Юрій Смирнов вирушив до адміністрації, аби затримати президентів, котрі, згідно з планом, повинні були виїхати до "Южмашу". Мені ж було віддано короткий наказ: колона повинна бути затримана за будь-яку ціну!

За сім хвилин я дістався вулиці Робоча і тільки-но поставив автівку поперек проїжджої частини, як з'явилися трактори та автобуси. Я рушив назустріч Т-150, здійняв руку вгору і зупинив його. Тут з автобусу, що їхав за трактором, почали виходити жінки, котрі негайно накинулися на мене з вимогами пропустити колону далі.

Сталося гаряче. Найактивніші громадянки вже намагалися здерти з мене папаху і на додачу погони з форменої куртки. Краєм ока я помітив начальника служби охорони громадського порядку О. Буйвола, котрий біг до мене, та співробітників "Беркута" і ДАІ. Побачивши підмогу, що прибула так вчасно, активісти дещо припинили, хоч, підбурені організаторами, і вийшли з автобусів та влаштували мітинг безпосередньо на проїжджій частині.

Агафонов, який прибув разом з ними, репетував щосили, час від часу закликаючи натовп до штурму адміністрації і навіть "походу на Київ". Ю.О. Смирнов, котрий з'явився у вирі подій, поговорив з ним, суворо закликаючи до порядку, після чого запросив усіх присутніх до зали клубу "Южмашу", де процес і продовжився, вже у спокійнішому ключі, майже до вечора. Претензії, які висловили громадяни, було записано, і усі вони отримали відповідні роз'яснення.

За цей час президенти, котрі завершили програму перемовин та протокол візиту, виїхали до аеропорту, так і не відвідавши завод. Гадаю, що наш гість – Туркменбаші про те, що сталося, взагалі не дізнався, а Леонід Данилович, котрий знав причину ситуації, а також був обізнаний щодо заходів, які вживалися задля її локалізації та вирішення, відреагував спокійно. Таким чином, ті, хто планував конфлікт, результату, на який очікували, не досягли.

Величезне значення для сторони, що приймає високоповажних гостей, має не лише якісна перевірка тієї оперативної інформації, яку було отримано напередодні візиту, а й миттєве вирішення "позаштатних" моментів, які виникають. Під час зустрічі президентів України та Румунії, котра проходила в оперному театрі міста Чернівці, до будівлі несподівано підійшла чимала група громадян із плакатами, що засуджували дії в районі Чорноморського шельфу. Усе це супроводжувалось вигуками "Ганьба!". Після швидкої наради з керівниками Державної служби охорони ми прийняли рішення локалізувати натовп співробітниками УДО та міліції, що були одягнені у цивільне, котрі під час виходу президентів повинні були скандувати:

"Дружба!". Саме це і було зроблено. Президенти, котрі вийшли з будівлі опери, привітно помахали "дружньому" натовпу і попрямували до машин.

Що завжди примушувало нервувати під час забезпечення проведення заходів, пов'язаних із вищими посадовими особами держави, так це ті моменти, коли особи, яких охороняли, раптом починали діяти не за планом, змінюючи заздалегідь обумовлені маршрути пересування. Ті, хто в ці миті ніс відповідальність за безпеку перших осіб, відчували неймовірну напруженість.

Подібний випадок стався 2003-го в Одесі, де проходила зустріч Президента України з лідерами двох держав, що межують з нашою країною. Власне, після зустрічі три президенти відвідали Свято-Преображенський кафедральний собор, розташований у центрі міста, де відбулося богослужіння на честь завершення його будівництва. Після виходу президенти, згідно з планом заходів, повинні були відвідати облдержадміністрацію з коротким візитом.

Втім, зовсім несподівано, вони раптом рушили парком пішки у бік вулиці Дерибасівської. Помічник Леоніда Кучми сповістив, що президенти прямують до півного ресторану "Гамбринус". За маршрутом їх нинішнього пересування (а це близько півтора кілометри!) та й у самому барі працівників, що забезпечують безпеку, не було.

Звісно ж, кілька працівників з особистої охорони таки знаходилися поряд із президентами та, попри це, те, що відбувалося, аж ніяк не вкладалося в поняття "захист осіб, яких охороняють".

Погода була чудовою. Президенти крокували парком, і це викликало величезний подив пенсіонерів, котрі грали в шахи на лавицях, матусь із дітьми та інших відпочиваючих. У цей же час ми і наші працівники практично оббігали прилеглими алеями керівників, котрі спокійно йшли, одночасно здійснюючи супровід та охорону президентів.

Група співробітників УДО тим часом вже відпрацьовувала "Гамбринус". Отже, коли туди прибула висока трійця, примі-

щення ресторану вже було звільнено від сторонніх осіб та мало вигляд неначе після "косметичного ремонту".

Підставою для відвідин одеського ресторану було те, що свого часу там часто бував відомий співак та актор Володимир Висоцький. Власники ресторану фактично створили там невеличкий музей, присвячений артистові. Саме його президенти і вирішили відвідати, звісно ж, разом з цим і скуштувавши одеського пива. А згодом, вже у повній відповідності до плану, вирушили до аеропорту. Ми ж зітхнули з полегшенням...

Коли вже в одному з попередніх епізодів мною було згадано экс-прем'єра України Павла Лазаренка, доречно, напевно, буде розповісти у цій главі і про нього. Одразу обмовлюсь: після прибуття Лазаренка на Луганщину складалося таке враження, що приїхав не державний службовець, хоч би й найвищого рангу, а цар. Надто вже з величезним розмахом все було організовано адміністрацією.

Того дня я зранку вирушив до Краснодону. Чому саме туди? Аби дати вичерпну відповідь, потрібно, перш за все, згадати про ті часи, коли це все відбувалося. 1995 рік вирізнявся вкрай складним станом економіки в країні, коли соціальна напруга була через вінця. У шахтарському краї вона досягала чи не граничного загострення. Так, Луганську область трусило від шахтарських страйків, перекриття шляхів та мітингів. Шахтарі, очолювані незалежною профспілкою гірників, блокували збагачувальну фабрику та заважали вивезенню бункерованого вугілля до регіонів. Стан справ був загрозливим. Щільно втрамбоване вугілля могло у будь-яку хвилину зайнятися, і не можна було виключати і можливості вибуху, котрий викликав би техногенну та екологічну катастрофу. Прокуратура області, МВС та СБУ прийняли рішення про силове розблокування ГЗК, внаслідок чого керівників блокади було заарештовано та направлено до СІЗО Донецької області, а деяких її учасників піддано мірам адміністративного покарання.

У Краснодоні ж гірники, що довідалися про приїзд прем'єра, вирішили прибути до Луганська, аби там запитати його "по-шахтарськи".

Виходячи із ситуації, що склалася, було віддано однозначний наказ перешкодити приїзду шахтарів до Луганська. На щастя, представники Краснодонського міського відділу міліції склавши руки не сиділи. Близько 80 відсотків із них власну трудову діяльність розпочинали у шахтарських колективах і мали міцні позиції поміж земляків. До речі, міліція у той період теж вже чотири місяці зарплати не отримувала. Вдалося владнати справу миром. Ми зустрілися з керівниками профспілки, шахтарями, спокійно обговорили ситуацію, вгамували людей – і ніхто нікуди не поїхав...

Коли стало зрозуміло, що ні на який "горняцький десант" у Луганську можна не очікувати, я вирушив до Луганського аеропорту, аби доповісти Юрію Смирнову, котрий знаходився там через те, що прем'єр-міністр мав ось-ось відлітати.

Лазаренка в аеропорту ще не було, тож я швидко доповів начальнику. Допоки я розповідав, що все добре і жодних НП не передбачається, з'явився і Павло Іванович. Юрій Смирнов підійшов до нього, як то встановлено протоколом. Щойно залишивши затишну автівку кортежу, Лазаренко був поважним та розслабленим. Окинувши царським поглядом співрозмовника, він запитав: "Ну, чого ти, генерале, хочеш?". Смирнов з відповіддю не забарився. Скориставшись ситуацією, він просвітив столичного гостя щодо того, що особовий склад міліції Луганщини вже четвертий місяць поспіль сидить без заробітної плати. Зважаючи на обстановку в регіоні, що наближалася межі кипіння, та досить високу можливість виникнення заворушень (ситуація далеко не найкраща), чи можливо посприяти, аби люди отримали зароблені гроші?!

Лазаренко вислухав, підізвав, ляснувши пальцями, когось із власного причту. Той підбіг, давши йому телефон з номером керівника Національного банку, який вже було набрано. Співрозмовникові, що негайно знайшовся на іншому кінці дрову, Лазаренко мовив: "Слухай, я знаходжуся в Луганську... тут міліціонери не отримують грошей!". Після чого повернувся до Смирнова та запитав: "Скільки тобі потрібно грошей?". Смирнов, що був готовий до такого запитання, коротко відповів:

"П'ять мільйонів!". Лазаренко, кивнувши, повернувся до розмови із главою Нацбанку: "Так ось, ти сюди п'ять мільйонів закинь та доповіси мені!". Начальник УВС, звісно ж, подякував йому та був удостоєний прем'єрського "Гаразд, іди!". Гаразд, то й гаразд... Але як вже були вдячні своєму генералові міліціонери, котрі нарешті побачили довгоочікувану зарплату!

Надовго запам'яталась і зустріч, що відбулася на Луганщині, із зовсім іншою людиною, котра виконувала обов'язки прем'єр-міністра, – Василем Васильовичем Дурдинцем. Генерал Ю.О. Смирнов на той час знаходився у відпустці, тому всі турботи з організації візиту високого гостя мені довелося перебрати на себе.

Поїздка мала бути важкою, попри те, що починалася вона з позитивного моменту – відкриття шахти у Перевальському районі. Друга частина візиту, до держадміністрації, стосувалася реструктуризації кількох десятків збиткових шахт. І це все притому, що шахтарські заворушення в області не вщухали.

Це лише сказати легко: "Зачинити шахту!". А що робити з гірниками, котрі там працюють? Як забезпечити їх новою роботою? А демонтування обладнання шахт на мільйони гривень? Та й у самій шахті має бути забезпечена постійна викачка води, треба укріпити виробітки, аби уникнути обвалів. Не буде зроблено це, стануться екологічні та техногенні катастрофи... Усе це потребує грошей, а в державі з ними, як завжди, сутужно.

Ось і протестували гірники проти закриття шахт, котрі вже давно були збитковими через збіднілі вугільні горизонти. Але ж саме вони давали, хоч і ціною важкої та небезпечної праці, зарплату, світло, тепло та воду до домівок мешканців шахтарських селищ. Буде шахта – буде працювати і яка-не-яка соціальна інфраструктура. Ні – населений пункт стане "примарою".

Невеликий Як-40 приземлився в Луганському аеропорту. Василь Васильович вийшов, і керівництво області доповіло

в. о. прем'єр-міністра про готовність до заходів. Ми з начальником СБУ області Ю.В. Землянським стисло доповіли про оперативну обстановку в області, після чого виїхали до району відкриття нової шахти.

Як ви, мабуть, здогадуєтесь, існує певна суворо встановлена швидкість, з якою кортеж автівок із високим гостем має пересуватися. У кортежі йде "сигнальна" ДАІ, наш з начальником СБУ автомобіль, особи, яких зустрічають, керівництво області і далі вже ті, кого було задіяно під час заходів...

Дорогою мерехтять попередньо виставлені пости ДАІ, усе відбувається у штатному режимі... Хіба що дещо затримуємося. Та зачекають. Прем'єр-міністр не кожного дня приїздить.

Втім, Василь Васильович, напевно, мав щодо цього іншу думку. Він не збирався примушувати будь-кого чекати на себе. На великій швидкості його автівка обігнала спершу нас, потім міліцейську машину та, "вирвавшись на оперативний простір", кулею пронеслась до населеного пункту, де мало відбутися відкриття. Я встигаю лише віддати рацією наказ ДАІ збільшити швидкість, випередити об'єкт та вести його трасою. Ми самі збільшили швидкість до 140 та намагалися наздогнати прем'єра, втім, з урахуванням погоди та стану дороги, зробити цього не змогли. Ось так хазяї прибули на місце позаду самого гостя.

Хвала Богові, дісталися вдало. А мені Василь Васильович мовив: "Швидше треба їздити, підполковнику!" – та помахав пальцем.

Після відкриття шахти ми повернулися до Луганська, і тут у залі засідань облдержадміністрації на прем'єра очікували шахтарі.

Що тут почалося! Говорили та галасували вони всі одночасно, отже, зрозуміти щось фактично було неможливо. Не давали слова мовити ані голові обласної адміністрації, ані міністрові вугільної промисловості, ані прем'єрові. Я вже став розмірковувати щодо залучення додаткових сил міліції. Але прем'єр, що виявив фантастичний спокій, дочекався, допоки

всі трохи втомляться та галас вщухне, а потім абсолютно спокійно почав говорити те, що дійсно стали слухати.

Він не читав текст, який було заготовлено заздалегідь, а оперував викладками, котрі доводили збитковість шахт, довів до людей, що зібралися, програму майбутнього працевлаштування персоналу цих шахт, соціальні виплати, що їм належать. Він оголосив розміри асигнувань, які було виділено на водопостачання та збереження шахтного обладнання, змалював майбутній розвиток транспортної інфраструктури та житлового будівництва. Причому все це було оголошено чітко та достатньо коротко. Завершував свій виступ він вже у цілковитій тиші.

Після такої доповіді сперечатися фактично не було через що. Рішення про реструктуризацію двадцяти шахт було прийняте. Остаточне вирішення питання було за Кабінетом Міністрів України.

Насамкінець хотів би підкреслити, що успішне виконання завдань щодо забезпечення безпеки осіб, які охороняються, є можливим лише за умови чіткої взаємодії силових структур, перш за все – управління державної охорони, поліції, СБУ. Під час проведення подібних заходів ми зазвичай створювали спільні штаби, та й саме спілкування у процесі роботи було переважно дружнім. Адже УДО України керували, та й зараз очолюють люди, котрі пройшли серйозну школу в органах МВС та держбезпеки. Це – генерал-лейтенант В.К. Шепель – харків'янин та колишній працівник карного розшуку; генерал-полковник В.І. Строгий; экс-начальник кримінальної міліції України генерал-полковник міліції П.М. Опанасенко; экс-керівник "Альфи" СБУ генерал-лейтенант О.С. Бірсан; генерал-полковник В.В. Гелетей. За нинішніх умов військового протистояння робота в зоні особливої уваги дозволяє керівникам держави та іноземним гостям відвідувати Україну та, зокрема, і безпосередньо зону конфлікту, проводити у країні міжнародні перемовини та форуми. У цьому і полягає звитяга правоохоронців та їхня надзвичайно важка праця, адже Бог не за силами хрест не дає.

Кілька слів щодо культурних цінностей

Люди старшого покоління, мабуть, пам'ятають вислів "вождя" світового пролетаріату: "Мистецтво належить народу". І, звісно, правоохоронці, котрі належать до вікової групи, що починала свою службу за часів Радянського Союзу, пам'ятають основний принцип роботи органів того часу: "Усе, що належить народу, все, що народом створено, повинно бути надійно захищено".

Зрозуміло, що захист народного надбання полягав тоді (і зараз повинен), перш за все, у міцності державного кордону і забезпеченні охорони тих численних матеріальних цінностей, які було створено працею українського народу: металургійних комплексів, заводів, фабрик, закладів та храмів науки, котрі складають науково-технічний і дослідницький потенціал країни. Захист усього зазначеного вище повинен, звісно, бути на найвищому рівні. Але хіба народні надбання складаються лише з промислового, аграрного і наукового потенціалу? Звісно ж, ні. Не менш, на мій погляд, серйозної та надійної охорони потребують і ті культурні цінності, витвори мистецтва, архітектури, предмети історичної спадщини, котрі, без сумніву, складають далеко не останню частку національного надбання України. Йдеться, звісно, не лише про ті шедеври, котрі протягом віків створювали наші співвітчизники. Ми говоримо про ті колосальні надбання, що накопичувалися в Україні зусиллями колекціонерів, меценатів, тих людей, котрі створювали музеї, картинні галереї та інші об'єкти культурного й історичного надбання, ставили за мету уславлення української культури та мистецтва, а також прилучення українців до скарбів світової культури. У зв'язку з цим варто згадати видатних українців, як-от: Михайло Іванович Терещенко, Богдан Іванович Ханенко, Павло Іванович Харитоненко та інших меценатів, котрі витрачали свої мільйони не лише на задоволення власних нагальних потреб. Ці, без перебільшення, видатні люди знаходили можливість витрачати власні кошти на зведення різноманітних пам'ятників, прове-

дення реставраційних робіт, створення колекцій художніх цінностей, що дійсно славили Україну.

Повертаючись від високих матерій до банальної міліцейської прози, хотілося б для початку згадати, цитуючи чудового поета, "те времена укромные, теперь почти былинные", в які він мав таку популярність. Тобто епоху, так би мовити, "пізнього соціалізму". Вже тоді, незважаючи на зовсім інший рівень злочинності та інші життєві реалії, що суттєво відрізняються від сьогоденних, працівникам органів внутрішніх справ доводилося здійснювати досить великий обсяг оперативно-розшукових і профілактичних заходів, спрямованих на надійний захист того, що народ створив, і того, що він отримав від минулих поколінь.

На життєвому шляху, ще за радянського періоду, мені доводилося стикатися зі скоєнням та розслідуванням викрадень художніх витворів. Пригадую серпень 1987 року, коли вранці я прокинувся від дзвінка оперативного чергового по УВС Харківської області, де в той період мені довелося обіймати посаду керівника відділу по боротьбі з майновими злочинами управління карного розшуку області. Новини, що черговий поспішав повідомити, зрозуміло, були не радісними. Полягали вони в тому, що у селі Пархомівка Краснокутського району Харківської області скоєно крадіжку з художнього музею, і сума збитку, завданого державі, складає 300 тисяч карбованців. Цифра ця в ті часи була колосальною і звучала неправдоподібно, вбивчо! Особливо, якщо взяти до уваги, що трапилося все це у музеї, про який я і гадки не мав. До того ж знаходився він далеко від районного центру. Правду кажучи, район цей являв собою те, що називається не "красний", а крайній кут (тобто окраїну) Харківської області. Подив подивом, а справа справою. Після отримання цієї інформації я прибув до УВС, звідки було організовано виїзд слідчо-оперативної групи на місце злочину.

Їхали ми туди години зо дві, і це ще був непоганий результат, оскільки дороги були, м'яко кажучи, незаздрісні. Втім, з того часу, наскільки мені відомо, в цьому плані мало що змінилося... Але, приїхавши до села, я знов відчув великий подив,

тільки, так би мовити, зі знаком "плюс". Саме там дороги сяяли відмінним асфальтом, було збудовано чудовий центр – з великим універмагом, гастрономом і аптекою. Помилувавшись цією красою, ми прибули безпосередньо до музею, розташованого у приміщенні правління цукрового заводу.

Тут треба зробити невеликий відступ. Справа в тому, що село Пархомівка відоме саме тим, що з дореволюційних часів там були розташовані цукрові заводи, котрі належали відомому українському мільйонеру Павлу Івановичу Харитоненку. Звісно, цей пан гроші, що були зароблені на цукрі (а тоді цукром з України торгували на території усієї величезної імперії), витрачав саме на придбання витворів мистецтва. Переважно це були картини та ікони. Зібрана ним колекція видавалася колосальною. Певну кількість цих витворів Харитоненко, емігруючи у бурхливі роки революції до Франції, вивіз за кордон. Але переважну частину цього зібрання, що залишилася в Україні, імовіріше, через відсутність можливості її вивезти, частково було передано у різні музеї Москви, Ленінграда, Києва та Харкова, а частково – банально розкрадено. Я особисто в останньому не маю сумнівів, оскільки при проведенні звичайного подвірного обходу на власні очі бачив, що відра, з яких годували тварин, було накрито дошками, надто схожими на те, що могло б залишитися від написаних колись на дереві ікон. Не в кожній хаті таке зустрічалося, але, повторюю, було.

Що ж трапилося у сільському музеї у серпні 1987 року? Засновником цього музею, що звався народним, був директор (на той час вже колишній) місцевої школи Афанасій Федорович Луньов, котрий зробив спробу організувати в Україні художній осередок культури в ті часи, коли ще був простим викладачем.

Відбувалося це в середині 60-х років. Тоді подібні напрями були досить популярними, і їх активно підтримували на всіх рівнях. Якщо пам'ятаєте, саме у той період було дуже модно створювати, наприклад, народні дружини, котрі в результаті повинні були замінити правоохоронні органи в боротьбі зі злочинністю. Такою ж прикметою часу було і створення народних театрів, народних академій, народних навчальних закладів

і таке інше. Добре це змальовано у фільмі "Стережись автомобіля", де один із організаторів народного театру каже: "А чи не замахнутися нам на Вільяма НАШОГО Шекспіра?!". Так от Луньов зі своїми учнями замахнувся, і в результаті виник сільський народний музей.

Те, що ця задумка здійснилася, я зрозумів, щойно потрапивши до музейного приміщення. Перше, що я там побачив, – величезне полотно, приблизно два з половиною на два метри, котре було фрагментом картини Брюллова "Останній день Помпеї". Точніше сказати, лівий нижній кут найвідомішої картини, на якому юнак захищає свою дівчину від падаючих уламків будівлі. Злочинці і цю картину намагалися викрасти, та не так сталося, як гадалося! Сама лише визолочена рама важила кілограмів сто! Мабуть, переконавшись в марності таких спроб, крадії спробували вирізати картину з рами, але товстелезний шар старої фарби не піддався. Втім, сантиметрів зо тридцять картини вони таки розрізали ножем. Та де там!

Іншим предметам експозиції поталанило менше. Всього було викрадено 14 експонатів, із них вісім ікон XVI-XVIII століть і шість картин. Особливу цінність мали два оригінали картин Айвазовського і дві гравюри західноєвропейських майстрів кінця XVII століття, виконані на металі, із зображеними на них батальними сценами. Правду кажучи, це був не найгірший варіант, коли зважити на те, що в музеї окрім картини Брюллова знаходився (і залишився на місці!) портрет мільонера Харитоненка роботи Рєпіна. Був там і малюнок олівцем "Голуб миру" Пабло Пікассо відповідної цінності і вартості. Особисто мене найбільше вразила картина Каміля Піссарро "Весна". Коли я запитав у Луньова скільки вона коштує, він назвав мені цифру в 500 тисяч франків. Перераховувати все я не буду, але, аби остаточно дати розуміння про рівень зібрання, зауважу лише, що знаходилася в ньому така собі невеличка картина "Голова хлопчика". Так-так, саме та, руки видатного Ван Дейка... Звісно ж, оригінал. Як я розумію, на цей час вартість викраденого була досить серйозною, що вже казати про все зібрання... Не візьмуся навіть за приблизні підрахунки!

Тут треба сказати, що зовнішній вигляд музею з його, так би мовити, наповненням доволі різночотливо контрастував. Трава навколо нього стояла до половини мого зросту, і на додачу в ній вільно, неначе страуси у саванні, проходилися здоровенні, товстенні і поважні індики. Разом з цим, до охоронної сигналізації музею було підключено! Що зовсім не завадило зловмисникам потрапити усередину шляхом банального зламу решітки на вікні. Як таке могло статися? Як з'ясувалося, дуже просто. Саме тоді, наприкінці 80-х років, модними стали такі слівця, які пізніше люди охрестили "жаргоном перебудови". Було серед них і поняття "людський фактор". Саме він, підступний, відіграв тут свою роль, як і в багатьох інших випадках.

Як вже говорилося, сигналізація в музеї була. До того ж два працівники міліції, при службовому мотоциклі, несли свою службу буквально у ста метрах від музею на пульті, куди, відповідно, і було виведено сигналізацію. До того ж у центрі окрім музею знаходилися ще й правління колгоспу, універмаг, гастроном, аптека. І всі будівлі, як одна, під сигналізацією. Для реалізації свого, напевно, заздалегідь обміркованого і наміченого плану злодії обрали "найтемнішу", як у відомій пісні, ніч. Ніч була не тільки темною, а й дощовою і на додачу вітряною... Тобто обрали таку погоду, коли жодна нормальна людина перебувати на вулиці категорично не схоче. Свою партію вони зіграли як по нотах. Для початку грюкнули у двері універмагу так, аби там спрацювала сигналізація. Вона і спрацювала! Тому що була надійна... Звісно, міліціонери, дисципліновано заскочивши на мотоцикл, помчали до універмагу, де, зрозуміло, як не шукали, нікого не знайшли. Переконавшись у тому, що це хибне спрацювання (може, блискавка вдарила чи дощем залило), охоронці порядку заспокоїлися. Довівши до ладу сигналізацію, відбули, як то кажуть, до місця постійної дислокації.

Те, що злочинці прискіпливо спостерігали за цими переміщеннями і діями міліції, сумніву не викликає, позаяк надалі в селі зчинилася справжня чортівня – сигналізація почала спрацювати раз по разу. Спершу – в аптеці, котра була роз-

ташована трохи далі (ще одна приємна "подорож" під дощем), потім – знову універмаг. Міліціонери – на мотоцикл і подалися вгамовувати сигналізацію. І, знову ж таки, повернулися ні з чим. Разу після п'ятого хлопці, вкрай розлючені від безглузлого нічного снування під дощем, сказали: "Та пішло воно все... до чорта! Та ще й цей музей тут... Слава Богу, хоч у ньому сигналізація не волає, до того ж він від нас за тридцять метрів! І що там брати в цьому музеї? Картини усілякі..." Може, і не зовсім так сказали, але зміст сказаного був саме такий. Оскільки по цьому хвацькі правоохоронці порізали сало, відкоркували пляшечку і... скажемо так, узялися за профілактику застудних захворювань. Від'єднали всі пульти сигналізації і з легким серцем та почуттям виконаного обов'язку полягали відпочивати до ранку. На застуду, до речі, вони дійсно не захворіли. Болячка, яка їх розбила після того, як було порушено кримінальну справу щодо несення ними служби, мала зовсім інший характер.

Розміщено було музей на першому поверсі. На другому поверсі цієї ж будівлі, куди вели дерев'яні сходи, було розташовано контору цукрового заводу. Там сиділи бухгалтери, рахівники та інші. Перший поверх складався з п'яти чи то шести кімнатоk, де безпосередньо розмістився сам музей плюс приміщення запаснику, де зберігалися картини, що не виставлялися. Злочинці досить просто потрапили до приміщення, скориставшись великими ножицями для розрізання металу. Цими ножицями вони перекусили решітку, відтиснули її, розбили вікно і потрапили до зали музею, з якого вибірково і позабирали витвори мистецтва. Єдине, з чим вони, як я вже сказав, дали маху, – це "Останній день Помпеї" – через шар фарби завтовшки в палець.

Проникнення сталося десь о п'ятій ранку. Виносили все похазяйськи, через двері, не надто себе обтяжуючи: ікони були невеликі, а картини вони повитягували з рам (які так і залишилися висіти на мотузочках вздовж стін). Скажу відверто, що оцінка викраденого у триста тисяч навіть на той час була надто приблизною. Гадаю, сума викраденого і в радянських карбованцях "тягла" мінімум мільйони на три. Оригінали картин та

ікони XVI-XVIII століть – це аж ніяк не триста тисяч! Хоча тоді, звісно, карбованець був не те що зараз – 69 копійок коштував долар США. Отже, все можливо...

Починаючи розслідування злочину, ми, звісно, перш за все, поцікавилися тим, як цей музей було створено і як вівся облік експонатів. Луньов розповів нам все до найменшої подробиці – йому нема чого було приховувати, людиною він був виключно порядною. Хіба що був ентузіастом, аж надто захопленим справою. А розпочався музей з того, що він разом з учнями почав писати листи в різні музеї СРСР. У листах просто розповідали, що створили такий собі сільський мистецький музей, і зверталися до добрих людей, щоб допомогли хто чим зможе! І допомогли! Добрі люди відгукнулися на прохання. І як відгукнулися! Мистецький музей Ленінграда надіслав картину Піссарро. З Чугуєва було надіслано портрет Харитоненка руки Рєпіна... Практично з усіх республік СРСР у цей музей надійшли, як на сьогодні, просто фантастичні цінності! А облік цих скарбів вівся в комірній книзі... Саме так – записувався номер картини, що надійшла, й описувалося що саме і звідки надіслали. Треба віддати належне Луньову, облік він здійснював правильно. А картини все прибували і прибували: з Ермітажу, Третьяковської галереї, Дрезденської картинної галереї...

Звісно, окрім порядності мав директор народного музею й інші людські якості. Наприклад, надмірну непосидючість і невтомну жагу дії. Інша людина на його місці всілася б в оточенні культурних скарбів і мліла від споглядання останніх. Але Афанасій Луньов був не з таких. Він, перш за все, був альтруїстом.

Щойно музей з наївного починання перейшов до стадії серйозного культурного закладу, у Луньова виникла думка видати музейний каталог. Для того, аби, звісно ж, збільшити кількість відвідувачів музею. До того ж, як не дико і неймовірно це здається сьогодні, безкоштовно – меркантильного підґрунтя тут не було і близько! Вхід до народного музею був абсолютно безкоштовним. Для всіх. Ось така була добра і світла людина – новатор і патріот. У нього взагалі не було на меті отримання прибутку. Головне – дійсно створення колекції художніх вит-

ворів, яка б уславлювала рідний край і якою б мала можливість насолоджуватися максимальна кількість людей.

І ось каталог, де було зазначено все, що знаходилося в цьому музеї, видано. Принаймні, майже все – найбільш значущі п'ятдесят витворів мистецтва, я вже точно не пам'ятаю. Надрукували цей каталог гарним, кольоровим, і його було розіслано в усі великі художні музеї. Особливо в ті, котрі щось подарували музею. На додачу цей каталог можна було придбати за абсолютно символічну ціну в художньому музеї Харкова, і не тільки.

Місцеве населення до крадіжки не було причетним взагалі. У цьому я був впевнений на сто відсотків. Ба більше, згодом стало зрозуміло, що вишукувати злочинців у Харківській області теж марно. Було зафіксовано автівку, котра в ніч скоєння злочину рухалась освітленим залізничним переїздом. І жінка, котра чергувала тоді, дала свідчення про те, що бачила автомобіль "жигулі" зеленого кольору з номерними знаками, що не мали жодного стосунку до України. Пропрацювавши в Пархомівці з серпня до, як то кажуть, "білих мух", ми повернулися назад з висновком: "Комплекс проведених оперативно-розшукових заходів позитивних результатів не дав..." Звучить він, на жаль, нерідко, але, зрозуміло, ні у рядових працівників міліції, ні тим паче в їхніх керівників цей висновок радощів не викликає.

Далі пошук тривав вже шляхом організації взаємодії з територіальними органами правопорядку СРСР і закордонних держав.

Продовження ця історія мала через шість років. У Москві на одному із залізничних вокзалів було зламано комірку камери схову і в ній знайдено одну з викрадених картин. Другу картину – одну з батальних гравюр – було вилучено під час обшуку на пошті. Перевірили одну з посилок, побачили, що це картина, відкрили. Працівники переглянули каталоги і зрозуміли, що це картина, котру було викрадено в Пархомівці. Але хто сховав? Хто і кому пересилав викрадене? Усе це залишилося, як то кажуть, "поза кадром". Практично ця справа залишилася нерозкритою.

Проте народний музей у Пархомівці не лише не зник, і не було його знищено як за часів "перебудови", так і пізніше, а перетворився на ще серйозніший культурний заклад. Сьогодні – це філіал Харківського художнього музею, котрий налічує у своїх фондах близько 3 000 експонатів, які розміщено у шістнадцяти кімнатах першого поверху. А екскурсанти, як з усіх куточків нашої країни, так і закордонні, й надалі захоплюються красою, біля витоків зібрання якої стояв народний подвижник Афанасій Луньов.

Треба сказати, що у процесі забезпечення реалізації тези щодо збереження народного надбання нам, працівникам харківської міліції, картини доводилося не лише розшукувати, а й... "викрадати". Так-так, саме викрадати!

Із художнього музею, що знаходився, у прямому сенсі слова, на одній вулиці з УВС Харківської області, поцупили картину. Як?! Як з'ясувалося згодом, дуже просто. Але не буду попереджати події... Сталося це приблизно через рік після подій, описаних вище, – у 1988 році. На той момент в обласному Управлінні карного розшуку я очолював той самий відділ, і випадок цей був для мене дуже прикритим, оскільки викрадений витвір мистецтва являв собою ніщо інше як малюнок "Багатій і бідняк". Авторство його було встановлено давно і сумніву не підлягало – видатний Репін. Свою матеріальну втрату музей оцінив у десять тисяч американських доларів. А що вже казати про збиток, який не можна виміряти грошима, адже такі витвори мистецтва проходять за рангом не самих лише антикварних цінностей, а саме національного надбання...

Роботу з розшуку викраденого було, звісно, організовано, і проводилася вона настільки ретельно, наскільки це було можливо. Втім, сплинуло не так вже й багато часу, коли стало зрозуміло, що справа, імовірно, безперспективна. За напрацьованими нами даними, все сталося відповідно до налагодженої схеми: малюнок Репіна, напевно, в лічені години після викрадення (близький кордон цьому сприяв) опинився на суміжній

території, а вже звідти "поплив" далі, де пошуки його, м'яко кажучи, складали неабияку проблему.

Але, поганий той сищик, котрий, стикнувшись зі складним злочином, б'ється тільки над його розкриттям і зовсім не переймається профілактикою подібних злочинів на майбутнє. Чи вдасться знайти Репіна, нікому не відомо (хоча всі потрібні оперативно-розшукові заходи, незважаючи на те, що результат, імовірно, буде "нульовий", тривали). А бажання мати справу з такими викраденнями знову і знову ми не мали. Адже добре відомо, що варто злодіям відповідної "спеціалізації" відчувати десь "слабке місце", котре дасть можливість скоювати лихі "справи" без особливого ризику, і чекай на аналогічні злочини, що підуть навалом. Саме в цьому напрямку і повернули думки. Думали ми думали та й надумали...

Напевно, достеменно невідомо, звідки дістав сюжет для своєї комедії автор сценарію фільму "Старики-розбійники" з неперевершеними акторами Юрієм Нікуліним і Євгеном Євстигнєєвим у головних ролях. Можливо, з байок чи то зі спогадів людей служивих, може, і з власної творчої уяви. Зараз це не суттєво і не важливо для нас. Важливим є інше – те, що було вирішено відтворити точнісінько основну сюжетну лінію цієї кінокомедії. Для тих, хто не пам'ятає зміст фільму, нагадаю: підстаркуватому працівнику прокуратури, котрого за будь-що намагається "підсидіти" молодий та прудкий колега, негайно потрібно розкрити злочин, до того ж неабиякий, а, як то кажуть сучасним правоохоронним жаргоном, "резонансний". Так він бажає, незважаючи на вік, продемонструвати оточуючим і колегам свою о-го-го яку високу професійну придатність, та й взагалі те, що він є людиною незамінною.

Який злочин простіше за все розкрити? Правильно, той, який ти скоїв особисто сам! Разом зі старим друзякою, котрому пенсійний вік теж дихає в потилицю, герой фільму "відпрацьовує" кілька варіантів і зупиняється на найбільш вдалому, принаймні так йому здається: викрасти з місцевого музею картину Рембрандта. І план злочину дійсно видається вдалим: ані вбивати, ані наносити комусь тілесні ушкодження не

потрібно, злочин вийде досить "гучний", а величезний збиток від нього дуже просто відшкодувати – лишень повернути картину на місце. Як то кажуть, і вовки ситі, і вівці цілі.

І все у героїв фільму виходить вдало: і викрадення картини пройшло "на ура", з неймовірною легкістю, і ловити їх за такою неприглядною справою теж ніхто не кидається, ось тільки... Біда полягає в тому, що ніхто "злочину століття" не помічає і навідріз відмовляється його визнати – і сам музей, і рідна прокуратура. Отже, дідуганам-розбійникам нічого іншого не залишається, як повернути шедевр за призначенням... Що, до речі, не заважає досить щасливому кінцю для усіх персонажів фільму.

Нагальної потреби доводити власні, як то кажуть у міліцейських атестаціях, "службові та ділові якості" в мене не було, оскільки вік мій далеко не пенсійний – я був досить молодим працівником, "підсиджувати" мене ніхто з підлеглих теж не збирався. Потреба була в іншому: перевірити, чи стало хоч якимось уроком те, що трапилось у музеї, для його працівників і керівництва, і чи треба найближчим часом очікувати на подібні "приємні" несподіванки. Саме це й спонукало поставити запитання, з якого взагалі і "закрутилася" викладена нижче історія.

– А скажи-но мені, Станіславе, – запитав я, сидючи за столом підперши підборіддя рукою і спрямувавши погляд на співрозмовника, тобто на свого "бойового заступника", як я його називав, Станіслава Яценка, – скажи-но мені таке: ти як вважаєш, чи можливо з нашого музею викрасти картину?

– Але ж її вже викрадено?... – здавалося, Яценко був вражений таким риторичним для цієї ситуації запитанням.

– Ні, я не про те... Я маю на увазі, чи можливо викрасти картину саме зараз, скажімо, нам з тобою?

– І то дуже просто: "свиснемо" – ніхто і миркнути не встигне! – очі зама заблищали, адже був він бойовим не тільки на словах, тож без жартів, схоже, надихнувся майбутньою "операцією".

– Ти не поспішай – "свиснемо". Скажеш таке, – треба було трохи втамувати запал співрозмовника, – адже там, між іншим,

міліціонер внизу стоїть. До того ж озброєний... І коли взяти до уваги те, що ми там, якщо, звісно, наважимося, будемо орудувати не в формі, то він нас, не розібравшись, і підстрелити може!

– Ще чого – підстрелити! Теж мені біда! А ми... А ми там свого працівника поряд з нами поставимо, теж не в формі, зрозуміло, щоб ситуацію контролював. Він йому, якщо доведеться, межі очі засвітить, щоб не дійшло до стрілянини!

– Ну, ти таке скажеш! – від такого розмаху "злочинських" планів власного заступника в мене аж подих перехопило. – Ти що ж, друже, зовсім з глузду з'їхав?! Коли так, то це вже не крадіжка, а справжній розбійний напад вимальовується! Ні, напад на музей ми скоювати не будемо – тут в нас не якесь Чикаго з гангстерами... А коли ти такий меткий, то саме ти і стоятимеш унизу, про всяк випадок. І щоб ніякої мені самодіяльності, про бійку навіть не думай. Чув?! Красти піду сам особисто – на правах начальника. А співробітника прихоплю, адже повинен хтось на чатах стояти...

Так і домовилися.... День по тому двоє відвідувачів, котрі нічим поміж інших не вирізнялися, без поспіху проходилися залами музею. Від інших шанувальників прекрасного один із них відрізнявся хіба що величезним поліетиленовим пакетом, затиснутим у ріці і на вигляд порожнім. Втім, що в цьому дивного? Можливо, людина вирішила поєднати приємне з корисним – культпохід до музею з закупівлею картоплі. Чи то, може, він другу добу поспіль у черзі за ковбасою стоїть і, щоб не витратити марно час, вирішив долучитися до культурних цінностей! У той час за продуктами такі черги траплялися, що, поки дочекаєшся свого номера, встигнеш і музей відвідати. І взагалі, кому яка справа до цього...

У мене ж, своєю чергою, настроїв був, так би мовити, "базарний". Тобто всі думки було зосереджено на одному: "А що ж обрати?". Обрати ми мали можливість будь-що, оскільки, придивившись разом з опером, який мене супроводжував, до картин прискіпчивіше, переконалися в тому, що найгірші наші підозри справдилися: жодна з них не була приєднана до

сигналізації (нехай навіть примітивної чи то взагалі допотопної). Єдине, що з'єднувало картини зі стінами, – це мотузочки на кшталт "шпагату", такі вбогі на вигляд, що їх не те щоб різати, розірвати було справою кількох секунд. Тож відповідь на запитання, котра ж із картин повинна стати жертвою викрадення, цілком залежала від сумління викрадачів.

Перш за все, було відкинуто великогабаритні полотна. Оскільки "брати" картину потрібно було разом з рамою, доводилося обмежуватися розмірами пакету (Не доводити ж справу до повного абсурду, виносячи величезну картину, ЗОВСІМ не ховаючись?) Картини надто вже відомих майстрів ми поминули, і досить швидко – нам тільки того й не вистачало, щоб музейні працівники, розлючені зухвалістю міліціонерів, знайшли потім на картині якісь пошкодження чи недоліки, отримані внаслідок "крадіжки", і виставили горе-викрадачам такий "рахунок", що його довелося б виплачувати аж до пенсії. Ні, дзуськи! Ризик, як відомо, справа благородна, але межу теж потрібно бачити.

Далі справа стосувалася лише власних вподобань. "Брати" якусь сюрреалістичну чи то абстрактну мазню бажання не виникало. У живопису особисто я віддаю перевагу пейзажам, тому й вибір мій зупинився на гарненькій (вочевидь, сучасній) картині, на котрій було зображено якусь природу. Озирнувшись навкруги, як справжній злодій, скомандував: "Ріж!"

Тонесенька мотузка навіть не тріснула під наточеним ножом. Не минуло й миті, як картина опинилася у призначеному для цієї мети пакеті. І що ж? А нічогосінько! Звісно ж, я не очікував на грім з неба чи щось подібне, але такої цілковитої тиші і спокою... Не розірвало повітря тривожне завивання сирени, не відгукнулися тривожні дзвінки, не забігали коридорами люди. До хрусту в щелепах позіхав на вході "пильний" міліціонер, а Яценко, котрий тупцював коло нього, повною мірою відчув свою зайвість як "групу прикриття" – такий "вояка" не те що стріляти, почухатися годину збиратиметься. Солодко сопіли, тільки й того що не хропіли бабусі – берегині музейного скарбу, котрих, разом з їхніми кріслами, не розібравшись, легко було сплутати з тими ж припорошеними пилом музейними

експонатами. Не те що паніки, а й ознак життя не було у приміщенні взагалі. Як то кажуть, тиша, мир і спокій. І це все у закладі, де нещодавно – і місяць не поминув – найзухваліше викрали дуже цінну картину!

"Отакої! А якби це дійсно були злодії, бандюги?! Адже так із цієї богадільні можливо поцупити навіть найцінніші картини, та й то дуже просто! А як щодо Рембрандта, який тут теж є?" – з такими думками, не зустрічаючи жодних перепон, майже весело вимахуючи пакетом з викраденим полотном, я покинув музей і зупинився посеред залитої сонцем вулиці. Викрадення відбулося! "Отак ви культурні цінності бережете! А нам потім розкривати... Ну ви в мене дочекаєтесь!"

Пакет з картиною було віддано оперативнику, і, круто розвернувшись, ми втріох попрямували назад – у першу чергу, відвідати безталанного охоронця...

– Майор Черкасов, Управління карного розшуку УВС!

– Здоров'я бажаю, товарише майоре, сержант... – постовий, з котрого у присутності такого великого начальника вмить злетіла блаженна сонливість, усім своїм виглядом демонстрував службову запопадливість і готовність віддати бадьорий рапорт як то належить. Я, за обставин, що склалися, вислуховувати цей рапорт не мав жодного бажання і тому вирішив одразу перейти до діла:

– А скажіть-но мені, товаришу сержанте, ви взагалі з якою метою тут знаходитеся?

– Так... товаришу майоре... охороняю я тут... – схоже, завзятий вартовий таким запитанням був не на жарт спантеличений – такий великий дядько, а не розуміє.

– Що охороняєш?!

– Ну, ось... картини усілякі, цей, як його... – підсвідомість сержанта нарешті підказала потрібне слово, – живопис, ось!

– І як охороняється?

– Усе спокійно, товарише майоре, без пригод!

– Без пригод, кажеш? Так-так... Скажи-но тоді: А ЦЕ ЩО?!

Разом з цими словами я тицьнув під ніс сержанту завчасно витягнутий з пакета злочасний пейзаж. Напевно, якби хтось

із зображених на музейних полотнах персонажів раптом ожив і підійшов до нього з проханням закурити, то й тоді вбивчий ефект, що справили на нього мої слова, навряд чи був би сильнішим. Із витріщеними очима він промовляв щось незрозуміле на кшталт: "Дик!..", "Ах!..", "Еп!..", що більше нагадувало гикавку, тільки й того що міг, як заведений, розводити в боки руками, зображуючи щось подібне до популярної свого часу виробничої гімнастики.

– Не знаєш? А це, друже, картина, котру ми ось тільки зараз викрали з музею! Між іншим, у тебе під носом! Добре, досить гикати, показуй, де тут кабінет директора!..

Розмова в кабінеті директора відбулася приблизно за такою ж схемою і з аналогічним приголомшуючим результатом. Єдине, що я врахував те, що переді мною не сержант мого власного відомства, а жінка. Ставити каверзні запитання я не став, а виклав усе з порога: так ось і так, ми такі-то, щойно винесли у вас картину! Втім, результат, як було сказано вище, був такий самий: Гоголь, німа сцена. І що з цієї директорки було спитати? Врешті-решт, за безпеку державних цінностей, що зберігалися в підвідомчому закладі, відповідали переважно інші посадові особи – при великих погонах. Саме їм потрібно було ставити це запитання. За них ми і взялися, набравши телефонний номер начальника Управління позавідомчої охорони обласного УВС...

Полковник, котрий негайно прибув на місце надзвичайної події, мав достатню впевненість у собі, тому був неймовірно крутим та грізним. Тож із порога директорського кабінету замість "Здрастуйте!" він почав сипати гнівним тирадами: "Ви хто такі? Що ви собі дозволяєте?!". Особисто на мене його монолог не справив жодного враження. Полковник, ну то й що? У ситуації, коли я маю рацію? Зупинити обурені вигуки колеги довелося короткими, але конкретними висловами, в яких я виклав можливі варіанти подальшого розвитку подій, та частково про те, що, коли товариш полковник негайно не охолоне, розмову, мабуть, буде продовжено в кабінеті у генерала

(на щастя, йти до обласного УВС п'ять хвилин), робочий стіл якого і прикрасить викрадена картина. Тут я, звісно, перебільшував. У жодному разі бігти з доносом на колегу я б не став, це було не в моїх правилах. Але полковник цього знати не міг, тому одразу змарнів і насупився...

Далі розмова пішла про речі суто ділові: про те, як, наприклад, налагодити охорону музею, щоб його не розтягли по експонату до голих стін. Невідомо, як ця розмова вплинула на полковника, але розслідувати крадіжки з цього музею нам більше не доводилося...

Аби у читача не склалося враження, що саме Харків і однієї області були у "лихі 90-ті" та напередодні якоюсь "Меккою" для викрадачів культурних та історичних цінностей, варто, мабуть, згадати про загальну ситуацію з подібними злочинами в Україні.

За оперативними даними карного розшуку, протягом 1991–2000 років в Україні було скоєно понад 3 000 злочинів, пов'язаних із заволодінням антикваріатом і витворами мистецтва. Коли ми вдамося до аналізу злочинів, пов'язаних із культурними цінностями, котрі було скоєно протягом п'яти років – з 1991 по 1995, то побачимо, що їх зростання припадає на 1993–1994 роки (1993 – 309, 1994 – 359). 1995 року відбувся позитивний, на перший погляд, "злам" – певне зниження рівня активності "мисливців за антикваріатом". Безумовно, була в цьому заслуга і правоохоронних органів, котрі відловили найбільш прудких розкрадачів музеїв, храмів та приватних колекцій. Однак на тлі суто кількісного зниження з середини – кінця 1990-х відбулося, так би мовити, якісне зростання та розширення діапазону засобів скоєння таких злочинів. Вони набули нових рис та якостей. Зокрема, з'явилося безліч викрадень цінностей на замовлення, більш кваліфікованих у "виконанні", і здійснювалися організованими, згуртованими кримінальними угрупованнями...

Потрібно згадати ще про одну особливість. Переважна кількість (понад 55%) викрадень антикваріату, предметів мистецтва здійснювалася в той час із помешкань громадян.

З першим таким випадком, що мав навіть не великий, а величезний резонанс, мені довелося стикнутися ще на зорі своєї міліцейської служби, і аж ніяк не як її учаснику. Просто "розгромні" для деякого результати розслідування вбивства у Москві адмірала флоту у відставці, Героя Радянського Союзу Георгія Холостякова, котрі прокотилися й Україною, і Харківською областю зокрема, запам'яталися всім. Вбивство, що було скоєно 18 липня 1983 року, розцінювалося як дуже резонансне. Від рук невідомих злочинців загинув легендарний адмірал, ветеран, заслужена та відома людина, а також його дружина. Причиною цього злочину, безсумнівно, стало те, що великого поширення набуло колекціонування нагород, що мовою науки іменується "фалеристика". Власне, нічого поганого в такому захопленні не було. Кепським було те, що багато хто збирав нагороди, взагалі не маючи на меті створення колекції, а для подальшого продажу. Нальотники забрали державні нагороди, серед яких були три ордени Леніна, три – Бойового Червоного Прапора, Червоної Зірки і особливо цінні ордени – Суворова 1-го ступеня, два ордени Ушакова 1-го ступеня... Загалом близько 50 радянських та іноземних нагород. Звісно, на розкриття злочину було кинуте найкращі сили міліції і тодішнього КДБ СРСР. Не варто забувати, що Генеральним секретарем Центрального комітету КПРС на той час був багатолітній всесильний шеф саме цієї організації – Ю.В. Андропов.

Оперативні заходи допомогли вийти на скупника крадених орденів та медалей, у котрого і було вилучено нагороди, викрадені у адмірала. Встановлення та затримання злочинців після цього було справою часу, до речі, досить короткого. Затриманих студента, що не довчився, Геннадія Калініна і його співмешканки Інеси Калініної-Гаврилової було викрито у скоєнні подвійного вбивства і численних крадіжок орденів, медалей та антикваріату в дев'ятнадцяти містах країни. Потрапили до цього переліку і два українські міста – Одеса та Харків. Як тут не пригадати приказку 20-х років: "Одеса – мама, Ростов – отец, хто Харьков тронет, тому конец"?! Цього разу поняття "кінець" стосувалося міліціонерів, котрі... Скажімо так, не досить за-

конно розглядали заяви жертв Калініних, котрих деякі горе-міліціонери, не вислухавши уважно, записували у старі маразматички. Дійсно, переважно це були люди похилого віку, пенсіонери і ветерани. Але як могло статися, що досить часто їхні заяви стосовно крадіжок не реєструвалися, а була і взагалі виносилась постанова про відмову у порушенні кримінальної справи щодо крадіжки орденів та медалей – "забувся, де подів, через старість".

Якщо не зважати на історичну і, не менш важливу, ідеологічну цінність нагород, які було викрадено злодіями, вони самі по собі були недешевими, навіть якщо перекласти оцінку в суто ювелірну площину. Тільки орденів Леніна Калініні викрали близько 50 штук. А цей орден було виготовлено із золота та платини. Саме тому, зважаючи на суму збитків, відмова у порушенні карної справи була неможливою! Проте, ганебні прецеденти в роботі міліції було викрито у процесі "розбору польотів", і непоодинокі.

Можу констатувати, що усіх без винятку працівників міліції, винних у недбалому ставленні до своїх службових обов'язків, було встановлено і з ганьбою звільнено з лав міліції, декого навіть віддано під суд. У Міністерстві внутрішніх справ СРСР безпосередньо з цього приводу було проведено колегію, котру назвати просто "розгромною" означало б взагалі не сказати нічого. В об'ємному наказі по союзному МВС про покарання винних фігурували прізвища керівників таких рангів, що, згадуючи їх, рядовий працівник почувався зазвичай незатишно і тривожно. У ті часи такі "проколи" не сходили з рук нікому, незважаючи на посади, звання і колишні заслуги. Внаслідок цих подій кримінальну відповідальність за придбання та збут радянських нагород було значно посилено в законодавчому порядку. На сьогодні цікавість до фалеристики також має місце. На жаль, не вгамувалися апетити тих, хто розглядає матеріальні свідоцтва чужої доблесті виключно як засіб власного збагачення. Однак відповідні статті після ліквідації СРСР залишилися тільки в законодавстві Росії та Республіки Білорусь. В Україні ж переслідуванню підлягає лише продаж державних

нагород незалежної України. Нагороди дідів та прадідів, отримані за героїзм на полях битви і в тилу війни, за цінність, що варта захисту, не вважаються. Втім, на "чорному ринку" антикваріату досить часто трапляються і українські нагороди, що аж ніяк не робить честі ані правоохоронцям, ані законодавцям. Мужністю та заслугами перед Державою торгувати не слід.

Стосовно власного досвіду... У жовтні 1991 року я й надалі керував боротьбою з майновими злочинами в карному розшуку обласного УВС. І скоєний неподалік будівлі цього ж таки УВС злочин – зухвалий напад на квартиру – був цілком і повністю в моїй компетенції. "Радісну" звістку про злочин "приніс" особисто заступник начальника УВС Харківської області полковник Юрій Федорович Пуцаєв. Зателефонувавши на мій службовий телефон, він "дав старт" подіям, яким судилося доволі "розтягнутися" в часі і просторі, затягнувши до своєї орбіти правоохоронців двох держав.

А розпочалося все з того, що в Київському районі міста Харкова стався розбійний напад на квартиру дочки Володимира Володимировича Сташиса.

Неможливо, розповідаючи про розкриття цього злочину, не сказати кілька слів власне про самого Володимира Сташиса – видатного вченого, котрий працював першим проректором Харківського юридичного інституту (нині Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). Це людина, що пройшла війну, кавалер багатьох орденів, Герой України. Під час війни він перебував у лавах розвідки, закінчив її в тому полку, який брав Рейхстаг, був кавалером багатьох радянських орденів і нагород України: орденів Ярослава Мудрого, Богдана Хмельницького, "За заслуги". Погодьтеся, це говорить про людину достатньо...

Аж раптом – розбійний напад на його дочку.

Сталося це серед білого дня і за досить банальною схемою. Потерпіла знаходилася вдома одна з дитиною. Дзвінок у двері. "Хто там?" – "Вам телеграма!". Вона відчинила... Саме тут до квартири вдерлися три чоловіки. У цей момент вона, звісно ж, боялася, але не так за себе, як за дитину. Але в цьому,

слава Богу, "поталанило" – малої ніхто і пальцем не торкнувся, під час пограбування вона міцно спала. Що ж до господині, то її злодії зв'язали і, жбурнувши до однієї з кімнат, взялися нишпорити по хаті.

Потрібно сказати, що Володимир Сташис був колекціонером і зібрав достатньо велику кількість витворів мистецтва. До того ж переважно він колекціонував витвори українського мистецтва XVIII – початку XX століття: картини, ікони. Загалом колекцію він мав більш ніж серйозну. Але це так – інформація з "достовірних джерел", оскільки, самі розумієте, ходити та інспектувати квартиру професора, першого проректора інституту і на додачу Державного радника юстиції першого класу нікому б і на думку не спало! Було викрадено близько двох десятків картин, котрі Сташис передав до квартири дочки. Вона, до речі, сама звільнилася від мотузок і викликала міліцію. Стрес вона отримала дуже сильний, навіть не була присутня під час огляду місця події. Натомість прибув особисто Володимир Володимирович і на місці давав пояснення, що то були за картини. Переважно це були картини українських пейзажистів XVIII–XIX століть.

Звісно, що за фактом розбійного нападу було порушено кримінальну справу, і слідчо-оперативну групу було доручено очолити мені.

Розпочалася звичайна пошукова робота. Перш за все, поквартирний, побудинковий і повуличний обхід для отримання інформації щодо прикмет можливих злочинців чи то про осіб, котрі могли б підозрюватися у скоєнні нападу. На той час камер спостереження, запис з яких можна б було переглянути, не було. Мобільні телефони, на які б можливо було відзняти підозрювану людину, теж існували хіба що у фантастичних творах. А вірні помічники будь-якого сищика – допитливі бабусі теж не сиділи цілими днями під цим будинком. Існували ще двірники, але сніг тоді не випав, тож вони не надто активно пересувалися вулицями. Отже, зі свідками і очевидцями в нас було не те що не густо, а взагалі ніяк.

Дочка Володимира Володимировича дала свідчення про те, що останнім часом почала зустрічатися з молодим хлопцем

на прізвище Модорський, котрий приїхав з Ленінграда (що-правда, на той час він вже називався Санкт-Петербургом). Позналились вони в якомусь кафе, і після всього, що потім сталося, я, правду кажучи, одразу мав на думці, зовсім не випадково. Парубок був стовідсотковим альфонсом. Погляд у нього був "набитий", і таких ось жіночок – розведених матерів-одиначок – він "вираховував" безпомилково.

Позналились, а далі, як не банально це звучить, – справа техніки. Він розповів трагічну історію про те, що його обікрали в потязі, і тепер йому конче потрібно продати "дещо з речей". Звідки речі? Віз для старенької матері, а тут – маєш. Така неприємність! Довелося зійти з потяга в Харкові, незважаючи на наявність цілої купи цінних речей. Взяти хоча б білосніжну песцеву шубу (ага, точно віз до матері). За квиток цим добром не розрахуєшся. Навіть за готель нема чим розрахуватися! Може, кохана, я в тебе перебідую?!

Чому ж ні?..

Прихильність жалісливої жінки самим тільки притулком не обмежилася. Переїнявшись до болю в серці негараздами свого нового знайомого, вона погодилася допомогти йому розпродати речі, що в нього були, пропонуючи їх власним численним знайомим. Діло пішло. І як тут було відмовитися від галантної пропозиції кавалера відсвяткувати вдалу справу у ресторані?.. У необтяжливих справах два тижні поминули як один день. Треба віддати належне Модорському, він аж ніяк не справляв враження "блатного" чи то "сявки". Виключно інтелігентний, ввічливий, з гарними манерами і чудовим зовнішнім виглядом... Звідки було знати нещасній жінці, що все це – зовсім не результат світського виховання, а прикмети однієї зі злочинських "мастей" – альфонса-навідника?

У нас, оперів, людей недовірливих і навіть через службові потреби цинічних, саме такі підозри виникли одразу. Тільки до справи їх не підшиєш і кайданки на них не одягнеш. Вкрай важливо було відслідкувати зв'язки і контакти "красеня". Але як? У Харкові він був, з його власних слів, чужим. Отже, спілкуватися з кимось він міг хіба що телефоном. Нагадаю, що на той час

мобільних телефонів, трафік яких можна відслідкувати, за наявності відповідного бажання і санкцій, не було. Аби скористатися міжміським зв'язком, потрібно було дістатися телефонної станції і замовити перемовини. Перевірити цей напрямок було неможливо фізично. Була можливість зв'язатися з іншим містом і навіть країною з домашнього телефона. Саме з квартирного телефона потерпілої було зроблено кілька дзвінків до Ленінграда. Звісно, номери, на котрі телефонували, ми з нашої АТС витягли і... На цьому все скінчилося. Підкреслюю, надворі 1991-й рік, і ми з тією країною, в котрій знаходиться місто на Неві, щойно "розбіглися по національних квартирах". Порядок, за якого отримати допомогу російських колег було дуже просто, – варто було тільки підняти слухавку апарату службового зв'язку – на жаль, зник. Був ще один варіант: писати листи і чекати на них відповіді, і, цілком можливо, дочекатися. Але коли?!

Часу на довгі "розгойдування" і листування на кшталт Онегіна ми не мали взагалі. Начальство, відверто кажучи, кватило. Це і зрозуміло, адже батько потерпілої – заслужена людина, тому діяти потрібно було швидко. Виконуючи відповідні "настанови", ми у сто перший раз прокрутили всі свої оперативні можливості по місту, провели гласну та негласну роботу, яку тільки було можливо. Особи всіх потенційних грабіжників і раніше засуджених просіяли через дрібне сито... І дійшли висновку, що єдина правильна версія, що має право на існування, – наводка товариша Модорського. Сліди злочину виразно вказували на Ленінград. Саме тому керівництво УВС Харківської області прийняло рішення відрядити до міста Ленінграда незалежної Росії слідчо-оперативну групу з незалежної України у складі двох працівників: мене та оперуповноваженого мого ж таки відділу старшого лейтенанта міліції Курошева.

До місця призначення діставалися потягом. До речі, у процесі слідування в ньому попутчики-росіяни "викотили" нам претензію: "А чого це ми цукор до Росії не даємо?!". Довелося пояснювати, що в самих немає – і в Україні той таки цукор добре коли по кілограму на руки дають. У той час такі питання вирішувалися якось простіше. Коли прибули, погода, м'яко

кажучи, не додала радощів. Різницю в погодних умовах ми якось оминули увагою і тепер на пероні Ленінграда, який наскрізь продувала морозна хурделиця, у своєму легкому вбранні виглядали якось недоречно. А що робити? Приїхали...

З вокзалу прибули до ГУВС Санкт-Петербурга і Ленінградської області. Воно, що цікаво, і зараз має таку назву. Будівля, в котрій ми опинилися, і в народі, і серед працівників, що несли там службу, називалася "Великим будинком". Збудовано її було в довоєнний період і розміщувалося там, звісно, НКВД. Майже все про цю будівлю сказано в короткому віршику, взагалі-то, невеселому:

*На улице Шпалерной
Стоит волшебный дом
Зайдешь туда ребенком,
А выйдешь – стариком.*

Дійсно, зайти до нього легко, а вийти складно. До того ж це не тільки в переносному значенні слова, як то трапляється з усіма будинками, де подібні "контори" розміщувалися. Збудовано його було досить специфічно: дуже довгі звивисті коридори і переходи. І нерідко різноманітні повороти заводили тебе в закутки і глухі кути, про призначення яких годі було й гадати. Я кілька разів самотужки намагався "вибратися" з цього лабіринту, і враження, скажу вам, ще те... Велика кількість затемнених ділянок: там потрібно пройти, потім відчинити двері, потім повернути, потім знову в цілковитій темряві щось відчинити... Не ходити ж вдень із ліхтариком? А без ліхтаря чи то знайдеш потрібний шлях? Та й взагалі неприємно якось. Люди, котрі там працювали, вже звикли, а от нам було нелегко. Незатишно було в цьому будинку на березі Неві. Але то таке... Пішли ми напряду до заступника начальника карного розшуку. Він нас відвів до "майнового" відділу, де нас зустріли четверо молодих працівників. Ми їм виклали ситуацію, назвали прізвище Модорського, і...

І з'ясувалося, що "наш" Модорський – особистість в оперативних колах досить відома. Разом з цим, як то кажуть, "в усьому підозрюється, але ні в чому не звинувачується". Знайти цього типчика було не так вже й легко, адже на той час він фактично знаходився на нелегальному становищі. Втім, місцеві сищики достеменно знали про деякі "місця" цього альфонса – адреси, де він час від часу з'являвся. Так, про всяк випадок знали, як то і належить хвацьким операм. Упритул вони його не відпрацьовували, оскільки на той час ніякої цікавості він не викликав за жодною справою, що розслідувалася.

"Стрепенулися" місцеві сищики в той момент, коли ми розповіли про те, що до Харкова Модорський з'явився зовсім не з порожніми руками, а з горою речей більш ніж сумнівного походження. Особливо їхні очі заблищали при згадці песцевої шуби – мрії Снігуроньки. Через те, що людьми вони були розумними, одразу підняли справи стосовно пограбувань і розбійних нападів на помешкання громадян, які було скоєно "на гранітних берегах". Потрібно сказати, що довго ритися в паперах не довелося. Доволі швидко "виплило" повідомлення про напад на квартиру, який було скоєно на Василівському острові, в котрому саме цей хутрянний виріб і згадувався. Звісно, у переліку викрадених речей. Загалом цей перелік був чималий. Впадало в очі те, що під час нападу було жорстоко побито господиню квартири – одиноку жінку. Це вже нагадувало почерк, а не простий збіг обставин. Вимальовувалася певна схема злочинних дій. До того ж на цьому ніхто не заспокоївся, і незабаром знайшлися розбої, вкрай схожі на "наш" і на той, який було скоєно на Василівському. Та й потерпілі, коли перелічували прикмети грабіжників, складалося враження, змальовували тих самих "особистостей". У той час у "балаклавах" чи то навіть в панчохах, натягнутих на голову, на "діло" не ходили – чи то не модно було, чи то не "за поняттями". І "портрети" нападників багато в чому збігалися.

Зметикувавши, що "наша" справа міцно переплітається з "їхніми" розбійними нападами, лєнінградські колеги розгорнули бурхливу діяльність. Перш за все, віддали команду за своїм

напрямок, і адресу, за якою міг з'явитися Модорський, було взято під щільний контроль розвідки УВС. Я, своєю чергою, теж запросив допомоги та посилення. Зателефонувавши до Харкова, я попросив прислати ще й слідчого, оскільки за цим усім скидалося на те, що Модорський у Ленінграді, і слідчому тут, на місці, робота знайдеться. А на додачу ще й оперативника "випросив". Адже ми там були тільки вдвох, а таким складом працювати над злочинним угрупованням (а все на те скидалося), було принаймні безглуздо. До моїх прохань керівництво поставилося прихильно, і досить швидко ми зустрічали і слідчого, і оперативника. Останній, Саша Лашин, був досить цінним "надбанням", оскільки захоплювався карате. Що нам згодом і стало у пригоді...

Скільки мотузочці не витися... "Засвітився" наш клієнт на одній із адрес. І ми впритул наблизилися до хвилюючої миті аж ніяк не романтичної зустрічі. Все відбувається як треба: розвідка "веде" Модорського, а ми, своєю чергою, рухаємося зустрічним напрямком – готуємося "приймати". Відбувається все це, знову ж таки, на Василівському острові, в районі якогось речового ринку, яких тоді намножилося у колишньому СРСР безліч. Я його впізнаю одразу, оскільки фотографію ми мали, як у відомій комедії, і "в фас", і "в профіль". І вийшов цей красунчик саме на нас з Лашиним. Довго Саша не панькався: ефектний вимах ногою – і затриманий повалився, наче підкошений. За лічені секунди – не встиг, переляканий такою прудкістю, розвідник до нас добігти – закутого в кайданки Модорського пакували до машини. Прийшов до тями навідник-альфонс вже в кабінеті "Великого будинку".

Почали з ним розмовляти у приміщенні ІВС. Треба сказати, що в'язниця "Великого будинку" знаходилася усередині самої споруди і була не просто старою, а старшою за сам "Великий будинок", який було збудовано на місці, де й до цього знаходився окружний суд, в котрому, звісно, були приміщення для утримання засуджених та тих, хто перебуває під слідством. Місце, так би мовити, з багатою історією – специфічного характеру. Що там казати! Мені також продемонстрували

камеру, в якій утримували Ульянова-Леніна після якихось там революційних подій. Недовго він там сидів, та все ж таки! Камера ця в них була на кшталт музею, хоч і для досить обмеженого кола відвідувачів. Ленін Леніним, але кого ж туди водитимеш зараз, коли навкруги "зеки" махрові? Саме в цій внутрішній в'язниці ми і спілкувалися з Модорським. Довелося з ним, звісно, поговорити – надто слизьким він виявився. Але тут вже йому вивернутися було незмога, під тиском доказів (особливо тієї ж шуби, яку ми, звісно ж, доправили до Ленінграда) він почав давати свідчення. Найцікавішим для нас моментом у тих свідченнях було те, що буквально наступного дня він повинен був передати документи на виїзд за кордон цілому гурту представників тамбовського злочинного угруповання. Тоді Тамбовське ОЗУ тільки з'явилося в Ленінграді і вело запеклу боротьбу з місцевими представниками злочинного світу за розподіл сфер впливу.

"Наша" група скоювала, переважно, розбійні напади на помешкання і віддавала перевагу людям, котрі займалися антикваріатом. Ще раз підкреслюю, що прибуття Модорського до Харкова і "випадкове знайомство" в кафе випадковим аж ніяк не було. Володимир Сташис, як колекціонер, був відомий у певних колах – факт незаперечний. Надто вже цікавою і рідкісною була колекція, що йому належала.

Зустріч, котру нам "здав" Модорський, повинна була відбутися, як я вже казав, наступного дня. Але досить неприємним для нас був не час до зустрічі, котрий швидко спливав, а її місце. Зважаючи на адресу, ми зрозуміли, що дарма злочинці призначили зустріч саме там. Щоб зрозуміти зміст проблеми, потрібно знати специфіку старих пітерських споруд і дворів. Дарма останні називають "колодязями". Замкнений з усіх боків простір, труби-підвороття, що вигинаються в непередбачуваних напрямках, під'їзди, котрі нерідко мають навіть не два, а кілька виходів... Кращого місця для того, аби страхуватися від засідки, спекатись переслідування, "рубати хвости" і не вигадеш. І, наскільки все прекрасно для злочинців, настільки ж незручно для нас – ані людей приховано підвести,

ані розвідку розставити непомітно. Адже в обличчя їх ми не знаємо, а "красунчика" твердо вирішили з собою не брати – не вистачало, щоб під час метушні він дременував чи то гірше – попередив спільників самої невдалої миті.

Виходячи з таких обставин та міркувань, вирішили церемоній не розводити. Щойно "тамбовські" з'являться, переводити операцію до активної фази, тобто брати одразу. Поїхало туди п'ятеро місцевих міліціонерів, і ми свого каратиста, звісно, приховали. Як виявилось, не дарма. У зазначеному дворі на нас очікували три такі бугаї, що виникало бажання маювати з них плакати про користь спорту. І бігати вони, як виявилось, незважаючи на поважну статуру, вміли дуже прудко – почали їх затримувати, а вони дременули хто вгору, хто донизу, а хто сходами під'їзду. Наздогнати ми їх наздогнали, а що з того? Запамяталася мені ця картина надовго: два ленінградські оперативники зависли на руках у бандюги, а подужати не можуть. Здорові, чорти! Але тут своєчасно з'явився наш Сашко. Три удари – троє лежать. Клацнули кайданки. Взяли...

Найцікавіше, що пригоди на цьому не скінчилися. Не встигли затриманих доправити до "Великого дому", як один із них спробував розбити вікно і вистрибнути з четвертого поверху. Правду кажуть, що сила – розуму могила. В деяких випадках так воно і є. На що він, дурень, сподівався?! Адже скло там товстелезне, наче в банку, якщо й не товстіше, ще з часів Берії – спробуй-но розбий та вистрибни! Навіть коли ти з кабінету і вискочиш, то як же ж ти, пришелепкуватий, потрапиш назовні? Сам не вийдеш, потрібно, аби тебе хтось виводив. Розпластався наш "втікач" на цьому склі, наче комар на лобовому склі автівки, та й ввалився назад до кімнати. Як же йому раділи! Як тепло приймали його місцеві оперативники у свої чіпкі обійми!

Варто сказати, що не "кололися" ці бугаї взагалі. Модорський, до речі, теж з каяттям попустився, щойно минув перший переляк. Та з ним хоч щось виходило. До речі, в цьому напрямку нам дуже допоміг дзвінок особисто від Сташиса. Він згадав, що під час нападу було викрадено брошку із платини з великим діамантом. Оскільки тамбовські здоровані взагалі не "кололи-

ся", ми впритул почали працювати з "красунчиком". І – спрацювало! Виявилося, що він теж брав участь у пограбуванні та розбої. У той час, коли дівчину будо зв'язано та запроторено подалі, і бачити його вона не могла, він теж заходив до квартири. Саме тоді і поцупив цю брошку, звісно ж, не доповідаючи про це подільникам! Але ж і нам про це нічого не розповідав, мерзотник, до останнього! Тепер, коли ми про брошку знали все, варто було навідатися до нього в гості, тобто здійснити обшук у квартирі. Але брошка – це не картина, спробуй знайти... Коли ми приїхали на обшук, я сказав співробітникам: "Зривайте все: підлоги, шпалери, шукайте брошку". Спрацювало! Модорський, що був там присутній, видав брошку сам. Приховано її було в одному зі слоївків для круп. Гадаю, що коли б він сам не видав її, то шукали б ми і досі – квартира ця була захарашена до жаху.

Так ось щодо брошки... Правду кажучи, там і дивитися не було на що – трохи менша за стандартну кулькову ручку, тьмяна. Так, білий метал... Але ж я не можу визначити, чи то срібло, чи то платина. Посередині великий білий прозорий камінь. Я нашому, українському, слідчому кажу: "Защепи її на білизну та й ходи так, бо коштує вона величезних грошей!". Тепер, коли з'явився перший речовий доказ по Харкову, почали ми з "красунчиком" бесіди щодо повернення до України. Ось він і заговорив. Розповів, що дійсно взяли картини в кількості шістнадцяти одиниць, привезли їх до Ленінграда. А чому б і ні? У той час митники нічого не перевіряли. Але де картини знаходяться зараз, питання лишається без відповіді.

Нічого нам більше не залишалося, як "колоти" тамбовських бугаїв. А ті – не піддаються! День мовчать, два мовчать і третій теж. Ані розробка не дала нічого, ані жодні інші оперативні комбінації. І навіть з обшуком до них не завітаєш, аби знайти докази, завдяки яким було б можливо їх притиснути! Самі "тамбовські" тут вешталися бозна де – шукай тепер, на яких "хазах" та "малинах" вони ночували, гастролери чортові! Спілкуватися з ними було не те що важко, а практично неможливо. Здорові, наче бугаї, і розумовий розвиток, напевно, такий самий, як

у бугая. Вирушив я, пригадую, до них на перший допит до ІТТ. Одночасно мені і камеру Леніна продемонстрували. Я перейнявся – і на допит. Для бесіди зі мною їх приводили по одному, тільки встигав дивуватися: матінко рідненька, один гарніший за іншого! З першим балакали-балакали, а він, як мені видалося, взагалі не зрозумів, про що, власне, йдеться. Цілковитий нуль! Намагаюся достукатися до другого – наче об стіну горохом! Третій виявився найдрібнішим з-поміж усіх. Думаю: "Може, хоч з ним щось вийде?". Я і так до нього підступаюся, і з іншого боку, а результат такий самий, як і з попередніми двома. Аби ви мали уявлення, які то були "генії", наведу конкретний приклад. Ось він мені торочить: "Не були, не знаємо! З Модорським не знайомі, вперше про нього чуємо". Я тоді запитую: "Навіщо ви туди пішли, в той під'їзд, де ми вас схопили?". А він спокійнісінько відповідає: "За паспортами". – "А хто повинен був принести паспорти?". Він: "Модорський..." – "То, отже?!". – "Ні, ми Модорського не знаємо, але це він повинен був принести паспорти". І що ти йому, довбуру, на це відповіси?

Врятувало ситуацію те, що я у розпачі вирішив діяти не логічно, а за допомогою хитрощів – із застосуванням, як в їхньому ж середовищі кажуть, "розводу". Тут треба зазначити, що коли у розпорядженні місцевих оперів опинилися фотокартки цих "орлів", вони швиденько їх пред'явили всім, хто потраждав від нерозкритих розбоїв. Багато хто з потерпілих із величезною радістю їх впізнав. Шістнадцять епізодів так набралось. Знову ж таки, речові докази: та ж шуба, фотоапарати та інші речі. Усе це дозволяло говорити про успішне розкриття ленінградською міліцією цілої низки розбійних нападів на громадян. Треба зазначити, що на цьому ґрунті колеги спалахнули до нас неймовірною любов'ю, а після цього поміркували і заявили: "Ми вам цих урок не віддамо! По-перше, вони громадяни Росії, а по-друге, тут вони більше накоїли. Що там у вас – одна справа? Висилайте її нам, ми розберемося!". Воно, можливо, і слушно – у них речові докази шафами, а у нас – однісінька брошка. Але ж картини потрібно повернути. За будь-яку ціну! Ось мене і надихнуло.

Останньому з цих хлопців я з максимально суворим і грізним виглядом заявив: "Тобі каюк! Уклепався ти так, що і в жахливому сні не примариться!". А він мені так ліниво: "Це ж чому, начальнику?". Ось тут я і виклав на стіл свого головного козиря! "А тому, – кажу, – що не з Росії я, а з України. Ось, дивись, у мене і посвідчення зовсім інше!" (А тоді дійсно в росіян залишалися ті самі, пам'ятні з часів Союзу "червоні книжечки", а ми як службові посвідчення мали вже пластикові картки жовто-блакитного кольору з державним гербом і написами українською мовою.) І почав я йому змальовувати жахиття українських СІЗО і "зон" для росіян, котрі я щойно вигадав особисто для нього: "Там тобі і те, там тобі і це, там тебе і так, там тебе і сяк!". Мабуть, надто я розійшовся. Дуже яскраво змалював, що очікує на простого тамбовського бандита в закладах виправно-трудової системи сусідньої держави. Зламався він і "поплив": "Не хочу, начальнику, на Україну, не поїду! Що я там не бачив? Бажаю, щоб мене тут судили, зізнаюсь у всіх шістнадцяти розбійних нападах і в сімнадцятому зізнаюсь, цьому, вашому. Але нікого більше на Україні ми не грабували! Один раз пограбували – і все, поїхали".

На картини, звісно ж, "навели". Але питання полягало не в цьому, а в тому, де картини зараз. Зізнається: картини "скинули" до Москви і вже звідти повинні були вивозити за кордон. Ось і маємо! Кінець кінцем, "розколоти" та нормально допитати вдалося усіх трьох. Щоправда, у такий саме спосіб – з демонстрацією "іноземного" посвідчення та погрозами "депортації" в Україну. Інших фігурантів за моєю методикою допитував вже слідчий. В ІТТ я вже не навідувався – камеру Леніна побачив, чого ж іще. І ось, усіх допитали і все записали. Тепер терміново потрібно їхати до Москви – вилучати картини.

Зателефонував я до Харкова заступнику начальника УКР області Сергію Петренку, розповів усе як є, задиктував адреси, за якими, зі слів затриманих, зберігалися полотна. Справа в тому, що вони повинні були особисто вивозити картини за кордон. Тут, у Ленінграді, вони мали отримати лише самі паспорти, а вже потім їхати до Москви і звідти зі здобиччю вирушити

на Захід. Проблема полягала в тому, що коли вони до визначеного терміну не з'являться в Москві, картини будуть переховані в іншому місці. І от тоді шукай-гукай.

Усе ми встигли. Оперуповноважений Микола Рубіс з групою співробітників із Харкова виїхали до Москви практично одразу після мого дзвінка, а на ранок пов'язали тепленькими всіх "мистецтвознавців", котрі сиділи там з цими картинами і готували їх до відправлення. Усі картини вилучили! Усі шістнадцять одиниць, як одну, й урочисто доправили до Харкова. Щодо нашого повернення, то таким тріумфальним воно не було – із трофеїв ми мали лише протоколи допитів та брошку на білизні. До того ж абсолютно без грошей. Було нас четверо, в одному купе розмістилися, взяли в дорогу хліба і якусь там ковбасу, а ось на простирадла вже не вистачило. Що ж, хоч без копійки грошей, але з платиновою брошкою! А головне – додому...

На момент нашого прибуття, як я вже казав, картини були в Харкові та повною ходою відбувався їх опис за участю слідчого. І "безцінну" брошку теж, варто було нам з'явитися, потягли на експертизу. Ось тут і виявилось таке, що сміх та й годі! Виявилось, що ніяка вона не платинова, а срібна, і стоїть в ній скло, а ніякий не діамант. Професор вважав себе багатю людиною, а з'ясувалося, що він є власником простенької брошки московського виробництва зі склом.

На цьому історія не скінчилася. До кримінальної справи як речові докази картини долучати не стали, оскільки справу було відправлено для подальшого розслідування до Ленінграда – за місцем, так би мовити, основної діяльності бандитів. До певного часу картини залишалися на зберіганні у карному розшуку.

Місяць по тому мене було призначено заступником начальника Управління карного розшуку Харківської області. І ось, одного чудового дня начальник розшуку дає мені команду: усі до одної картини гарненько розставити в моєму кабінеті на стільцях, оскільки очікується приїзд високоповажних гостей.

Прибули особисто начальник обласного управління міліції генерал Олександр Бандурко, ректор Харківського юридичного інституту Василь Тацій і, звісно ж, Володимир Сташис. Воло-

димир Володимирович дуже докладно розповів про кожну картину: що це за робота, що за художник, а потім ми під розпис передали полотна законному власникові, як казав один видатний лідер, "із відчуттям глибокого задоволення".

Після закінчення, так би мовити, офіційної частини, Сташис залишився на кілька хвилин в моєму кабінеті, потиснув мені руку і дуже щиро подякував. А потім додав: "Якщо в тебе виникнуть питання стосовно юридичного інституту, приходь". Можу сказати, що на цей час інститут я вже закінчив, але досить велика кількість оперативних працівників харківської міліції після нашої розмови з Володимиром Володимировичем успішно вступили до цього інституту, переважно на заочну форму навчання, і не менш успішно його закінчили.

Що тут ще додати? Хіба лише те, що після смерті чудової людини – Володимира Володимировича Сташиса всі картини з його колекції було передано до музеїв. Люди того покоління, тієї, так би мовити, формації, все-таки ставилися до картин та інших цінностей як до предметів мистецтва, вважаючи, що мистецтво належить народу.

На завершення розмови про збереження національного надбання України, котре має бути, безумовно, захищене правоохоронцями, які б там шеврони на формі не були, виникає запитання: "А що змінилося в нашій країні з тих часів, до яких належать випадки, наведені вище?"

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років однією з головних проблем була слабка захищеність місць зберігання культурних та історичних цінностей, низький рівень їхньої охорони. Можу процитувати один із аналітичних оглядів того часу, присвячених цій темі:

"...Матеріальна база більшості музеїв, умови зберігання колекцій знаходяться в незадовільному стані, приміщення 41 музею не відповідають вимогам технічної укріпленості для надійного зберігання цінностей, ще в 30 музеях засоби охоронної сигналізації потребують негайного ремонту. Відсутність коштів не дозволяє утримувати існуючу систему охорони

музеїв. Заборгованість за послуги, надані підрозділами Державної служби охорони при МВС України, вже перевищила два мільйони гривень. З цієї причини не введено 43 міліцейські та 27 сторожових постів та маршрутів, передбачених угодами..."

Чи зникла ця проблема сьогодні? Навряд. До того ж, з урахуванням підвищення цін і тарифів, що відбуваються зараз, на ту ж електроенергію, варто очікувати не покращання, а, імовірно, погіршення "надійності охорони цінностей". Якщо вже десять років тому музейні працівники волали про катастрофу, що насувається, то що їм казати зараз?!

Раз у раз лунають гучні кримінальні історії щодо викрадення в нашій країні цінних предметів культури та мистецтва. Іноді їх, доклавши величезних зусиль, вдається знайти, врятувати, повернути на Батьківщину, як це було з картиною "Поцілунок Іуди" пензля видатного Караваджіо, викрадену з музею Одеси. Зловмисники викрали картину через недостатню охорону експонатів. Зі слів тодішнього начальника управління Державної служби охорони Одеського ГУМВС Олександра Івановського, музей "не мав практично жодної системної охорони". Уночі в музеї знаходився лише один охоронець, а на вікнах були відсутні ґрати. Сигналізацію там було встановлено ще 1996 року, і складалася вона з акустичних датчиків на віконному склі, котрі вмикали сирену лише за ушкодження скла. Цього разу зловмисник не розбивав скло, а відчинив вікно, і сигнал на пульт охорони не надійшов. Полотно було вирізано з рами у найгрубіший спосіб. Його приблизну вартість згодом було оцінено у сто мільйонів доларів. Співробітники МВС України разом з німецькими колегами змогли вийти на слід викрадачів лише через два роки після скоєння злочину. П'ятьох злочинців, троє з яких були громадянами України, було затримано в Німеччині. В Україні також було заарештовано низку осіб за підозрою у співучасті в цьому злочині. Картину було повернуто в Україну 2010 року.

Минув не один рік. Суд у цій справі триває до сьогодні. Головне – картину, що серйозно постраждала під час перевезення її викрадачами, немає можливості не те що повернути до

експозиції музею, звідки її було викрадено, а й навіть доправити на реставрацію. І так триватиме доти, доки вона залишається речовим доказом у нескінченній судовій справі. До того ж одразу після повернення полотна пішли чутки про те, що це ніякий не Караваджіо, а лише копія, яку було створено одним із його учнів за десять років по смерті майстра. Відповідно, й коштує вона вполовину менше.

А де зараз знаходяться чотири картини українського імпресіоніста Миколи Глуценка: "Вітрила на морі" (1951), "Дніпровські далі" (1937), "Село коло річки" (1951) і "У риболовецькому колгоспі" (1952), котрі зникли не з народного музею в селі, а з будівлі Кабінету Міністрів України? У серпні 2001 року їх було передано до Кабміну для експозиції, і, як наслідок, дві з них було замінено на підробки, а дві взагалі "розчинилися". Обіцянки щодо розкриття цієї справи, встановлення винних лунають вже не один рік, але далі обіцянок справа не рухається.

Щоправда, у справі захисту та охорони культурних цінностей переважна кількість проблем аж ніяк не залежить від правоохоронних органів, але суттєво ускладнює їхню діяльність. Коли відбувається крадіжка чергового безцінного раритету, особливо не з державного музею, а з приватної колекції, ті, кому доводиться вести пошук втраченого, стикаються з однією суттєвою проблемою – відсутністю інформації про їхні особливості, і нерідко – навіть не маючи фотозображення. Усе це пов'язано з відсутністю Єдиного державного реєстру та електронного каталогу національного культурного надбання, котре знаходиться у власності держави, релігійних організацій і приватних осіб, з визначенням характерних особливостей, створення якого було передбачено Постановою Кабінету Міністрів України № 1888 у 2000 році! Досі цей реєстр залишається у площині тільки намірів. Абияк вдалося скласти лише перелік архітектурних пам'яток України. Але ж їх злочинці не викрадають! Проте цілком успішно знищують у гонитві за колосальними прибутками варвари-забудовники, що захопили землю під будівництво, горе-аграрії, котрі розорюють старовинні городища.

Понад десять років тому спеціалістами науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України за безпосередньою участю розшуковців-практиків і співробітників міліцейської "Спецтехніки" було розроблено новий, оригінальний спосіб маркування предметів антикваріату.

Промаркований у такий спосіб антикваріат чи то витвір мистецтва "ловився" під час спроби вивозу на митниці дуже просто. Зловмисники можуть намастити хоч сто шарів фарби, намагаючись видати старовинне полотно за сучасну мазню, полотно відгукнеться, варто його лише розмістити під спеціальний датчик, котрий можливо встановити на будь-якому митному посту. На жаль, причина того, що цей проект залишається на стадії розробок та експериментів є дуже простою: відсутність коштів для його впровадження. А загалом потрібно було не більше 400 тисяч гривень! Для порівняння, страхова вартість тих таки картин Глуценка на початку 2000 року складала п'ятсот – шістсот тисяч гривень. Що ж казати про шедеври світових майстрів, як-от Рембрандт чи то Караваджіо? Чи мають сенс такі "заощадження"? Чи це державницьке ставлення?.. Питання, гадаю, риторичні.

Інші "новини за темою" теж не сприяють оптимізму. Нещодавно було скоєно напад на Національний музей-заповідник імені М.В. Гоголя, що знаходиться у селі Гоголево Шишацького району Полтавської області. На 45-річного охоронця, котрий здійснював обхід території, напали троє чоловіків у масках, нанесли йому тілесні ушкодження та зв'язали. Потому зловмисники вдерлися до приміщення, з котрого забрали шість книг XVIII-XIX століття, акварельний портрет та карикатуру (факсиміле). Розшук, як то кажуть, триває...

Інше ж інформаційне повідомлення в мене особисто не викликає нічого, окрім відрази. У Києві затримано двох співробітників Державної служби охорони, котрі у травні 2016 року, перебуваючи за викликом у помешканні клієнта ДСО – журналіста, викрали звідти колекцію монет, котру потім намагалися збути за 200 тисяч гривень. Цей ганебний факт я навіть не хочу коментувати.

Сьогодні до усіх "старих" проблем у царині збереження культурних, художніх та антикварних цінностей в Україні додалася ще одна, й чимала. Наша держава не вперше знаходиться на стадії великого історичного зламу, коли старе повинно поступитися місцем новому. Але ж не повинно бути так, що все старе потрібно викинути на смітник. У нас же все доволі часто робиться без міри та краю. До того ж цим користуються люди, нечисті на руку, котрі за "димовою завісою" чергових гасел прокручують свої брудні справи та наповнюють власні кишені. З подібним ми вже стикалися. Музеї, які було організовано в системі МВС за радянських часів, з часом були просто розорені. І зробили це люди з-поміж тих міліцейських керівників, котрі просто стали на шлях злочинства. Наведу конкретний приклад: міліцейський музей у Луганській області. Прибувши 1994 року до Луганської області, ми виявили, що музей, котрий існував в обласному УВС, було знищено. В той-таки час ветерани міліції звернулися з листом, у якому порушувалося питання, куди подівся музей? Не варто вважати, що експонувалися там лише поживклі папірці, зачовгані чоботи та іржавий наган. Там знаходився золотий портсигар Ворошилова, була в експозиції і особиста зброя Пархоменка – героя громадянської війни. І золотий годинник товариша Будьонного там був, і теж невідомо куди зник... І тодішній начальник УМВС України в Луганській області Юрій Смирнов дав команду порушити кримінальну справу за цим питанням, до речі, не для вигляду та не для "галочки", а розпочати її розслідування. До суду та в'язниці справа, на жаль, не дійшла, але людям хоча б показали, що безкарно розкрадати історичні цінності, нехай навіть такі, що належать "учорашнім" героям, не можна.

Сьогодні у нас декомунізація. Деякі стенди та експонати з залів музеїв потрібно прибрати. Але вони повинні дуже надійно бути сховані до запасників, а не викинуті чи то розкрадені. Хоча б тому, що сьогодні прапор заводу коштує від двох до п'яти тисяч доларів. А орден, котрим завод було нагороджено, разом із грамотою – ще більше. Це теж цілком конкретна історична цінність! Я вже не кажу про ордени військових частин та

з'єднань, тут і йтися не може про переведення всього на суми в тій чи іншій валюті. Це – пам'ять! Це – реліквії, котрі наші пращури оплачували своєю кров'ю, до того ж у прямому сенсі цього слова.

Ким же будуть нащадки, коли дозволять, щоб усі ці реліквії потрапили до рук злочинців та ділків "чорного" антикварного ринку?!

Зламані голки

Розпочинаючи розмову про ту, без перебільшення, запеклу боротьбу, яку українська міліція вела з таким страшним не лише кримінальним, але і соціальним злом, як наркоманія, необхідно, перш за все, згадати, як саме ця боротьба розпочиналася.

Повертаючись думками в минуле, хочу сказати, що в СРСР тієї безлічі потворних явищ, які були повною мірою притаманні світові капіталу, котрий "загнивав" (або, коли бажаєте, країнам розвиненої західної демократії), "не існувало". Тобто "не існувало" як проблем та кримінальних проявів, які було визнано на офіційному рівні. Втім, аж ніяк не могло бути у країні, що збудувала "розвинений соціалізм" та посилено готувалася зробити крок до світлого комуністичного "завтра", проституції, наркоманії або, скажімо, організованої злочинності! Ці "родимі плями капіталізму" категорично не вписувалися до тієї красивої картини життя на "одній шостій суші", які нам щоденно малювали газета "Правда" та програма "Час".

Звичайно ж, працівники міліції, перш за все, як люди, котрі постійно на практиці стикалися зі "зворотнім боком" цієї глянцевої картинки, розуміли та знали напевно, що це, м'яко кажучи, не зовсім так. Що, скажімо, деякі речі, які з великою огидою демонструють у програмі "За рубежем", відбуваються не лише у Західній Європі, США або, скажімо, гетто та нетрях Латинської Америки. Що "подекуди і в нас інколи" щось таке трапляється, ба навіть (моторошно сказати!) відбувається постійно.

Кажучи відверто, питання стосувалося лише розповсюдженості, масштабів та ступеню обізнаності широких верств населення.

Але ж того, аби на найвищому рівні щось подібне було не лише визнано таким, що дійсно існує, а й названо як ціль та об'єкт для нашої роботи, ми уявити собі не могли. До певного часу...

Не можу сказати, що рішення, котре було прийнято на черговій колегії Міністерства внутрішніх справ СРСР щодо негайного та суцільного розгортання найрішучішої боротьби з наркоманією, було для нас неначе грім серед ясного неба. Втім, чимось близьким за враженням, яке воно на нас справило, зізнаюсь, було. Радянській міліції було наказано негайно мобілізуватися задля повного викорінення того, чого вчора в країні нібито не існувало взагалі! Втім, на те й існують люди у погонах, аби накази не обговорювати, а виконувати.

Треба сказати, що організовано все було у "кращих традиціях" нашого рідного відомства, тобто за принципом: "Хто везе, того й поганяють". Не можу щодо цього не згадати зайвий раз карикатуру, дуже популярну серед працівників-практиків органів внутрішніх справ.

Нерівною дорогою заледве їде міліцейський віз, який замість коняки тягне, надриваючись, працівник карного розшуку. Водночас на возі досить комфортно та вільно розташувалися "пасажери": штабісти та інші різноманітні служби на кшталт інспекторів, охорони громадського порядку, господарчих служб та Державтоінспекції. А згори, на додачу, підганяють виснаженого сищика працівники прокуратури...

Тому зовсім не дивно, що відповідну службу, головним завданням якої була боротьба зі вживанням та збутом наркотиків, було створено саме в системі карного розшуку. Мене це стосувалося безпосередньо, бо до цієї "доленосної" миті я працював у відділі з боротьби з умисними вбивствами Харківського обласного карного розшуку. 1986 року мене було призначено начальником навіть не відділення, а якоїсь абсолютно символічної "групи" з боротьби з наркоманією на території

Харківської області. Символічною я її поіменував не випадково, оскільки офіційно жодного відділення не існувало взагалі. Були люди, яких відрядили до мене з інших відділів у кількості "аж"... трьох осіб! На усю, повторюся, чималеньку Харківську область.

Сьогодні, коли минуло вже багато років, я добре пам'ятаю цей перший склад нашої маленької, але бойової групи. Окрім мене, старшого лейтенанта, оперуповноваженого з п'ятирічним досвідом роботи у карному розшуку, до неї входили старший лейтенант міліції Юрій Петров, оперуповноважений, котрий мав досвід розшукової роботи сім років, згодом – полковник міліції; Микола Рябін, старший лейтенант міліції, оперуповноважений, що відслужив у карному розшуку три роки, котрий також згодом став полковником, та лейтенант міліції Олександр Хірний, оперуповноважений, котрий встиг віддати рік служби карному розшуку, – теж згодом полковник.

Неможливо не згадати добрим словом й інших наших колег: старшого лейтенанта міліції Сергія Белозьоренка, котрий з перших днів створення служби очолив групу з двох осіб, яка займалася боротьбою з наркотиками, створену у міському управлінні міліції Харкова. Згодом полковника міліції. Лейтенанта міліції Андрія Ращупкіна, котрий 1986 року організовував боротьбу з незаконним обігом наркотиків у Київському районному відділі міліції Харкова, а згодом став заступником начальника Департаменту БНОН МВС України, полковником міліції.

Нам було відведено один кабінет, куди ми "заселилися" та міцно взялися за голову, тобто стали міркувати, як взагалі організувати цю роботу, щодо якої, відверто кажучи, на той момент мали цілком непевне уявлення.

З нормативних документів на руках ми мали лише те саме "доленосне" рішення колегії МВС СРСР, про яке йшлося вище. Воно, звісно ж, було написано неповторним стилем документів МВС того часу, що ґрунтувалися на відповідних постановах Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, тобто містило в собі суворі директивні вказівки: "посилити", "поглибити", "розширити". "У світлі" та "на виконання"... Насправді там не було нічого, окрім гучних фраз та загальних поло-

жень. Головне – була абсолютно відсутня конкретика у вигляді відповідей на запитання, що нас, оперативників, турбували: з чим, власне нам доведеться боротися, а головне – як саме?!

Дещо упереджаючи події, скажу, що саме цій міліцейській службі, яку було щойно створено, в Україні поталанило, оскільки в масштабах республіки її очолив капітан міліції Юрій Федорович Кравченко. Саме той, що згодом став Міністром внутрішніх справ вже незалежної української держави.

Втім, поки що нам, чотирьом "борцям із наркоманією", належало, перш за все, зрозуміти, як з нею боротися взагалі. Як то кажуть, знову ж таки, міліціонери-практики, "куди бігти та за що хапатися". Зрозуміло, що питання та завдання рівня "перекриття постачання наркотиків", "розгрому лабораторій" або, як модно казати зараз, "протидії наркомафії" тоді не стояли. Та й не було, відверто кажучи, тоді на нашій території ані міжнародних каналів, ані лабораторій, ані мафії, яка б ними керувала. Було інше...

Тут, перш за все, необхідно зробити один, вкрай важливий відступ. Стосовно психології та, як наслідок, нашого сприйняття певних речей та явищ. Наше відділення, як я вже казав, було утворене із сищиків, тобто тих людей, що звикли мати справу зі злочинцями. Тими, хто крав, грабував, скоював розбої, а часом і вбивства. З такими "фруктами" нам усе було зрозуміло. Вдерся до чужого помешкання – крадій! Відібрав гаманця, погрожуючи ножем, – грабіжник! Штрикнув людину тим таки ножем на смерть – вбивця! Але ж ці, що колють собі у вени якусь гидоту або смалють траву, котра смердить до нестями... Що ж вони, теж злочинці?! Так вони ж самі собі шкодять! Якись пришелепкуваті...

Ми, здорові, нормальні чоловіки, зайняті правильною та потрібною людям справою, ставилися до наркоманів суто як до хворих людей. Коли бажаєте, з якимось хворобливим, огидливим жалем. І тому, не брехатиму, якимось не могли ми сприймати всерйоз за загрозу для суспільства ані самих людей, пов'язаних зі вживанням наркотиків, ані ту ситуацію, що була тоді навколо них.

Втім, не так вже й багато часу ми згаяли, аби всерйоз поринути до реалій, осмислити інформацію, яку надали нам різні структури (як ви розумієте, таку, що не підлягала широкому розголосу). А також зіставити звіти та інші дані, які ми отримали від власних колег з інших служб та підрозділів, і дійти правильного висновку. Зрозуміти, що наркоманія – це дійсно надзвичайно небезпечне кримінальне явище, втім, таке, що має більш приховану, латентну форму, аніж ті види злочинності, з якими ми боролися досі. Досконально вивчивши ситуацію, ми дійшли висновку, що наркомани чи то, розглядаючи більш широко це питання, наркоманія як соціальне явище суттєво впливають на загальну кримінальну злочинність. Позаяк, аби мати можливість вживати наркотичні засоби, потрібно мати вільні фінансові кошти. Працювати ця публіка не бажала, не хотіла і не думала. Втім, певна кількість наших "підопічних" суспільно корисною працею займатися вже не могла з огляду на власний фізичний стан. Саме тому значний відсоток злочинного елементу, що скоював квартирні крадіжки, пограбування, різноманітні шахрайства, викрадення автотранспорту, складався саме з нашого "наркотичного" контингенту.

Звісно, що за тих часів реалії були зовсім інші – "суміші для паління", що виносять мозок, у кіосках, як зараз, не продавалися. Нічних клубів, де наркотики розповсюджуються мало не відкрито, тоді теж не було. Кокаїн, героїн дійсно були для нас далекою заморською екзотикою. Але, разом з цим, лише трохи дослідивши ситуацію, ми зрозуміли, що роботи нам вистачить з головою.

Україна традиційно була країною, що в серйозних масштабах культивувала мак. Отже, посіви того таки снодійного маку, а на додачу ще й конопель, що простяглися Харківщиною, де навіть село було з характерною назвою Коломак, на десятки та сотні гектарів, могли надовго забезпечити нас досить "веселе" проведення часу. Ці посіви на той момент були цілком легальними і на додачу взагалі не мали охорони. Не дивно, що наркоманська братія злетілася на них з усіх куточків Радянського Союзу – від Владивостока до Прибалтики, до того ж, на мій

погляд, іноді траплялося, що серед них були "гості" навіть з ближніх країн. Уся ця публіка, вимахуючи скальпелями, лезами та іншими інструментами, необхідними для того, аби здобути макове "молочко" і зібрати омріяну "соломку", регулярно "спустошувала" поля Харківщини не гірше за сарану. І з цим треба було щось робити, до того ж швидко.

Нашу групу було створено навесні, і через певний час ми впритул стикнулися з тим, що переважна кількість макових посівів вже дійшла "кондиції", що була потрібна наркоманам. Досить гостро постали питання щодо організації охорони цих плантацій і протидії "збирачам", котрі звалилися на наші голови. Правду кажучи, я мало не їхав з глузду, коли доводилося розбиратися з "макоїдами", яких наловили. Лише за один день, на одному полі кількість їх сягала півсотні, а за паспортами та адресами затриманих було цілком можливо ще раз вивчити географію неосяжного СРСР. Наркотичний "голод" гнав "гінців" з таких куточків Союзу, про які я раніше й гадки не мав і не уявляв, де їх треба шукати на мапі.

Дуже сильно турбувало мене й те, як саме деякі "розумні голови" вирішили "перекрити" макові лани. На їхню, як то пишуть в армійському караульному уставі, "охорону та оборону" було "кинуто" оперативні комсомольські загони – ОКЗД. Найкраще, що мали на "озброєнні" комсомольці, це звичайні дерев'яні палиці. А ось наркомани, усі як один, були екіпіровані коли не ножами, то лезами – як я вже казав, гострі предмети були невід'ємним атрибутом наркоманського промислу. Споглядаючи гори гострого заліза, яке вилучали щодня у затриманих, я все частіше розмірковував над тим, що за наявного співвідношення сил не далеко до невиправної біди. Закінчилося все тим, що комсомольців з ланів прибрали, натомість поставили озброєних міліціонерів зі злющими вівчарками. І все одно мак продовжували різати.

Доволі швидко ми зрозуміли, що переважна кількість мисливців за ним займаються цим взагалі не задля власного вжитку, а для подальшого перепродажу наркозалежним "страждальцям". А це був зовсім інший рівень роботи.

Звісно, на початковому етапі основна частина затриманих і випадків притягнення до відповідальності припадала саме на споживачів наркотиків. Так, ми не мали досвіду щодо викриття тих таки наркопритонів і тих, хто їх утримував, та й в оперативній роботі стосовно збувальників, розповсюджувачів і кур'єрів, котрі займалися перевезенням наркотичних речовин, були не надто обізнані. Ми щойно почали навчатися і намагалися робити, що могли і як могли.

Знову ж таки, "занурюючись" у предмет, ми швидко зметували, що наш головний біль в жодному разі не обмежиться лише маковими та конопляними "жнивими". Не менш серйозно постала проблема розповсюдження медичних наркотичних препаратів. З одного боку, контроль за їх відпуском, зберіганням та обігом був більш ніж суворий (як і будь-який контроль в СРСР), але, з другого боку, взагалі нічим не забезпечений. Участь органів внутрішніх справ у викритті злочинців у цій царині та притягнення останніх до відповідальності була мінімальною. Система Мінздраву намагалася контролювати цю сферу самостійно, проте в реальному житті це призводило до того, що, у найліпшому разі, "контроль" було покладено на одного з заступників головного лікаря того чи іншого медичного закладу, на директора аптечного кіоску чи то складу.

Варто пам'ятати, що на території Харківської області було розташовано хіміко-фармацевтичний комбінат, який виробляв величезну кількість медичних препаратів (наркомістких також), котрі згодом постачалися до багатьох країн Європи – я вже не кажу про республіки Радянського Союзу. Це теж було джерелом нашого головного болю...

Чого лише варту була історія з викраденням такого наркотичного засобу, як Омнопон, що вироблявся там. Доволі довго ми сушили собі голови, аби зрозуміти, як такі розкрадання можливі взагалі! Перетинаючи межі цеху, де вироблявся наркотик, працівники роздягалися майже повністю і, вдягнені лише у спецодяг, ставали до роботи. Так само вони перевдягалися після закінчення роботи – перед тим, як піти додому. Здавалося цілком неможливим пронести ампули повз чисельних

контролерів. Але ж якимось чином примудрялися! Виявилося, що несли взагалі не ампули. Технологія викрадення виявилася досить простою. Варто було лише підійти до барабану, де, перш ніж бути залитим до ампул, кипів наркотик, та й занурити до нього, припустімо, носовичка, потім хустинку висушити, а вже вдома – знову занурити її у воду. Водичка мало не миттєво перетворювалась на речовину, що була готова для того, аби хоч зараз вводити її у вену... Цей канал нами, звісно, було перекрито. Але ж скільки їх було – цих каналів, потоків та струмків, якими в ті дні струменіла різноманітна "дурь"?!

Згадуючи той непростий час, неможливо не торкнутися теми одного з чисельних аспектів "перебудови", яку було розпочато тодішнім Генсеком ЦК КПРС, а саме – "антиалкогольної кампанії", котра міцно закарбувалася у народній пам'яті. Недарма ж одним із головних "поетичних творів", котрі увічнювали цього Генсека, став віршик:

*"Никаких магарычов!" –
Сказал Миша Горбачов.
Выпил пиво, пенку сдуй
И к жене домой... иди!*

Сьогодні всім відомо, наскільки непродуманою та дурною була ця сама горбачовська "боротьба з пиятикою та алкоголізмом". Сто разів вже згадано, як вирубували безцінні виноградники, перепрофільовували під виготовлення нікому не потрібних безалкогольних напоїв заводи та чинилися інші, не менш "вдалі" дії. Але мало кому відомо про те, що у сфері боротьби з наркоманією вказівки та кампанії були не менш "розумними". Практично першим завданням, яке отримала наша щойно створена група із Союзного МВС, була негайна організація знищення шприц-тюбиків із морфіном!

Для тих, хто не знає, пояснюю: шприц-тюбик – це голка, до якої приєднано пластикову капсулу з невеликою дозою певного препарату. Такі речі застосовують здебільшого у спеціальних аптечках, призначених для надання допомоги особам,

потерпілим при надзвичайних ситуаціях, або військовослужбовцям, котрі отримали серйозні поранення, що становлять загрозу смерті від больового шоку. Шприц-тюбиками з морфіном у ті роки були вщерть заповнені склади та об'єкти підрозділів цивільної оборони. У разі глобальної ядерної війни цей препарат мав допомогти людям, котрі отримали опіки, різноманітні травми та просто шок, протриматися довше, аби дочекатися, поки їх доправлять до медичних закладів (питання, а чи залишаться за таких обставин хоч якісь медустанови, медики та й взагалі будь-хто, здатний когось кудись доправляти, взагалі не ставилися).

Харківській ОБНОН, як і всі інші, розгорнув величезну роботу зі знищення тюбиків, взявшись до справи з молодим комсомольським запалом. Щоправда, після проведення чергової "акції" усі, хто брав у ній участь, лаялись добірною лайкою та ставили мені запитання на кшталт: "Навіщо робити дурну роботу та знищувати замість смердючої "ширки" чистий медичний препарат, який цілком ще міг би стати у пригоді?". Що відповідати, я, правду кажучи, не знав, бо ж і сам міркував так само, втім наказ є наказ, а його, як відомо, не обговорюють...

На жаль, час підтвердив слушність наших сумнівів. Попереду на Радянський Союз чекали надзвичайно важкі випробування: землетрус в Арменії, що приніс величезні руйнування, криваві міжнаціональні конфлікти. Далебі, усі ті ситуації, в яких препарат, що було знищено, не лише був би потрібен, а складав життєву необхідність. Але ж повернути час неможливо. Стосовно того, що саме сталося з його стратегічними запасами, котрі було ретельно накопичено, можна судити хоча б із того, що лише на Харківщині під час "кампанії" було знищено до мільйона шприц-тюбиків. Згодом, коли вітчизняну фармацевтичну промисловість (втім, як і інші промислові галузі) було знищено ледь не вщент, препарат доводилося закуповувати...

У не менш радикальний спосіб боролися і з посівами маку. Проблема щодо них вирішили з розмахом та радикалізмом, що був цілком гідним горбачовщини. Мак просто заборонили сіяти на території СРСР будь-кому та будь-де Указом Президії

Верховної Ради СРСР від 22 червня 1987 року. Потрібно було, щоб минули роки, аби дійти нормального рішення – дозволити посіви маку з відповідним ліцензуванням та організацією охорони, а згодом перейти на "ненаркотичні" сорти...

Сьогодні я схильний визнати, що, імовірно, тоді іншої можливості реально швидко та радикально впливати на ситуацію практично не було та погодитися з тим, що цей захід був цілком припустимим як тимчасовий. Сьогодні заборону практично відмінено. Втім, це завдяки тому, що весь цей час тривала селекція олійних культур, котрі не мали таких наркотичних властивостей, як снодійний мак. Та й, звісно, через те, що було розроблено систему ліцензування, жорсткого обліку та контролю таких посівів.

Це, до речі, стосувалося не одного лише маку. У ті часи, про які я оповідаю, Харків був славетний своїми коноплями, оскільки тоді там існував канатний завод, котрий був свого роду практично єдиним в Україні.

Харківські канати використовувалися в усьому світі. А сировиною, з котрої їх виробляли, були саме ті коноплі. Тому в нашій області були не лише макові, а й конопляні лани. І знову ж таки, завдяки наполегливій праці наших вчених, котрі протягом двох років здійснили справжній науковий прорив, коноплі спокійнісінько залишилися рости, як і росли. Зараз їх позбавили вмісту гашишу, і через це застосовувати її можна лише для виробництва пряди. В Україні, наприклад, було виведено сорти, як-от: "ЮСО-31" і "Золотоноська 15".

Але все це було згодом, роки по тому, коли було полишено марні смикання, необмірковані та надто швидкі дії, в багатьох сферах відбувся перехід до системної, зваженої та науково обґрунтованої роботи. У 80-ті роки минулого століття ми про це могли хіба що мріяти і продовжували боротьбу з проблемами цілком реальними та насущними.

Однією з них для нас були цигани. Тобто, звісно, не всі без винятку представники цього кочового племені з його яскравими танцями, душевними романсами та іншим запальним фольклором. Ми не мали жодного діла до пісень та танців під

гітару. А ось до того, що з трьох наркоторговців щонайменше двоє були "ромами" – було.

Хто не брав участі у затриманні, котре відбувається в циганському таборі, той у своєму житті втратив неповторний букет гострих та екстремальних відчуттів! Галас, завивання, вражаюче різноманіття прокльонів, які насилали на голови міліціонерів, "передрікань", серед яких найпоширенішими були імпотенція та рак, неосяжні розміром перманентно вагітні мотрони (половина з яких під силою-силенною спідниць мала не живіт, а подушку), оточені виводком замурзаних та голодупих циганчат, котрі завзято підвивали в унісон матусям... Увесь цей людський натовп не лише галасує, а й юрбється, штовхається, хапає за одяг, тягне у різні боки... Словом, Содом і Гоморра. Згодом винайшли засіб втихомирити і цю вольницю. Приїжджаючи задля того, аби зробити обшук, ми брали з собою песиків. Не обов'язково таких, що були натреновані шукати наркотики, а просто великих за розмірами. Коли така вівчарка, в кінець змучена від божевілля, що діялося навкруги, гавкала, пересилиючи вереск та зойк табору, та демонструвала присутнім ікла завбільшки з палець дорослого чоловіка, пристрасті одразу стихали, і ми мали можливість розпочати обшук та вилучення.

А вилучати було що. І не лише мішки з маковою соломкою. Навздогін цьому ходовому товару на світ Божий незмінно з'являлося й те, на що його згодом обертали: брязкальця із золота та інших дорогоцінних металів, годинники та просто пачки грошей, котрі чомусь нікому не належали. Мішками вивозилися не лише наркотики, а й речі та цінності, придбані на кошти від збуту останніх.

Раділи щодо цього майже всі. Ті, хто доправляв вилучене, сміялися та й казали, що допоки в карному розшуку є такі дурні, вони не лише собі, а й родичам своїм повставляють золоті зуби. (До речі, доказів, аби довести злочинне походження вилученого, як завжди, не знаходилося.) Стримано посміхалися та потирали руки громадяни судді. За законом стаття "Збут наркотичних засобів" передбачала доволі великі строки ув'яз-

нення. Але, чому б не визначити покарання для багатодітної бідної вагітної циганки, що з'явилася до зали суду з усіма своїми дванадцятьма дітьми, якомога менше. Циганок найчастіше звільняли прямо в залі суду, а на золоті зуби могли розраховувати навіть дальні родичі деяких учасників процесу. Голосніше за всіх сміялися самі цигани, адже вони добре знали, що допоки "титанічна" боротьба з наркоманією проводитиметься такими силами й засобами, як наші, золотими зубами хизуватимуться не лише їхні чисельні родичі, а й вірні скакуни...

І все ж таки... Попри все, що було сказано вище, попри очевидну нерівність як у силах, так і у засобах, боротьба тривала. Не встигали двері суду зачинитися за черговою "Кармен", що відбулася легким переляком, як вони, завдячуючи роботі наших оперів, відчинялися знову – для нових "клієнтів". І сухими з води виходили не всі. Були вироки та були строки. Найголовніше – у наркоторговців ніяк не виходило, аби їхній "бізнес" був спокійним, мирним та налагодженим, неначе годинник. Вони залишалися у тому стані, в якому й мали залишатися: тих, кого одвічно переслідують, цураються та піддають покаранню.

Обсяги роботи, яку виконувала "щойно народжена" служба, були значними. Втім, і це був, так би мовити, лише один бік її діяльності. І ще можливо посперечатися щодо того, а чи найважчий. Кожен практичний крок, кожна конкретна дія вимагали від нас відповідних документів для їх реалізації. У діяльності органів внутрішніх справ це є надзвичайно важливою складовою. Інакше – партизанщина та сповзання на межу Закону або й взагалі за його межу.

У терміновому, "пожежному" порядку необхідно було створити якщо не законодавче підґрунтя (бо воно має бути створене на "верхніх щаблях" влади, і процес цей є не лише тривалим, а інколи й нескінченним), хоча б відомчу нормативну базу. Нехай би навіть спочатку на рівні однієї конкретної області – Харківської. Втім, навіть міліція аж ніяк не могла створити її самотійно! У цьому питанні ми потребували допомоги фахівців Мінздраву та науково-виробничих об'єднань, що розробляли та виготовляли відповідні препарати... А також обов'язково

була необхідна участь у цьому непростому процесі прокуратури, радянських партійних органів та установ народної освіти, судових гілок влади. Та й загалом це потребувало об'єднання та створення програми, де кожен суб'єкт держави мав би "власне місце у лавах". Звісно, все це забирало безліч часу та зусиль...

Втім, і самим лише забезпеченням нормативної бази наші "вузькі місця" не були обмежені! Боротьба з будь-яким кримінальним проявом вимагає від того, хто її здійснює, наявності в його арсеналі не лише кайданок або табельної зброї, а й, у першу чергу, знань. Вміння розрізняти тонкощі, нюанси, види та підвиди того, з чим він, власне, веде боротьбу. Наче повітря ми потребували методичної літератури, спеціальних науково-практичних розробок, довідників та посібників. А саме цього бракувало... Перелік літератури "за темою", яка була у вільному доступі, вичерпувався тоді, мабуть, самими лише безсмертними творами Артура Конан Дойла, чиї герої-сищики періодично відвідували наркоманські вертепи, де їхні антагоністи вживали опіум.

Свіжішої та такої, що була б більш наближена до наших реалій літератури, зовсім не було. Усе через те, що у Радянському Союзі (якщо ви ще не забули) наркоманії не існувало ніколи і існувати не могло...

Починали, як то кажуть, "з нуля"... Тими, кому випала доля стояти в Україні біля витоків міліцейської роботи з боротьби з незаконним обігом наркотиків, було докладено усіх зусиль задля того, аби повернути в потрібному напрямку систему органів внутрішніх справ, що була громіздкою та інертною. І для початку домогтися хоча б того, аби кожен патрульний міліціонер і кожен дільничний, не кажучи вже про працівників карного розшуку, знали, що таке наркотики, хто такі наркомани і що з усім цим робити. І, відповідно, вели б роботу щодо викриття притонів, збувальників та взагалі цього контингенту на своїх дільницях.

Особливо хочу підкреслити, що, на мою думку, рішення щодо того, аби система з протидії наркоманії розвивалася

саме у надрах карного розшуку, було правильним. Завдячуючи цьому усі сили та засоби найсильнішої міліцейської оперативної служби було об'єднано в єдиний кулак.

Цей образ цього разу я вважаю більш ніж влучним, оскільки для тих, хто свідомо порушує Закон, органи внутрішніх справ повинні мати вигляд саме кулака, а не долоньки, яка привітно їм вимахує, чи дулі у кишені.

Фактично всі міліцейські служби, котрі здійснювали протидію злочинним проявам, вийшли з карного розшуку. Втім, коли раніше усі вони разом, перебуваючи в його складі, являли собою "пальці", стиснуті в один правоохоронний "кулак", котрий громив злочинність, то... Спершу "відтиснули" один "палець" – вивели в окремий підрозділ службу боротьби з наркотиками, потім "розтиснувся" другий – вивели зі складу карного розшуку службу, що займалася боротьбою з торгівлею людьми, а згодом і третій – боротьбу зі злочинністю серед неповнолітніх (не забуваємо і щодо підрозділів боротьби з організованою злочинністю)... Ось так, кінець кінцем, і вийшла у нас "долонька", котра могла лише ляскати, та не бити. Чому? Та хоча б через те, що коли раніше всі ці підрозділи та служби мали об'єднані оперативні можливості та служби, то згодом у кожної оперативні можливості були свої, такі, що їх навіть порівняти було неможливо за потужністю та широтою. Та й інтереси теж окремі – вузьковідомчі та вузькопрофільні. Але злочинність не буває "від сих до сих". Її різноманітні прояви завжди переплітаються поміж собою та, так би мовити, доповнюють один одного. Через те й підхід до боротьби з ними має бути комплексним.

А сьогодні... Навіть у "долоньки", що на неї перетворився кримінальний блок органів внутрішніх справ, "обрубали" мало не половину "пальців". Ось і перетворилася вона на куску інваліда. З такою навіть і не ляснеш вже нікого. Впевнений, що історія зробить свій черговий оберт...

Хтось через такі роздуми може закинути мені антидемократичність або навіть прихильність до ідеалів тоталітаризму, втім, дозволю собі відзначити: той, хто сьогодні намагається

оповідати казочки щодо начебто "вседозволеності" та "абсолютної свободи", що існують у країнах Європи та й загалом у "країнах розвиненої демократії", або свідомо бреше, або ж живе у примарному світі, який він сам собі вигадав, нічого не розуміючи у розвитку реального світу, явищах та тенденціях сьогодення.

Усім нам, працівникам нової "антинаркотичної" служби того часу дуже поталанило в тому, що начальником відділу боротьби з наркотиками в апараті ГУКР Міністерства внутрішніх справ УРСР був Юрій Кравченко. Він сам був фанатом своєї справи та згуртував під своїм крилом справжніх ентузіастів, молодих спеціалістів та оперативників, котрі вже пройшли серйозну школу в карному розшуку. Це визначні для української міліції постаті, як-от Анатолій Павлович Удод, у майбутньому генерал, що був тоді майором. Це – Володимир Дурава. Тоді він був капітаном, згодом став заступником Кравченка, полковником міліції. Степан Муравицький, котрий фактично і створив підґрунтя законодавства для нової служби... Були й інші люди, котрі тривалий час прослужили у карному розшуку, корифеї цієї служби, що згодом були перекинуті для підсилення до відділу боротьби з наркотиками. Саме на них було покладено весь тягар вирішення багатьох життєво важливих питань, з котрих, власне, й почалася боротьба з наркоманією в Україні.

На тому етапі роботи окрім відсутності безлічі всього іншого, що було конче необхідне, ми не мали вкрай важливої речі – "приладів", які могли б встановити, чи є наркотиком та чи інша речовина. Навіть стаціонарна експертиза не мала відповідних систем у своєму розпорядженні. Не кажучи вже про ті, що надавали б можливість здійснювати експертизу швидко. Зараз це може видатися смішним – тест "на наркотики" робиться за лічені хвилини, тоді ж він тривав тижнями. Не було ані відповідних реактивів, ані методики – все це треба було винайти, запровадити й випробувати.

Ці питання постали перед нами дуже гостро. І тому історія, про яку йтиметься далі, була більш ніж закономірною.

Одного чудового дня далекого вже 1986 року (а на той час ми себе вважали бійцями з наркоманією, впіймавши кілька десятків "споживачів", порушивши кримінальні справи і поставивши відповідних людей на облік) в нашому кабінеті пролунав телефонний дзвінок. Сталевий голос, що пролунав у слухавці, відрекомендувався: "Капітан міліції Кравченко", й одразу, як то кажуть, "з місця та й у кар'єр", почав ставити мені досить серйозні запитання.

Що-що, а запитувати Юрій Федорович вмів... Зрозуміло, що цікавився він аж ніяк не нашим самопочуттям чи то видами на врожай в місцевих радгоспах, а речами суто службовими. Ще й з нахилом, притаманним столичному керівництву. Тобто запитував, чому ми займаємося дрібницями, ловимо якихось там хворих людей, вилучаємо в них ту ж таки макову соломку і вважаємо, що наше завдання виконане. Допитувався, чому підрозділ і досі не проявив себе у справі викриття збувальників наркотичних речовин і відповідних трафіків, чому не приділяє відповідної уваги медичній сфері, підприємствам, що виробляють наркотичні засоби, і таке інше.

Звісно, що відповідати мені було нелегко, до того ж ніхто мені слова не надавав. Як "фінальний акорд" розмови Юрій Федорович поставив завдання протягом тижня зробити невеличкий пристрій, в котрому треба було розмістити хімічні реактиви для того, аби була можливість на місці визначити вміст наркотиків. Виглядати цей пристрій мав як невеличка коробочка (неодмінно пластмасова!), котра б не просто відчинялася і зачинялася, а мала відповідний естетичний вигляд. Це однозначно свідчило про те, що бажання, аби в міліції гола функціональність хоч якось доповнювалася культурою та естетикою, повною мірою було притаманне майбутньому міністрові вже тоді. Недарма згодом, коли його плечі прикрашали вже не капітанські, а генеральські погоони, Юрій Федорович так багато уваги приділяв саме таким питанням – від запровадження нової міліцейської форми до розвитку відомчої преси та художніх колективів.

Але найкраще, звісно ж, перебуваючи на будь-якій посаді, Юрій Федорович вмів поставити завдання та мотивувати його

виконавців. Нашу розмову, впродовж якої мені так і не вдалося сказати хоча б слово, було завершено на дуже "світлій" ноті. Зі слів столичного керівника я зрозумів, що коли буду й надалі так працювати, то, непевне, очікує на мене в майбутньому блискуча кар'єра дільничного. До того ж аж ніяк не в Харківській області. Коли він закінчив розмову, я слухавку тримав біля вуха ще хвилин зо п'ять, перебуваючи в глибоких роздумах, куди мені її покласти: на телефонний апарат чи то... до кишені.

Емоції емоціями, але справу, яку доручили, треба було виконувати, до того ж у досить швидкому темпі. Тому на пошуки майбутніх виробників "антинаркотичних коробочок" я вирушив негайно. Першим підприємством, яке я намагався ошчасливити цим замовленням, був, цілком зрозуміло, місцевий завод пластмасових виробів. Конкретно – так званий Харківський комбінат іграшок, якого, на жаль, вже не існує – згорів за часів перебудови. Там щиро зараділи моїй появі, але розвели руками і сказали: "Шановний! Ляльку, машинку, маленький кран чи то солдатики – будь ласка! А коробочки ми не виготовляємо".

Я був шокований, оскільки, сказати правду, це була моя єдина надія. Не на канатному ж заводі чи то Харківському тракторному їх було замовляти, ці, щоб вони пропали, коробочки?!

Справжній сищик завжди знає, що мети можна досягти різними шляхами. Ось саме таким альтернативним шляхом я і рушив. Після того як мене спіткало розчарування у можливостях місцевої промисловості, я почав відвідувати промтоварні крамниці. Звичайно ж, шукав я не мило та мотузку (хоча у разі невиконання завдання могли б стати у пригоді й вони...), а для того, аби спробувати знайти вже готові вироби, що максимально відповідали б висунутим вимогам. Ось в одній із подібних крамничок я і побачив коробочку, де лежала... звичайнісінька бритва – "Нева".

Звісно ж, цю коробочку (з бритвою разом) я негайно придбав. До того ж не одну – нам потрібен був матеріал для експериментування. І дарма що на це пішла частина моєї зарплати – коштували ті бритви по двадцять радянських карбованців кожна.

Коли я повернувся до кабінету після такого вдалого шопінгу (хоча ніхто і не знав в СРСР такого слова), я негайно зібрав консилиум у складі усіх трьох власних підлеглих. Питань ми обговорювали не так вже й багато: "чи підійде?", "як прилаштувати?". Після короткої, але бурхливої дискусії дійшли одноголосного консенсусу: коробочка годиться. Та й одразу перейшли до вирішення питання номер два, до того ж саме експериментальним шляхом. Помістили усередину ампулу відповідних розмірів – наче для неї робилося! Ура! Навіть переробляти чи вигадувати щось нове не довелося – коробочка мала затискачі, які фіксували бритву та лезо, котрі з таким самим успіхом могли утримувати й ампулу з реактивами.

Втім, тут постало інше питання. Таких коробочок нам було необхідно мати усього лише... п'ять тисяч! Придбати таку кількість бритв не міг собі дозволити не лише я, а й весь карний розшук Харківщини – як на той час, гроші були колосальними. Що робити? Ну, сищики ми чи де? У міліції працюємо чи хто? Ми зателефонували до міста Ленінграда на завод, який виробляв саме ці бритви. Там, звісно, були не на жарт збентежені нашим зверненням та відверто визнали, що з таким оригінальним замовленням: "А надішліть-но нам, будь ласка, п'ять тисяч коробочок "Неви", тільки нехай бритв в них не буде!" – досі не стикалися. До того ж за весь час, скільки існує завод.

Тут треба нагадати тим, хто в ті роки вже мав рослинність на обличчі, та пояснити тим, кого тоді ще й на світі не було, що являли собою ці бритви "Нева". Найбільше це знаряддя було придатне для самогубства з особливою жорстокістю або для особливо витончених тортур. Бо ж разом зі щетиною будь-якого ступеня давності знімало з обличчя і добрячу частину шкіри, як би ти не намагався голитися ретельно. От мали вони таку зловісну особливість, і це стосувалося, до речі, багатьох виробів, які мали стосунок до товарів широкого вжитку радянського виготовлення...

Напевно, саме через це – не лише з причини любові до рідної міліції, а й через надзвичайно низький попит на бритви, завод і пристав на нашу дивну пропозицію. Напевно, від безнадії

прагнучи збути з рук якщо вже не бритви, то принаймні коробочки...

Щоправда, була ще одна проблема. Для того, аби провести таку закупівлю за державні кошти, необхідно було мати пряму вказівку МВС, щонайменше республіканського. Строки вже "горіли" (у дні, які відмірив Юрій Федорович, ми точно не вклалися), а тому, не маючи віри у настільки важливі справи до листування, яке могло вилитися у нескінченну паперову тяганину, ми вирішили діяти напругу – відрядили одного зі співробітників до МВС УРСР. Саме туди він, маючи три дорожочні коробки, урочисто прибув та не менш урочисто їх пред'явив. Найвище для нас на той час керівництво в особі Юрія Федоровича подивилося на них та схвалило.

Наступний його дзвінок мені, на моє велике полегшення, вже не містив ультиматумів. Кравченко просто сказав: "Молодці, що знайшли!". Найголовніше ж, він ошчасливив нас тим, що сушити голову з цими коробочками ми більше не мусили. "Вашу розробку приймаємо, ваші коробки – це саме те, що треба. З Ленінградом усі питання вирішимо самі, замовимо стільки, скільки потрібно. Ви ж готуйтеся до отримання нового приладу для проведення експрес-аналізу наркотичних засобів на місці".

Цього разу телефонну слухавку я поклав одразу. Коробочки надійшли за три чи чотири місяці. Ми отримали їх близько трьохсот одиниць, що розійшлися миттєво – до відділів, працівників карного розшуку, дільничних інспекторів.

Буду відвертим, на тому, початковому етапі прилад, який було створено не без нашої участі, відіграв свою позитивну роль, та ще й чималу. Відбувалася безліч вилучень, але ж вилучали, по суті, невідомо що. Так, якийсь підозрілий порошок. А що то за порошок, хто ж знає. Тепер працівник міліції мав на руках реактиви для визначення найпростіших наркотиків: опіуму, гашишу. Та, найголовніше, наявний набір дозволяв провести визначення навіть синтетичних наркотиків, як-от героїн. Безперечним позитивом нашої діяльності стало те, що, вилучивши пакет або, ще краще, лантух із "порошком білого кольору"

(який міг бути чим завгодно – від товченого вапна до того ж героїну), можна було не перти його на експертизу, а зробити її на місці. Ось так народився перший пристрій для експрес-аналізу на наркотики – саме так, у місті Харкові, за завданням Юрія Федоровича Кравченка.

У 1989 році наша група перетворилася на відділ – до неї додали ще двох осіб! А паралельно не забули підкинути ще кілька ліній роботи: боротьбу зі злочинами, що були скоєні іноземними громадянами (й проти останніх), і... боротьбу з проституцією. Ще одним явищем, якого категорично не існувало в СРСР... Втім, самому СРСР на той момент існувати залишалося менше двох років.

У ті роки, коли "політика гласності" всюди піднімалася на щит (іноді сягаючи абсурду), за службовою необхідністю мені доводилося багато спілкуватися з представниками преси – давати інтерв'ю, коментарі щодо боротьби з наркоманією. Сьогодні, коли читаєш пожовклі вирізки з харківських газет тих часів, розумієш, що за усієї тривожності й актуальності тодішні проблеми наркоманії були лише "першими дзвіночками" того жакливого "дев'ятого валу", що насувався на суспільство та країну.

1989 рік:

"...за останні десять днів у Харкові та області працівники міліції виявили 36 випадків перевезення, зберігання та збуту наркотичних засобів. Знешкоджено три притони. В охочих до дурманного зілля було вилучено 78,5 кілограмів головок маку й макової соломки, 117 грамів гашишу, марихуани, шприци, голки, вогнепальну зброю..."

"...під час проведення операції "Мак-89" виявлено 2 635 ділянок олійного маку, який було незаконно посіяно, знищено 6,5 тонн макової сировини... за дев'ять місяців цього року у затриманих ділків наркобізнесу вилучено цінностей на суму 100 тисяч карбованців, чимала кількість зброї..."

Звісно, певні миттєвості того непростого часу здатні зараз, майже тридцять років по тому, викликати посмішку. Наприклад, у 1990-му році під час однієї бесіди з кореспондентом

щойно створеної обласної міліцейської газети "Вісник 02" я, як представник відповідної служби, нарікав на те, що "...з минулого року до відділення не ступала нога комсомольського працівника. Навіть за цифрами, необхідними для доповіді. А між іншим сьогодні на обліку перебуває, навіть за скромними підрахунками, близько тисячі наркоманів, серед яких більшість – молодь..."

Невблаганний час розставив свої акценти. Ані комсомолу, ані його працівників більше немає. А наркомани – залишилися. Ось лише сьогодні рахують їх далеко не на тисячі...

Питаннями боротьби з наркоманією на тому чи іншому рівні мені доводилося займатися практично протягом усієї подальшої служби в міліції. Інакше й бути не могло. Як заступник начальника ГУ УМВС України в Луганській, Дніпропетровській областях, Києва – начальник кримінальної міліції, а на посаді заступника Міністра внутрішніх справ України – начальника кримінального блоку міліції й поготів я безпосередньо відповідав за роботу служби по боротьбі з незаконним обігом наркотиків, яка входила саме до кримінального блоку.

І, звісно, масштаби та глибина проблем, пов'язаних з наркоманією, з котрими мені та моїм колегам довелося стикнутися на тих рівнях і в ті роки, були вже принципово іншими.

За міліцейською статистикою, у 1990 році в Україні кількість наркоманів, що перебували на обліку в органах внутрішніх справ, збільшилася на 8,5%.

У 1998 році, за даними досліджень, які було проведено НДІ клінічної та експериментальної неврології та психіатрії, наркоманів у країні налічувалося понад 260 000. А щодо методик та критеріїв оцінки Організації Об'єднаних Націй, у тому ж таки 1998-му до категорії людей, що вживають наркотики, потрапило понад 60 000 осіб.

Існувала ще одна методика, щодо якої кількість реальних наркоманів вираховувалася шляхом збільшення числа тих, що перебувають на офіційному обліку... в десять разів. Наскільки вона є правильною, не судитиму, але коли це правда, то Україна вже тоді була у величезній небезпеці.

Коли б наркоманія зростала лише кількісно! Так, спершу переважна кількість вітчизняних наркоманів залишалася споживачами тієї ж таки доморощеної "ширки" та марихуани. Але проблема "важких" наркотиків – героїну, кокаїну, ЛСД, екстазі – ставала для нашої країни все більш актуальною буквально з кожним роком. Якщо у 1994 році появу на внутрішньому ринку кокаїну було зафіксовано лише в одному випадку, то протягом 1995–1997 років було зареєстровано вже понад тисячу фактів вилучення кокаїну та героїну. Лише органами внутрішніх справ за цей час в Україні було вилучено 15 кілограмів кокаїну та героїну, близько 40 кілограмів амфетаміну. Було ліквідовано 12 каналів постачання "важких" наркотиків.

А далі... За період з 1996 по 2000 рік було зафіксовано понад п'ять тисяч фактів вилучення "важких" наркотиків, ліквідовано понад 120 каналів їх постачання до України. Лише кокаїну та героїну на кордонах України затримано близько ТОННИ! П'ятикратне, десятикратне зростання... Та це лише те, що знайшли та вилучили!

Так, на певний час країну врятувала неконвертованість рідних карбованців та відсутність на цей, досить недешевий товар споживчої спроможності. Ще б пак. Якщо стати власником склянки омріяної макової соломки вітчизняний наркоман міг за суму, що коливалася (в різних регіонах країни) від половини долара до двох з половиною, то за грам героїну (відповідно до якості і, знову ж таки, місця продажу) доводилося викладати не менше 100 доларів, а то й усі 150–170. Кокаїн коштував ще більше – до 250 доларів за грам. Та й екстазі, який так полюбляє "золота молодь", – річ недешева.

Але усе змінюється. З'явився попит, з'явилася й пропозиція. І ось вже "важкі" наркотики хлинули до України стрімким потоком. Зрозуміло, що майже одразу знайшлися вітчизняні "дилери". Знайшлися й "вітчизняні виробники". Лише у 2000 році на території України співробітниками УБНОНу було ліквідовано 93 підпільні нарколабораторії...

З чим Україні, так би мовити "поталанило" у плані наркотиків та наркоманії на початковому етапі, так це з географічним

положенням. Країна ідеальна для наркотранзиту. Саме крізь Україну сьогодні проходять два найважливіші наркошляхи – "Шовковий" (Центральна та Східно-Західна Росія – Україна – Східна Європа) і "Балканський" (Центральна та Східно-Західна Азія – Балканський регіон – Україна – Західна Європа). Першим шляхом йде героїн та гашиш, другим – переважно героїн. Але й це не все. Транзитом везуть кокаїн із Латинської Америки, гашиш зі Східної Африки. Втім, стійку першість в організації каналів постачання і транзиту наркотиків крізь нашу країну тримають наркоділки з Пакистану, Афганістану, середньоазійських країн – колишніх республік СРСР.

А ще наркоманія окрім інших страшних властивостей має одну, мабуть, найжахливішу. Вона постійно "молодшає".

Вперше масові оперативні заходи з виявлення споживачів наркотиків у дитячому та підлітковому середовищі, а також, що вкрай важливо, осіб, котрі збувають смертоносне "зілля" саме в цьому середовищі, було проведено в Україні у 1998 році.

Протягом місяця на території усієї країни було перевірено близько 12 тисяч місць навчання неповнолітніх: шкіл, ліцеїв, ПТУ та вищих навчальних закладів. У відпрацюванні брали участь понад 15 тисяч працівників кримінальної міліції у справах неповнолітніх, служби по боротьбі з незаконним обігом наркотиків, карного розшуку та інших міліцейських служб. Під час операції на території навчальних закладів, які було перевірено, міліцією було вилучено близько 65 кг наркотиків! Понад 54 кг із них складала макова соломка, більш ніж 12 кг – марихуана. Також було вилучено близько 400 г опію, промислові наркотики, гашиш, героїн. Близько 25 кг різноманітних наркотиків було вилучено у школах і понад 25 кг – у профтехучилищах.

За даними МВС та Мінздраву України, у країні у 1998 році було близько 3 500 неповнолітніх споживачів наркотиків і більше 1 000 дітей та підлітків, що мали діагноз "наркоманія". А вже на 1 січня 2001 року ця цифра зросла... у чотири рази!

Відповідно до даних Мінздраву України, які було озвучено у 2001 році, на той момент від 8% до 26% школярів віком

13–16 років хоча б один раз вживали наркотики. Компетентні люди вже тоді визнавали, що не те що істинної, або хоча б приблизно достовірної статистики щодо наркоманії в Україні не існує. Цифри, якими оперували МВС, Мінздрав, суспільні організації і незалежні соціологи, зазвичай відрізнялися поміж собою у кілька разів. Але всі вони були жахаючими та невтішними.

Українська міліція, без перебільшення, докладала величезних зусиль у боротьбі з цим злом. У той час, коли мені довелося керувати її кримінальним блоком, акцент у боротьбі з незаконним обігом наркотиків у країну було перенесено з відловлювання та "документування" наркоманів-споживачів на знешкодження розповсюджувачів, викриття та знищення угруповань збувальників наркотичних засобів, припинення діяльності нарколабораторій. Співробітниками підрозділів БНОН були освоєні та використовувалися ті методи оперативної роботи, про які вони раніше могли лише мріяти: оперативні закупки, контрольовані постачання. Ефективність їх у боротьбі з торговцями "зіллям" важко було переоцінити.

Викриття та ліквідація у двохтисячні роки понад 120 міжнародних каналів постачання контрабанди наркотиків до України дозволило вилучити з незаконного обігу вуличної наркоторгівлі близько 880 тисяч доз героїну та кокаїну, 35 доз найнебезпечніших амфетамінів, екстазі, понад 400 марок ЛСД. Лише у 2000-му році було знешкоджено майже 2,5 тисяч злочинних угруповань наркоділків, 29 з яких мали ознаки організованості. Було вилучено понад 29 тонн наркотичних засобів і психотропних речовин, припинено діяльність понад 900 центрів їх підпільного виготовлення.

Паралельно з вирішенням "нових" наркотичних проблем не забувалися й "старі". Частково ті, з яких починалася служба БНОН в Україні. До того ж тепер їх намагалися вирішувати не "наскоком", а з розумом.

У 1996 році в Україні дозволили сільгосппідприємствам вирощувати мак. Тепер виключно зернових чи то олійних сортів (на 1 кг зерна маку ці рослини дають 0,3 кг макової соломки,

тоді як в опійних, навпаки, отримуєш 1 кг маку і 3 кг соломки). Разом з цим, є ще один, вкрай важливий момент. Якщо з опійних сортів маку наркотик можливо отримати безпосередньо на полі, трохи підрізавши стеблину чи то чашечку, то з зерновими в полі таке зробити неможливо. Щоправда, все одно, навіть ці сорти є снодійними, і, за великого бажання та зусиль, наркотик з них отримати все ж таки можливо.

Саме тому вирощування маку в країні пов'язано з ліцензуванням і великою кількістю умов та обмежень. Аби займатися цією справою, сільгоспвиробнику потрібно зібрати понад 10 документів й отримати ліцензію в обласному відділі з контролю за обігом наркотиків. Її можливо отримати, якщо плантація знаходиться не ближче ніж за 1 кілометр від автомагістралей державного значення та залізничних шляхів (стосовно віддаленості від населених пунктів жодних вимог немає), якщо будуть посіяні сорти, зареєстровані в Україні, і якщо є спеціальна техніка для утилізації "соломки" безпосередньо на полі. Окрім цього, повинно бути укладено угоду щодо охорони плантації державною службою охорони.

Також потрібно отримати квоту на вирощування маку, забезпечити те, аби в роботах з його вирощування та збору не брали участь неповнолітні, ті, хто має судимості за тяжкі злочини, що не були погашені, особи, котрі хоч раз притягалися до відповідальності за вживання та незаконний обіг наркотиків, та ще певний перелік категорій громадян.

І підготовка документів для отримання дозволу на посів починається з отримання дозволу від обласного управління внутрішніх справ. Втім, я чудово пам'ятаю ті часи, коли такі дозволи видавалися виключно на рівні МВС.

Паралельно з усім цим у 2009 році в Україні було посилено відповідальність за незаконний посів та вирощування снодійного маку і конопель. За "плантацію" від 100 до 500 рослин снодійного маку і від 10 до 50 рослин конопель – штраф від 1,7 до 8,5 тисяч гривень, чи то арешт строком до 6 місяців, або обмеження волі до 3 років. За аналогічні дії особам, котрі вже притягалися до відповідальності за подібні злочини, а також за

незаконний посів та вирощування снодійного маку в кількості від 500 і більше рослин чи то 50 і більше рослин конопель, "світить" строк позбавлення волі від 3 до 7 років з конфіскацією рослин та земельної ділянки, на якій їх вирощували.

Втім, яку б кількість проблем, пов'язаних із наркоманією та незаконним обігом наркотиків не вирішували та не намагалися вирішувати працівники правоохоронних органів, незмінно з'являються нові, котрі потребують адекватної оцінки, аналізу й, за можливості, більш оперативного реагування.

Серед них ми можемо назвати й ті, що йдуть "рука об руку" з наркоманією з 90-х років минулого століття: СНІД, питання лікування, медичної та соціальної реабілітації споживачів наркотиків і різноманітні спроби пригасити хвилю наркоманії "ліками", що зараз є мало не злішими, ніж сама хвороба. Цього разу це стосується експериментів, що мали назву "замінної терапії" за допомогою того ж таки препарату метадон, ставлення до яких у більшості експертів та практиків (перш за все, з правоохоронних органів) було й залишається досить негативним.

Усе це я кажу, аби підвести свою розповідь до тези, що давно становить аксіому для людей, які мають реалістичний погляд на життя і знайомі з цим предметом не з чуток: наркоманію, незаконний обіг наркотиків і все, що пов'язане з цими проблемами, в жодному разі неможливо перемогти зусиллями будь-якої з державних структур. І навіть низці структур, нехай і таких, що добре профінансовані, забезпечені матеріально й кадрами, мають у своєму розпорядженні зважену та досконалу законодавчу базу, не під силу здолати наркоманію! У кращому разі – зупинити, обмежити, "збити" темп та масштаби зростання та розповсюдження цього зла. ПЕРЕМОГТИ його можливо лише за умов консолідації всього суспільства, починаючи з правоохоронної системи і закінчуючи громадськими організаціями та церквою. Чи є це реальним в Україні? Що ж, світ, в якому ми живемо, недовершений, але кожен із нас повинен робити те, що в його силах...

У 2010 році в Україні при Кабінеті Міністрів було створено Державний комітет з питань контролю за обігом наркотиків,

котрий очолив генерал-лейтенант СБУ Володимир Андрійович Тимошенко. Він замістив комітет з контролю за наркотиками, що існував раніше при Мінздраві. Основними завданнями нової структури Володимир Тимошенко вважав "подолання наркоманії і зниження темпів наркотизації країни, контроль за легальним обігом наркотичних, фармацевтичних речовин та прекурсорів – речовин, завдяки яким можливо синтезувати наркотики, що мають легальний обіг в Україні".

Говорити щодо якихось успіхів чи то невдач цього державного органу вкрай складно, оскільки жити йому судилося не надто довго.

Що сьогодні відбувається у сфері боротьби з наркотиками? На жаль, мені важко робити висновки щодо цього. Знаю напевне лише, що 10 вересня 2014 року Державну службу з контролю за наркотиками перетворили на Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Як ми бачимо навіть з назви, проблема наркоманії тут знаходиться не на першому місці. Робота цієї структури зводиться переважно до функцій суто регулятивних та ліцензувальних. Але хто ж повинен протистояти наркоманам?

Відповідних підрозділів у структурі Міністерства внутрішніх справ (спершу управління, а згодом – Департамент по боротьбі з незаконним обігом наркотиків) більше не існує. Коли вірити даним, розміщеним на офіційному сайті відомства щодо його організаційно-штатної структури, то в МВС України існують "міжрегіональні підрозділи по боротьбі з наркозлочинністю". Однак вони не мають єдиного координаційного та керівного центру на рівні центрального апарату. Чи є це правильним? Життя покаже... Та, на жаль, ціна за будь-які серйозні прорахунки та недоопрацювання у справі боротьби з наркоманією – це людські життя, скалічені цим злом.

За кілька років до мого виходу у відставку на державному рівні було затверджено програму боротьби з наркоманією на наступні десять років. Це був документ дійсно комплексний і, наскільки це можливо, всеосяжний. Відповідно до нього лише міліцейську службу повинні були збільшити на 500–700 осіб. Ба

більше, він єдиний на моїй пам'яті уособлював програму, в якій було розписано реальні асигнування на її реалізацію, де під кожною проблемою було прописано цифри фінансування.

Це були не абстрактні плани та мрії, а конкретне керівництво до дії. І це було зроблено в Україні вперше. Було задіяно і прикордонників, і міністерство транспорту та інші міністерства і відомства. Кожен знайшов своє місце у цій програмі. Підписи під нею поставили усі керівники структур, що мали стосунок до її реалізації.

Яким є стан справ на сьогодні? Мабуть, я не зовсім готовий відповісти на це запитання. Чіткої та зрозумілої статистики щодо наркоманії, що узгоджена і правоохоронцями, і медиками, й іншими "зацікавленими" організаціями та відомствами, в Україні я не знайшов. Нещодавно на очі потрапили такі цифри: за період з 2009 по 2014 рік кількість осіб в країні, засуджених за злочини, пов'язані з наркотиками, знизилася майже удвічі – з 31 з лишком до 13 з невеликим тисяч. Начебто позитивна статистика. Ось лише я не впевнений, що в такій самій пропорції в країні зменшилася кількість наркозалежних людей...

Чому ця тема для мене така важлива та болюча? Тому, перш за все, що міліцейська боротьба з наркоманією для мене – це не лише статистичні цифри. Не лише рейди, вилучення, тонни знищених наркотиків і обірваних "ниток" їхнього постачання в Україну... Перш за все, це світла та гірка пам'ять про тих працівників органів внутрішніх справ України, котрі віддали цій боротьбі свої життя.

...У 1988 році в Харкові було вбито старшого лейтенанта міліції Сергія Клименка, оперуповноваженого групи по боротьбі з незаконним обігом наркотиків... Його вбили збувальники, котрі мстилися міліціонеру, який не давав їм займатися чорним "промислом"...

...У 1993 році кулі, випущені з саморобного автомату, обірвали життя капітана міліції Геннадія Строканя, оперуповноваженого карного розшуку Криворізької міліції. Він встав на шляху тих, хто збирав наркотики на маковому полі біля річки

Саксагань, силуючись затримати їх разом із дільничним інспектором під час скоєння злочину. Без батька залишилися дві маленькі дочки...

...У 1996 році в ліфті власного будинку було підло вбито майора міліції Зінаїду Кучер, старшого оперуповноваженого з особливо важливих справ відділу по боротьбі з незаконним обігом наркотиків УМВС України в Дніпропетровській області. На її рахунку було понад три з половиною тисячі операцій із затримання наркоторговців та наркоманів, в яких вона брала участь...

...У 2000 році під час проведення оперативних заходів ударом ножа у спину було вбито старшого оперуповноваженого групи по боротьбі з незаконним обігом наркотиків Маневицького районного відділу міліції у Волинській області капітана міліції Віктора Лісовецького. Сиротами залишилися два його сини...

Вічна їм пам'ять!

Неможливо оминати добрим словом і тих людей, хто створював і довгі роки керував на всеукраїнському рівні міліцейськими підрозділами по боротьбі з незаконним обігом наркотиків. Це – генерал-майор міліції Анатолій Удод, один із перших начальників Управління, а згодом Департаменту по боротьбі з незаконним обігом наркотиків МВС України; генерал-лейтенант міліції Анатолій Науменко, котрий очолював Департамент УБНОН з 2003 по 2005 роки; генерал-майор міліції Григорій Штанько; генерал-майор міліції Микола Андреев та інші, котрі багато зробили для подолання Україною наркотичного зла.

"Ми про вибухи, про пожежі..."

Саме ці рядки із жартівливої пісні Володимира Висоцького звучали в моїй голові у ті хвилини, коли завершилася моя розмова з міністром внутрішніх справ України. Приводом для розмови була надзвичайна подія, що трапилася у місті "Дніпро" серед білого дня на довгому та широкому мості через річку.

Справжнім вибухом те, що сталося, назвати було вкрай важко. Та й пожежі внаслідок спрацювання вибухового пристрою у тролейбусі, що їхав, як вже було сказано, мостом, теж не сталося. Але, як виявилось, "ноту" щодо цього до столиці треба було відсилати трохи швидше. Втім, цього разу підвела мене звичка доповідати керівництву про будь-які події лише після того, як я особисто відвідав місце події та в усьому розібрався.

У той день я був відсутній у "Дніпрі" з суто службових причин – у міліцейському колективі одного з районів області проводилася оперативна нарада, на якій я, як керівник обласної міліції, мав бути присутній. Треба відзначити, що й доповідь, отримана від оперативного чергового по області, підстав, аби занадто хвилюватися, не надавала. Так, приємного було мало: у тролейбусі, що в цей час перетинав міст через Дніпро, спрацював вибуховий пристрій. Однак, як я вже казав, на превелике щастя, це було схоже більше на "пшик", аніж на вибух. Натомість вогню, що змітає все на своєму шляху та вбивчої ударної хвилі, котрої не було, вибуховий пристрій, що спрацював, виштовхнув із себе струмені незрозумілої субстанції, що забризкала пасажирів та зіпсувала їм одяг і настрій. Проте, головне, людських жертв не було!

Липка та гаряча коричнева гідота, що вихлюпнулася на людей, котрі знаходилися у салоні, як з'ясувалося згодом, була нічим іншим як розплавленим тротилом. Його мерзотник, що замислив та здійснив "вибух", не пожалів – запхав до вибухового пристрою близько трьох кілограмів. Треба сказати, що і час, і місце проведення "акції" було розраховано чітко і безжально. Якби-то "пекельна машина" спрацювала як слід, це призвело б не лише до неминучих жертв у самому тролейбусі, а й, цілком можливо, до падіння останнього в річку. І на додачу – до масштабної аварії на мосту, що в цей час був повністю забитий автотранспортом.

На щастя, палке бажання завдати максимальної шкоди не супроводжувалося цього разу достатньою обізнаністю у мінно-підривної справі, до того ж і досвідом у поводженні з вибухонебезпечними речовинами та відповідними пристроями. Щось

там "терорист" зробив криво – чи то під час комплектування, чи то під час встановлення своєї бомби, але в результаті весь ефект звівся практично нанівець. Запал не спрацював, і тротил, що повинен був розірвати все навкруги в шмаття, не детонував, а, розплавившись, просто розбризкався як звичайнісінький бруд. Ну хіба що дуже гарячий...

Все одно на місце події я "не встиг"... Треба сказати, що в цій ситуації я не врахував певних деталей місцевої, Дніпропетровської специфіки. У ті часи, про які йдеться (кінець 1990-х – 2000-ні роки), пост Президента України обіймав Леонід Кучма, котрий до цього досить тривалий час працював саме у Дніпропетровську. В інших владних структурах України вихідців з регіону теж вистачало з горою. А в самому "Дніпрі" було достатньо людей, котрі через дружні, службові чи то навіть родинні зв'язки могли спокійнісінько підняти слухавку та й, набравши номер ДУЖЕ високого кабінету, негайно, в приватному порядку, розповісти про те, що сталося в місті. Саме це й було зроблено...

Навряд телефонували безпосередньо Леоніду Даниловичу, але те, що комусь досить високопоставленому, це точно. Цього разу невідомий "доброзичливець" не шкодував емоцій, нагнітав ситуацію та наводив жаху якісно: "Жахлива трагедія! Вибух на мосту! Могла загинути велика кількість людей! Що робиться в місті?!". Приблизно на такій емоційній "хвилі" інформація потрапила і до Міністра. До того ж не від мене, а від когось іншого. Ефект був цілком передбачуваним.

Грім, що лунав з телефонної слухавки, мене не здивував. У ситуації, коли на ввіреній тобі території трапилася НП такого рівня, до того ж, коли зважити на те, що звістку про неї "нагорі" отримали не від тебе, на будь-що інше очікувати не доводилося. Відром холодної води було інше...

Справа в тому, що саме в УМВС України у Дніпропетровській області ось-ось повинна була відбутися виїзна колегія Міністерства внутрішніх справ. Усе міліцейське керівництво, починаючи з Міністра та його заступників до керівників обласних підрозділів, повинно було зібратися у нас в області, і в цій події було відображено заслуги Дніпропетровської міліції:

і щодо забезпечення громадського порядку, і щодо розкриття злочинів, і щодо утримання кримінальної ситуації на необхідному рівні загалом. На жаль... останніми словами, які я почув від Міністра під час цієї, м'яко кажучи, не надто приємної розмови, були: "Колегії у вас не буде, якщо у вас таке робиться..."

Я, звісно, одразу ж запевнив співрозмовника в тому, що злочин, котрий було скоєно, ми розкриємо в найкоротші строки і будемо гідні високої честі. Але, правду кажучи, в голові вже юрмилися думки щодо того, що до колегії залишилося три тижні, і колосальний обсяг підготовчих робіт вже здійснено... Навіть готелі для гостей замовлено... І що з цим зараз накажете робити?!

Так чи інакше, але, перш за все, треба було потурбуватися розкриттям злочину. Дозволити, аби він повторився (не приведи Господь, у більш вдалому варіанті), ми не могли в жодному разі.

На початковому етапі розслідування було оперативно встановлено тип вибухової речовини (як я вже казав, це був тротил) та детонатор, який використовували злочинці чи то злочинець. А от далі діло не пішло... до оперативно-слідчих дій приєдналися співробітники СБУ та прокуратури. Взагалі усі правоохоронні структури працювали над розкриттям цього злочину з винятковим напруженням.

Два тижні по тому ми отримали серйозніші результати – інформацію про те, що до скоєння цього злочину може бути причетний певний громадянин, котрий мешкає в Одесі. Що найцікавіше, ані до терористичної організації, ані до кримінального світу цей суб'єкт не мав жодного стосунку, а був він підприємцем середньої руки та займався оптово-роздрібною торгівлею одягом. Навіть закупівлю робив не за кордоном, як то робила більшість його колег за ремеслом, а брав партіями прямо на знаменитому одеському "Сьомому кілометрі", після чого, завантаживши до мікроавтобуса, привозив до Дніпропетровська для реалізації на місцевих ринках.

Саме на одному з таких ринків в нього виник конфлікт із представниками угруповання, яке складали вихідці з Кавказу.

Дійшло до того, що підприємця було серйозно побито, до того ж в нього відібрали частину товару.

Треба сказати, що проблема з "кавказцями" тоді у Дніпропетровську дійсно існувала. Не вдаючись у подробиці, скажу, що "підбити під себе" регіон вони намагалися з подачі співвітчизника, котрий обіймав високий пост у злочинській ієрархії сусідньої, Донецької області. Ми, звісно, щодо цієї проблеми були обізнані та боролися з нею. Ось лише в реальному житті такі проблеми в один день не вирішуються. Одесит прагнув помститися кривдникам, і негайно...

З якого, пробачте, переляку до його голови втокмачилася думка, що у разі голосного теракту, що сколихне Дніпропетровськ, усі неодмінно звинуватять таких ненависних для нього кавказців та, звісно, і відповіді зажадають від них, я й досі збагнути не можу. Але ж він так розмірковував... Саме в такий спосіб підприємець і вирішив діяти. Він дійсно прорахував все так, аби справа набула якомога більшого суспільного резонансу. Через велику кількість жертв, що мали б бути неодмінно, все могло відбуватися точнісінько за його планом...

Практично негайно після отримання цієї інформації до Одеси відбула оперативна група працівників. Аби "вирахувати" підозрюваного, їм знадобилося буквально три дні. І перший же обшук, проведений за місцем його проживання, перетворив підозри на впевненість: "здобиччю" сищиків став вибуховий пристрій, що за усіма параметрами був майже точною копією того, що вибухнув у злощасному тролейбусі. Провину підозрюваного було практично доведено. Більш складно було достеменно переконатися в тому, що вибух не справа рук злочинного угруповання (якби то ми впустили можливих подільників цього "бомбіста", можливо, сталися б нові теракти). Але, що було, то було. Усі етапи злочинного наміру, від планування та комплектування вибухового пристрою до залишення сумки з ним у тролейбусі, підприємець-месник пройшов сам.

Згодом було проведено велику прес-конференцію, в котрій мені разом з керівництвом СБУ та іншими "силовими" структурами області довелося взяти участь. Метою заходу був,

звісно ж, не самопіар, а бажання заспокоїти мешканців міста, запевнити їх у тому, що нічого подібного більше не трапиться.

Незважаючи на те, що злочин було розкрито, колегія МВС в Дніпропетровській області так і не відбулася. Не буду кривити душею, мене це дуже засмутило... Хоча урок на майбутнє я отримав серйозний – щодо своєчасності та правдивості звітів про всі події в подальшому я пам'ятав завжди.

Злочини, які скоювали за допомогою вибухових речовин, – одна з найнеприємніших речей, з якими можуть стикнутися у своїй роботі правоохоронці. Зазвичай вони пов'язані з людськими жертвами, викликають руйнування та аварії. Недарма ж у Кримінальному кодексі у статті "Умисне вбивство" обтяжуючими обставинами цього злочину є пункт про спосіб скоєння, який становить загрозу для життя великої кількості осіб. Зараз саме злочини з використанням вибухівки і підпадають під це визначення. Звісно, не дивно, що будь-який такий злочин набуває не просто високого, а дуже високого суспільного резонансу.

Вперше з чимось подібним мені довелося стикнутися знову ж таки під час служби в міліції Харкова. До того ж мається на увазі саме терористичний акт.

За тривоگو мене, що служив тоді в Управлінні карного розшуку УВС області, підняли близько шостої ранку, і, тим не менше, коли я прибув на місце, зустрів там керівника УКР Юрія Смирнова. Аеропорт міста Харкова на той час окрім загону воєнізованої охорони, що був неодмінним, охоронявся й працівниками лінійного відділу міліції. До зобов'язань вохрівців входило слідкувати за тим, аби жоден зловмисник не проник безпосередньо на територію аеродрому та не скоїв крадіжку з літаків, що там знаходилися. А ось зобов'язання щодо забезпечення громадського порядку та безпеки у приміщенні аеровокзалу та на прилеглий території було покладено на плечі міліції.

Вночі це здійснювалося безпосередньо у приміщенні аеровокзалу силами двох парних патрулів. Саме міліціонери, що знаходилися у складі одного з них, і виявили вночі в залі очікування...

Ні, не чорну бомбу з запалом, що димів. І не пристрій із голлівудських фільмів, котрі щойно почали потрапляти на наші екрани. Навіть не незрозумілий пристрій, що мигає лампочками таймерів та оповитий різнокольоровими дротами, але явно зловісний. Увагу працівників міліції привернув звичайнісінький ящик, що сиротливо стояв на лаві. Саме в такі коробки в той час зазвичай фасували вершкове масло.

Ящик був, звісно ж, нічийним, і це, правду кажучи, дивувало. Народ продуктовим достатком був тоді, м'яко кажучи, не надто розбещений. А тут маєш – цілий ящик масла... Справа, як говорилося раніше, відбувалася вночі, десь о другій годині, людей в аеропорту було небагато. Щойно, не минуло й сорока хвилин, відбув борт до Єревану. Обійшовши присутніх у залі і навіть порушивши сон декого з них, міліціонери сумлінно опитали громадян щодо приналежності знахідки. Власник ящика, як то не дивно, не знайшовся. Що робити? Працівники міліції віднесли нічийну коробку до чергової частини лінійного відділу.

У капітана та старшини міліції, що знаходилися в черговій частині, цей факт не викликав жодного ажіотажу. Ну, знайшли... Ну, ящик... І не таке знаходили! З'ясуємо. Кладіть, хлопці, його у куток та сідайте краще чай пити, поки не охолонув.

Мирний процес чаювання було перервано в досить неприємний спосіб. Рвучко скинувши руку вгору, старшина, витріщившись на ящик, прошепотів: "Цокає..." Саме цієї миті всі присутні прикипіли до місця – хто з чашкою, хто з квартою. Оскільки зсередини злощасного ящика дійсно було чути звуки, які важко було сплутати з будь-якими іншими: "Цок-цок-цок..."

У наш час міліціонери "лінійки", звісно, перш за все, зателефонували б спеціалістам з вибухівки, та й, мабуть, очікуючи на їхнє прибуття, забралися геть з чергової частини від гріха подалі – хіба що про всяк випадок евакуювали б звідти документацію та особливо цінне майно, і це, звісно, було правильним. У 1991 році проблема полягала ще й у... відсутності у складі міліції вибухотехнічних підрозділів як явища! Був сенс телефонувати хіба що в військкомат – саме туди зверталися, знайшовши боєприпаси, котрі залишилися ще з війни, й саме

звідти зазвичай приїжджали сапери, що, власне, і знешкоджували ці знахідки. А чи приїдуть військові на ящик з маслом, що цокає? Та й коли приїдуть? Напевно, саме такі міркування змусили працівників лінійного відділу відкрити його самотійно.

Те, що вони побачили усередині, лишень підтвердило їхні найгірші здогадки. Годинник, купа дротів, брикети, що, імовірно, є тротилом... І ще якийсь пристрій, що міг бути лише детонатором. Найнеприємнішою була та новина, що час, котрий було встановлено на годиннику, збігав, і до вибуху залишалося хвилин п'ятнадцять...

Усім присутнім, що почули цокання, неймовірно поталанило з тим, що старшина був не просто досвідченим та "тертим", як то і треба бути будь-якому старшині. Службу він проходив в Афганістані, воював і мав чітке уявлення, що саме з такими поганючими "сюрпризами" треба робити. Схопивши в оберемок ящик, він щодуху рвонув до найближчого поля – не до злітного поля, звісно, а просто до поля, де не було ані людей, ані споруд і де вибух, що наближався з кожною секундою, міг обірвати лише його життя.

Вибух не відбувся. Старшина в Афганістані у тилу не відсиджувався – вибуховий пристрій знешкодив сам та власноруч... Саме після цього усе, власне, й закрутилося: нічні телефонні дзвінки почали піднімати на ноги керівників та працівників відповідних служб обласної міліції.

Розслідування, звісно, розпочалося з поголовного опитування тих працівників аеропорту, котрі здійснювали допуск людей на посадку до літаків. Перш за все, митників. І ось, один із них пригадав, що дійсно перед відправленням авіарейсу "Харків – Єреван" повз нього намагався "прослизнути" громадянин Вірменії саме з цим ящиком.

Пильний митник вірменина зупинив. Як я вже казав вище, продуктивним достатком в ті роки і не пахло, а тому масло в такій кількості з території України вивозити було заборонено. Спритний гість зі Сходу намагався всучити йому хабара в розмірі 25 рублів, але митник виявив принциповість та непохитність: "Не пуцу!". Промимривши під ніс щось, що взагалі

могло бути відбірною лайкою його рідною мовою, представник Вірменії кинувся до зали очікування. Повертався він, зрозуміло, вже з порожніми руками, отже й затримувати його підстав більше не було. Митник тоді поцікавився, куди ж подівся багаж, на що отримав відповідь, що той віддав ящик тому громадянину, котрий і попросив його пронести масло до літака. Віддав, то й добре...

Міліцейські експерти, до рук котрих негайно потрапили усі складові та компоненти вибухового пристрою, що було знешкоджено, зробили однозначний висновок: враховуючи час, коли літак піднявся у повітря, і час, на котрий було встановлено таймер, пекельна машина повинна була спрацювати саме тоді, коли літак мав перетинати повітряний простір над Каспійським морем. Пасажири та уламки повітряного судна мали опинитися на дні морському, що вміє надійно зберігати таємниці. Не виникало жодних сумнівів: ми мали справу з терористичним актом, який було добре підготовлено та сплановано. Наміру не судилося здійснитися через те, що його виконавці не взяли до уваги принциповість митників та сміливість українських міліціонерів...

Що, відверто кажучи, мене здивувало, так це реакція з боку колег "сусіднього відомства" на все, що сталося. З якоїсь дивної причини терактом цей випадок вони в жодному разі визнавати не бажали, зводячи усе до... хуліганства! Адже пристрій, так би мовити, не спрацював! Вибуху не сталося, ніхто не постраждав! Та й взагалі літак був не нашого формування, тож нашим громадянам нічого і загрожувало. Отже, хуліганство, а це – стаття міліцейська. Тож, дорогі колеги, забирайте усі матеріали собі!

Треба відзначити, що подібний підхід одразу ж наштовхнувся на жорстку протидію з боку Юрія Смирнова. Він, одразу вгледівши бажання "спихнути" майбутнє розслідування виключно на міліцію, з цим категорично не погодився: "Як це хуліганство?! Що означає "не наша справа"?! Ось я зараз доповім про все це до Києва. Нехай там і вирішують!". Провівши розмову саме в такому жорсткому напрямку, що завжди був

йому притаманний, начальник УКР таки домігся, аби кримінальну справу було порушено все ж таки за явними ознаками терористичного акту. Ми, співробітники КР Харківщини, теж входили до складу групи з розкриття цього злочину. Очолював групу міліціонерів Сергій Петренко – заступник начальника УКР УВС області...

У роботі з розкриття цього злочину ми намагалися вхопитися за будь-яку ниточку, що могла привести нас до організаторів теракту. Перш за все, звісно, встановили усе, що стосувалося ящика, котрий використовували злочинці, де і ким було виготовлено масло, ким фасувалося, куди його відправили на реалізацію...

Вибухівку та компоненти "пекельної машини" усередині ящика було обкладено книгами. Чомусь усі вони були однаковими: новесенькі, щойно віддруковані книги "Перший політ", присвячені 30-й річниці польоту Юрія Гагаріна в космос. Як з'ясувалося, книгу було віддруковано накладом 15 тисяч не в Харкові, але нам все одно вдалося відстежити її шлях, починаючи з друкарні, через книжкові базари та бібліотечні колектори безпосередньо до конкретних магазинів, де її було придбано.

Займалися навіть годинником, котрий слугував таймером у вибуховому пристрої, – звичайний годинник "Чайка", вироблений не в Україні, але придбаний десь у наших краях.

На жаль, усі ці вкрай масштабні заходи, на які було витрачено величезну кількість часу та праці, не дали очікуваного результату. Втім, залишався головний слід. Квитки на літак можливо було придбати, лише пред'явивши паспорт, отже, відповідно, відстежити людину, що летіла тим чи іншим рейсом, було не так вже й складно. Дані пасажира, що намагався пронести до літака ящик, ми встановили. Як виявилось, летів він із Харкова не один, а з однією місцевою мешканкою... скажімо так, котра не надто суворо дотримувалася моральних принципів.

Вдосталь розважившись у Вірменії, ця особа навіть встигла повернутися додому, у Харків. Нашу цікавість вона, перш за все, викликала тим, що дійсно могла бачити того, хто передавав

ящик з вибуховим пристроєм її супутнику. Звісно ж, її треба було "брати в оборот", до того ж із застосуванням суто оперативних методів та можливостей. Крім того, попрацювати з нею було можливо не в СІЗО чи то ІТУ, а, припустимо, у спеціальному медичному закладі під час перевірки, котра їй, з огляду на її поведінку, була вкрай необхідна...

На жаль... Робота з цією "дамою" теж не призвела до чогось конкретного. За збігом обставин, у той момент, коли незнайомиць намагався впхати злощасного ящика до рук її знайомого, поряд її не було. І нічогосінько корисного розповісти вона не могла.

Приблизно так само було і з самим пасажиром, що взяв коробку, котра мало не стала причиною не лише його смерті, а й загибелі всього літака. Доставлений до Харкова з Вірменії, він тільки й того що зміг розповісти нам історію такого змісту: майже перед самісіньким відльотом до нього підійшов зовсім незнайомий співвітчизник і дуже попросив відвезти ящик до Єревану. Навіть дав грошей для хабара митнику. Але незнайомиць виявився чи то наївним, чи то жадібним – обмежився сумою в 25 рублів. А коли наш митник відмовився брати гроші та не дозволив пронести вантаж, наш "герой" вирішив просто повернути ящик тому, хто просив. Але того вже годі було шукати. Ризикуючи спізнитися на рейс і втратити не лише гроші, витрачені на квиток, а ще й коханку, він просто залишив ящик на першій-ліпшій лаві та й полетів собі... Єдине, чого ми спромоглися від нього отримати, це більш-менш приблизний опис того, хто передавав "вантаж", що дозволило скласти його фоторобот. Але на цьому все й скінчилося... Ба більше, колеги з Вірменії мало не осякженіли, коли ознайомилися з матеріалами допитів. У ролі злочинця вони заздалегідь бачили лише мешканця іншої країни, з котрою Вірменія на той час вела кривавий конфлікт. Однак з усього виходило, що смертельний вантаж до літака намагався передати саме вірменин! Затриманий зі сльозами на очах присягався, що розмовляли вони з ним саме вірменською, та й взагалі, якби то був азербайджанець, то він не те що нічогосінько не взяв би в нього, а й навіть спілкуватися не став...

Чим закінчилося розслідування цієї справи, я, відверто кажучи, точно не знаю. Оскільки перейшло воно, як то й слід, до компетенції служб, що й розслідували її надалі. Для мене ж вона стала лише ще одним підтвердженням аксіоми, яку давно доведено: ані національності, ані релігії, ані гідності терористи не мають.

З голосним "вибуховим" злочином мені, на жаль, довелося стикнутися на Дніпропетровщині ще раз. Гарно пам'ятаю цю суботу, 2 жовтня 1999 року. Начальник УВС, прийнявши ранкову зміну чергових та визначившись із ситуацією в області, котра була спокійною, вирішив залишити мене на господарстві та відвідати хвору матір у Харкові. Після цього, поставивши завдання підлеглим, відбув. Із суспільно-політичних подій очікувалася лише зустріч кандидата у Президенти – лідера однієї з ліворадикальних партій з громадянами міста Кривий Ріг.

Зачекавши на місці до 21-ї години та отримавши інформацію про те, що зустріч скінчилася, і народ почав розходитися, я, поспілкувавшись із заступником начальника УВС О.С. Буйволом – відповідальним від керівництва, вирушив додому.

Мешкав я неподалік, тому за якихось десять хвилин вже знаходився вдома. Щойно я переступив поріг квартири, почав телефонувати Буйвол. Він повідомив, що у Кривому Розі в кандидата, котрий стояв посеред натовпу громадян, що ставили запитання, хтось жбурнув, мабуть, петарду. Було від чого напружитися...

Доповідь була не досить впевнена, тому я, одягнувшись, повернувся до УМВС. Вже дорогою мені повідомили, що на місці події є поранені, оскільки жбурнули не петарду, а гранату РГД-5 чи то навіть дві. В Управлінні мені доповіли, що після закінчення зустрічі з виборцями в будинку культури Інгулецького ГЗК у кандидата у Президенти України та осіб, що його супроводжували, – народних депутатів України, дійсно жбурнули гранати. Нардепи отримали осколочні поранення, також постраждало ще 45 осіб (до того ж один помер у лікарні), а власне кандидат дістав легку контузію.

На місце пригоди виїхали начальник УСБУ області генерал В.Г. Коршунов, його перший заступник О.М. Обаль. Вже там до них приєднався начальник УМВС Ю.О. Смирнов з посиленою обласною групою.

Неабиякою вдачею було те, що двох злочинців було затримано дільничним, який чергував поряд, та громадянами. До речі, тих, хто виявив себе в тій ситуації, тієї ж ночі було викликано до Києва, а вже на ранок нагороджено орденами "За мужність". Та затримати злочинців було простіше, аніж довести провину, та й, головне, гарантовано запобігти новим злочинам. Втім, щодо цього, мабуть, найкраще розповість людина, що безпосередньо займалася саме цією, важливою та нелегкою частиною роботи...

Згадує генерал-майор міліції Микола Васильович Хоцевий, на момент подій, про які йдеться вище, полковник, начальник обласного УБОЗ:

"Добре пам'ятаю першу нараду у керівництва УВС щодо скоєного нападу. На ньому окрім мене з керівників оперативних служб був присутній начальник карного розшуку Станіслав Вікентійович Крижановський. Проводив нараду Юрій Черкасов.

Він сказав: "Так, злочинців ми затримали, але це не означає, що злочин розкрито". Як у воду дивився... Оперативну інформацію ми мали не лише стосовно затриманих виконавців, а й, так би мовити, в широкому плані. Ми знали, що за ними стоять представники певної політичної партії, родичі одного з місцевих лідерів, котрі й скоїли злочин. Крім того, нам було відомо і те, що з-за кордону України ця група отримала досить велику партію вогнепальної зброї, боєприпасів до нього, гранат та компонентів для виготовлення різноманітних вибухових пристроїв. Саме гранати з цієї партії "пішли в діло" 2 жовтня.

Вилучення цієї смертоносної "поставки", окрім того, що дозволило б повністю викрити злочинців у скоєному, було єдиною гарантією того, що на Дніпропетровщині (чи то в інших областях України) не станеться нових вибухів чи то розстрілів у виконанні членів цього ж таки угруповання. У тому, що вони, не вагаючись, знову застосують зброю чи то вибухівку, ми не мали

сумнівів. Мали ми оперативну інформацію щодо того, що їм було надано вказівки закидати кандидата лише помідорами, а вони самі вирішили, що гранати, то більш надійно... Ось такі вони покидьки. По-іншому й не назвеш.

Де шукати, ми загалом теж мали достатнє уявлення. За даними, які ми мали, арсенал було заховано на території приватного домогосподарства, так би мовити, основного фігуранта цієї справи. Зізнаюсь відверто, обшуків там було проведено чи то три, чи то чотири, та марно. Під час першого було вилучено автомат Калашникова, який було майже забетоновано в підлогу, але на цьому – край! Але ж ми знали, що там є і автомати, і навіть гранатомети!

Час минав, і я розумів, що зволікати з розслідуванням ми в жодному разі не маємо можливості. До того ж до мене в кабінет почали телефонувати різні особистості – політики, чиї імена я сьогодні згадувати бажання не маю. Вони дійсно намагалися впливати на плин розслідування. Лунали навіть слова на кшталт: "Начувайся, прийдемо ми до влади, тоді жалкуватимеш!"

Довелося пояснювати поважним панам, що власне мені взагалі однаково, чи є підозрювані членами будь-якої партії, і коли так, то якої саме партії, мені теж однаково. "Ліві" вони чи то "праві", "червоні", "білі" чи то навіть "сині". Є Закон, і згідно з Законом я з ними розбиратимусь. А політичні інтриги та борушкання у брудній білизні я просив робити подалі від мого кабінету та підрозділу. Не наша це була справа, не міліцейська!

Але зброю так і не знайшли. Що ж робити? Залишалося лише розмірковувати, напружувати, як то кажуть, мозок. Коли ми вчергове розклали на столі план ділянки, нарешті зметикували! Дуже велику його частину займав вольєр для собак. Там собак не просто утримували як сторожів, а розводили. І то були не якісь там болонки чи то шпіци, навіть не вівчарки. Серйозні там були песики... Алабаї. Саме там ми обшук не проводили. Це цілком зрозуміло: до вольєру не те що зайти, підійти було складно, коли ці "телята" кидалися на огорожу. Саме на це, напевно, і розраховували злочинці.

Песиків з вольєру ми змусили вивести – акуратно та ввічливо, адже вони ні в чому не винні. І взялися за це місце як слід. Саме звідти й було вилучено той таки арсенал, який ми так шукали. Автомати, гранатомети – "Мухи" та РПГ, а на додачу ще й "чортова дюжина" гранат. Їх було ввезено, за нашими даними, п'ятнадцять. Дві було використано 2 жовтня. Причетність підозрюваних до злочину тепер було доведено.

Вони, до речі, згодом намагалися заявляти, що все знайдене ми їм підкинули. Оскільки, розбивши під час обшуку один зі слоївків, з якого випали детонатори та інші подібні речі, ми одразу викликали вибухотехніків. Ось вони й підкинули. Чи то ми – заздалегідь. До вольєру... З алабаями...

З часом спроби списати все, що відбувалося, на "політичне замовлення", яке виконала міліція, та інші нісенітниці припинилися. Надто вже вагомими та неспростовними були докази, які ми зібрали. Злочинці отримали чималі терміни позбавлення волі. Я вважав і вважаю досі, що розкриття цього злочину, викриття та знешкодження того злочинного угруповання було серйозним успіхом Дніпропетровської міліції...

Востаннє за час моєї служби в міліції з "терористично-вибуховою" тематикою мені довелося мати справу в той період, коли я обіймав посаду першого заступника Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ України – начальника ГУБОЗ. Цього разу події розгорталися в Одесі...

Моментом відліку подій, що відбулися, варто, мабуть, вважати вибух, котрий стався в одному з кафе, розташованих поряд з аеропортом в Одесі. Одеські міліціонери на чолі з новопризначеним начальником УВС генералом Юрієм Івушкіним, що виїхали на місце події, все ретельно оглянувши та переконавшись, що загиблих та поранених немає, зітхнули з полегшенням. Як з'ясувалося, передчасно...

У той самий час факсимільними апаратами Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів та Верховної Ради майже одночасно було отримано повідомлення, в яких невідомий, що приховувався за псевдонімом "Хунта Піночет", вимагав від української влади... один мільйон гривень. У разі відмови

вимагач обіцяв підірвати літак австрійських авіаліній, котрий щойно вилетів з Одеського аеропорту. Він заявляв, що вибуховий пристрій у літаку встановлено так, що будь-яка спроба "борту" знизитися нижче ніж тисяча метрів над рівнем моря призведе до його спрацювання.

Також зловмисники зізналися в тому, що, аби довести серйозність своїх намірів, вони й підірвали кафе в Одеському аеропорту...

Щойно стало відомо про вибух, нехай навіть такий, що не призвів до людських жертв, але цілком реальний, бажання розглядати отримані факси як жарт чи то дії божевільного в усіх начисто зникло. Нехай навіть і божевільний, але божевільний з вибухівкою – і тут всім було не до жартів.

Штаб з надзвичайної ситуації почав діяти негайно. Сплачувати вимагачам суму, яку вони забажали, ніхто не збирався (та й часу на це не залишалось). Їх потрібно було знайти та знешкодити. Як з'ясувалося, вимоги було відправлено з не-встановленого інтернет-кафе, що знаходилося в Одесі. Тобто жодних конкретних даних ми не мали...

Але, перш за все, треба було вирішити проблему з літаком. Лайнер, на борту якого знаходилися переважно громадяни Австрії, вже перетнув кордон України, і про його повернення навіть мови бути не могло. Та й раптом погроза щодо бомби, що здатна спрацювати під час зниження, не порожні балачки? На щастя, якими б розумними не вважали себе терористи, в наших спецслужбах розумних людей теж вистачає. Проблема вирішили досить просто.

Вибухне під час посадки? При зниженні до тисячі метрів? А хто сказав, що аеродром обов'язково повинен знаходитися нижче цієї самої тисячі "над рівнем моря"?! Адже аеродроми є і в горах. Тому, зв'язавшись з МВС Австрії та Італії та пояснивши стан речей, знайшли відповідний високогірний аеропорт, де й приземлився літак, – цілий та неушкоджений.

Повинен сказати, що бомби в літаку не виявилось. Звісно, одразу після його посадки та екстреної евакуації усіх пасажирів "борт" було обстежено представниками спецслужб.

Втім, офіційним представникам України (та Міністерства внутрішніх справ зокрема) від цього було не легше. Скандал все одно зчинився неймовірний – із заявами та публікаціями в закордонній пресі. Звісно, цілком реальний вибух в аеропорту, та й "бомба" в літаку залишалися фактом, який треба було негайно розслідувати.

До роботи з розслідування злочину було залучено майже весь Одеський гарнізон міліції. Фактично вихідних даних задля пошуку "Піночета" ми не мали. Відпрацьовувалося кафе за кафе, клуб за клубом, людина за людиною. Взялися за роботу і спеціалісти з високих технологій, розплутуючи "комп'ютерне павутиння". У результаті місце, звідки злочинець відправляв свої погрози, було встановлено. Крім того, спираючись на слова відвідувачів того ж таки кафе, було складено його словесний портрет, що, як з'ясувалося згодом, мало чим відрізнявся від оригіналу.

Але будь-який портрет, навіть найкращий та з усіма подробицями, – половина справи, а злочинця ще потрібно знайти. І його шукали... Раз у раз знаходили схожих на нього людей, перевірка котрих результатів не давала. Допоки Володимирі Євдокимову не надійшла інформація від "джерела" начальника карного розшуку Ленінградського району міста Одеси стосовно заяви однієї жінки, в якій йшлося про те, що в неї винаймає квартиру та сама людина, яку розшукують. Необхідні оперативні заходи миттєво було проведено, та й... наступного ранку, вже після затримання підозрюваного, сумніви зникли: це був саме "Піночет".

Злочинець на першому ж допиті, який ми провели разом з начальником управління СБУ в Одеській області генералом О.Є. Павленком, справив на мене, відверто кажучи, гнітюче враження. Був він, так би мовити, дивним. З одного боку, допоки затриманий говорив про речі суто технічні, що стосуються, наприклад, комп'ютерів, він справляв враження людини розумної, освіченої і, на свій лад, безумовно, талановитої... Але щойно бесіда торкалася питань, що стосувалися безпосередньо скоєння злочину, позиція горе-терориста викликала сумніви щодо того, чи він при здоровому глузді.

"І чого йому не жилося?" – міркував я, вислуховуючи зізнання затриманого. Закінчив Київський інститут радіоелектроніки, блискучий, як то кажуть, "від Бога" комп'ютерщик... Люди цієї професії в нашій країні непогано заробляють. Та дарма... Забажалося бозна чого. Разом з приятелем – спеціалістом з вибухових пристроїв – вирішили "заробити" мільйон. До того ж були впевнені, що спрацює! На всі сто відсотків, адже розрахували все до найменшої дрібниці! Один виготовив вибухівку, другий здійснив усе інше. "Підричник" особисто власний виріб застосовувати не став. А ось другий – "комп'ютерщик" – геть з глузду з'їхав.

Відверто кажучи, я не розумів, чи то сміятися мені, чи то плакати, слухаючи палкі запевняння: "Товаришу генерале, я свою провину готовий спокутувати! Так би мовити, власною кров'ю. Ось ви мене відправте до Афганістана, я там будь-які, навіть найскладніші завдання виконуватиму!". Так і кортіло сказати: "Друже, який Афганістан у 2002 році?! Опам'ятайся, людино!". Ситуація точнісінько як у відомому анекдоті про піонерів, які у вісімдесятому році в лісі зустріли партизана, такого ж "підричника":

– А що, дітки, у місті наші чи німці?

– Які "наші", діду?! Які німці?! Війна тридцять років як скінчилася!!!

– Ой, лишенько! А я лише вчора ешелон з рейок пустив...

Цікавість до затриманого та й взагалі до цієї справи я втратив досить швидко: затримали – от і добре! – і з задоволенням передав "Піночета" колегам із СБУ, адже через історію з літаком справу було перекваліфіковано на статтю про тероризм...

Ні в яку "гарячу точку" планети "диверсант", звісно ж, не потрапив, а попрямував, визнаний відповідною експертизою цілком осудним, тобто здатним оцінювати наслідки власних вчинків, отже, нести за ці наслідки відповідальність, кажучи мовою судового вироку, до "випрано-трудової установи". До того ж аж на вісім років. "Спеціаліст із вибухівки" відбувся чотирма.

До речі, в той таки період в місті Одеса сталася та розслідувалася справа щодо замаху на життя старшого слідчого в

особливо важливих справах Генеральної прокуратури України Галини Климович, котра розслідувала у місті подвиги злочинних угруповань. Зокрема, у справі була заарештована та утримувалася в СІЗО група "Василя-бухгалтера" в кількості 26 осіб, члени якої обвинувачувалися у вбивствах на замовлення.

Гадаю, що саме за їхньою вказівкою поряд з автівкою, що очікувала на Галину Іванівну вранці перед виїздом на роботу, вибухнув заздалегідь замінований автомобіль. Завдяки щасливому збігу обставин Галина Климович залишилася живою, і справу щодо бандитського угруповання було розслідувано.

Звісно, за час служби доводилося стикатися не лише з терористичними актами, а й зі злочинами, де вибухівка, гранати та гранатомети були основним аргументом з'ясування стосунків. Але, аби розповісти про них, потрібно писати вже зовсім іншу книгу.

Маніяки

Визначення, яке винесено в назву глави, імовірно, не є професійним. В офіційних документах ті, про кого йтиметься нижче, іменуються серійними вбивцями. З другого боку, серійним може бути будь-який злочин за умови, якщо він здійснюється однією й тією ж особою з певною періодичністю та в аналогічний спосіб. Ті ж такі розбійні напади, пограбування, пов'язані із втратою потерпілими життя, які були скоєні деякими злочинними групами в роки розгулу бандитизму та тривали, на превеликий жаль, досить довго, чим не серії? Серії і були...

Але наша розмова про певну категорію злочинців – про тих, хто скоює серії злочинів з очевидним сексуальним чи то іншим підтекстом на ґрунті тих чи інших психічних відхилень, котрі важко помітити оточуючим, як то кажуть, "неозброєним оком". Про тих, кого все ж таки правильним буде називати маніяками.

Сьогодні важко сказати, кому з душогубів, що закарбувалися в кримінальній історії людства, належить сумнівна "честь"

бути першим маніяком, чиї злочини задокументовано та описано достовірно. Це взагалі стало можливим за тих часів, коли криміналістика почала оформлюватися в самостійну науку і стала використовуватися хоча б іноді на практиці. З тих часів, коли масиви злочинів почали групуватися та узагальнюватися за почерком їх скоєння та іншими деталями й ознаками, їм притаманними.

Мабуть, першим маніяком, котрого було "офіційно визнано", таки треба вважати лондонського Джека-різника, що вбивав у столиці туманного Альбіону жінок легкої поведінки й котрого так і не вдалося впіймати. Втім, навколо цього персонажу протягом століть накрутили таку кількість чуток та вигадок, що зараз неможливо зрозуміти, де істина, а де просто вигадка. Достеменно відомо лише одне: лондонський "Різник" дійсно існував...

Чи існували маніяки за часів спокійного та "правильного" Радянського Союзу? Безумовно, так! Хоч відкрито це й не визнавалося. На жаль, якою б всемогутньою не була держава та її правоохоронна система, яким би всеосяжним та гуманістичним не було виховання, якою б загальнодоступною не була медицина, від цього зла неможливо убезпечитися на сто відсотків. Інша справа, що, відповідно до офіційної ідеологічної і соціальної доктрини СРСР, жодних маніяків чи то збоченців в країні не було й бути не могло. Ніколи!

Про те, до яких складнощів у міліцейській практиці призводило таке вперте небажання визнавати очевидне, я розповім, згадуючи ті моменти, коли мені і моїм колегам довелося стикнутися з цим злом. Трапилося це саме за радянських часів...

До Харківської області лихо завітало в листопаді 1983 року. Близько шостої години ранку 22 листопада 1983 року у кущах поблизу пішохідного мосту, що простягався над трасою Мерефа – Харків (населені пункти Покотилівка – Бабаї), було знайдено труп чотирнадцятирічної дівчинки. Голову потерпілої було майже розтрощено ударом обрізки металевої труби, одяг розірвано та розкидано довкола тіла. Розташування тіла свідчило про те, що було скоєно з'валтування, що згодом

підтверджено експертними дослідженнями. Звісно, на місце НП прибуло керівництво Управління. З Києва прибув начальник другого відділу ГУКР МВС України полковник Нартович Роман Володимирович. У Покотилівці для розкриття вбивства було створено оперативний штаб.

Під час опитування свідків, котрих нами було встановлено, з'ясувалося, що близько 19-ї години потерпіла приїхала електричкою з міста Харкова на станцію Покотилівка. Потім вийшла з потягу, пройшла крізь лісосмугу до пішохідного мосту, котрий вів до траси, ступила на нього (іншого шляху просто не було, оскільки до траси вів крутий узвіз), після чого додому в Бабаї не прийшла. Обставини огляду свідчили про те, що злочинець накинувся на потерпілу наприкінці мосту, завдав їй смертельного удару по голові, після чого зтяг у кущі, розірвав на ній одяг, розкидав його навкруги і згвалтував практично в той момент, коли вже настала фізична смерть. Під час проведення експертного дослідження було виявлено сперму, що властива для третьої групи крові. І все... Вивчення особи потерпілої, її батьків, найближчого оточення та зв'язків результатів не дали. Глухий кут... Начальство, поставивши завдання щодо розкриття, відбуло до Харкова та Києва. Розпочалася оперативна робота з масового "просіювання" можливих підозрюваних.

Приблизно місяць по тому, як було скоєно цей злочин, у грудні 1983-го, поблизу ТЕЦ, що була розташована на території Жовтневого району міста Харкова, було виявлено труп жінки без певного місця проживання. Жертва мала рубану рану голови, яку було завдано металевим кутом. Одяг вбитої, знову ж таки, було розкидано навкруги трупа, експертиза засвідчила згвалтування. Вкрай неприємним моментом було те, що подію було зафіксовано в безпосередній близькості від станції "Покотилівка" залізничної гілки Південної залізниці Харків – Покотилівка – Мерефа – Червоноград – Лозова. З того, як напружилося керівництво, нам, молодим операм, стало зрозуміло, що відбувається щось неординарне. У той час ми не переглядали американських фільмів, і на тому, що таке маніяки та інші статеві збоченці, розумілися поганенько, але інтуїтивно

відчували, що справу маємо з розпочатою серією тяжких злочинів. Крім того, під егідою УВС області було створено єдину оперативно-слідчу групу, до складу якої входили співробітники УВС міста Харкова, управління розшуку області й харківського РВ. Заходи, що проводилися задля встановлення особи злочинця, далі встановлення і перевірки особи потерпілої та її оточення не просунулися.

У перших числах березня 1984 року під платформою станції "Покотилівка" було знайдено труп 50-річної жінки з розрубаною головою. Розірваний і розкиданий одяг навкруги оголеного тіла, що лежало на спині, – усе свідчило про зґвалтування. Цього разу злочинець залишив на трупі свій "знак": на животі потерпілої червоною помадою для губ, що належала вбитій, було написано цифру "24". Відпрацювання свідків знову не дало жодного результату, хоча й було встановлено осіб, що знаходилися на станції приблизно в той період, коли було скоєно вбивство. Однак ніхто з них нічого не чув і підозрюваного не бачив.

Цього ж таки місяця в районі селища Бабаї, але вдень, нападу зазнала 68-річна жінка, котра прямувала через лісосмугу. Злочинець її також вбив, завдавши удару по голові металевим прутом, але не довів свій злочинний намір до кінця через появу двох чоловіків, котрі вийшли з-за дерев. Останні намагалися наздогнати лиходія, однак він, перетнувши трасу, зник у лісі. На жаль, розшукові заходи, які було проведено по гарячих слідах, позитивного результату не дали, хоч, покладаючись на слова свідків, і було зафіксовано прикмети злочинця.

Незважаючи на негативні результати, пошук злочинця набрав обертів. Крім оперативно-розшукових було організовано зовнішні пошукові заходи. Щодня в них було задіяно понад три тисячі працівників міліції, переодягнених у цивільний одяг. Як принади використовувалися жінки-співробітниці органів внутрішніх справ, що мали відповідний супровід, і навіть заgrimованих оперативників. Десятки працівників міліції було задіяно в нічних засідках у лісосмугах залізничних станцій, що розташовувалися вздовж залізничного маршруту Харків – Мерефа, де

з'являвся маніяк. Ми практично не мали сумнівів у тому, що це діє чоловік, котрий страждає саме на статеві перверзії, після того, як на основі аналізу злочинів, які було скоєно, за допомогою спеціалістів-психіатрів Харківської області та експертів інституту імені Бокаріуса було створено приблизний психологічний портрет злочинця. Одночасно у лікарнях та інших медичних закладах міста та області було проведено вибірку осіб чоловічої статі, що мали приналежність до групи крові В(III). Почалася перевірка десятків тисяч фігурантів, що мали кров цієї групи. Звісно, це вимагало колосального напруження усіх підрозділів міліції Харківщини. Минали місяці, група провідних спеціалістів-сищиків з МВС УРСР, що прибула нам на допомогу, не від'їжджала, а позитивних результатів досі не було.

У червні 1984 року маніяк знову дав про себе знати. Було вбито чергову нічної зміни по переїзду, котрий розташовувався вже за залізничною станцією Мерефа, на території Харківського району. Обставини скоєння злочину переважно співпадали з тими, які було викладено раніше, за винятком того, що злочинець здійснив напад, вдершись до "будки", де знаходилася чергова.

Звісно, Харковом та прилеглими територіями поширилися чутки щодо злочинів, котрі було скоєно. Це аж ніяк не сприяло стабільній розшуковій діяльності. Доходило буквально до паніки – пізньої години чоловіки зустрічали своїх дружин, дітей проводжали до школи. Підрозділи органів внутрішніх справ було переведено на цілодобовий режим несення служби.

Вбивства жінок, що відбувалися на залізничній гілці Харків – Лозова і безпосередньо в місті Харків, власне, були не першою зустрічю харківської міліції з новим для неї видом злочину. Першим проявом маніяка-вбивці на території області слід, мабуть, вважати події 1981 року, коли у місті Змієві – одному з районних центрів Харківщини, було один за одним скоєно три вбивства дівчат. Жертв було не лише зґвалтовано, в усіх трьох була перекушена сонна артерія. Тоді УВС і місцевій міліції вдалося перервати серію злочинів, що починалася. Незважаючи на те, що злочинець був хитрим та вертким, – йому вдавалося

не тільки вислизати з рук оперативників, а й підкидати речові докази невинним людям, скеровуючи розслідування у хибному напрямку, його – водія рейсового автобусу "Харків – Зміїв" – було викрито й засуджено до розстрілу.

Однак зараз ми з колегами вперше мали справу з серією злочинів, у скоєнні котрих можливо було підозрювати одну людину, що спочатку по-звірячому вбивала своїх жертв, а потім застосовувала сексуальне насильство.

Чи були ми готові до цього? Поміркуйте самі: ані в міліцейських школах, ані в академіях випадки, що скидалися на цей, не вивчалися, не розбиралися, не були предметом узагальнення чи то аналізу із суто практичної точки зору: "Що робити, коли нам доведеться мати справу з чимось подібним?". Апріорі вважалося, що в практиці радянської міліції подібних справ не могло бути. Отже, схожі ситуації в той час ми могли бачити хіба що у фільмах західного виробництва. Фільми, що мали такий зміст в СРСР, тоді не віталися, тому в кінотеатрах демонструватися не могли, а на телеекранах і поготів. Це цілком зрозуміло і досить слушно, оскільки провокуючий вплив на певну частину "психічно неврівноваженого" населення було виключено.

Тут варто зробити історичний відступ. На момент вбивств 1983 року у Харкові в СРСР вже п'ять років поспіль "розкривалася" оперативно-розшукова справа "Лісосмуга". Саме та справа, при розкритті котрої на весь Радянський Союз буде назване ім'я, що згодом стане символом іменування найжорстокіших маніяків-вбивць, – Андрій Чикатило...

Перші вбивства цей душолюб, як стало відомо згодом, скоїв ще у 1978 році. Але "вловити" серію і зробити відповідні висновки сищики змогли набагато пізніше.

Розуміючи, що на території Ростовської області діє маніяк, що скоює вбивства жінок та неповнолітніх – дівчаток та хлопчиків, котрий орудував, використовуючи для переміщення залізничне сполучення, та маючи аналогічну ситуацію у себе, ми увійшли у контакт із відповідними підрозділами. Працівники харківської міліції на чолі зі співробітником УКР УВС М.В. Трояновським виїздили туди у відрядження, де порівняли жажливі

деталі та сліди скоєних звірств і намагалися віднайти зв'язки з Харківщиною. Втім, за поглибленого розгляду стало зрозуміло, що ці злочини скоєно різними особами. Різниця у "почерку", деякі інші подробиці ніяк не склалися в єдину картину. Не співпадала і група крові! Біологічні матеріали, які було знайдене на жертвах "Лісосмуги", дали під час аналізу четверту групу.

Вже згодом, під час розкриття злочинів "Лісосмуги", саме аналіз на групову приналежність залишеної сперми завадив своєчасно викрити Чикатило. Завжди вважалося, що всі виділення певної людини мають належати до однієї групи. А ось Чикатило, котрого теж було піддано перевірці, мав кров другої групи, сперма ж, залишена на місці злочину, належала до четвертої. Втім, згодом все виявилось значно простішим. Суть полягала в тому, що під час проведення експертиз виявленої сперми не було дотримано елементарних правил та норм: зразки та лабораторний посуд було забруднено. А також у звичайнісінькій людській безвідповідальності. Саме вона не дозволила визначити у вилучених зразках ідентичність крові та сперми другої групи у Чикатило. У результаті ще десяток трупів...

Кажучи відверто, саме по собі поняття "серійні злочини", що були скоєні однією особою, та ще й на ґрунті сексуального збочення, викликало певне нерозуміння з боку партійних інстанцій. Люди, що їх очолювали, дотримувалися (або, імовірно, робили вигляд нібито дотримуються) "морального кодексу будівельника комунізму". Саме в ньому стверджувалося, що жодних сексуальних збочень, та й сексу взагалі, в СРСР немає.

Хоч реальні дані, що були на той час в підрозділах карного розшуку, свідчили про протилежне. Все ми мали: і проституцію, і наркоманію, і різноманітних збоченців. Людська природа, на жаль, від форми суспільного устрою чи то політичних гасел залежить не настільки, наскільки це хотілося б партійним бонзам.

Для того, аби конкретизувати свої твердження щодо цього, повернуся знову до справи Чикатило. Вже після його викриття одному зі слідчих прокуратури, котрий прийняв рішення

відпустити душогуба з-під варти після першого затримання, керуючись лише тим, що група крові була "невідповідна", поставили запитання щодо того, чому не було проведено більш поглиблене дослідження біологічного матеріалу та й самої особи затриманого. Той відповів з обуренням: "Я що, повинен був відправити на повторний аналіз сперму ЧЛЕНА ПАРТІЇ?!" (котрим Чикатило дійсно був). Ось саме цей "партійний підхід", який було намертво втовкнено у мозок, і давав на виході відсутність результатів у пошуку вбивці, котрий і без того був практично невимовим...

Попри це, саме в той період на території колишнього СРСР було викрито безліч злочинців-маніяків. Сьогодні їхні імена відомі: Головкін – "Удав", або "Фішер", що облаштував у власному підвалі катівню, де невимовно жаклихими засобами позбавив життя 11 хлопчиків... "Іркутський монстр" Кулик – 13 жертв... "Вітебський душитель" Михасевич – 36 вбитих... Усе це – справи однієї сексуальної спрямованості, і тоді відбувся сплеск таких злочинів. До речі, він у рази посилювався після 1991 року... Чим його було викликано? Сьогодні повністю проаналізувати причини я не маю можливості, та й питання це належить, найімовірніше, кримінологам. Втім, гадаю, що причина полягала у загальному послабленні після розвалу Союзу державно-правоохоронного механізму у незалежних державах, які було утворено згодом. Національні правоохоронні структури лише створювалися, чим, звісно, й користувалися злочинці різного ґатунку.

Повертаючись до харківських злочинів, можу сказати, що вбивство чергової по переїзду у нічну зміну, яке було скоєно 1984 року, стало останнім у серії злочинів нашого маніяка. Згодом вони припинилися. Треба відзначити, що в МВС України та в УВС Харківської області цей факт викликав полегшене зітхання.

Втім, ми, сищики, розуміли, що нікуди цей злочинець не подівся. Він міг виїхати до іншої області, змінити місце проживання, "сісти" за інший злочин, отже, його розшук мав тривати надалі.

Обсяг роботи, що проводилася зі встановлення цього злочинця, вражав. У той період було створено спеціальний відділ у кількості 15 осіб, що займався лише розкриттям цього злочину. Тисячі мешканців Харківської області було піддано добровільній перевірці з визначення групової належності крові. На жаль, тоді ми були позбавлені можливості провести більш поглиблений та точний генний аналіз крові. ДНК-експертизи у своєму розпорядженні ми не мали – тоді це робилося лише за кордоном та у двох лабораторіях СРСР, що знаходилися в Єревані та Тбілісі. Але доправляти туди аналізи кожної людини, що перевіряється, а я підкреслюю, що їх були тисячі, було неможливо.

Було задіяно і весь "арсенал" міліцейських прийомів та засобів зі встановлення та викриття вбивці: зовнішнє спостереження – як у місцях можливого скоєння злочинів, так і за особами, на яких впала тінь підозри. Широко використовувався весь оперативний апарат органів внутрішніх справ, державної безпеки, місць позбавлення волі. Зрозуміло, що проводився цілий комплекс заходів з перевірки осіб, раніше засуджених, котрі належали до так званих "груп ризику". Було затримано й притягнуто до відповідальності сотні осіб, помічених у різноманітних статевих збоченнях. Але перевірка такого величезного масиву людей позитивного результату не дала.

Як то було зауважено, після 1984 року діяльність маніяка на території Харківської області припинилася, і на початку 90-х років "вбивства на залізниці" потрапили до розділу злочинів минулих років.

Взимку 1994 року старе зло повернулося. На території Жовтневого району Харкова було скоєно вбивство жінки. Сталося це у лютому – в місті стояли сильні морози... Незважаючи на це, злочинець завдав жертві удару металевою трубою по голові та й затягнув до яру неподалік зупинки, де потерпіла очікувала на автобус. Там розірвав та розкидав одяг і скоїв зґвалтування.

Що наштовхнуло на думки про відновлення тієї самої серії, десятилітньої давнини? Фактично все, що я пам'ятав після

вбивства 1983–1984 років! Це був злочин аналогічного характеру, та й те, що ми знову знайшли там третю групу крові, говорило на користь саме цієї версії. Усе це фактично могло свідчити про те, що вбивства, нехай навіть з проміжком у десять років, скоює одна й та сама людина...

Не здійсмаючи зайвого галасу, ми почали працювати над розкриттям злочину фактично по-новому – за обставинами та даними, що мали на той момент. Однак у березні 1994 року було скоєно ще одне аналогічне вбивство – на колгоспному базарі Комінтернівського району міста. Злочинець ударом металевого прута вбив жінку-безпритульницю. Подальші події – за відомим сценарієм. Після цього я, розуміючи, що маніяк з'явився знову, обіймаючи посаду заступника начальника УВС міста Харків з оперативної роботи, написав рапорт про те, що УВС міста стикається зі злочинами, розкриття котрих повинно бути організовано в масштабах Харківської області. Але підтримки й розуміння не знайшов...

Натомість мені було надано вказівки організувати заходи щодо розкриття цих злочинів без відновлення спецвідділу зразка 1984 року. Хто знає... Можливо, міліцейське керівництво області мало рацію щодо цього. Повинен констатувати, що, незважаючи на всі застосовані заходи, позитивного результату ми так і не отримали. Перевірка десятків тисяч людей не допомогла встановити злочинця.

Після 1994 року аналогічні злочини на території Харкова й області припинилися. Злочинця не було затримано, а злочин залишився нерозкритим. Що й досі лежить на моїй душі важким тягарем.

За радянських часів довелося мені також працювати над розкриттям злочинів, пов'язаних із викриттям "Павлоградського маніяка". У період служби в УКР УВС Харківської області регіон буквально приголомшило вбивство та зґвалтування десятирічної дівчинки, що було скоєно в місті Лозова неподалік від військової частини ракетних військ стратегічного призначення, котра була там розташована. Особливий резонанс цей злочин викликав через те, що Лозова практично впритул межувала

з Павлоградським районом Дніпропетровської області, на території якого в той період вже було скоєно і залишалося нерозкритими понад десяток аналогічних вбивств неповнолітніх.

Виходячи з цього, оперативно-слідчу групу харківських міліціонерів, котрі працювали над розкриттям у Лозовій, було включено до складу команди співробітників МВС України, що діяла в Павлограді під керівництвом заступника Міністра внутрішніх справ України генерал-майора міліції О.М. Чистякова. Очолити групу по нашій області було доручено мені, і, якщо говорити відверто, робота, яку було проведено стосовно встановлення злочинця, щоденні заслуховування за участю заступника міністра вимагали неймовірного напруження моральних та фізичних сил. Одночасно міру відповідальності було підвищено надзвичайно. До того ж ми розуміли, що ми, сищики, під час пошуку злочинця маємо лише один шлях, а в нього під час пошуку жертви – тисячі, і де треба очікувати на його наступний прояв, незважаючи на усі застосовані заходи, невідомо. Минали місяці, а злочин залишався нерозкритим. Ближче до зими з Павлограда надійшла звістка, на яку так довго очікували: затримано "вбивцю", котрий зізнався у вбивстві та зґвалтуванні власної неповнолітньої дочки і, начебто, дівчинки з Лозової. Прокуратура, що розслідувала справу, готувалася до виїзду для допиту й проведення відтворення на місці злочину. Однак інформація, що була отримана трохи згодом, приголомшила: злочинець повісився в камері ІТТ Павлоградського МВВС.

Після перемовин "нагорі", брати участь в яких мені не довелося, було прийнято рішення про причетність самогубця з Павлограда до вбивства дитини з Лозової. Тоді справу було припинено у зв'язку зі смертю підозрюваного. На мій погляд, це було передчасне й, відверто кажучи, безпідставне рішення. Гадаю, що вказівка була наслідком тиску з боку осіб, що були надзвичайно зацікавлені, аби якнайшвидше зняти напругу в "області дорогого Леоніда Ілліча". У той період це було повсякденням, на кшталт: "Не потрібно через одного покидька хвилювати населення двох областей". Хоч після цього вбивства дітей та жінок у Дніпропетровській області тривали.

"Павлоградського" чи то "Пологівського" маніяка Сергія Ткача було затримано у власному будинку на околиці селища Пологи Запорізької області у серпні 2005 року. Під час слідства ним було написано 107 явок з повинною. Коли вірити його показам, то вбивства та зґвалтування дівчат і дітей він скоював чверть століття. Останньою жертвою нещасливця стала дев'ятирічна дівчинка, що проживала по сусідству. Діти, її друзі, і впізнали вбивцю...

Сергій Ткач у минулому експерт-криміналіст міліції. Добре ознайомлений з практикою міліції, Ткач майстерно "замітав сліди": знімав з жертв предмети одягу та взуття, на яких могли залишитися відбитки його пальців, речові докази в жодному разі не залишав на місці злочину, а ретельно знищував, аби заплутати сліди.

Зазвичай чатував на жертву у лісосмугах поблизу залізничного полотна чи то автострад, вважаючи, що підозра впаде на далекобійника чи то переїжджого.

Злочинець мав фірмовий почерк – він душив жертву, перетискаючи сонну артерію, і завжди брав щось на пам'ять: золоті прикраси, помаду, люстерко. Місце злочину полишав, переміщуючись переважно шпалами, аби убезпечитись від переслідування службових псів.

Тут саме час сказати те, про що у міліцейських звітах згадувати не прийнято... За злочини, що скоїв Ткач, до відповідальності було притягнуто 14 невинних! Більшість із них засуджені на досить тривалі строки ув'язнення.

Ігор Рижков, якого було засуджено у 1987 році, відбув 10-річний строк. Віталія Каїра, що мешкав у Запорізькій області, було засуджено на 15 років. Наймолодший із засуджених – восьмикласник Яків Попович, котрого взяли під варту прямо у школі, під час уроку, отримав 15 років за звинуваченням у вбивстві двоюрідної сестри. Про Володимира Світличного, що повісився у камері, ми вже згадували.

Відповідно до даних, які свого часу було опубліковано в пресі, після зізнань та засудження Ткача з місць позбавлення волі було звільнено трьох людей. Ще одну людину реабілітовано посмертно. Двом засудженим у звільненні було відмовлено.

Останнє – не випадковість. Досі існує думка, що далеко не всі вбивства, які "взяв на себе" Ткач, скоїв саме він.

Ситуація стосовно Сергія Ткача не є унікальною. "Вітебський душитель" Михасевич, котрого було розстріляно у 1988 році за вбивство 36 жінок, також "потягнув на той світ" одну невинну людину. Загалом за "його" злочини було засуджено 12 не-причетних.

Двох людей було розстріляно за злочини Андрія Чикатило, якого ми неодноразово згадували. А скількох притягли до відповідальності та й позбавили волі за його чорні справи...

Щонайменше шістьох громадян України притягнули до відповідальності за злочини, які скоїв найжахливіший вітчизняний маніяк – Анатолій Онопрієнко.

Поміж маніяків-вбивць, що "успішно діяли" протягом досить тривалого часу, фактично не було таких, за злочини котрих абсолютно безневинні люди не йшли б до тюрми чи то на страту.

Зараз зрозуміло, що під час розкриття резонансних злочинів працівники відчували (й відчують досі) величезний тиск з боку тих осіб, що, м'яко кажучи, не мають жодного стосунку до розкриття, до того ж на усіх рівнях правоохоронної ієрархії. Тодішні партійні керівники та можновладці вважали себе "спеціалістами в усьому", видавали відповідні розпорядження, накази та вказівки на кшталт: "терміново розкрити", "прискорити", "знешкодити". Якщо за тих часів практично все, що могло порушити спокій народу, ретельно приховувалося, то зараз преса й телебачення розповсюджують коментарі, що є некоректними, а подекуди просто такі, що викликають паніку. Та ще й залучають до цього бозна звідки взятих "експертів". І коли за таких обставин керівник розшукової чи то прокуратури служби є людиною слабкою, чекай на біду та людські трагедії. За радянських часів жорстке (аби не сказати жорстоке) кримінальне законодавство сприяло такому стану речей, адже принцип визнання провини під час викриття злочинців негласно посідав головуюче місце. Були моменти, пов'язані з так званим "людським фактором": бажанням піднятися службовими схо-

дами, отримати нагороду, зробити швидку кар'єру, які часто призводили до грубих порушень закону. Провина тут абсолютно очевидна, як органів прокуратури і працівників органів внутрішніх справ, так і суддів, котрі приймали незаконні рішення, ґрунтуючись на матеріалах, що були підготовлені горе-"правоохоронцями".

Коли йдеться про розкриття серійних вбивств, які скоюють маніяки, неможливо, нехай навіть усоте, не спробувати знайти відповідь на запитання "чому?". Чому саме цим убивцям вдавалося не те що роками – десятиліттями чинити свою чорну справу, незважаючи на те, що задля того, аби їх розшукати та встановити їхню особистість, скеровувалися, без перебільшення, найкращі оперативники, сищики, криміналісти й слідчі?

Причин тут багато. Перш за все, повна відсутність взаємозв'язку злочинця і жертви. Саме це робить душогуба невразливим навіть до поширених і, повірте мені, досить дієвих міліцейських засобів роботи. Це і пошук підозрюваного, що ґрунтується на можливому мотиві скоєння злочинів, особливо на інформації щодо того, чи входить він у коло так званих "зв'язків жертви": родина, друзі, сусіди, колеги по роботі чи то бізнес-партнери. Маніяка та його жертву не пов'язує нічого, окрім сліпого випадку. У буквальному сенсі сищики не мають за що "зачепитися". Звісно, що у процесі роботи за деякими з них вимальовується певний типаж потенційних жертв. Але, скажу відверто, це не надто допомагає. Подумайте, скільки у місті може бути жінок-блондинок чи то, припустімо, таких, що носять чорні панчохи?

Друга причина полягає в тому, що маніяки-вбивці є, безумовно, психічно ненормальними, але визначити, що ця людина хвора, без спеціального дослідження неможливо. За нормальних, повсякденних умов маніяк навіть правил дорожнього руху не порушує! Цілком законослухняні, спокійні та мирні люди.

Більшість злочинців, про яких йдеться, були одружені, мали дітей і любили їх. Чикатило і Михасевич мали родини... Ткач був тричі одружений, мав четверо дітей. Він був гарним батьком.

Ці люди через свої зовнішні прояви взагалі не потрапляють до поля зору правоохоронних органів. Агентурна робота у встановленні особи недолюдка теж мало стає у пригоді – злочинець діє переважно один і скоює злочини такого спрямування, що розповідати про них може лише наступній жертві перед її вбивством. Та й взагалі, спираючись на практику, можу сказати, що ця категорія осіб друзів чи то близьких знайомих не має.

То як зупинити маніяка? Лише шляхом копіткої праці "вирахувати"...

Тому для того, аби виявити такого упиря, потрібна спільна робота з психіатрами. А для того, аби попередити такі злочини, необхідна велика кількість інших суто наукових досліджень, що стосуються кримінологічних, соціальних, урбаністичних і навіть історичних аспектів ситуації того чи іншого регіону.

Описи зловісної містики, що майже завжди з'являються після затримання вбивці, залишимо для журналістів та письменників детективного жанру, а також надамо їм можливість шукати відповіді на деякі запитання, що незмінно залишаються відкритими, на кшталт: "Чому у російського Чикатило й у "нашого" Онопрієнка однакова кількість жертв?", "Чому намагався син Чикатило піти "шляхом" батька-чудовиська?". Адже родина Чикатило після його арешту змінила прізвища, її було переселено до Харкова. Втім, 1991 року його син повернув собі прізвище батька та пишався ним, до того ж пішов його шляхом. Юрія Чикатило засуджено за незаконне позбавлення людини волі, катування та зґвалтування. На психіатричну експертизу він очікував у тому ж СІЗО, де раніше перебував його батько.

Втім, перейдемо до подій, пов'язаних із найстрашнішим із маніяків-вбивць, що орудували в Україні, – Анатолієм Онопрієнком.

Мені не довелося займатися розслідуванням злочинів, що були скоєні Онопрієнком. Стикнувся я з ним лише одного разу, у лютому 1996 року, коли мені, заступнику начальника УМВС України в Луганській області, разом із начальником карного

розшуку О.Б. Тимченком довелося вирушити до Києва на нараду щодо серійного вбивці, котрий тоді був ще безіменним. Те, що у Головному управлінні карного розшуку МВС було зібрано представників усіх регіонів, де було скоєно злочини, що хоча б віддалено нагадували за почерком "серію" цього маніяка, було, мабуть, правильним рішенням. У цій ситуації комусь здалося, що у нас трапилось щось аналогічне, бо ж напад було скоєно на приватне помешкання, жертвами стала ціла родина, а, найголовніше, під час нападу було застосовано мисливську зброю 16-го калібру...

Загалом, розібравшись в обставинах скоєння злочину на Луганщині, нескладно було зробити однозначний висновок щодо того, що до "онопрієнківської" серії луганські події жодного стосунку не мають. Надто вже багато було розбіжностей: і осіб, що скоювали напад, було кілька, про що були наявні одностайні свідчення, і застосування тортур, і, напевно, найголовніше, – діти, яких було відпущено зловмисниками. Онопрієнко жодного живого свідка не залишив. Той, хто орудував у цей час селами Житомирщини та Львівщини, дітей не лише не милував, а розправлявся з ними з особливою жорстокістю... Втім, наказ є наказ. Нас викликали – ми приїхали... Але ж, що більше я слухав доповіді розшуковців, котрих було зібрано з усієї країни, яких періодично переривали коментарі начальника Главку полковника Михайла Задояного та його заступника Івана Григоренка, що глибше занурювався у зміст того, що обговорювалося, то ясніше розумів, що до злочину, котрий ми розслідуємо, все це не має жодного стосунку.

Онопрієнко був маніяком нетиповим за усіма параметрами. Перш за все, його дії не мали навіть натяку на полові злочини. Так, двічі було насильство. Втім, не його він мав за мету. Метою була смерть... Разом з цим, Онопрієнко з абсолютно такою самою жорстокістю та в однаковий спосіб розправлявся як з жінками, так і з чоловіками. Хіба що з дітьми був ще більшим звіром... Втім, також без будь-яких сексуальних підтекстів.

Загалом, зброя "середньостатистичного" маніяка – це ніж, зашморг, предмет, що потрапив під руку, кінець кінцем – власні руки. Але ж не вогнепальна зброя! Багато галасу, а саме його "серійник" боїться більше за все. "Типовий" маніяк отримує насолоду, коли відчуває муки жертви, її агонію... Онопрієнко ж, на відміну від подібних до себе, застосовував обріз мисливської зброї.

У світовій практиці є обмаль прикладів того, аби маніяк атакував будинки. Він "полює" у лісі, у парку, на вокзалі або біля напівпорожнього шляху. Але ж здійснювати напад на міцне приватне помешкання...

Онопрієнко вів тривале та ретельне спостереження за об'єктом, який було обрано ним для нападу, – приватними будинками громадян. Практично завжди він діяв за чітко відпрацьованою схемою: дочекавшись, коли в темну пору доби на веранді або у вікні кухні з'явиться господар помешкання, він стріляв в нього з обрізу. Переконавшись, що постріл влучив у ціль, Онопрієнко вдирався до оселі, переконувався у смерті хазяїна або ж добивав його. Потім вбивця крокував кімнатами та вбивав усіх, на кого натрапляв, незалежно від віку та статі. Робив це він здебільшого за допомогою холодної зброї, або підручних предметів.

Ось рядки з орієнтування, спрямованого МВС України для пошуку цього серійного вбивці:

"...влучний стрілець, кваліфіковано володіє зброєю... надзвичайно обережний, знищує усіх осіб, з котрими контактує (можливих свідків). На місці злочину не залишає гільз, інших предметів, орудує у рукавицях... Виявляє нахил до викрадення документів..."

Деякі керівники міліції 1996 року відверто виголошували, що вбивця, імовірно, колишній "спецпризначенець". Не було виключено варіант, що він – колишній працівник правоохоронних органів...

Втім, ніяким спецпризначенцем Онопрієнко не був, до правоохоронних та інших силових структур жодного стосунку у житті не мав. Питання щодо того, чи просто він був таким, яким був, залишилося без відповіді.

Перші злочини Анатолієм Онопрієнком було скоєно 1989 року в компанії єдиного свого подільника, що став відомим слідству та суду, – Сергія Rogozіна. Удвох вони тричі скоювали напади на родини, що відпочивали в особистих автівках на узбіччях доріг. Двічі це сталося в Дніпропетровській та Запорізькій областях, один раз – в Одеській. Жертвами вбивць тоді стали дев'ятеро осіб, у тому числі й діти.

Після цього Онопрієнко на тривалий час залишив Україну та провів у Європі (здебільшого в Німеччині та Австрії) – близько п'яти років.

Нова серія вбивств розпочалася наприкінці 1995 року, а остаточно "почерк" Онопрієнка сформувався із вбивства родини Зайченків із подальшим підпалом будинку, що було скоєне в місті Малині Житомирської області. З тієї пори головним об'єктом його "полювання" стали саме родини, що мешкали у приватних помешканнях. Більше за інших постраждало село Братковичи, розташоване у Львівській області. Там від рук маніяка загинуло загалом 12 осіб – більше ніж забрала в цьому населеному пункті Друга світова війна. Втім, вбивав він не лише родини і не лише в помешканнях. У Запорізькій області за одну лише добу його жертвами стали четверо: двоє чоловіків у припаркованій автівці, випадковий перехожий та працівник міліції. Ще чотирьох було вбито ним біля траси Бердянськ – Дніпропетровськ.

У заходах зі встановлення, затримання та арешту злочинця було задіяно тисячі працівників міліції, підрозділів внутрішніх військ МВС України. Також брали в них участь працівники прокуратури та СБУ. Основний тягар щодо організації роботи, скерованої на розкриття злочинів, що наводили жах на цілі регіони України, випав генерал-лейтенанту міліції Віктору Миколайовичу Короліу, котрий на той час обіймав посаду заступника Міністра внутрішніх справ – начальника кримінальної міліції України, й начальнику Управління з розслідування особливо важливих справ Генеральної прокуратури України Миколі Сергійовичу Обиходу, які керували роботою сил, задіяних у розкритті злочину.

Суттєвого успіху у визначенні приналежності знаряддя вбивства, а згодом і особистості злочинця досягла група сищиків, що працювала під керівництвом генерал-майора міліції Івана Григоренка, на той час першого заступника начальника Головного управління карного розшуку МВС України. Саме вони встановили власника мисливської рушниці ТОЗ-34Р, яку викрав злочинець у 1995 році, а згодом виготовив обріз та застосовував його під час вбивств. Тоді затримання Онопрієнка стало питанням часу.

Після того, як у 1996 році його було заарештовано, він досить довго та докладно розповідав про "сили, що стоять за ним", і ніс іншу містичну чортівню. Але стаціонарна медично-психіатрична експертиза визнала Онопрієнка осудним.

Як би там не було, але цілком можливо, що частку своїх секретів цей маніяк, що уник смертного вироку, до котрого його було засуджено, та померлий від серцевого нападу у в'язниці 27 серпня 2013 року, забрав із собою у могилу. Втім, чи варті ці секрети того, аби бути розкритими?

Залишається додати, що вже після того, як Онопрієнка було заарештовано, за підсумками службових розслідувань, які проводило МВС України, кілька десятків працівників міліції було покарано через непрофесійні дії у процесі розшукових та профілактичних заходів, що тоді проводилися. Позаяк наказ про покарання у "справі Онопрієнка" був набагато більшим, аніж про заохочення.

Р. С. На жаль, криваве полювання маніяків на землі триває. Тими днями, коли я завершую роботу над цією главою книги, готується повторний судовий процес у справі так званого "Ангарського" маніяка – Михайла Попкова. Злочинець, якого було 2015 року засуджено до довічного ув'язнення за вбивство 22 жінок та дівчат, дав покази, у котрих визнав свою провину за ще 60 аналогічними епізодами. Вони знайшли своє підтвердження. Отже, він далеко перевершив відомих душогубів пострадянського часу.

Нерозкриті минулі роки

Почувши у програмі кримінальних новин К. Стогнія повідомлення про затримання поліцейськими "шоколадного грабіжника", котрий почав скоювати свої злочини приблизно 10 років тому, я здивувався та зрадів. Адже працюють ще спеціалісти, здатні розкривати злочини минулих років, ще не забуто міліцейський досвід та принцип невідворотності покарання за скоєне навіть роки по тому. Цей принцип нечасто, але торжествує. Це означає, що розуміють нинішні керівники поліції (хоча й практично нічого щодо цього не говорять) важливість розкриття злочинів "днів давно забутих", котрі доволі часто породжують нове зло й сьогодні.

На жаль, окремої статистики кількості злочинів зазначеної категорії, що зареєстровані в Україні на цей момент, я не знайшов. В одній науковій статті вказано, що на перше півріччя 2010 року зареєстровано 1 962 815 таких злочинів. У статті співробітниці Генеральної прокуратури України, котра займається перереєстрацією справ минулих років в ЄРДР, на 2012 рік вказано їхню приблизну цифру, що перевищує 2 мільйони. Новіших даних під час дослідження різноманітних джерел знайдено не було, навіть у виступах вчорашніх поліцейських керівників. Ці виступи вражали, відверто кажучи, своєю простотою...

Керівник національної поліції, підполковник поліції Х. Деканоїдзе: "Ми мали в місті Києві проблему з викраденнями автівок. Нам вдалося ліквідувати 11 злочинних угруповань, і викрадень автівок значно поменшало. Однак існує проблема майнових злочинів, що пов'язано з погіршенням соціально-економічної ситуації у країні". (Цензор.нет, 01.04.2016)

Які там завдання з розкриття злочинів взагалі і минулих років зокрема? Звісно, сьогодні єдина надія на нове керівництво Національної поліції, котре має спеціальну юридичну підготовку, і на Генеральну прокуратуру. До того ж у доповідях її керівника на різноманітних нарадах та форумах, котрі проводяться разом з МВС, лунає відповідний аналіз міліцейської

статистики, що заслуговує на увагу. Загалом він показує, що досудове розслідування, котре здійснюється поліцією, неефективне. Рівень безпеки, що відчуває населення, знижується.

Із 550–600 тисяч злочинів, які реєструють кожного року в Україні, розкривається приблизно 200–250 тисяч, а до суду надходить і того менше – приблизно 130–160 тисяч. Зрозуміло, що за такої ситуації кількість нерозкритих злочинів минулих років зростає у геометричній прогресії. До того ж рівень їх розкриття залишається вкрай низьким.

Кажучи про це, хочу нагадати, що саме при Ю. Луценко, коли він обіймав посаду Міністра внутрішніх справ України, у 2005 році в системі МВС почав діяти спецпідрозділ "Сова", завданням якого було розкриття злочинів, котрі було скоєно саме в минулі роки. До штату підрозділу було зараховано досвідчених працівників оперативних служб, які перебували на пенсії.

Обрання такої назви для щойно створеного підрозділу, мабуть, пояснюється тим, що, як сова веде нічний образ життя, так і переважна кількість пенсіонерів, які працювали в МВС, страждали на безсоння... А коли поставитися до проблеми без посмішки, то робота спецпідрозділу почала давати суттєві результати. Розшукові структури на місцях теж почали рухатися, відчувши, що за рівень цієї роботи скоро запитають.

Неможливо не віддати тут належне начальнику Департаменту карного розшуку МВС України генерал-лейтенанту міліції Василю Паскалу, котрий добре розумів всю важливість цієї діяльності.

Але, як доволі часто трапляється в житті, позитивний розвиток ситуації обірвав трагічний випадок. У вересні 2006 року під час затримання особливо небезпечного озброєного злочинця було вбито працівника спецпідрозділу "Сова" Анатолія Лавриненка, 43-річного пенсіонера, колишнього співробітника УБОЗ міста Києва. Мали місце й інші факти, що негативно впливали на роботу підрозділу, наприклад відсутність можливості вести працівниками оперативну діяльність. Та й звести до мінімуму ризик, що завжди супроводжує працівника карного

розшуку, шляхом видачі бойової зброї пенсіонерам було неможливо...

У результаті діяльність підрозділу "Сова" заглухла, а згодом його взагалі було ліквідовано.

Гарне починання пішло в пісок, а причина, як водиться, у відсутності відповідної уваги, контролю та участі в розвитку ініціативи, котра на це заслуговує, з боку керівників.

Не люблю слово "згадую". Якось воно підкреслює вік, та й, напевно, не сприймається новими правоохоронцями, котрі створюють вже свою поліцейську історію. Втім, дозвольте...

Наприкінці минулого і на початку нового століття розкриттю злочинів цього виду, котрих тоді було значно менше, приділялася прискіплива увага. Досить сказати, що раз на рік це питання у прямій постановці розглядалося на колегії МВС України, а на аналітичних засіданнях на місцях порушувалося практично постійно. Існували в кожному УМВС досить чіткі обліки всіх видів справ цієї категорії. І головне, розкриття особливо тяжких злочинів контролювалося МВС. У кожній такій справі, під час її переходу до минулих років, заводилася контрольно-спостережна справа в УКР УМВС. В обов'язковому порядку раз на квартал новий план оперативно-розшукових заходів і довідка про виконання попереднього направлялися до МВС України. Існували відповідні графіки заслуховувань, згідно з якими керівники територіальних УМВС викликалися до столиці для доповідей про стан роботи з розкриття. Доволі часто ці графіки були узгоджені з Генеральною прокуратурою, і разом із начальниками ГУ УМВС на доповідь їхали й обласні прокурори (адже в той період справи контрольних категорій розслідувалися слідчими апаратами обласних прокуратур).

Як людина, котра відвідувала ці заклади, – така вже була посада і у Луганську, і у Дніпропетровську, і в Києві – можу констатувати, що деякі керівники поверталися звідти з "гірчичниками" у вигляді дисциплінарних покарань. А інколи і втрачали посаду, котру обіймали, – залежно від важливості справи, що заслуховувалася. Особливо глибоко і серйозно заслуховування проводилися за особистою участю генпрокурорів

Г.Т. Ворсінова та М.О. Потебенька. Пройшовши блискучу слідчу школу, вони знали предмет і вміли запитати про роботу з розкриття. Крім того, траплялися в той час і злочини, на котрі генеральні прокурори виїжджали особисто, разом із Міністром внутрішніх справ. Наприклад, на вбивство народного депутата України Є.О. Щербаня у Донецьку 3 листопада 1996 року.

Тоді і йтися не могло, аби залучати до роботи над оперативно-розшуковою справою щодо нерозкритих злочинів минулих років когось стороннього. Усі заходи проводилися під грифом "Таємно". Саме тому виділялися штатні співробітники КР, котрі за своїми функціональними обов'язками повинні були працювати за цією лінією. В Управлінні карного розшуку Харківської області за цими злочинами було закріплено двох інспекторів КР. Очолював роботу щодо умисних вбивств минулих років начальник "убойного" відділу Управління полковник міліції І. М. Бідило. В інших відділах нашого Управління, котрі займалися розкриттям майнових злочинів, розшуком злочинців та безвісти зниклих, чинили в аналогічний спосіб, виділяючи працівників. Відповідна робота проводилася і в територіальних органах.

Це давало результат. За рік лише нашим відділом розкривалося від 3 до 5 умисних вбивств, скоєних у минулі роки. Як приклад такої роботи наведу справу жителів Грузії Мхеїдзе і Георгешвілі, котрі зникли безвісти у 1986 році на території Харківської області. У травні того року в 15 кілометрах від міста Ізюм було знайдено автомашину "Волга" чорного кольору. Під час огляду автівки, котрий провели працівники міліції, було знайдено сліди крові. Речі, що знаходилися у машині, було розкидано, багажник відчинено. За номерними знаками було встановлено, що цей автомобіль належав громадянам Грузії, котрі виїхали в особистих справах до міста Донецьк. Кримінальну справу з урахуванням огляду було порушено за статтею КК "Умисне вбивство". Під час більш прискіпливого огляду транспортного засобу в задньому колесі було виявлено ретельно запаковані 50 тисяч доларів США. До Грузії для роботи щодо особистостей зниклих людей виїхала група розшуковців. Справу було взято на конт-

роль МВС України. У листопаді того ж року під час збору врожаю кукурудзи на полі за 30 кілометрів від міста Ізюм було виявлено скелетовані трупи безвісти зниклих з кульовими пораненнями в області голови.

Позитивних результатів оперативно-розшукові заходи не дали, і розслідування перейшло до нового року. У 1987 році неподалік траси Харків – Ізюм – Донецьк, на території Балаклейського району, було виявлено автомашину "жигулі", водія котрої під час пошукових заходів було знайдено задушеним у сусідній лісосмузі.

За даними, які ми мали, останній займався приватними перевезеннями, мешкав і зазвичай брав клієнтів в Ізюмі. Кілька місяців по тому аналогічний злочин було скоєно на трасі Ізюм – Донецьк (на Харківській території). Жертвами злочину стали два чоловіки: водій і пасажир, котрі їхали торгувати на один із ринків Донецької області.

З урахуванням обстави скоєння злочинів, аналізу наявних речових доказів, оперативної інформації стало зрозуміло, що ми маємо справу зі злочинним угрупованням, котре діє на вищезазначеній трасі. Кінець 1987 року ознаменувався ще одним вбивством на автошляху. Цього разу у жертви було викрадено автомобіль. Потерпілий отримав смертельне вогнепальне поранення картечню, а труп просто кинули у сніговий кучугур біля дороги.

У той час вбивства відбувалися далеко не кожного дня, до того ж із використанням вогнепальної зброї. Область буквально "стояла на вухах". Велика група працівників управління карного розшуку працювала безпосередньо в ареалі, визначеному за результатами аналізу діяльності банди. Це були районні центри Чугуїв – Ізюм – Балаклея. У вечірній та нічний часи трасою їздили машини-пастки. Значно посилили переміщення і стаціонарні пости ДАІ. Було піднято весь негласний апарат, зокрема з маршрутними можливостями.

За такою роботою минув 1988 рік, однак напруга не спадала. Новий рік нарешті приніс і довгоочікуваний результат: від "джерела" було отримано інформацію про те, що родина, котра проживає поблизу міста Ізюм, шукає покупця на запчастини до

автомобіля "жигулі". Її відпрацювання дало результат. Обшуки дозволили вилучити у підозрюваних запчастини, які було знято з викраденого автомобіля вбитого на трасі водія, а також виявили особисті речі потерпілих.

Під час розслідування злочинців було викрито у вбивстві Мхеїдзе та Георгешвілі, яке було скоєно за два роки до цього. Закономірне запитання: чому ми так довго (майже три роки) не могли знайти вбивць? Тому, що уся банда складалася з членів однієї родини: батька, мати, двох дорослих синів та їхніх невісток. Засуджених поміж них не було, образ життя не викликав підозр. До речі, обов'язки у злочинній групі було розподілено так: брати та батько нападали і вбивали, жінки перешивали, ховали, продавали викрадене.

Характеристика цих людей страшна. Так, під час вбивства водія у Балаклейському районі вони забрали у потерпілого... 62 копійки! О ці часи... Обласна прокуратура, поєднавши всі злочини, розслідувала їх за статтею КК "Бандитизм", що була на той час не досить поширеною.

Прискіплива увага під час розкриття злочинів минулих років приділяється спадкоємності оперативної розробки затриманих злочинців. Особливо важлива роль відводиться місцям позбавлення волі. Скажу відверто, що в період, коли ці підрозділи знаходилися у системі МВС, працівники оперативних частин розкривали тисячі злочинів, про більшість яких нікому не було відомо, оскільки заяви за ними не подавалися чи то вони приходилися від обліку міліціонерами. За цими фактами проводилися службові перевірки, летіли погони й "голови" керівників.

Одразу ж чую запитання допитливих читачів: "А як щодо "прес-хат", а як щодо примусу ЗК давати неправдиві показання і притягнення невинуватих до відповідальності?!". Скажу прямо: із "прес-хатами" не стикався, незважаючи на проходження у МВС сходинок від старшини до генерал-полковника. Та й страшно було подумати, що б зробили тодішні керівники УВП МВС України генерал-полковники В.І. Штанько, а згодом В.О. Львовчкін з підлеглими-"пресовщиками". Серйозні були чоловіки, це мені відомо не з чуток. А ось надання показів не-

винними мені знайомо, як і те, чим це закінчується для горе-оперативників. Так, рішенням колегії щодо таких "героїв-сищиків", які в Чугуєвському районі Харківської області затримали "суперзлочинця", котрий за ковбасу та цукерки "взяв" на себе кілька сотень різноманітних злочинів, було звільнено з органів з великим тріском, а прокуратура порушила карну справу проти їхніх начальників-"передовиків".

Запам'ятався також випадок, гірше якого в роботі сищиків й бути не може: за ґратами, та ще й за "розстрільною" статтею, утримувався невинний. Справа на той період була досить гучною. Було вбито зовсім молодого хлопця, та ще й сина одного з керівників великого підприємства Лозовського району Харківщини.

Картина загалом була такою: хлопця спочатку душили, а потім холоднокрівно добили ножем. Злочинець на машині вбитого вивіз труп у глухе місце, де кинув під міст, а машину загнав до лісосмуги і спалив. Отже, було скоєно вбивство за обтяжуючих провини обставин із наступним переховуванням трупа. Звісно, злочин моментально було взято на контроль вищим міліцейським керівництвом та прокуратурою. Зрозуміло, яку команду віддали сищикам: "Якнайшвидше розкрити злочин, знайти і затримати вбивцю!"

Справа полягала в тому, що докладати особливих зусиль, аби його розшукати, не доводилося. У двері будинку вбитого на найвиднішому місці було залишено записку з таким змістом: "Я тебе шукаю! Терміново потрібно зустрітися! Сергій". До того ж стояла дата зникнення потерпілого. В оперативників спрацював "інстинкт мисливця", і вони досить швидко встановили особистість Сергія. До того ж на роль головного підозрюваного (читайте – винного) той підходив за усіма статтями. Двадцятирічний Сергій Горлов на той момент був вже двічі засудженим за квартирні крадіжки, біографію мав вкрай негативну, та ще й наркоманом. Заради справедливості варто зауважити, що й вбитий мав цю пагубну пристрасть, і це давало сищикам простір для створення робочої версії: разом "сиділи на голці", мали борги, не поділили "ширку" – і ось тобі

маєш – хрестоматійне смертовбивство. До того ж Горлов своїми діями начебто і підтвердив власну причетність. Він почав переховуватися, демонструючи цим цілковите небажання спілкуватися з міліціонерами. Бігав він недовго – його було затримано та запроторено за ґрати. Санкцію на арешт прокуратура дала з легкістю, враховуючи, так би мовити, негативну характеристику, злочасну записку та бадьорий рапорт міліцейського керівництва: "Вбивцю затримано!"

Версію створили залізну: Горлов довго шукав вбитого, не знайшовши його вдома, вирахував у місті, разом попрямували за наркотиками. А там їх не поділили – і будь здоровий не кашляй! Затриманий провини не визнавав, однак санкція, яку було отримано, свідчила про його винуватість. Вже стояло питання про відправлення його із ІТУ до СІЗО. Саме тоді й осяяла когось із керівників ідея направити двох молодих працівників КР, аби "розколоти" стійкого Горлова. Цими працівниками були я та Анатолій Качанов, котрий щойно прийшов на роботу до Управління. Загалом ідея була правильна: молоді та рвучкі ритимуть землю, в яку, імовірно, і "закопають" Горлова.

Прибувши на місце, перше, що ми зробили, розпочавши роботу, вивчили речові докази. І виявили, що, окрім злочасної записки, немає нічого, що б свідчило про причетність фігуранта до справи. Глибоке вивчення зв'язків затриманого теж не дало позитивних результатів... Сумніви щодо винуватості заарештованого посилювалися, і, як то кажуть, настав час засмутити керівництво УКР "радісним" повідомленням: "не того впіймали", а це означало б жорстке реагування обласної прокуратури за фактом арешту невинного. Без сумніву, вони б не оминули увагою лозовських прокурорів, та й старших товаришів із управління міліції.

І тут... в цьому ж таки районі відбувається напад на водія машини. Спершу злочинець його душив, а потім вдарив ножем. Дякуючи лише щасливій випадковості, чоловік залишився живим.

За описом злочинця було затримано і в подальшому викрито у скоєнні в Лозовій вбивства хлопця з метою пограбу-

вання. Горлова звільнили, а Черкасов та Качанов відбули до Харкова після відрядження, що тривало чотири місяці.

"Не карай невинного і не залишай без покарання винуватого" – проста та коротка формула, задля виконання котрої начебто й нічого особливого не потрібно. Можна вигадати тисячі гучних гасел і з піною біля рота вимагати, аби їх виконували. Та в який спосіб досягти того, аби кожен чинив відповідно до Закону? Масово тут не вийде, оскільки насправді кожен сам за себе приймає рішення.

Не знаю, чи існує сьогодні взаємообмін оперативних підрозділів інформацією, зокрема й у вигляді бюлетенів. У минулому це значно спрощувало роботу з розкриття злочинів цього виду, допомагаючи знаходити аналогії в їх скоєнні. У повному обсязі використовувалися для цієї роботи масиви викраденого автотранспорту та номерних речей, дактиломасиви та інші обліки, що були в міліцейських підрозділах. Правильним є те, що в законі про поліцію вказано на необхідність їх поповнення та використання в роботі.

Хочу побажати поліцейським керівникам повернутися до цієї роботи серйозно, оскільки залишати мільйони нерозкритих злочинів тим, хто прийде їм на зміну, негоже.

Саме у главі щодо розкриття злочинів минулих років є сенс торкнутися проблеми критерію оцінки діяльності міліції, та й поліції, котра прийшла їй на зміну.

Ця тема "розбурхувала" думки практично всіх керівників МВС періоду незалежності і на сьогодні є актуальною. Саме пошуками вирішення цього питання можливо пояснити програми щодо ввічливого та уважного ставлення до громадян, своєчасності та строків розгляду скарг і заяв трудящих, котрі розроблялися у міліцейський період. "Народ і міліція – партнери", а також інші новації.

Чесно кажучи, мені завжди більше імпував вислів про те, що не народ для міліції, а міліція для народу. На мій погляд, його дотримання було б найбільш вірним з-поміж вигаданих програм та розробок.

Напередодні революції 2004 року з'явилося чергове гасло – про "довіру людей до міліції". Категорія, так би мовити, більш ілюзорно-психологічна, аніж відчутна практично. Результати цього критерію отримувалися шляхом опитування людей, котре проводилося із залученням певних респондентів самими ж міліціонерами центрів громадських зв'язків, штабів УМВС чи то представниками громадськості, що невідомо звідки з'являлися. Та навіть за такого підходу цифра "довіри" не перевищувала 1–2%.

Були спроби обґрунтувати "зростання" довіри до міліції того часу збільшенням кількості скарг та заяв, котрі надійшли на її адресу. "Логіка", відверто кажучи, неначе у тій старій приказці: "Б'є, отже любить!". Тут аналогічно: "Пише, отже довіряє!". Були навіть генерали з чималою кількістю зірок на погонах, котрі віщали з телеекранів про це, хоча збільшення кількості заяв свідчить взагалі про протилежне – відсутність реагування та відповідного контролю. За цих умов минув "час непевності", котрий закінчився Євромайданом та ліквідацією міліції.

У щойно створеній поліції знову почали говорити про критерій оцінки діяльності, але вже шляхом посилення довіри за рахунок надання населенню різноманітних послуг. Мабуть, усе це правильно, однак не може перетворитися вовкодав, образ котрого уособлюють певні служби (карний розшук, слідство, підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю, розвідка та інші) на хом'ячка – заважатимуть зуби та кігті...

Добрати однакові критерії оцінки роботи карного розшуку, слідства, патрульного та дільничного вкрай складно – надто різні вони мають завдання. Хоча й загальну мету вони теж мають. Окрім надання дійсно специфічних послуг населенню вони працюють над розкриттям злочинів, забезпечуючи особисту та майнову безпеку громадян. Звісно, що обсяг різний, але саме ця робота є тим, що вимагає народ від правоохоронних органів. Власне це і є головним оціночним критерієм довіри. Однак і тут потрібні відповідні законодавчі корективи: на кшталт якнайшвидшого запровадження в органах поліції інсти-

туту детективів, котрі б займалися розкриттям та розслідуванням справ, визначення кримінального проступку, що значно б скоротило навантаження на слідчих та оперів карного розшуку шляхом залучення до розгляду патрульних та дільничних інспекторів.

Сьогодні, на превеликий жаль, під час порушення майнових прав (а це фактично 80% від загальної кількості злочинів) збитки, яких зазнали потерпілі, в повному обсязі не відшкодовуються, навіть у разі затримання та засудження злочинця. Стосовно цього відсутні будь-які дані, та й у виступах керівників правоохоронних органів про це теж ані слова.

Зараз саме це докорінно впливає на оцінку діяльності поліцейських, які у підсумку несуть відповідальність за дії суддів та й адміністрацій місць позбавлення волі, котрі працюють в цьому напрямку абияк.

На мій погляд, час провести широку кампанію стосовно введення загальнообов'язкового страхування майна, здійснювати котре мають саме державні установи. Це дозволить реально задовольнити майнові збитки потерпілих за рахунок державних коштів і в результаті стимулювати всі правоохоронні структури працювати над розкриттям, засудженням та над тим, аби змусити правопорушника відшкодувати борги вже державі, котра виплатила громадянину компенсацію збитку, який спричинили дії злочинця.

Але, коли робота в цьому напрямку є недостатньо доброю, то завжди можливо зменшити бюджетні асигнування тієї чи іншої правоохоронної структури. Ось і маємо ще один критерій оцінки діяльності поліції (і не лише поліції) – відшкодування завданих злочинцем збитків – до того ж не потерпілим, а безпосередньо державі. Аналогічний критерій можливо застосовувати, аби оцінювати діяльність підрозділів по боротьбі з економічною злочинністю.

Звісно ж, те, про що йшлося, не є інструкцією для того, аби діяти негайно. Це потребує відповідного обговорення спеціалістами, наукового та законодавчого опрацювання.

Про найпотаємніше...

Визначення, винесене в назву глави, аж ніяк не є художньою метафорою. У діяльності переважної кількості правоохоронних структур є царина, що незмінно залишається "таємницею за сімома печатками". "Свята святих", найголовніший секрет усіх оперативних працівників. Йтиметься, якщо ви ще цього не зрозуміли, про агентуру.

Треба сказати, що "зривати завісу таємниці" з цієї теми мені не вперше. На одному з брифінгів, що проводився 2000 року та був присвячений питанням пошуку людини, що зникла безвісти, я, не очікуючи цього, шокував представників ЗМІ своєю, як їм видалося, "надмірною відвертістю". Що ж такого було сказано? Дослівно: "На пошуки журналіста зорієнтовано 5 тисяч джерел оперативної інформації та 7 тисяч довірених осіб". Згодом дехто дописався до того, що я "...фактично піддав розголосу чисельний склад так званого спецапарату київської міліції..."! Чим "шокував працівників спецслужб на усьому пострадянському просторі". Що ж... По-перше, я маю глибокий сумнів у тому, що "акули пера", котрі писали ці рядки, мали можливість опитати усіх працівників спецслужб, до того ж на усьому пострадянському просторі – хоч би з цього питання, хоч би з якогось іншого. Маю велику підозру, що з жодним із таких працівників вони не спілкувалися. Інакше не писали б дурощі на кшталт тих, що наведено вище...

І ще у мене виникло цілком слушне запитання: "А чого ж, власне, вони так домагалися раніше, до того ж роками?!". Відвертості, демократії та гласності, абсолютної відкритості правоохоронних органів перед суспільством?.. Але ж варто було лише трошки підняти "завісу таємниці" – налетіли гуртом та почали звинувачувати бозна в чому! Так, розумом деяких людей не досягнути...

Нічого таємного тоді я, звичайно ж, не розголосив, оскільки головна таємниця в оперативній роботі – то особисті дані негласних працівників та деякою мірою її прийоми і засоби. Хоча... Щодо останнього можна й посперечатися. Останніми

роками на населення цього самого "пострадянського простору" було вивалено силу силенну інформації за цією темою. "Заслуга" тут, у першу чергу, численних талановитих (та не дуже), таких, що знайомі з предметом (та таких, що анічогісінько у ньому не тямлять) авторів, котрі пишуть та знімають кіно-та телефільми у кримінально-детективному жанрі. Одного лише Данила Корецького, аби висвітлити це питання, вистачило б з горою.

Втім, закордонні діячі мистецтва теж не залишаються поза цією темою. Як приклад можна навести відмінний фільм Мартіна Скорцезе "Відступники", в якому агентурно-оперативну діяльність поліції США не лише змальовано в усіх подробицях, а, як то кажуть, розкладено по полицях. І не лише її! Усе вищезазначене аж ніяк не завадило фільму отримати премію "Оскар". І ніхто навіть гадки не мав щодо того, аби звинуватити його творців у чомусь поганому.

І, відверто кажучи, чималий внесок у висвітлення агентурної роботи – і не лише міліції – зробили на пострадянському просторі власне журналісти. На превеликий жаль, не без їхньої безпосередньої участі було створено і посилено в суспільстві негативне сприйняття понять, як-от: "агент", "агентура", "негласні заходи" й подібні до них. Ганебні визначення "стукач", "сексот", "донощик" мандрували й мандрують досі з однієї статті до іншої. У своїх "викриттях" дехто доходить до того, що записує усіх без винятку негласних працівників (а на додачу й тих оперативників, котрі з ними працюють) у "навідники" і "злочинці". Не будемо над подібним полемізувати... Краще спробуємо дістатися суті цього питання максимально професійно і неупереджено.

Отже, спершу треба визначитися з питанням, хто ж такий агент? Найкраще визначення, напевно, наведено в тлумачному словнику Брокгауза і Єфрона, де тлумаченню різноманітних значень цього слова присвячено майже сторінку. Але нас цікавить саме таке: "Агент поліцейський – особа, що діє за дорученням поліцейської чи то адміністративної (розпорядчої

чи виконавчої) влади усередині держави та зовні задля викриття слідів політичного чи то кримінального злочину та задля переслідування тих, хто переховується від суду. Такі агенти називаються таємними, оскільки всі доручення отримують негласно"*.

Не ризикну стверджувати на сто відсотків, коли саме у світі з'явилися перші агенти. Можливо, ще за часів Стародавньому Риму, що мав досить розвинену правоохоронну систему. Можливо, це сталося раніше – у стародавніх державах Греції, Єгипту чи то цивілізації шумерів. Напевно можна сказати лише одне: за первіснообщинного ладу агентів не було. Та й кого було вербувати нашим предкам-неандертальцям? Динозаврів? Чи то мамонтів?

Це, звісно, жарт, та коли говорити серйозно, то інститут таємних працівників, що діють негласно, виник одночасно з виникненням держави з усіма притаманними їй атрибутами: верховною владою, судами, армією та правоохоронними органами. Не торкатимемося дій та організації роботи останніх в інших спецслужбах. Наша тема – міліцейські та поліцейські органи, про них і поговоримо.

Чи можлива робота правоохоронців без використання агентури? Безумовно, так. Але виключно при розкритті злочинів "ідеальних", що їх скоєно за умов очевидності. Тобто, кажучи просто, відкрито й усіх на очах. У такому разі зазвичай і свідків більше ніж достатньо, й інших речових доказів, необхідних для притягнення зловмисника до відповідальності, теж вистачає. Але складність полягає в тому, що переважна кількість злочинів (особливо тяжких і які становлять найбільшу суспільну небезпеку) здійснюється в умовах неочевидності. Вони, говорячи мовою професіоналів, *латентні*. Що вже й казати, коли цілком звичайна крадіжка (не важливо, кишенькова чи то, припустімо, квартирна) є таємним викраденням майна. Саме так записано у Кримінальному кодексі...

То що казати про злочини більш витончені, не злякаюся цього слова, професійні, такі, що їх ретельно планують, обмірко-

* Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1890–1907.

вують і готують? Про здирництво, серйозні пограбування, збут наркотиків чи то зброї, вбивства "на замовлення"? На жаль, відеокамери, які встановлено вулицями міста чи сільської місцевості, враховуючи усю їхню користь, допомогою не стануть.

Організовані злочинні угруповання, чи то кримінальні синдикати, що орудують у сфері економіки, чи звичайнісінькі бандити власну діяльність, а особливо плани щодо такої, теж аж ніяк не афішують. От якось не довелося жодному з моїх колег за всі роки, що вони прослужили у міліції, бачити на вулицях вивіски на кшталт: "ТОВ "Рекет для усіх"" або ж "Кооператив "Кілер"". Приймання замовлень цілодобово". Боротьба із сучасною злочинністю, що давно вже стала транснаціональною, такою, що використовує у своїй кримінальній діяльності останні наукові досягнення та технічні новинки, залучає до себе на "службу" висококласних фахівців у найрізноманітніших галузях, – справа серйозна. Насправді – це війна. До того ж війна таємна, недарма ж правоохоронці-професіонали давно вже ведуть мову про "бандитське підпілля". І як у будь-якій війні тут не обійтися без розвідки, контррозвідки та діяльності цілого апарату таємних, негласних працівників. До того ж криміналітет сьогодні їх широко використовує. Не вірите? А дарма...

У нинішні, надто складні для України часи розгулу злочинності все частіше відбуваються зухвалі розбійні напади, під час яких у потерпілих "вилучаються" величезні суми готівкою. Миттєвий удар – і в руках озброєних грабіжників опиняються торба або кейс із пачками грошей. Суми, повторююсь, вражають – мільйони у гривні, десятки або сотні тисяч в іноземній валюті. Не будемо теоретизувати щодо того, звідки пересічні громадяни беруть такі суми готівкою. Краще поміркуємо з такого питання: звідки злочинці напевно знають що, де й у кого брати? Безумовно, подібним нападам передують зазвичай тривале слідкування за потенційною жертвою, ретельне вивчення способу життя, розпорядку та маршрутів потерпілих (Тобто, по суті, вже прийоми та методи з арсеналу оперативної, негласної діяльності!) Втім, не лише вони! Не на вулиці ж знаходять заможних громадян бандити за якимись особливими

прикметами, відомими лише їм. Місце та час "експропріації", після якої у дев'яти випадках із десяти зникають цілком безкарно, вони обирають теж не випадково.

Як людина, котра має певний досвід оперативної роботи, дозволю собі припустити: злочинці в усіх таких випадках саме і використовують роботу інформаторів, яких було введено до тих чи інших фінансових установ, підприємств, де, власне, і відбувається отримання готівки... Або ж до найближчого оточення потенційних "цілей". Окрім цього, використовуються і технічні можливості отримання конфіденційної інформації. По-іншому пояснити настільки високу точність їхніх дій без залучення версій щодо паранормальних здібностей та іншої містики взагалі не видається можливим!

На жаль, укорінення злочинними угрупованнями, організаціями та спільнотами власної агентури не лише до тих сфер, що є для них потенційними об'єктами незаконного збагачення, а й до правоохоронних органів – це реальність, з котрою мені та моїм колегам довелося стикнутися навіть не вчора, а набагато раніше. Втім, поки поставимо кілька запитань.

Чи може сьогодні правоохоронна система не давати адекватної відповіді щодо дій злочинного світу, керуючись при цьому міркуваннями, вибачте, чистоплюйства? Чи є це розумним? Чи є це припустимим? Особливо тоді, коли ціною питання "як швидко буде припинено діяльність кримінального угруповання" є ніщо інше як людські життя?! Для підтвердження власної точки зору дозволю собі навести конкретний приклад.

Наприкінці 1995 року в Луганській області з'явилася справжнісінька банда. У Брянці, Стаханові, Алчевську, Перевальську та інших населених пунктах півдня області розпочалася ціла серія зухвалих розбійних нападів на помешкання громадян – переважно на приватні будинки. До того ж злочинці, що діяли, безперечно, за "наводкою", жертви вибирали серед людей хоча б більш-менш заможних (за їхніми поняттями на той час) – тих, хто торгував на базарах, займався підприємництвом. Жорстокість під час нападів вони виявляли патологічну – доволі нечасто справа обходилася без катувань,

за допомогою яких у потерпілих виривали відомості про те, де вони зберігають власні заощадження. Найулюбленішими знаряддями тортур була модна в ті роки поміж вимагачів праска та – "фірмовий знак" угруповання – чайник з окропом. Саме з використанням його бандити методично обварювали кінцівки жертв, що втрачали розум від болю. Були й інші риси, що їх "вирізняли", – огидні донезмоги. Якщо поміж потерпілих, на біду, була молода дівчина, її, на додачу до пограбування, ще й неодмінно гвалтували. Найнеприємніше, що бандити були озброєні вогнепальною зброєю. Спочатку вбитих під час нападів не було – лише ті, кого побили до втрати свідомості, закатували до напівсмерті, обварили, згвалтували. Але... Кілька "попереджувальних" пострілів під час нальотів бандити робили. А отже, як усвідомлювали всі ми, рано чи пізно стрілятимуть і по людях.

Трагедія трапилася у січні 1996 року в селі Михайлівка Перевальського району. Там під час нападу на приватний будинок було вбито власника помешкання, його матір, дружину та сина. Останнього нелюди не лише позбавили життя, а й закатували до смерті. Фактично придушили, методично обмотуючи голову та обличчя клейкою смужкою... Дивом залишилися живими невістка господаря, яку окрім пострілу впритул ще й добивали ножом, та двійко її маленьких діток. Їх один із бандитів не вбив на місці, а лише "відпустив" роздягнених у зимову ніч.

Керівництво оперативною групою із розкриття розбійних нападів я, за наказом начальника УМВС України в Луганській області, взяв на себе. Виїхавши на місце – до центру умовно визначеного ареалу активності банди, створив оперативний штаб, що поєднав усі регіони, котрі потрапляли до нього. Тепер вони діяли за єдиним завданням та планом. Весь гласний та негласний міліцейський апарат було, звісно, поставлено і на ноги і, як то кажуть, "на вуха". Засідки, відпрацювання, перевірки на дорогах, оперативні комбінації, одна хитріша за іншу, – усе це було марно... Банда нападала й надалі, все більше звірюючи та нахабніючи з кожним наступним із нападів.

Це тривало доти, допоки на зв'язок не вийшов один із найдосвідченіших "негласних працівників", що перебував на зв'язку

із заступником начальника Перевальського РУВС області та якого, звісно ж, було останнім часом зорієнтовано на одне: на пошук будь-якої можливої інформації стосовно розшукуваної банди. Саме особиста зустріч із ним дала практично весь "розклад" банди. Далі до справи було підключено відповідні спеціальні підрозділи міліції. За деякий час я мав на своєму робочому столі повне "портфоліо" угруповання – із фотокартками, зв'язками та адресами.

Кінцевим результатом цієї розробки стала широкомасштабна операція, під час якої було задіяно як оперативний склад, так і спецпідрозділ міліції особливого призначення, яку було розпочато о п'ятій годині ранку. Тривала вона майже шість годин. До одинадцятої ранку було затримано двадцять сім бандитів із ватажком включно. Він чомусь мав прізвисько "Ленін". Речові докази, які було вилучено під час обшуків, зaledве вмістилися у дві вантажівки та згодом зайняли мало не піврайвідділу, де їх складували. Банда припинила своє існування буквально за один день.

Пояснення щодо невловимості злочинців (до пори) було. Як з'ясувалося згодом, цілком конкретне. У складі угруповання перебувало десь із тридцять п'ять осіб віком років тридцяти. Здебільшого вони були несудимими та мешкали у різних населених пунктах. "Працювали" не усі гуртом, а "позмінними бригадами", які збирав та інформував особисто "Ленін". Під час пограбувань тягли все, що могли підняти та винести, не лише гроші, вироби із золота або, скажімо, дорогу побутову техніку, а й меблі, холодильники, каструлі, столові прибори та ковдри з подушками. Якщо вже дві машини краму було вилучено у бандитів під час їхнього затримання, то переважну його кількість вони вивозили для продажу в інші області, здебільшого до Росії. Такий собі грабунок із подальшим виїзним розпродажем.

При цьому конспірації вони дотримувались на досить серйозному рівні. Якби ми заарештували одного або двох бандитів, цілком можливо, було б тільки гірше. Усіх подільників вони б не здали, бо насправді не знали про них. Отже, вийшла б ситуація з хвостом ящірки, який відірвали, а він з легкістю

відростає знову. Ми б лише злякали основний кістяк банди, котрий на деякий час "заліг би на дно", а згодом повернувся до скоєння злочинів із новою силою, ще більш вдосконалено та обережно. Ні... Разом із "хвостом" треба було рубати і "голову". Що й було зроблено.

Банда, як годиться, мала і власний арсенал. "Ленін" зламався на п'ятий день допитів – до цього він зберігав горде мовчання, як то годилося ватажкові. Тоді він і "здав" схрон, із якого згодом було вилучено чотири "Калашникова" (без них на Луганщині жоден злочинець, що поважав себе, життя не уявляв), безліч обрізів мисливської зброї, пістолети, гранати. Невідомо, що б іще з часом з'явилося в їхньому арсеналі та поміж довгого та огидного переліку їхніх "справ". Позаяк, окрім чотирьох десятків розбійних нападів у процесі розслідування на додачу "виплили" ще й два вбивства: вісімнадцятирічної дівчини, яку вважали зниклою безвісти, та одного з членів угруповання. Дівчину покидьки згвалтували та вбили, після чого таємно поховали. Також з очей подалі прикопали власного подільника, якого було "ліквідовано" через "задовгого язика". До того ж четверо було вбито у Михайлівці.

Крім того, опановуючи новий вид діяльності, "ленінці" встигли до моменту ліквідації банди скоїти суто гангстерський напад на автобус із "човниками", що виїхав із Луганська. Зі слів потерпілих, їхній транспорт було зупинено за Алчевськом двома особами у міліцейській формі. Коли ж законослухняний водій припаркувався на узбіччі дороги та відчинив двері, усе-редину увірвалися двоє бугаїв, котрі шмальнули задля переляку у стелю з обріза та обібрали усіх до нитки. При цьому ще двоє "підстраховували" зовні, тільки вже не з обрізами, а з автоматами. Можна припустити, що на одному успішному нальоті бандити аж ніяк не зупинилися б. Їхня "діяльність", безперечно, "йшла вгору" – у сенсі збільшення суспільної небезпеки та жорстокості їхніх діянь.

Отже, чи потрібна була міліції агентура, і чи має в ній потребу нинішня поліція? Або ж ні? Якщо наведений приклад вас не переконав, додаю ще кілька. В тій-таки Луганській області

міліцією було отримано оперативну інформацію стосовно того, що одним із місцевих мешканців було створено розбійне злочинне угруповання. Усе "як то й годиться": вогнепальна зброя, вузьке коло осіб, що входять до банди, та цілковитий "нуль" конкретики щодо її діяльності: як і ким конкретно вчиняються нальоти, де награбоване зберігають та як збувають, що саме вони "мають на озброєнні" і де цей арсенал тримають.

Доволі швидко стало зрозуміло, що "зовні" банду не взяти. Тоді керівництво міліції прийняло рішення щодо введення до угруповання нашого співробітника (майже як в комедії "Джентльмени удачі").

Звісно ж, не місцевого, а такого, що нібито приїхав з однієї із країн сонячного Кавказу. Звичайно ж, ця людина позиціонувалася як аж зовсім не законослухняна, а така, що раніше перебувала у злочинних угрупованнях (Спробуй перевірити звідси усі кавказькі "бригади"!)). Що робить у Луганську? Так у справах приїхав! Та вийшло все вкрай невдало – посварився з одним із місцевих "авторитетів" (котрого дійсно нещодавно було вбито у Луганську), гаряча кров скипіла, та й... от зараз і ховається, перейшов на "нелегал", а менти погані на хвості виснуть.

"Точку перетину" з єдиним із членів банди, щодо особи якого ми мали достеменні відомості, агент знайшов просто – винайняв "хату" по сусідству. Усе подальше було лише справою техніки. Нібито випадково вони зустрілися, "зачепилися", "перетерли-перебазарили"... Потроху наша людина входила у довіру. Роззнайомився мало не зо всіма учасниками ОЗГ, довідавшись при цьому про ті злочини, у скоєнні яких їх досі навіть і не підозрювали. Крім того, з'ясував, де бандити зберігають зброю! Втім, інформацією, що мала найбільшу цінність, було навіть не це...

Як з'ясувалося, головує в банді зовсім інша людина – хитра, обережна, та, що має величезні зв'язки у кримінальному світі не лише на Луганщині, а й в інших регіонах. "Мозком" угруповання був саме він, той, хто взагалі досі не потрапляв у поле зору сищиків.

Затримано їх було разом: нашу людину та бандита, що мав у кишені зброю (знали, що він її матиме, як ви, напевно, вже здогадалися). На цьому гра не закінчилася.

Не так вже й багато часу знадобилося, аби міліції стали відомі "таємні" обставини злочинів та, що було набагато важливіше, ще більш таємні місця, де зберігалися речові докази. Завдяки цьому ватажок угруповання, якого вже порядком було оброблено психологічно, почав "колотися". Або ж, якщо вже казати офіційною мовою, почав давати покази, визнаючи свою провину.

Так було знешкоджено злочинне угруповання у кількості понад двадцять осіб, на рахунку котрої на той момент були вже не лише збройні пограбування, а й вбивства, які було скоєно в Луганській, Донецькій і Харківській областях.

Звісно ж, за допомогою оперативних можливостей розкривають не лише діяння банд та інших злочинних угруповань. Частогусто лише гарна робота негласних працівників дає можливість пролити світло на ті справи, які, здавалося б, повинні були стати "довічними глухарями". Наприклад, вбивства, які було скоєно у минулі роки. Так, 2003 року до ізолятору тимчасового утримання Житомирської міліції потрапив такий собі молодик. Усього лише на десять діб – за вчинення дрібного хуліганства. Однак щось у ньому таки видалося підозрілим для місцевих оперативників, через що й було організовано його перевірку.

На третій день надійшла інформація: хлопчина таки розв'язав язика. І має він за собою аж ніяк не лише "хуліганку".

Як виявилось, цей тип разом з іншим таким самим "відморозком" пограбували людину. Під час цього побили або до півсмерті, або й взагалі до смерті, після чого вкинули до водосховища, що опинилося поряд. Та й спокійнісінько насолоджувалися життям і надалі.

Інформацію було перевірено негайно. І одразу ж вона отримала підтвердження! Виявляється, у той самий час та у тій самій місцевості дійсно було виявлене тіло громадянина з тілесними ушкодженнями – і саме у водосховищі. Злочин до тепер було б не розкрито.

Втім, тривало це недовго. Тепер двох узяли в розробку серйозно та цілеспрямовано. Дуже швидко вони зізналися у скоєному... Обидва відповіли за душогубство за усією суворістю закону.

Оперативне джерело завжди ходить "краєм". Необережне слово або вчинок, помилка у діях, що ламає "легенду", невідповідність "образу", який було створено, – будь-яка дрібниця, що може призвести до "засвітки" перед злочинцями, має лише одну ціну – смерть. До того ж, скажімо відверто, не дуже просту і не таку швидкоку...

Усе це сказано до того, що зводити мотивацію людей, котрі ставали негласними інформаторами міліції, до одного лише бажання заробити, не можна в жодному разі. Не та ціна... Та й заробіток, на жаль, не такий вже й великий. У будь-якому разі – за такого ризику.

Та й не вийде це у першого-ліпшого. Окрім абсолютно ставлених нервів, сміливості та певної авантюрної "жилки" висококласному спеціалісту в цій сфері потрібно ще безліч якостей. Наприклад, неабияка акторська майстерність! І не самим лише оперативним джерелам, а й самим сищикам! Бо серед прийомів оперативної роботи є й метод особистого розшуку, який нині даремно забули.

Навіть з історії нам відомі численні факти оперативної роботи працівників царської поліції, котрі, маскуючись, особисто входили у довіру до злочинців та згодом викривали їх у скоєнні тяжких злочинів. Історія зберегла деякі з імен цих умільців. Наприклад, славетного сищика Путіліна...

Коли пригадати найбільш славетних сищиків – персонажів художніх творів (того ж таки корифея жанру Артура Конан Дойла), то вони, за словами авторів, використовували лише цей метод для розкриття злочинів!

Що ж стосується реального життя, то такі приклади мені відомі. Начальник Управління карного розшуку Харківської області Олександр Чумак. За часів, коли він був молодим оперативником, ним активно використовувався метод особистого

розшуку. На жаль, під час затримання злочинців, яких було викрито, отримав тяжке поранення.

Тим, хто, не замислюючись, не намагаючись дістатися суті питання, сприймає діяльність міліцейських "джерел" виключно як ганебне доносителство, заперечу й ще в одному аспекті. Нерідко саме діяльність цих людей допомагає відновити справедливість, врятувати людину від покарання, на яке вона не заслуговує.

У місті Миколаєві було вбито людину. Труп було знайдено на вулиці, але досить швидко уважні опери й експерти встановили, що, по-перше, вбивству передувало застілля, а по-друге, вбивство було скоєно взагалі не на вулиці. Але де? І ким? За підозрою у вбивстві було затримано близьку знайому потерпілого, таку собі Ірину. З усього виходило, що в той нещасливий вечір поряд з ним була саме вона.

Так, заперечувала... Але так невдало та невиразно, що жодної довіри її слова не викликали. Переважна кількість вбивць волає: "Ні, це не я!", одночасно б'ючи кулаком у груди. Зрозумілих пояснень щодо того таки вечора, коли, відповідно до даних експертизи, було вбито потерпілого, вона чи то не змогла дати, чи то не бажала цього робити.

Лише три години знадобилося досвідченому "джерелу", аби встановити істину. Дійсно, Ірина не вбивала... Але з цілком зрозумілих причин казати правоохоронцям правду теж не збиралася. Злочин було скоєно на квартирі її коханця, такого собі Сергія, де напередодні трійця пиячила. Слово за слово, склянка за склянкою... А тут, так недоречно, пригадався борг, котрого потерпілий аж ніяк не поспішав повертати Сергієві. Як нерідко трапляється у подібних випадках, мирне пияцтво перетворилося на сварку та бійку. Під час неї Сергій скористався ножом, яким і поставив останню крапку у сварці.

Вбивця відповів за скоєне, а безпутна Ірина, що мало не потрапила на довгі роки до "місць не надто віддалених", проходила у справі свідком.

Безумовно, уявляти всіх міліцейських агентів такими собі "лицарями плаща та кинджалу", "без страху та докори" було б

україн неправильно. Самі розумієте, переважна кількість цих людей є представниками не найкращих прошарків суспільства, трапляються різні люди. Траплялися й такі, що ставилися до своєї роботи абияк чи то, скоївши злочин, намагалися використувати власне становище як "індульгенцію". Траплялися й гірші випадки – зрадники та такі, що працювали на два "фронти"...

До тепер згадується не надто приємний випадок, коли виникли підозри стосовно агента, що перебував на зв'язку у Криму. Деталь до деталі, дрібниця до дрібниці, сумнів до сумніву, а маленька брехня, як відомо, народжує великі підозри. Аж ось він власною персоною, незважаючи на знання міліцейських таємниць, потрапив до розробки.

На жаль, підозри знайшли підтвердження, так би мовити, з горою. Натомість допомоги карному розшуку у викритті злочинців ця людина твердо стала на протилежний бік барикад. Тісно "заприятелювавши" з людьми, що розповсюджують наркотики, він почав "працювати" на їхню користь.

Безумовно, ідеальними ані міліцейські інформатори, ані система роботи з ними не були. Втім, на моє переконання, шукати взагалі будь-що "ідеальне" в роботі органів правопорядку – справа заздалегідь марна. Керуючи різними підрозділами, котрі безпосередньо займалися оперативно-розшуковою діяльністю, я це, звісно, бачив. Бачили й інші керівники системи МВС. І вживали відповідних заходів.

Пригадую науково-практичну конференцію, що проходила у Дніпропетровську, на якій я був присутній у ранзі першого заступника Держаного секретаря МВС України – начальника Головного управління боротьби з організованою злочинністю. Одним із головних питань, що порушувалися на ній, була саме стратегія реформування оперативної роботи в українській міліції, котру ми виробляли.

Які ж проблеми поставали перед нами? Які завдання?

Перш за все, домогтися, аби робота міліції, так би мовити, "крокувала в ногу" з життям, тобто відповідала тим реаліям, тим змінам, що відбувалися й відбуваються

у суспільстві загалом і, скажімо, у тій її частині, що не дотримується закону.

Злочинність, світ криміналу трансформуються та змінюються так само невпинно та стрімко, як і світ нормальних людей. Нам було зрозуміло, що злочинець сьогодні – це аж ніяк не похмурий "урка" у триусі та ватнику, що тримає під полою "фінку" або обріз. Представники сучасного криміналітету – це, часто-густо, добре освічені люди, непогано "підковані" юридично, технічно та мають різноманітні контакти та зв'язки не лише у злочинному середовищі. Це особи, що мають більш ніж пристойний вигляд, володіють етикетом, здатні підтримати світську бесіду та аж ніяк не "ботають за фенею". Усе перераховане вище аж ніяк не змінює їхньої злочинної суті. Хіба що перетворює процес виявлення та викриття подібних "кримінальних талантів" на ще більш важкий, трудомісткий, такий, що вимагає від правоохоронців ще більшого професіоналізму.

І нехай злочинні спільноти та групи, що діють сьогодні в Україні, й гадки не мали відмовлятися від "старих справ", зокрема крадіжок, пограбувань, розбоїв або, скажімо, викрадення автотранспорту, втім, необхідно розуміти та визнавати інші реалії. Відповідно до них знаряддям злочину все частіше стає не "фомка", ба навіть не пістолет, а комп'ютер. Проникнення до закритих комп'ютерних мереж банківських, фінансових та навіть державних установ, зухвалі злами та хакерські атаки – ось ті методи, яких криміналітет прагне сьогодні.

Отже, відповідно, сучасні поліцейські потребують надійних джерел оперативної інформації саме у середовищі тих осіб, котрі можуть бути причетними до скоєння саме таких злочинів. Старі підходи та методики, хай би їх вже сто разів було перевірено, тут вже не спрацюватимуть!

Злочинність, на жаль, молодшає. Можна скільки завгодно побиватися щодо цього, але, перш за все, треба дивитися на ситуацію тверезо та прагматично, тобто посилювати оперативні позиції. Набувати джерела інформації не лише в молодіжному, а й у підлітковому середовищі. Абстрактні розмови щодо прав дітей є гарними та в чомусь навіть правильними...

Аж доти, допоки хтось із цих дітей не стає легкою здобиччю наркоторговців або жертвою жорстокого злочину, який було скоєно його ж однолітками, такими ж учорашніми дітьми. Злочини, які цілком можливо було б попередити за умови своєчасного отримання відповідної інформації...

Не менш актуальним і надалі лишається питання щодо ведення оперативної роботи, котру має бути скеровано на протидію проникненню представників криміналітету до лав самих правоохоронних органів.

Не знаю, як кінець кінцем буде збудовано систему підготовки оперативного складу у новій українській поліції, але вже сьогодні кадрова робота у ній викликає, скажімо відверто, певні запитання. Чим іще, окрім дуже вагомим прорахунків у системі прийняття на службу нових кадрів, можливо пояснити інциденти із взаємним побиттям працівників нової поліції (навіть офіцерів-жінок!), факти затримання поліцейських під час отримання ними хабарів, скоєння інших грубих порушень не лише посадових правил та інструкцій, але й Закону, які періодично висвітлюють ЗМІ. Як на мене, боротися з цим необхідно із максимальною жорсткістю – не лише негайно звільняти "правоохоронців", котрі заплямували себе, а й порушувати питання щодо професійної придатності безпосередньо тих осіб, котрі допустили їх появу у лавах поліції. Тих, хто розглядав ці кандидатури та приймав схвальне рішення щодо їхньої придатності.

Не буду уподібнюватися тим, хто беззаперечно стверджує, що нібито "раніше і сонце було яскравішим, і трава зеленішою". Але все ж таки дозволю собі зауважити, що свого часу до прийняття працівників на службу до міліції ставилися набагато серйозніше та професійніше. На будь-якого кандидата очікувало тривале та поглиблене дослідження, що мало назву "спецперевірка". Та й полягала вона аж ніяк не лише в тому, що дільничний інспектор міліції ходив та опитував усіх мешканців під'їзду та вулиці за місцем його проживання щодо поведінки та способу життя, зв'язків та інших речей, що характеризували здобувача. Це була лише одна з частин перевірки, яку поміща-

ли до особової справи майбутнього працівника органів внутрішніх справ. Насправді ця тека складалася з двох частин: гласної перевірки, яку було проведено стосовно працівника, та перевірки негласної.

Саме до частини "негласна перевірка" і вміщувалися документи, котрі охоплювали перевірку кандидата, яку було проведено з використанням оперативних можливостей органів внутрішніх справ різноманітними системами. Але й цим справа не обмежувалася. Крім того, що перевірку проводили силами системи органів внутрішніх справ, така ж робота проводилася оперативними системами служби безпеки. І саме так щодо кожного потенційного працівника!

Під час цього піддавалося перевірці не лише нинішнє місце його проживання, а й у тих населених пунктах, де кандидат проживав раніше. Перевірці піддавалися і найближчі родичі, зокрема й оперативним шляхом. Подібна перевірка аж ніяк не зводилася до отримання довідки в інформаційному бюро щодо наявності або відсутності судимостей у близьких родичів...

Вивчався весь комплекс інформації щодо людини, котра завтра може одягнути міліцейські погони (аж ніяк не важливо, офіцерські чи то молодшого сержанта). За матеріалами перевірки складалися відповідні висновки, які затверджували високоповажні керівники, котрі підходили до цього питання досить прискіпливо та намагалися не лише ставити підпис під документами, а ще й попередньо їх читати.

Такі перевірки могли тривати до року включно. Але коли вже людина потрапляла служити до органів внутрішніх справ, на той момент усі її моральні, ділові, фізичні та інші якості було вже вивчено та оцінено. Отже, керівник вже був підготовлений до того, аби знати, кому й які команди давати. Втім, навіть за таких умов дурні та мерзотники примудрялися просочуватися навіть крізь таке "решето". Убезпечитися від них на сто відсотків немає можливості будь-де.

Втім, це була розмова щодо того, як відбирали працівників до міліції, так би мовити, "загалом". Те, як працівники міліції переходили до оперативних служб, заслуговує на окрему розмову.

Оскільки новий працівник, прийшовши до міліції, мав можливість потрапити до оперативних служб карного розшуку, ВБРСВ та інших оперативних підрозділів лише за виключних обставин.

У ті часи, коли я прийшов до служби, людина могла стати оперативником лише після двох-трьох років роботи на посаді дільничного інспектора, дільничного інспектора у справах неповнолітніх або ж слідчого, чия діяльність тоді до оперативної не відносили. Це сьогодні усіх слідчих допущено до неї.

Аж ось після двох, а то й трьох років керівництво, побачивши, що ти є людиною адекватною, правильною, гідно виконуєш доручення, які було покладено на тебе, могло цілком серйозно розглядати питання щодо твоєї служби в оперативному підрозділі. Лише тоді у молодого працівника з'являвся шанс перейти працювати до карного розшуку.

І, знову ж-таки, коли він приходив до карного розшуку, ніхто його до оперативної роботи не допускав. Людині потрібно було прослужити шість місяців чи то навіть довше для того, аби отримати спеціальний допуск до оперативної діяльності. А допуск цей, поміж іншим, полягав у суворому іспиті на знання відповідних наказів, вміння проводити відповідні заходи.

Окрім того, перш ніж тебе буде допущено до оперативної діяльності, ти повинен був вирішити питання щодо придбання оперативного "джерела", здебільшого самостійно. Це не те що тобі дали якусь там теку, і ти з нею пішов "працювати" далі, використовуючи те, що хтось вже написав. Н-і-і! Ти повинен був самостійно знайти власного майбутнього негласного працівника і почати з ним працювати. І не просто працювати (адже від "джерела" можливо отримувати інформацію на кшталт прогнозу погоди!), а отримати від нього таку інформацію, за результатом реалізації якої можливо було розкрити злочин. Ось тоді тебе вважали... Ні, не справжнім оперативним працівником, а потенційним оперативним працівником!

А строк, що потрібен, аби підготувати працівника, котрий досить добре розуміється на цій діяльності, – щонайменше, п'ять років. То що ми можемо вимагати від нашої поліцейської

структури, котра була сформована без урахування перевірки даних кандидатів, без урахування відповідних оперативних можливостей і без урахування практичної діяльності працівника?! Не варто очікувати на справжні результати.

Чому так відбувається? Перш за все, на мій погляд, тому, що відсутня спадкоємність, якої саме в цій системі суворо дотримувалися. Крім того, вона відсутня у повсякденній діяльності поліції, внаслідок того, що "старі кадри" масово залишили службу, оскільки "не прийшлися до двору"! Її навіть у законодавчих актах не закріплено! Якщо, наприклад, у прикінцевих положеннях Закону України "Про Національну гвардію України" написано, що Національна гвардія України є спадкоємицею внутрішніх військ МВС України, то, на жаль, у Законі України "Про поліцію" жодного натяку на щось подібне немає.

Що ж виходить?! Поліція у нас виникла з порожнечі? З'явилася на світ, неначе та Афіна з голови Зевса? Чи то була народжена "цнотливими дівами, яких вже годі й шукати"? Міліції неначе й не було взагалі. Ось лише виникають запитання: "Кому ж належали раніше всі ті будівлі, приміщення, зброя, санаторно-курортний, медичний комплекси, що сьогодні перейшли у володіння поліції?! Звідки це усе? І на яких підставах отримане?". Небажання сьогодні замислюватися над подібними питаннями може призвести до правових колізій у майбутньому.

На жаль, саме за умов відсутності спадкоємності та бажання вщент зламати все, що стосувалося міліції, оперативна робота у сучасних органах внутрішніх справ знаходиться, складається таке враження, в цілковитому запустінні. А як ще могло повернутися, якщо оперативно-розшукові справи щодо сили-силенної злочинців, котрі містили у собі величезний масив дорогоцінної інформації та накопичувалися роками, було припинено?

Аби мене не звинуватили у марнослів'ї, наведу витяг зі статті, яку було опубліковано 20 березня 2017 року на одному з популярних українських інтернет-порталів. Це було інтерв'ю з генералом поліції третього рангу начальником ГУНП в Одеській області Дмитром Головіним. Наведу лише кілька фраз, що стосуються питання, яке ми обговорюємо в цій главі:

"Принципи роботи з агентурою нікуди не поділися. Але більшість обставин змінилася. В тому ж таки БНОНі десь рік чи то півтора не було "секретки", не було "дев'ятки", тому люди не мали можливості працювати з агентурою. Частину агентури було втрачено... з тією частиною, що залишилася й залишається надалі, виникли складнощі, і зараз ми намагаємося їх подолати. Якісний склад змінився не на краще. Вже немає такого, як то було раніше, тотального придбання агентури... Та й оперів, котрі працювали завдяки власному авторитету, залишилося надто мало. Гроші? 250 гривень чи то 20 00 гривень за інформацію стосовно вбивства, котре коштує 20 тисяч доларів? Вибачте мені, але це – нісенітниця. Нісенітниця полягає ще й у тому, що ми обмежені у коштах під час оперативних закупівель. Автомат зараз коштує 1 200 доларів, а я маю можливість витратити на нього, образно кажучи, 500 доларів, за законом..."

"Ми повністю втратили СІЗО. Це просто будинки відпочинку для злочинців! У кожній камері телефони, за окрему платню розмістять у камері, де є безкоштовний Інтернет. Про яке перекриття йдеться? Ми намагаємося щось вдіяти, але потрібні комплексні заходи. Юстиція – це одне, а ми – інше, а результат маємо: не СІЗО, не місця позбавлення волі, а місце, звідки областовуються шахрайства, здійснюється керівництво злочинними групами.

Проблема взаємодії з органами виконання покарань – це дуже серйозна проблема. СІЗО перетворилися на мозкові центри злочинності, на університети, де готують кваліфікованих злочинців..."*

Коли сьогодні деякі керівники системи МВС, а тим більше особи, наближені до них, роблять заяви стосовно того, що агентурну роботу в системі МВС буде відновлено буквально найближчим часом, крім того, їй буде надано розмаху, досі небаченого, мені кортить поставити запитання: "А чи розуміють високоповажні пани, про що вони взагалі ведуть мову?!"

* ОРД: інтернет-видання. Одеса. Нацполіція. Основи нової країни – 2. 20.03.2017. <https://ord-ua.com/2017/03/20/odessa-nacpolicija-osnovy-novoj-strany-2/>

Їхні розмови щодо того, що нібито "раніше у міліції оперативній роботі не приділяли належної уваги", позаяк і плани стосовно "перезапуску" цієї роботи виключно за закордонними зразками та лекалами нічого, окрім скепсису, викликати не можуть. Нападки на міліцію залишу на совісті тих, хто говорить щодо її роботи саме за цим напрямком, вище сказано більше ніж досить. А от щодо зарубіжного досвіду... Справа це, поза всяким сумнівом, корисна. Вже 2003 року ми "приміряли на себе" дещо з напрацювань тієї ж поліції США. Здебільшого це стосувалося відмови від надмірної бюрократії та більш широкого застосування в оперативній роботі сучасних технічних новачій. Разом з цим, необхідно враховувати той беззаперечний факт, що саме оперативна робота органів внутрішніх справ, як, мабуть, жодна інша, має будуватися та розвиватися, виходячи виключно з національних, місцевих реалій, традицій, законів та звичаїв.

Можливо, хтось із моїх колег, котрі зовсім вже дотримуються "суворих правил", може вирішити, що у цій главі я дозволив собі щось зайве. Або хтось із журналістів спробує знову звинуватити мене у "розголосі таємниць"... Панове, а чи варто із маніакальною впертістю старої діви чіпко триматися за "таємниці", що насправді давно вже перетворилися на "секрет Полішинеля"? Безперечно, в оперативній роботі є моменти, що повинні лишатися "під грифом", позаяк сама ця робота втратить будь-який сенс. Але боротися треба зовсім з іншим!

Задля обґрунтування власної думки дозволю собі навести ще один приклад, який нині забуто. І саме з тієї царини, про яку йдеться...

Свого часу один із спеціалістів системи в'язниць та "заслань" Олександр Єлисеєв розповів мені, що 1986 року у Дніпропетровській області мало бути знищено кілька об'ємних мішків, вщерть заповнених документами, що мали безпосередній стосунок саме до найпотаємніших аспектів оперативної роботи міліції. Навіть відповідними наказами, що тоді ще мали гриф "Цілком таємно". Невідомо, чиї саме розумні голови не знайшли для цього кращого засобу, аніж передати цю запаковану

документацію для спалювання... до місцевого слідчого ізолятору (як розпалювальний матеріал для лазні)! Тамтешнє керівництво і, зокрема, начальник оперативної частини доволі швидко віддали бадьорий рапорт: "Наказ виконано! Документи знищено!". І все було б гаразд, ось тільки... деякий час по тому пильні співробітники СІЗО виявили, що папір, з якого "зеки" виготовляють собі "самокрутки", виглядає якось неправильно і скидається на щось дуже знайоме...

Важко змалювати той жах, що охопив працівників оперативної частини, коли вони розгорнули одну з цигарок. На ній вони побачили рядки... таємного наказу МВС СРСР! Ба більше, аркуші документів такого ж рівня (котрим, до речі, треба було давним-давно розвіятися димом з труби котельні в небі над Дніпропетровськом) було знайдено у туалетах. Де, як не важко здогадатися, ті ж таки "зеки" використовували їх ще більш прозаїчно.

Скандал, що спалахнув, за силою сягав рівня ядерної бомби середніх розмірів. Заходи, котрі проводилися щодо пошуку і вилучення цих документів, були грандіозні. Тріщали погони, "летіли голови"... Але потяг, як то кажуть, "просвистівши, поїхав". Поза всякими сумнівами, далеко не всі тодішні "мешканці" ізолятору використали документи з грифом "Цілком таємно", що потрапили їм до рук, як сировину для цигарок чи то туалетний папір. Напевно, були й такі, хто їх читав. До того ж уважно, вдумливо... і передавав на волю.

Усе це я розповів для того, аби наголосити, що боротися в органах внутрішніх справ треба не з використанням його працівниками слів "агентура" чи то "оперативне джерело" на людях. Боротися треба з безвідповідальністю та непрофесіоналізмом, що неприпустимі у будь-якій роботі. Перш за все, в оперативній.

І на завершення... Останнім часом із вуст високих керівників, котрі керують поліцією України, без кінця чуєш вислів про "високий пілотаж операцій карного розшуку". Такий "пілотаж", на їхню думку, полягає в тому, аби затримати зло-

чинця "на гарячому". Це уявлення, на мою думку, ґрунтується на фільмах про міліцію півстолітньої давнини. Керуючись власним досвідом роботи у карному розшуку, що налічує десятки років, маю бажання підкреслити, що "високий пілотаж" роботи карного розшуку полягає саме в затриманні злочинця з речовими доказами до того, як він втілив у життя свої злочинні наміри. Це має назву попередження злочину (у першу чергу, збитків для потенційних потерпілих!), до того ж таке, що здійснено з використанням оперативних можливостей. На цьому дозвольте закінчити цю главу.

Останнє завдання

У двері мого службового кабінету постукали, і коли я сказав: "Увійдіть", на порозі з'явився начальник департаменту кадрів МВС.

Не потрібно було мати здібності провидця, аби здогадатися, з якою саме метою генерал прийшов до мене... Він підійшов до столу і доповів, що прибув згідно з командою Міністра повідомити про те, що мені пропонують нове кадрове призначення. Посаду, яку я обіймав, – першого заступника Державного секретаря МВС України – начальника УБОЗ, мені належало залишити і стати першим проректором Національної академії внутрішніх справ із реформування міліції.

Правду кажучи, цю посаду для мене вводили спеціально – на той момент в Академії вже було два перші проректори. Обирати, як то кажуть, у цій ситуації не доводилося. Іти у відставку було передчасним – у 47 років я відчував певні сили, аби служити країні, і тому погодився на призначення. Ось лише узгодив попередньо питання щодо відпустки, якої на той момент у мене накопичилося понад три місяці за періоди, коли взагалі було не до відпочинку.

Втім, і цей час я не збирався присвячувати відпочинку, а хотів використати для захисту кандидатської дисертації, яка загалом була готова. Писав я її, за повної відсутності вільного

часу, майже дванадцять років. Власне дисертація через свою тематику належала до категорії "закритих". Тема її була досить цікавою: "Агентурна робота в органах внутрішніх справ України".

Неочікуваний "подарунок" у вигляді трьох місяців відносно вільного часу я мав намір використати для того, аби захистити її, оскільки йти на керівну роботу до Академії МВС, не маючи наукового звання, я не вважав для себе можливим. Я мав усі необхідні наукові роботи, провів усі потрібні заходи, що передують захисту, і залишалося лише захиститися на науковій раді. Для захисту було обрано Харківську академію внутрішніх справ. Ще до моменту мого відбуття у відпустку мене було представлено особовому складу Академії МВС. Її ректор, генерал Ярослав Кондратьєв, свого часу був начальником Головного управління карного розшуку МВС України. Досить визначним було те, що він цей пост – начальника Главку – посів у досить молодому віці у званні майора міліції. Аналогічних випадків, наскільки мені відомо, не було – усіма карними розшуками України керував майор.

Але, незважаючи на це, треба віддати належне Ярославу Юрійовичу, за його керівництва у діяльності карного розшуку не було серйозних провалів та НП. Кондратьєв був людиною досить грамотною, розумною і, безумовно, розумівся на всіх різноманітних та непростих моментах міліцейської служби.

З часом, обіймаючи посаду начальника карного розшуку країни, Ярослав Кондратьєв став ще й народним депутатом України, очолював у Верховній Раді комітет із правоохоронної діяльності. А п'ять років по тому, закінчивши свою роботу в Парламенті, став ректором Академії МВС. Там він і працював усе своє подальше життя, отримавши звання генерал-полковника, на яке цілком заслуговував, став професором і член-кореспондентом Академії педагогічних наук, заслуженим юристом України.

Захист дисертації пройшов нормально. Велику роль у цьому відіграло те, що моїм науковим керівником був доктор

юридичних наук Олександр Федорович Долженков, який щойно захистився. Тоді, у 2003 році, я був у нього першим здобувачем, який захищав під його керівництвом кандидатську дисертацію. Олександр Федорович взагалі спеціалізувався саме на оперативній діяльності органів внутрішніх справ та інших спецпідрозділів.

Тема, за якою я захищався, в українському правознавстві, правду кажучи, на той момент була розроблена вкрай слабко. Та було кілька вчених, котрі нею предметно займалися. Це Олександр Маркович Бандурко, Олександр Петрович Снегирьов, які були присутні під час мого захисту. Фактично на той час вчених, які б займалися оперативною тематикою, було вісім – десять на всю Україну.

Не можу не згадати ще про одну людину, яка буквально підштовхнула мене до наукової діяльності. Йдеться про генерала Віталія Федоровича Захарова. Правду кажучи, можливо, я й не захистився б, аби ця людина похилого віку не приходила до мене, не сварила, не переконувала в тому, що свої знання потрібно передавати і саме за допомогою наукової діяльності.

Віталій Захаров народився 1923 року у Криму. 3 червня 1941 року перебував у складі Червоної Армії. У 1942 році полк штурмової авіації, в якому він служив, було перекинуто на Волгу. Тоді тільки-но починали розгортатися події Сталінградської битви. Саме там, внаслідок диверсії, яку організували місцеві мешканці з поволзьких німців, особовий склад полку було отруєно. У живих залишилися лише п'ятеро бійців, один із них – Віталій Федорович.

Незважаючи на тривале лікування і фактично інвалідність, яку він отримав, Віталій Федорович повернувся до діючої армії. Після закінчення у 1943 році військово-авіаційної школи пілотів був льотчиком-винищувачем.

З 1962 року служив в органах внутрішніх справ. З 1965 року – начальник УВС Кримського облвиконкому, а з 1973-го – Київського міськвиконкому. Згодом – начальник Київської вищої школи МВС України.

Професор кафедри адміністративної діяльності, автор 62 наукових статей, 5 монографій і навчальних посібників з питань оперативно-розшукової діяльності та боротьби зі злочинністю. Нагороджений орденами та медалями СРСР, а також Монголії, Кореї, Польщі та Болгарії.

За спогадами численних колег та товаришів по службі, Віталій Федорович був єдиним працівником міліції, який дозволяв собі робити зауваження Генсеку Леоніду Брежнєву. Відомий такий випадок, який стався, коли Захаров працював у Києві. Брежнєв, котрий перебував у столиці України, особисто сів за кермо автомобіля та почав рух. Захаров також стрибнув за кермо "Чайки" супроводження, випередив машину Леоніда Ілліча і не дозволив рухатися зі швидкістю понад 80 кілометрів на годину, відповідно до регламенту. Начальник охорони Брежнєва Рябенко запропонував Генсекові трохи збільшити швидкість, на що Брежнєв відповів: "Там попереду за кермом Захаров, не хочу неприємностей..."

Можна стверджувати, що кар'єрним зростанням Захаров завдячував власній принциповості та професіоналізму і аж ніяк не (як стверджували певні недоброзичливці генерала) особистому знайомству з Леонідом Брежнєвим, оскільки саме він вручав йому водійські права, які було виписано УВС Криму. До речі, права Захаров вручив також і першому льотчику-космонавту СРСР Юрію Гагаріну.

Особисто генерал був людиною скромною. Товариші по службі в міліції Криму, наприклад, були вражені, коли побачили генерал-лейтенанта Захарова, який приїхав зустрітися з колишніми колегами, на "запорожці".

Що ж до "кар'єризму" Віталія Федоровича, наведу такий факт. Приїхавши до Криму, аби обійняти посаду начальника УВС області, Віталій Федорович дізнався про те, що його попереднику не вистачає кількох місяців вислуги, і добровільно погодився попрацювати заступником начальника потрібний час.

Перебуваючи на посаді начальника столичної міліції, генерал Захаров стикався з розслідуванням надзвичайно резонансних подій, зокрема дорожньо-транспортної пригоди,

в якій загинув чудовий український актор та режисер Леонід Биков. Завдяки Захарову, який сам був льотчиком-винищувачем, воював, слідство велося дуже ретельно. Проводилися консультації з експертами, автогонщиками. У результаті виявилось, що молодий водій зустрічної вантажівки, якому загрожувало позбавлення волі за те, що сталося, був невинний. Биков був тверезий, але схибив, імовірно, через втому. Інфаркту у нього не було, він не відпускав педаль гальма до останнього, намагаючись уникнути зіткнення.

Ще серйознішим випробуванням для генерала Захарова та його підлеглих – київських міліціонерів стало розслідування обставин зникнення Євгена Борисенка – сина секретаря ЦК КПУ Миколи Борисенка. Сам Віталій Федорович розповідав про це так:

"7 листопада 1970 року на елітній дачі в Конча-Заспі відпочивала компанія молоді, в котрій були діти вищої партійної та державної еліти УРСР. Як з'ясувалося згодом, після вживання алкоголю виникла сварка, котру деякий час по тому було владнано. А після цього безслідно зник син людини, яка в Україні входила до першої п'ятірки партійних керівників того часу, члена ЦК і Політбюро.

Було встановлено, що Євген Борисенко сам залишив дачу – і начебто розчинився. До пошуків зниклого було залучено не лише тисячі працівників київського гарнізону міліції та Київської області, а й військовослужбовців, досліджено десятки квадратних кілометрів прилеглої території, всі водойми, що знаходилися поряд, до того ж деякі з них не лише піддавали траленню, але й осушувалися.

Незважаючи на всі докладені зусилля, пошук результатів не дав. Не знайшлося ані свідків, ані речових доказів, які б могли внести ясність у цю справу. У результаті на 7 років позбавлення волі було засуджено фактично невинну людину – водія секретаря ЦК М. Борисенка Загуру.

Ця історія отримала продовження у 1976 році, коли в Києві було скоєно замах на вбивство малолітньої дівчинки – десятирічної Анжели Могильної. Дитину, ще живу, з чисельними

ножовими пораненнями знайшла 10 березня 1976 року за місцем проживання її мати. Батько дівчинки, Павло Могильний, був працівником міліції.

Розслідування злочину проводив сищик, який був справжньою легендою не лише київського, а й усього українського карного розшуку – Борис Хряпа. Саме він від початку побачив певні розбіжності в показах потерпілої – матері дівчинки – і обставинах скоєння злочину, тому й запідозрив у скоєному саме матір – Марцеліну Могильну. У результаті копіткого та ретельного розслідування ці підозри знайшли підтвердження. У родині давно між батьком та матір'ю були негаразди, що, напевне, й стало мотивом злочину.

Раптом ця справа набула взагалі неочікуваного напрямку. У вересні 1976 року заарештована Марцеліна Могильна написала заяву на ім'я начальника СІЗО. Зміст її зводився до такого. Одного разу Павло обмовився дружині про те, що знає, хто вбив зниклого сина секретаря ЦК Женю, і що тіло хлопця ніхто і ніколи не відшукає... Крім того, чоловік начебто натякнув дружині, що винною у трагедії є його знайома Раїса Глинська.

Ситуація склалася більш ніж делікатна. Підозра у вбивстві, яка впала на працівника міліції, зважаючи на те, що жертвою злочину був син секретаря ЦК компартії України, – це було не просто надзвичайною подією, а тим, що взагалі не вкладалося в реалії того часу. Перш за все, ідеологічні та політичні. Як підозрюваного у вбивстві Борисенка, Могильного було засуджено на 13 років позбавлення волі за інші, менш тяжкі злочини. Така тактика дозволила слідчій групі не обмежувати себе у часі. Оперативно-слідчу групу очолив мій перший заступник Леонід Кулініч – розумна, грамотна людина, гарний організатор.

Важко сказати, що у справі про зникнення Борисенка було поставлено крапку. І Павло Могильний, і Раїса Глинська, які спершу визнали провину, згодом відмовилися від власних показів. Однак за результатами роботи слідчо-оперативної групи, матеріалами експертиз, оглядами машини та іншими висновками картина злочину відтворюється досить чітко. Імовірніше, проїжджаючи в темний час доби неосвітленою дорогою,

водій "Волги" (вірогідніше, це була саме Глинська) збив хлопця, просто його не помітивши.

Замість того, аби надати потерпілому від ДТП юнакові допомогу, а ще краще – відвезти до найближчого медзакладу, його, ще живого, затагли до автомобіля, де Могильний вбив його кількома пострілами з незареєстрованого пістолета Макарова. Мотивом слугувало усвідомлення того факту, що в цій місцевості, елітному дачному селищі, "прості люди не ходять", і побоювання за власну подальшу долю та кар'єру.

Імовірно, тіло вбитого було поховано в одному з найближчих лісових масивів. Місце поховання як під час слідства, так і під час суду підозрювані вказати відмовилися. Сьогодні практично нікого з учасників цієї історії вже немає серед живих..."

Від себе хочу додати до цих спогадів дві ремарки.

По-перше, практично одразу після арешту Могильного було звільнено з місць позбавлення волі водія Борисенка. Збереглися його вдячні листи на адресу Захарова – за відновлення справедливості.

І, по-друге, вже само по собі те, що Віталій Федорович не намагався, "рятуючи честь мундиру", спустити справу "на гальмах" чи то взагалі приховати кричущий факт скоєння працівником міліції злочину, багато говорить про його мужність як людини та керівника і вкрай принципову громадянську позицію. Повірте, в ті часи виявляти такі якості було не завжди легко, а іноді й небезпечно.

Віталій Федорович Захаров досяг великих успіхів на посту керівника Київської вищої школи МВС УРСР, заклавши основу того, аби вона перетворилася на Національну академію внутрішніх справ України, в якій згодом і тривала його наукова та викладацька діяльність.

Із Віталієм Федоровичем мене познайомив генерал-полковник міліції Михайло Васильович Корнієнко. Згодом Захаров неодноразово бував у мене з різноманітних службових питань. Під час однієї з бесід він поцікавився, чи є я кандидатом наук. Я не був кандидатом наук, і, дізнавшись про це, Захаров почав буквально примушувати мене займатися науковою діяльністю.

І, власне кажучи, захистився я, завдячуючи здебільшого його, так би мовити, благотворному впливу. Спочатку Захаров хотів вести захист моєї дисертації особисто, але згодом дався взнаки вік, слабкість здоров'я, яке було підірвано під час війни та ліквідації Чорнобильської аварії... У результаті він, так би мовити, передав мене Долженкову, в якого я й захищався.

Відпустку я закінчив кандидатом наук. До того ж, згідно з правилами, які діяли на той час, та у зв'язку з тим, що я був керівником системи МВС, на цьому для мене захист не закінчився. Існував порядок, відповідно до якого керівники МВС за певний час повинні були пройти співбесіду на вченій раді, яка розглядала питання відповідності наукових праць із секретної тематики в Україні. Мені довелося йти на цю спецраду місяць по тому. Вона складалася з 30 професорів, академіків та інших науковців – із тих, хто займався певними видами секретної діяльності в різноманітних галузях науки та промисловості. Це були директори потужних заводів, конструктори, представники МВС, Служби безпеки, прокуратури. Отже, ті люди, які, власне, й забезпечували стратегію та тактику секретної діяльності держави. І саме там мені й довелося близько двох годин відповідати на найрізноманітніші запитання щодо дисертаційного дослідження.

Необхідно брати до уваги те, що кожен із присутніх мав свій, специфічний погляд на питання, які було висвітлено в дослідженні, обумовлений, перш за все, тим чи іншим професійним досвідом (чи то, якщо бажаєте, відсутністю останнього). Хтось із вельми поважних людей, здається, якийсь конструктор, раптом почав питати мене: "Чому я хочу притягнути всіх до кримінальної відповідальності?!". Загалом же співбесіда пройшла успішно, і її результат було відображено у відповідному дипломі кандидата.

Хочу підкреслити, що такий непростий механізм захисту на той час працював як протидія корупції та використання вищими посадовими особами МВС (і не лише його) свого службового становища задля отримання незаслужених наукових звань. "Незнайок" до цієї сфери намагалися не допускати, незважаючи на звання та посади.

Після закінчення відпустки я почав працювати в Національній академії внутрішніх справ України. І практично одразу надійшов наказ, виконання якого я вважаю останньою вказівкою керівництва МВС України, що була мною виконана. Він полягав у створенні музею Міністерства внутрішніх справ України на базі Академії МВС.

Ще в той час, коли Міністром внутрішніх справ був Юрій Смирнов, керівництвом МВС було прийнято рішення не лише про створення музею, а й про будівництво відповідної будівлі, котру і було збудовано... Та сучасна триповерхова споруда, яку збудували праворуч від центральної прохідної МВС, за адресою вул. Богомольця, 10, і повинна була стати будівлею міліцейського музею. До того ж мати вільний вхід з вулиці для всіх громадян, які бажають ознайомитися з експозицією. Але щось, напевно, змінилося (перш за все, люди біля керма Міністерства внутрішніх справ), і музей МВС було вирішено розмістити в Національній академії, тобто, по суті, на території режимного об'єкта.

Звісно, за великого бажання, потрапити туди може й екскурсійна група громадян, що не мають стосунку до міліції. Втім, такий культурний захід буде пов'язано з заповненням чималої кількості документів, дотриманням суворого режиму перепусток, наявністю документів, що підтверджують особистості потенційних екскурсантів, і таке інше. У зв'язку з цим цей музей є, так би мовити, не зовсім повноцінним, оскільки його не відкрито для доступу максимальної кількості людей.

Як годиться, при прийнятті такого рішення було видано відповідне розпорядження Міністерства внутрішніх справ. Куратором проекту було призначено Василя Васильовича Дурдинця, керівником групи став Ярослав Юрійович Кондратьєв. А ось людиною, котра повинна була безпосередньо здійснювати, так би мовити, тактичні заходи, перш за все, взаємодію з групою вчених, був я.

У створенні музею брав участь досить потужний колектив вчених. Відповідну концепцію, аби усі документи та стенди в музеї відповідали, так би мовити, "генеральній лінії" розвитку

української міліції, розробляв доктор історичних наук, професор, академік Анатолій Степанович Чайковський.

Величезну допомогу в роботі з увічнення історичних та юридичних етапів розвитку міліції України надав доктор юридичних наук, академік Академії правових наук України Василь Іванович Шакур.

Складним завданням було виділення відповідного приміщення, в якому міг би розміститися створюваний музей. І це з огляду на те, що зайвих приміщень Академія не мала. Їх ніде і ніколи не буває...

Тому на другому поверсі довелося буквально "з боєм" звільняти приміщення, що відповідали поставленому завданню, і для цього переселяти кафедри, що там знаходилися, одна з яких була, наприклад, кафедрою експертно-криміналістичної служби. Повинен сказати, що таке "велике переселення" не оминуло і кабінети проректорів, зокрема і мій. Саме на його місці зараз в музеї знаходиться зал, присвячений міністрам внутрішніх справ України.

Цим, як ви розумієте, вкрай непростим процесом особисто керував ректор Академії Ярослав Кондратьєв і безпосередньо займався його заступник із господарської частини Володимир Васильович Черней. Потрібно було паралельно у приміщеннях, що звільнилися, зробити відповідний до їхнього нового призначення ремонт, і це зважаючи на те, що площа, яку належало повністю переробити, складала приблизно 700 кв. м! А окрім самого музею необхідно було, по суті, переробляти весь комплекс Академії. Унизу, біля центрального входу, з'явилася скульптурна композиція – курсант з маленькою дівчинкою, оновлений герб Академії. Фактично всі будівлі Академії з першого по третій поверхи змінювали свій вигляд. Усе це вимагало продуманості, уваги, контролю та праці.

Водночас із цією скрупульозною господарською роботою необхідно було зробити головне – виписати концепцію залів: які будуть стенди, що там буде знаходитися з експонатів. По суті справи в нашому розпорядженні на початку проекту не було нічого, окрім знарядь злочинів та зброї, вилученої

у злочинців. Усе це зберігалось на кафедрі експертно-криміналістичної роботи. Там було представлено безліч різновидів зброї – від пістолетів та револьверів (аж до історичних наганів та маузерів) до найрізноманітніших саморобних знарядь вбивства на кшталт ножів усіх розмірів та різновидів та іншого. Були й інструменти для зламу сейфів, цілі "арсенали" пристосувань для фальшування грошей. Та ми розуміли, що ці експонати згодилися б хіба що для музею бандитизму, але аж ніяк не міліції.

Потрібні були експонати, котрі характеризували б роботу міліції, до того ж в областях й у різні періоди часу. І де ж їх узяти?! І тут ми прийняли соломонове рішення: якщо у різних територіальних підрозділах української міліції існують подібні музеї, то чому б їм не поділитися своїми експонатами і вмістом запасників із центральним музеєм, що створювався?! На добровільних, так би мовити, засадах.

У Харкові, наприклад, існував великий музей, для якого навіть було збудовано окрему будівлю. В Одеській міліції музей також займав окрему споруду. Досить солідний міліцейський музей був і у Дніпропетровську.

Ці та інші музеї були нами використані для створення нашого музейного фонду – звідти було зібрано важливі і значущі матеріальні свідоцтва становлення, розвитку та діяльності української міліції. Серед них були не лише різноманітні документи, ордени та медалі ветеранів міліції, прапори та інші експонати. Задля ретельного та планомірного їх відбору доводилося їздити територіальними музеями управлінь внутрішніх справ.

Нам дуже поталанило знайти прекрасного музейного працівника – Марію Степанівну Стрелець, яка на той час була провідним спеціалістом Національного музею історії України та погодилася перейти на постійну роботу до музею МВС. Людиною вона була відданою музейній справі, як то кажуть, до самих кісток. Так, вона все про нього знала, вміла, відчувала і дійсно переймалася кожною деталлю. Адже музей – це заклад науково-історичний, що передусім несе знання щодо предмета, на честь якого його було створено.

Не можу не сказати ще про одне. Незважаючи на те, що доручена робота була дуже відповідальною, мені як оперативному працівнику було дещо дико: чому це мене раптом призначили створювати цей музей?! Втім, аби заспокоїтися, я нагадував собі про те, що перша моя вища освіта – історична, тобто профільна. Крім того, я навіть вивчав спеціальну дисципліну, яка мала назву "Музеєзнавство", до того ж, де б іще знайшли такого "музеєзнавця", як я – практично з 30-річним досвідом роботи в карному розшуку?! До всього в житті потрібно ставитися з певною часткою іронії, тому я "призначення на цю посаду", яка мені нічого, окрім головного болю, не давала, сприймав спокійно, і справу, яку мені доручили, виконував із максимальною віддачею.

Ми почали працювати над створенням музею 2003 року, а 2004-го він повинен був бути відкритим, до того ж до Дня Незалежності України. Часу в нас практично було менше року. Той, хто відвідував хол Національної академії МВС, мабуть, бачив, що його теж зроблено у стилі музею, але присвячено саме Україні, де широко представлено державну символіку.

Втім, так чи інакше, все у нас із цим музеєм пішло до ладу. Ось лише здоров'я мене підвело. Вже наприкінці строку "здачі об'єкта" я серйозно захворів, потрапив до лікарні, де мене прооперували. Коли я закінчив лікування і вийшов із лікарні, музей вже було відкрито.

Проте, відкриття відбулося на високому рівні. Щоправда, не обійшлося без курйозу – останньої миті з'ясувалося, що для одного з центральних стендів у холі немає прапора України. І використано було прапор, який стояв у моєму кабінеті. Сьогодні я пишаюся тим, що прапор саме з мого кабінету прикрашав центральний стенд музею МВС у момент його відкриття.

2005 рік недобре запам'ятався мені і трагічною смертю Юрія Федоровича Кравченка. На його похоронах я був присутній. Приїхавши звідти до Академії, я одразу написав рапорт про звільнення з органів внутрішніх справ...

...Документи на моє звільнення у відставку в Академії оформили швидко, але належало ще вирішити питання

в Міністерстві. Я зв'язався з начальником УК МВС України М.М. Курком, який був мені знайомий до 2005 року, і з подивом дізнався про те, що його теж звільняють з органів внутрішніх справ, одним наказом зі мною. Така ось сумна іронія вийшла: він оформлював моє "переміщення" до Академії, а тепер разом зі мною опинився у списку непотрібних МВС генералів...

До речі, підписав цей наказ заступник Міністра внутрішніх справ по роботі з кадрами пан Фокін – за професією, здається, музикант. Я, якщо хочете знати, пишаюся тим, що з органів внутрішніх справ мене звільнив музикант, який до того ж закінчив Харківську державну консерваторію.

Моє звільнення відбулося досить швидко – ніхто мене до МВС не запрошував хоча б задля того, аби потиснути на прощання руку. Документи мені виніс майор міліції, працівник кадрового апарату. Він підійшов, вибачився за те, що все так відбувається, і поклав до моєї машини "папірці". А насправді – документи, які свідчили про те, що я служив в органах міліції понад тридцять років. З тим я й відбув додому. Державна служба для мене закінчилася, попереду чекало подальше життя "на гражданці".

Міністри

Міністрів внутрішніх справ України, при яких я проходив службу, було сім: Іван Харитонович Головченко (1962–1982), Іван Дмитрович Гладуш (1982–1990), Андрій Володимирович Васишин (1990–1994), Володимир Іванович Радченко (1994–1995), Юрій Федорович Кравченко (1995–2001), Юрій Олександрович Смирнов (2001–2003), Микола Васильович Білоконь (2003–2005).

Усі вони, без сумніву, були головними "регулювальниками" на перехрестях долі тих, хто служив в українській міліції, – від генералів до сержантів і рядових її працівників. Міністр на те й міністр, аби спрямовувати ввірену йому правоохоронну структуру тим чи іншим шляхом. І нерідко лише роки по тому можливо безпристрасно судити про те, чи був цей шлях правильним...

Перші два міністри, котрі очолювали в Україні ще радянську міліцію, в якій довелося послужити і мені, були для нас – офіцерів харківської міліції, що знаходилися на посадах не надто високих, чимось на кшталт олімпійських богів, які перебували десь дуже високо і звідти вершили міліцейські долі.

Іван Харитонович Головченко був нашим земляком. Народився він 1918 року на Харківщині у звичайній селянській родині. Правоохоронну діяльність розпочав в органах держбезпеки – у серпні 1954 року був призначений начальником УКДБ УРСР по Ворошиловградській (нині Луганській) області. А в 1962 році обійняв пост Міністра охорони громадського порядку УРСР. Міністерство внутрішніх справ УРСР очолював до 1982 року. Генерал-полковник внутрішньої служби. Депутат Верховної Ради УРСР VI–X скликань. Член Союзу письменників України. Автор художніх творів, спогадів про діяльність органів державної безпеки і карного розшуку. Нагороджений числен-

ними радянськими та закордонними орденами та медалями. Помер у Києві у 1992 році.

Іван Дмитрович Гладуш – уродженець Дніпропетровщини. Народився 1929 року. У 1951 році, після закінчення навчання у Дніпропетровському автотранспортному технікумі, був направлений в ДАІ, де пропрацював на посаді рядового автоінспектора аж сім років, продовжуючи заочно навчатися у ВНЗ. У 1963–1966 роках Іван Дмитрович був начальником Дніпропетровського обласного управління ДАІ, а в 1968 році очолив УВС Дніпропетровської області, яким керував до 1974 року. Згодом очолив УВС Донецької області. У 1977 році став заступником Міністра внутрішніх справ УРСР, а у 1982 році – Міністром внутрішніх справ.

Саме на плечі Івана Дмитровича ліг головний тягар керівництва героїчною роботою української міліції під час ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС 1986 року та в майже п'ятирічний період згодом. Недарма сьогодні він генеральний директор Національного музею "Чорнобиль" і, як його називають, "атомний генерал".

Іван Дмитрович Гладуш – генерал внутрішньої служби. Його нагороджено орденами Богдана Хмельницького, князя Ярослава Мудрого V ступеня, "За заслуги" III ступеня, відзнакою "Іменна вогнепальна зброя".

Першим бути завжди важко... Людиною, котра першою встала на чолі міліції вже за незалежної України, був Андрій Володимирович Василишин. Андрій Володимирович, що народився на Хмельниччині 1933 року, з 1959 року працював в органах внутрішніх справ. Пройшов усю міліцейську "вертикаль" – від оперуповноваженого та слідчого до керівних посад у міліції. У 1974–1982 роках очолював Чернівецьке УВС,

1982 року його було призначено начальником УВС Київського облвиконкому, а 1985 року він став начальником столичної міліції – заступником Міністра внутрішніх справ УРСР.

З червня 1990-го по липень 1994 року Андрій Володимирович Васишин був Міністром внутрішніх справ.

Генерал внутрішньої служби, заслужений юрист України, заслужений працівник МВС. Його нагороджено орденом "За заслуги" III ступеня, радянськими урядовими нагородами.

Володимир Іванович Радченко, котрий змінив А.В. Васишина на посаді Міністра внутрішніх справ України, як і свого часу І.Х. Головченко, розпочинав кар'єру правоохоронця в лавах КДБ СРСР. Народився Володимир Іванович 1948 року в Києві, освіту отримав у Київському технологічному інституті легкої промисловості, за фахом інженер хімік-технолог. Проте з 1971 року прийшов на службу до органів державної безпеки, котрі згодом очолював двічі: у 1995–1998 та у 2001–2003 роках. Довелося йому керувати і Міністерством внутрішніх справ.

Запам'ятався він на цій посаді, перш за все, тим, що провів у міліції жорстку кадрову ротацію, точніше, навіть "чистку", а також тим, що саме при ньому було створено і міліцейську службу внутрішньої безпеки – не лише для того, аби "пильнувати чистоту лав", а й, передусім, для ведення контррозвідальної діяльності щодо намагань представників злочинного світу потрапити "до системи" та забезпечення безпеки самих працівників міліції, захисту їх від злочинних зазіхань.

І ще один момент, який його дуже гарно характеризує: коли було порушено питання щодо відміни "міліцейських пільг", на кшталт п'ятдесятивідсоткової знижки при оплаті за житлово-комунальні послуги або безкоштовний проїзд у громадському транспорті, Володимир Радченко заявив про те, що за такого розвитку подій у відставку подасть не лише

він, а й усі його заступники. Причину сформулював так: "Я не керуватиму некерованою міліцією!"

Генерала армії Володимира Івановича Радченка нагороджено орденом Богдана Хмельницького III ступеня, радянськими державними нагородами, відзнакою "Іменна вогнепальна зброя".

Юрій Федорович Кравченко був, без жодних сумнівів, Міністром, який зробив найбільший внесок у формування та остаточне становлення української міліції. Кравченко був не лише видатним керівником, а й надзвичайно енергійною людиною, новатором, який завжди прагнув максимально покращити і вдосконалити міліцейську систему.

Народився Юрій Федорович у 1951 році. Закінчив індустріальний технікум, Вищу школу МВС. Працював електрослюсарем, правознавцем, інспектором, а згодом і начальником карного розшуку міськвідділу міліції, начальником відділу внутрішніх справ Олександрійського міськвиконкому. З 1986 року – начальник відділу по боротьбі з наркоманією Управління карного розшуку МВС України. З 1989 року – начальник УВС Кіровоградської області. З 1992 року – заступник Міністра внутрішніх справ України – начальник кримінальної міліції. З 1994 року – Голова Державного митного комітету України. З липня 1995 по березень 2001 року – Міністр внутрішніх справ України. Згодом – член Ради національної безпеки та оборони при Президентові України, член Координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, керівник Інституту права імені князя Володимира Великого, Президентського університету, Міжрегіональної академії управління персоналом, Голова Херсонської обласної державної адміністрації, керівник Податкової адміністрації України...

Міністром внутрішніх справ України Юрій Федорович Кравченко став 1995 року – під час "піку" розгулу злочинності

в країні, до того ж злочинності організованої, озброєної і переважно насильницької. Реаліями того часу були як кримінальні "розборки" та "замовні" вбивства, так і багатомільйонні афери, злочини у сфері економіки, які завдавали державі величезних збитків. В Україні діяли сотні організованих злочинних угруповань, справжнісінькі банди, дуже високим був рівень умисних вбивств та інших тяжких злочинів проти особистості.

Міліція вже перебувала, м'яко кажучи, в ненайкращому стані. Це стосувалося як її технічного та кадрового забезпечення, так і фінансування нагальних потреб відомства – навіть зарплата працівникам міліції не виплачувалася місяцями.

Саме за керівництва Юрія Кравченка було зламано хребет злочинності в Україні, перш за все – організованій. Саме в той час відбулися рішучі зміни на краще в забезпеченні, оснащенні та комплектації української міліції. Саме Кравченко зробив величезний внесок у розвиток і становлення міліцейської системи освіти. І українська міліція, і криміногенна ситуація в країні за п'ять років його перебування на посаді Міністра покращилися.

У кадровій політиці для Юрія Федоровича головним було одне: повага до професіоналів. Будучи сам оперативником, Кравченко "просував" кар'єрними сходами таких самих "оперів", виходячи з їхніх ділових якостей, досвіду, здібностей. На час його перебування на посаді Міністра переважна кількість начальників обласних управлінь міліції були вихідцями з карного розшуку.

Трагічна загибель 2005 року генерала внутрішньої служби Юрія Федоровича Кравченка стала горем не лише для його родини та друзів, а й для усіх справжніх українських міліціонерів, яким випала честь служити під його керівництвом...

Юрій Олександрович Смирнов, котрий прийшов на зміну Юрію Федоровичу на посаді Міністра внутрішніх справ України,

був представником тієї когорти професіоналів, яка зросла та зміцніла за часів Кравченка.

Народився він 1948 року. Міліцейську службу Смирнов розпочав вже після закінчення третього курсу університету – слідчим у Київському райвідділі міліції Харкова. Зі слідчої роботи пішов до армії, служив у міліцейському полку. Згодом повернувся до райвідділу, а з часом його було призначено начальником Жовтневого райвідділу міста Харкова. Відтоді почався шлях Смирнова-керівника великого міліцейського підрозділу. Керівником він був суворим та вимогливим. Було те, що він не вмів пробачати, – невміння, а ще більше небажання сумлінно виконувати свою справу, свої обов'язки.

1986 року Юрія Смирнова було призначено начальником Управління карного розшуку УВС Харківської області. Згодом – на посаду заступника начальника УВС Харківської області зі слідства. Далі – очолював підрозділи Міністерства внутрішніх справ у Луганській, Дніпропетровській областях, у Києві. 2001 року Юрій Олександрович Смирнов став Міністром внутрішніх справ України. Саме Смирнов був ініціатором того, аби міліцейські підрозділи почали брати шефство над дитячими будинками. Вперше він увів подібну практику, перебуваючи на посаді начальника УМВС України в Дніпропетровській області.

Генерал-полковник міліції Юрій Олександрович Смирнов є повним кавалером ордена "За заслуги" (нагороджений усіма трьома ступенями ордена), нагороджений орденом Данила Галицького, "Хрестом Слави" МВС України. Заслужений юрист України.

За часів, коли Юрій Смирнов був Міністром внутрішніх справ, керівництвом держави було прийняте рішення щодо введення у міністерствах України посади державного секретаря. За мету при цьому ставилося розділення політичних та суто керівних функцій. Саме останні і мав уособлювати в кожному відомстві державний секретар. Треба зауважити, що всі заступники міністра (принаймні так було в МВС) підпорядковувалися відтепер саме держсекретареві і ставали вже його заступниками.

Державним секретарем Міністерства внутрішніх справ України було призначено Олександра Андрійовича Гапона. Народився він 1952 року в Харківській області. Трудову діяльність розпочав вчителем у тій же Харківській області. Відслуживши в армії, з 1973 року працював в органах внутрішніх справ. Після закінчення у 1978 році Дніпропетровської спеціальної середньої школи міліції МВС УРСР працював інспектором, а пізніше – старшим інспектором карного розшуку Червонозаводського РВВС УВС Харківського облвиконкому. У 1982 році Олександр Андрійович закінчив Київську вищу школу МВС СРСР, обіймав посаду заступника начальника, а згодом – начальника відділення карного розшуку Жовтневого РВВС м. Харкова. Протягом 1986–1988 років – заступник начальника Київського РВВС, з лютого 1988 року – начальник Жовтневого РВВС м. Харкова. З 1992 по 1995 рік – начальник управління карного розшуку, начальник управління кримінального розшуку УМВС України в Харківській області. У лютому 1995 року призначений начальником Головного управління кримінального пошуку МВС України, з листопада 1999 по квітень 2001 року – начальник УМВС України в Харківській області.

З квітня по жовтень 2001 року – заступник Міністра внутрішніх справ України – начальник Головного управління МВС України в м. Києві. З жовтня 2001 по 2003 рік – Державний секретар Міністерства внутрішніх справ України.

Генерал-полковник міліції Олександр Андрійович Гапон є заслуженим юристом України, кандидатом юридичних наук. Нагороджений орденом "За заслуги" III ступеня, іншими державними нагородами, відзнакою МВС України "Хрест Слави".

Міністром внутрішніх справ України, при якому мені довелося служити, був і Микола Васильович Білоконь. Народився він 1955 року на Вінничині. Микола Білоконь почав службу в міліції 1975 року з посади інспектора відділу карно-

го розшуку. З 1994 по 1996 рік працював у центральному апараті МВС України на посадах: заступника начальника Головного управління охорони громадського порядку МВС України, першого заступника начальника Головного управління адміністративної служби міліції МВС. З 1996 по 1999 рік – начальник Головного управління адміністративної служби міліції МВС України. З 1999 по 2001 рік – начальник Управління МУВС України у Кіровоградській області. З листопада 2001 року – заступник Голови Адміністрації Президента України – керівник Головного управління з питань судової реформи, діяльності військових формувань та правоохоронних органів. З 27 серпня 2003 по грудень 2005 року – Міністр внутрішніх справ України. Генерал-полковник міліції.

Не вважаю за можливе писати про діяльність міністрів внутрішніх справ, за яких у міліції не служив. Єдине, про що не можу не сказати, – це про те, що усіх тих міністрів, про яких я згадував, незважаючи на велику кількість розбіжностей як у стилі та методах керівництва, так і в особистих якостях, єднало одне: усі вони пройшли серйозну школу правоохоронної діяльності і переважно – з самих "азів" цієї професії.

Після служби в міліції

Що робити після звільнення у відставку міліцейському генералові? Питання досить доречне, якщо тобі немає і 50 років, байдикувати ти не звик категорично і відчуваєш в собі бажання приносити користь своїй країні та її громадянам. Та й банальне запитання: "Як забезпечити свою родину?" теж ніхто не відміняв. Ніяких фірм, банків (та навіть рахунків в останніх) так само, як і підприємств, ресторанів я не нажив. Було не до того – служив Батьківщині.

Тому, трохи перепочивши, я почав прокладати новий життєвий шлях. Втім, пролягав він не так вже й далеко від "старих перехресть". Першим моїм місцем роботи "на громадянці" була Академія внутрішніх справ у Дніпропетровську. Проте проживати я продовжував у Києві. Аби виконувати свої обов'язки, потрібно було приїжджати на сесії та приймати іспити. Саме цим я і займався: брав участь у прийомі державних іспитів, і навіть був головою комісії на них через те, що мав наукове звання і посаду доцента.

Приблизно півроку я пропрацював у Дніпропетровській академії, а потім отримав пропозицію від голови місцевої обласної ради Миколи Антоновича Швеця. З ним я працював у період моєї служби у Дніпропетровську на посадах першого заступника начальника та начальника обласної міліції – на той час він був головою обласної державної адміністрації, а згодом почав керувати обласною радою. Микола Антонович запропонував роботу заступника голови обласної ради. Потрібно сказати, зарплата там була – 1 300 гривень. На той час працівники державної служби, на жаль, мали таку заробітну плату. Мені довелося переїхати до Дніпропетровська, адже на роботу потрібно було ходити щодня. На щастя, місце для проживання я там мав. Щотижня, у п'ятницю ввечері, я мав можливість поїхати до Києва, а в неділю сісти на поїзд, аби в понеділок о восьмій ранку бути на роботі.

Так я пропрацював приблизно півроку, а 2008 року отримав пропозицію від колишньої керівниці пошти Дніпропет-

ровська, з якою познайомився в період роботи у регіоні ще на посаді першого заступника начальника обласної міліції.

Власне кажучи, привід для знайомства був ще той – екстраординарний напад на поштову машину з грішми. Група озброєних злочинців блокувала цю машину, змусила зупинитися і, зі стріляниною прямо в центрі міста, пограбувала. Було викрадено понад сто тисяч гривень, хоча очікувалося, що машина везтиме два мільйони. На розкриття цього злочину ми витратили два тижні. Злочинців було затримано, та найбільше втішав той факт, що вони викрадені гроші навіть не встигли витратити.

Не дивно, що в очах Таїсії Федорівни Замкової (а саме вона керувала поштою Дніпропетровщини) авторитет міліції загалом і мій, як керівника, котрий швидко організував розкриття цього злочину, піднявся високо.

Коли Таїсія Федорівна стала керівником Генеральної дирекції української пошти вже всієї країни (а це колектив у 115 тисяч осіб), вона, як виявилось, про все це не забула. Знаючи, що пошта постійно перевозить, без перебільшення, колосальні гроші, що матеріальні цінності, які знаходяться у відомстві пошти, оцінюються мільярдами гривень, Замкова вирішила залучити до забезпечення безпеки поштової діяльності міліцейського керівника високого рангу як задля того, аби налагодити роботу на належному рівні, так і аби забезпечити взаємодію пошти в питаннях безпеки з правоохоронними структурами.

На момент, коли я прийшов працювати на пошту, на рік реєструвалося до 500 кримінальних злочинів насильницького характеру, котрі скоювалися стосовно листонош. Та й самі листоноші були, як то кажуть, не без гріха... Траплялися, звісно, розкрадання та інші проблеми. З усім цим треба було розбиратися.

Скажу відверто, що за час роботи на пошті (а це без малого майже сім років) я працював з різними керівниками. Але саме Замкову хотів би виділити як керівника-професіонала. Перш за все тому, що на пошту вона прийшла молоденькою

листоношою і не один рік розносила листи та телеграми. І, досягнувши через 30 років вищого поста в цій структурі, знала пошту, як то кажуть, від "А" до "Я". Була тим керівником, який сам працював і другим не давав байдикувати. За її керівництва пошта мала значний прибуток, а її працівники були забезпечені преміями.

Саме завдяки Замковій у найбільших областях України, де спостерігалася максимальна кількість злочинів, пов'язаних з поштою, було введено посади заступників директорів із безпеки і призначено на них колишніх працівників міліції. Загалом їх було сім, чим забезпечувалася взаємодія між правоохоронцями МВС та поштою.

У 2014 році, на момент, коли я пішов з пошти, кількість злочинів, пов'язаних із поштовою безпекою, стала вже удвічі меншою. Листонош супроводу перевезення грошових коштів було забезпечено бронежилетами, табельною зброєю, вони були навчені чинити опір злочинцям. Так, у Миколаївській області під час нападу на автівку двох злочинців було застрелено листоношами супроводу. Поштові перевезення перестали бути легкою здобиччю для злочинців. Відповідно, було підвищено і технічну безпеку поштових об'єктів – за кожну зламану або не встановлену, де належало, сигналізацію ми питали суворо.

Певна допомога тут надавалася з боку заступника Генерального директора УДППЗ "Укрпошта" Михайла Петровича Куницького, котрий саме відповідав за можливості технічного оснащення поштового зв'язку. Саме при ньому було забезпечено сучасну технічну безпеку відділень, переказу грошових коштів, відеоспостереження та інші новації, що убезпечили роботу пошти.

До речі, в подальшому Михайло Петрович працював радником начальника Головного управління Національної поліції м. Києва.

2102 року змінилося керівництво Укрпошти. У цей період з посади начальника безпеки та заступника директора ДППЗ "Укрпошта" мене було переведено на посаду, де я відповідав

вже лише за охорону праці та дотримання пожежної безпеки. І я мав такі, правду кажучи, "серйозні" обов'язки, що, якби навіть дві доби проспав, не виходячи з кабінету, то ніхто б цього, напевно, і не помітив. Але, мабуть, така "робота" тодішнє керівництво влаштовувала – принаймні нового керівника української пошти часів передостаннього президента я й на очі не бачив.

Саме на пошті я працював у період Революції Гідності. Головоштамт Київського УДППЗ "Укрпошта" не працював. Його ніхто не захоплював – ми самостійно прийняли рішення і впустили демонстрантів, і вони зайняли перший поверх, влаштувавши там шпиталь. Усі інші поверхи, на яких розміщувалися численні підрозділи та структури української пошти, залишилися недоторканими і не зазнали збитків.

Останнім моїм місцем роботи став Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Принаймні тепер знаю я напевно, що життя триває й після уходу у відставку. Якщо, звісно, у тебе є бажання працювати і приносити користь Україні та її громадянам.

Післяслово

Ось і заключна глава книги. Кожен, сподіваюся, зробив свої висновки. Хотілося б, аби вони були об'єктивними, – особливо стосовно правоохоронної праці.

Сьогодні ця щоденна, важка та небезпечна робота з людьми, допомога у біді, захист порушених інтересів, а нерідко й ліквідація дій, що здатні завдати шкоди населенню, активно триває. Чи завжди в повному обсязі виконуються завдання тими працівниками, котрі присягали на вірність Україні та її народові? На жаль, ні. Та зрозуміло, що раніше теж так було.

Пояснювати причини не стану. Ми навчилися цьому давно й успішно використовуємо набутий досвід протягом багатьох років.

Мій висновок, котрий ґрунтується на багаторічній службі в органах внутрішніх справ, не видається новим. 95% успіху залежить від керівника, рівня його підготовки, мислення, вміння ставити завдання та виконувати прийняті рішення, контролювати та вимагати їх здійснення вчасно і, головне, незважаючи ні на що, замінювати недбалих підлеглих, жорстко та справедливо підтримуючи дисципліну.

Спираючись на вищевикладене, дозволю собі дати кілька загальних порад, котрі будуть корисними для правоохоронців-керівників. Якщо вони вам відомі, чудово!

Порада перша: не забувайте знайому з дитинства картинку, де зображено чаплю, котра намагається проковтнути жабу. Остання, перебуваючи вже до половини у дзьобі, схопила та стисла лапками довгу шию чаплі, перешкоджаючи їй проковтнути себе. Підпис: "Не здавайся ніколи!". Саме ці дії повинні бути притаманні кожному керівникові, оскільки їхня відсутність завжди впливатиме на колективний успіх. Це вміння, що полягає у здатності протистояти чужій волі чи то події, обов'язково допоможе здобути перемогу. Прикладів у правоохоронній та іншій діяльності безліч, і, незважаючи на те, що не всі вони мають позитивний результат, головне –

використовувати всі засоби задля досягнення мети. Стверджуючи важливість сказаного, наведу як приклад дуже коротку промову, автором якої був 90-літній Вінстон Черчилль. Він сказав: "Ніколи не здавайтесь – ніколи, ніколи, ніколи, ніколи, ані в великому, ані в малому, ніколи не здавайтесь, якщо це не суперечить гідності та здоровому глузду. Ніколи не піддавайтесь силі, не піддавайтесь очевидній могутності ворога, що переважає". Історія підтвердила ці слова знаменитого політика. Впевнений, що так само відбуватиметься і сьогодні.

Порада друга: якщо не знаєш, що і як робити, дій відповідно до Закону. Гадаю, що додаткових пояснень це не потребує, оскільки давно відомо: усе, що зроблено інакше, навіть при досягненні тимчасових успіхів та благ, в подальшому призведе до неминучого краху, а в роботі правоохоронній і погонів.

Порада третя: альтернативи важкій праці керівника системи МВС, особливо оперативної, не існує. Ця діяльність повинна тривати безперервно в умовах постійної вимогливості, особистої відповідальності та контролю. Тут про роботу від ... до ... години доведеться забути, що саме по собі є важкою справою. Вихідні трапляються, разом з цим, лише "відповідно до оперативної обстановки", аналогічно й відпустка. Бажаєш відпочивати – іди на пенсію.

До речі, аби розрадити: у книзі президента США Дональда Трампа "Міркуй як мільярдер" написано про те, що той, хто ходить у відпустку, взагалі не любить свою роботу. Не погоджуючись з цією думкою, скажу лише про те, що треба постійно навчатися відпочивати, відновлювати сили та підтримувати себе у формі задля подальшої діяльності.

Порада четверта: завжди прагни зростання, як у службовому, так і – особливо – у професійному плані. Долати в роботі невміння і навіть "нелюбов" до тієї чи іншої справи. Не секрет, що переважна кількість керівників оперативних апаратів є гарними сищиками, але не публічними людьми – фактично не вміють виступати перед широким загалом. Недостатньо сильні

вони й у підготовці документів, тому й доручають ці справи підлеглим. Здолати це можливо лише завдяки постійному навчанню (для початку особисто відвідувати спецбібліотеку та й вимагати цього від підлеглих). Необхідно вивчати все нове та сучасне (наприклад, теорії "блакитного світла", "відчиненого вікна", поняття "лімітативна клаузула", які використовують за кордоном, та інше).

Отримуючи призначення на вищі керівні посади, оцінювати, перш за все, не їхні "можливості", а власний досвід, вміння керувати людьми, авторитет, який маєш.

Порада п'ята: не витрачай даремно сили та час на непотрібну боротьбу з недругами. Завжди шукай можливість перетворити ворога на друга, за необхідності – жорстко контролюй, не вдаючись до приниження, наклепу та помсти. Завжди зневажай та борись із заздрісниками та лизоблюдами. Пам'ятай про те, що заздрість завжди призводить до зради.

Порада шоста: не дозволяй помилкам, несправедливій критиці, хибам у роботі, хворобам, сімейним проблемам порушувати впевненість у власних силах. Натомість виправляй помилки та недоліки, мужньо концентруй сили на вирішенні головних завдань.

Сьоме, і найголовніше: завжди пам'ятай про підлеглих, від діяльності яких залежить успіх підрозділу, що ти очолюєш, знай про їхні проблеми та досягнення, стосунки у родині, виявляй турботу про здоров'я, знай їхні потреби та інші моменти, що забезпечують у колективі нормальні, доброзичливі стосунки.

І останнє: поліцейські не граються в політику. Аби виконати це, дивися поради 1 та 2.

Тримайтеся! Усе лише починається!

Щиро ваш

Ю. Черкасов

Київ, 2016–2017

Вважаю за необхідне щиро подякувати друзям, котрі надали мені велику допомогу та моральну підтримку при створенні цієї книги:

Кіхтенку Олександрю Тимофійовичу, Смішку Ігорю Петровичу, Ануфрієву Миколі Івановичу, Євдокимову Володимиру Миколайовичу, Коршунову В'ячеславу Григоровичу, Науменку Анатолію Вячеславовичу, Обалю Олексію Михайловичу, Обиходу Миколі Сергійовичу, Хащевому Миколі Васильовичу, Іващенко Олександрю Юрійовичу, Сученку Олександрю Володимировичу, Мельникову Володимиру Григоровичу, Шевченку Івану Степановичу, Шевченку Павлу Валерійовичу, Шелудченку Сергію Миколайовичу.

Зміст

Замість передмови	3

РОЗДІЛ І

ХАРКІВ	5
Вибір	6
Перехрестя перше: прямо і тільки вперед!	14
Важке літо 1981-го	27
Будні карного розшуку	37
Дещо про ідеологію	57
Харків. Крутий маршрут... ..	79
Жах на Фестивальній	102
Харків: завершення	118

РОЗДІЛ ІІ

ЛУГАНСЬК	123
Прибуття	124
Алчевське протистояння	130
Беру відповідальність	140
Два переїзди – одна пожежа... ..	155

РОЗДІЛ ІІІ

ДНІПРОПЕТРОВСЬК	167
Прибуття	168
Генералами стають	175
День довжиною у рік... ..	184
Про медиків-"бандитів" та бандитів-"медиків"	197
"Дніпровські" банди	208

РОЗДІЛ IV

ЗАСТУПНИК МІНІСТРА	221
Служба у столиці	222
Перевертні	237
"За успіх безнадійної справи..."	250
"Перлина біля моря..."	259

РОЗДІЛ V

ДОЗВОЛЮ ЗАУВАЖИТИ	275
У зоні особливої уваги	276
Кілька слів щодо культурних цінностей	292
Зламани голки	328
"Ми про вибухи, про пожежі..."	356
Маніяки	374
Нерозкриті минулі роки	393
Про найпотаємніше...	404
Останнє завдання	425
Міністри	438
Після служби в міліції	446
Післяслово	450

Літературно-художнє видання

Юрій Ерікович Черкасов

ПЕРЕХРЕСТЯ ДОЛІ

ТОВ "Друкарня "Бізнесполіграф"
В авторській редакції
Коректор *І.М. Новоселецька*
Дизайн обкладинки *В.О. Павленко*
Комп'ютерна верстка *В.О. Павленко*

Підписано до друку 05.09.2017. Формат 60х84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура PragmaticaC.
Наклад 1000 прим. Замовлення №17-198

Віддруковано з готового оригінал-макета у ТОВ "Друкарня "Бізнесполіграф"
02094, м. Київ, вул. Віскозна, 8
Тел./факс: (044) 503-00-45
Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
ДК № 2715 від 07.12.2006